

У. ЕКО

ПРАЗЬКИЙ
ЦВИНТАР

УМБЕРТО
ЕККО

ПРАЗЬКИЙ
ЦВИНТАР

F FOLIO

**УМБЕРТО
ЕКО**

**ПРАЗЬКИЙ
ЦВИНТАР**

РОМАН

**ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2012**

ББК 84(4ІТА)
Е45

Серія «Карта світу»
заснована у 2010 році

UMBERTO ECO
Il Cimitero di Praga

Перекладено за виданням:
Eco U. Il Cimitero di Praga. — Milano:
Romanzo Bompiani, 2010

Переклад з італійської
Ю. В. Григоренко

Художник-оформлювач
О. М. Артеменко

ISBN 978-966-03-5083-0 (Карта світу)
ISBN 978-966-03-5749-5

© RCS Libri S.p.A. —
Milano Bompiani, 2010
© Ю. В. Григоренко, переклад
українською, 2011
© О. М. Артеменко, художнє
оформлення, 2011
© Видавництво «Фоліо»,
марка серії, 2010

Епізоди теж дуже потрібні, ба більше — вони складають основу історичного оповідання, й саме тому ми тут розказали про повішення сотні городян на міському майдані, а також про страту двох монахів, яких спалили живцем, і про те, як пролітала комета; про всі ті розповіді, що варті сотні описів лицарських турнірів, маючи гідність відволікати розум читача від основних подій твору більше за будь-що інше.

Карло Тенка, «Собача конура»

1

Перехожий, котрий того сірого ранку...

Перехожий, котрий того сірого березневого ранку 1897 року на власний страх та ризик пройшов би станцією метро «Пляс Мобер», чи «Моб», як зазвичай називали її злочинці (у Середньовіччі в тому місці збиралися студенти факультету мистецтв на Vicus Stramineus чи рю де Фюар, воно було центром університетського життя, а пізніше стало місцем страти поборників вільнодумства, таких-от, як Етьєн Доле¹), опинився б в одному з небагатьох куточків Парижа, що вціліли від османських знесень², у самісінькому плетиві смердючих вуличок, розітнутих на два клапті течією річки Б'євр, яка в тому місці ще вихлюпувалася з самого лона мегаполіса, де вона давно була ув'язнена, аби потім, немов у лихоманці, з хрипом і всіма міськими пара-

---

¹ *Етьєн Доле* (1509—1546) — французький письменник, перекладач та друкар. Через переклад Біблії «вільним, чуттевим перекладом» був звинувачений у безбожництві та виданні заборонених книг. Страчений на багатті.

² *Жорж Ежен Осман* (1809—1891) — відомий містобудівник, член Академії образотворчого мистецтва, з 1853 року був префектом департаменту Сена. Відомий тим, що, перебудовуючи Париж, зруйнував старі квартали та паризькі вулички заради нових широких проспектів, алей та бульварів. Ідеться про знесення будівель саме цих часів.

зитами, кинутися в Сену, ось тутечки, зовсім поряд. А від уже спотвореної бульваром Сен-Жермен станції «Пляс Мобер» розходилося павутиння вуличок, як-от рю Метр-Альбер, рю Сен-Северен, рю Галанд, рю Бушері, рю Сен-Жульєн-ле-Повр, аж до рю де ла Юшетт, усіяних загідженими готелями, що належали здебільшого або уродженцям провінції Овернь, або ж власникам, які правили за першу ніч франк і по сорок сантимів за кожну наступну (а як забажаєте спати на білизні — додайте ще двадцять) і котрі завдяки своїй зажерливості зажили просто-таки легендарної слави.

А якби наш перехожий потім зійшов на рю Сотон і пройшов приблизно з піввулиці, то між борделем, замаскованим під пивницю, і шинком, де разом з бридким вином та обідом за пару сольдо (вже тоді мізер, але на той час це було все, що могли собі дозволити студенти з Сорбонни неподалік) справді-таки подають пиво, натрапив би на завулок, або глухий кут, який у ті часи вже називали завулком Мобер, хоч до 1865 року він звався *cul-de-sac d'Amboise*, а ще раніше там тулився *tapis-franc* (так на жаргоні злочинців називалася корчма, генделик найнижчого ґатунку, де зазвичай хазяйнував якийсь колишній в'язень, і до нього навідувалися злочинці, котрі щойно повернулися з каторжних робіт), і який, до всього, зажив поганой слави через те, що в XVIII столітті три відомих отруювачки заснували там лабораторію, і цих жінок згодом знайшли мертвими, бо вони задихнулися випарами смертоносного зілля, яке дистилювали на своїх плитах.

Посеред того завулка, геть не впадаючи нікому в око, причаїлася вітрина крамнички лахмітника з вицвілою вивіскою, на якій красувався напис «Brocantage de Qualité»¹. Вітрина та вже потьмяніла від щільного шару пилюки, що вкривала вітринні скельця, крізь які заледве можна було роздивитися крам, виставлений на ній, а також те, що було всередині самої крамнички, позаяк кожне скельце було квадратиком завтовшки та заввишки по двадцять сантиметрів, і трималися вони вкупі завдяки дерев'яному каркасу. Поряд із вітриною перехожий зауважив би двері — втім, завжди зачинені, — а поруч із шнурком від дзвіночка — повідомлення, де зазначалося, що хазяїн ненадовго вийшов.

А якби, як часом трапляється, ті двері були відчинені й хтось зайшов усередину, то у тьмавому світлі, що наповнювало ту печеру, краєм ока зауважив би безліч предметів, розставлених на нетривких поличках та на таких самих хитких столиках, які на перший погляд здалися б привабливими, але після пильнішого огляду виявилися б зовсім непридатними для будь-якого чесного торговельного обміну, навіть якби їх віддавали за так само пошматованими цінами. Як ще, окрім як непотребом, назвати пару каміних підставок, що зганьбили б будь-який камін, дзигар, покритий облупленою синьою емаллю, подушки, які колись, мабуть, мали яскраву вишивку, вази для квітів з порцеляновими амурами, в яких краї вже повищерблювалися, хиткі столики, виконані у стилі, який годі було визначити, зіржавіла залізна візитівниця, незбагненні

---

¹ Торгівля якісним уживаним товаром (фр.).

шухляди, оздоблені випаленням по дереву, жалюгідні перламутрові віяла, прикрашені китайськими малюнками, намисто, яке на око скидалося на бурштинове, пара білих вовняних черевичків з пряжками, інкрустованими дрібними ірландськими діамантами, вищерблене погруддя Наполеона, метелики під надтріснутим склом, фрукти з кольорового мармуру під захисним ковпаком, що колись давно-давно був прозорим, кокосові горіхи, у старезних альбомах — посередні квіткові акварелі, кілька дагеротипів у рамках (у яких на той час не було і краплі старожитності), — і якби хтось раптом відчув збочене захоплення перед цими сороміцькими перебірками, що потрапили сюди після опису майна збіднілих родин за борги, і, підійшовши до надзвичайно підозріливого власника цього краму, захотів би дізнатися його ціну, він би почув такезну суму, що вона б остудила запал навіть найбільш збоченого колекціонера старожитніх тератологічних¹ артефактів.

І якби, врешті, відвідувач, маючи якийсь особливий дозвіл, ступив за поріг наступних дверей, що відділяли кімнату крамнички від горішніх поверхів будівлі, і зійшов сходишками вихлястих гвинтових сходів, типових для тих паризьких будиночків, де фасад будівлі достоту завширшки, як вхідні двері (там, де вони купчаться прямовисно один біля одного), й увійшов би до просторої вітальні, де, здається, знайшов свій сховок не *bric-à-brac*² з нижнього

---

¹ Гра слів: *тератологія* — це стиль графічного мистецтва, в якому використовується надзвичайно багато дивовижно-фантастичних образів, а також наука, що вивчає вроджені каліцтва.

² Лахміття, уживані речі (*фр.*).

поверху, а колекція зовсім іншого стибу: столик у стилі ампір на трьох ніжках, оздоблених орлиними головами; етажерка, яку втримує на собі крилатий сфінкс; шафа XVII століття; стелаж з червоного дерева, що хизується сотнею книжок у чудовому сап'яновому оправленні; один з тих письмових столів, що звуться на американський манер, з циліндровим замком і купою шухлядок, як у секретері. А якби пройшов до суміжної кімнати, то побачив би розкішне ліжко з балдахіном, *étagère* у сільському стилі, на полицях котрої стояли турецький кальян, величезна алебастрова чаша, кришталева ваза і повно-повнісінько севрської порцеляни, а на дальній стіні — панно, розписані сценами з міфів, два величезних полотна, на яких зображені музи історії та комедії, й по-всякому вивішені арабські плащі з каптурами з цупкого шерстяного сукна; різноманітне кашемірове вбрання зі Сходу; старожитня дорожня фляга для зберігання води під час мандрівок; а ще — підставка для умивальника з полечкою, вщерть заставленою різноманітним туалетним приладдям з коштовних матеріалів, — загалом чудернацька колекція коштовних цікавинок, які, мабуть, не стільки свідчили про витриманий та витончений смак власника, як були безперечним виявом його бажання похизуватися своїм незліченим багатством.

Повернувшись у фойє, куди потрапляєш відразу з вхідних дверей, біля однісінького віконечка, крізь яке до кімнати пробивалося трішечки світла, що освітлювало завулок, за письмовим столом відвідувач помітив би літнього чоловічка у халаті, котрий, судячи з того, що міг нишком

розгледіти наш гість, зазирнувши чоловічкові через плече, писав те, що ми з вами наразі взялися читати і що Оповідач часом переповідатиме скорочено, аби Читач не нудьгував.

Читач і не сподівався, що Оповідач розкаже йому, що здивувало його у персонажі, про якого вже згадували, позаяк (розповідь починається лише зараз) раніше про нього жодним словом ніхто не прохопився; тож навіть сам Оповідач гадки не має, хто цей таємничий чоловік за письмовим столом, маючи намір дізнатися про це (разом з Читачем), поки обидва непрохані гості з цікавістю надокучливо спостерігатимуть за символами, які його перо виводить на цих сторінках.

2

Хто я?

24 березня 1897 року

Беручись за письмо, я ніяковію, позаяк почуваюся так, ніби оголяю душу на замовлення, — ні, на Бога! — скажімо, дослухавшись поради одного німецького єврея (чи австрійського, хоч який, зрештою, грець). Хто я? Можливо, доречніше буде розпитати мене про мої палкі захоплення, аніж про факти мого життя. Кого я кохаю? Мені не спадає на гадку жодне кохане обличчя. Певен лишень, що люблю я гарну кухню: від самої тільки назви «de La Tour d'Argent» відчуваю тремтіння по всьому тілу. Це любов?

Кого я ненавиджу? Так і кортить сказати — євреїв, одначе те, що я так сліпо корюся підмовлянням того австрійського (чи німецького) лікаря-єврея, свідчить, що я не маю геть нічого проти тих бісових євреїв.

Про євреїв я знаю лише те, що мені нарозказував дід: «То люд винятково безбожний, — наставляв мене дідусь. — Керуються вони думкою, що благополуччя має прийти вже на цьому світі, а не в іншому. Тому докладають усіх своїх зусиль, аби підкорити цей світ».

Мої дитячі роки були затьмарені їхнім привидом. Дід мені розповідав про очі, які невідступно за тобою слідкують, і від їхньої нещирості аж полотноїєш, про слизькі посмішки, про гієнячий оскал, ті важкі, зіпсовані, здичавілі погляди, про зморшки між носом та губами, що завжди ворущаються, зборознені ненавистю, ніс, немов дзьобисько південного птаха... А очі, ох і очі... Шалені диски в очах кольору засмаженого хліба, що виказують хвору печінку, згублену трупком ненависті, витриманої вісімнадцятьма століттями; вона брижить-ся тисячею дрібненьких зморшок, котрі проявляються з віком, тому юдей уже у двадцять років подібний до трухлявого старця. Коли він усміхається, то мружить свої напухлі повіки так, що лишається заледве помітна щілинка — дехто казав, що то ознака їхньої хитрості, а дід уточнював — хтивості... А коли я вже доріс до того, щоб усе втямити, дідусь нагадував, що єврей — окрім того, що марнославний, як іспанець, невіглас, як хорват, жадібний, як левантієць, невдячний, як мальтієць, нахабний, як циган, замузаний, як англієць, масний, як калмик, владний, як пруссак, лихослівний, як астієць, — через свою невситиму хтивість є ще й перелюбником — це через обрізання у них сильніша ерекція, й через страшену диспропорцію між карликовістю статури та вмістом печеристих тіл того їхнього напівскаліченого наросту.

Про них, євреїв, я думав з ранку до ночі, роками.

На щастя, жодного, окрім шльондрочки з туринського гетто, яку бачив ще замолоду (обмовившись з нею лише парою слів), та того австрійського (чи німецького, хай їм грець) лікаря-єврея, так і не зустрів.

Знав я тих німців, якось навіть на них працював: меншої людяності годі собі й уявити. У середньому німець виробляє фекалій удвічі більше за середньостатистичного француза. Кишкова гіперактивність шкодить активності мозкової, що є доказом їхньої фізичної неповноцінності. У часи варварських набігів германські орди завалювали все по собі незбагненними купами фекальних мас. Утім, навіть у минулі століття француз, побачивши величезні купи лайна обабіч доріг, умить розумів, що вже перетнув ельзаський кордон. Досить такого факту: німцям властивий бромгідроз¹, себто нестерпно смердючий піт; крім того, наукою доведено, що у сечі німця азоту цілих двадцять відсотків, а у представника будь-якої іншої раси — лише п'ятнадцять.

Через незмірну кількість пива та свинячих сосисок, якими він натоптується, німець живе з постійним кишковим розладом. Я зустрів їх під час єдиної моєї подорожі до Мюнхена, в одному з тих спаплюжених соборів, задимлених куривом, неначе англійський порт: смердючі від сала та смальцю, навіть парами — він та вона, — сидять, обплівши пальцями кухлі з пивом, одного з яких стало б, аби вгамувати спрагу цілого стада пахідермів², провадячи свої любовні балачки носом до носа, немов собаки, що обнюхують одне одного, з гучним грубим сміхом та своєю понурою гортанною веселістю, лискучі від жиру, який вічно вкриває їхні обличчя, руки та ноги, як олія на тілах артистів античного цирку.

---

¹ Наукова назва неприємного запаху поту.

² Те ж саме, що товстошкірі тварини, що населяють теплі країни.

Про них, євреїв, я думав з ранку до ночі, роками...

Вони надудлюються свого «Гейста», що означає «дух», але насправді саме цей пивний дух отупляє їх ще замолоду, тож саме цим пояснюється те, що по той бік Рейну, якщо не зважати на кілька осоружних писків та декількох віршиків про смертельну нудьгу, у мистецтві вони не зробили нічого вартісного. Про їхню музику й взагалі шкода мови: годі й казати про те могильне прокляття Вагнера, котрий хоч і розважає сьогодні французів, та, судячи з тих небагатьох речей, які я чув, не такий і популярний. Композиції того їхнього Баха геть позбавлені милозвучності, вони холодні, немов зимова ніч, а симфонії того Бетховена — то взагалі потік непристойності.

Через море пива німці не мають анінайменшого уявлення про власну брутальність, але найбільший вияв тієї вульгарності у тому, що вони не соромляться очевидного факту, що вони німці. Вони повірили ненажерливому ласолюбцю монаху Лютеру (чи можна одружитися з монашкою?) лише тому, що він понівечив Біблію, переклавши Святе Письмо їхньою мовою. Хто сказав, що вони не знають міри у двох найсильніших наркотиках європейців — алкоголі та християнстві?

Вони вважають себе глибокими, бо мають невиразну мову, якій бракує ясності (як-от французькій) і якою неможливо чітко виразити те, що треба; саме через це жоден німець ніколи не може сказати те, що хоче, а тому плутає це з глибиною.

З німцями, як і з жінками, — ніколи не дійдеш суті. На превеликий жаль, цю суху мову, в якій, коли читаєш, дієсло-

ва повсякчас доводиться нетерпляче шукати поглядом, бо ніколи не знайдеш їх там, де вони мають бути, дід змусив мене опановувати ще змалку: хоч, зважаючи на те, яким австріяколюбом він був, годі було сподіватися іншого. Отож, ця мова мені остогидла, втім, так само, як і езуїтка, котра навчала мене її, хворостячи мою спину дубцем, якого тримала між пальцями.

Здається, що відколи Гобіно¹ написав про неоднаковість рас, говорити недобре про якийсь інший народ — значить, вважати свій народ вищим. Я не упереджений. Відтоді, як я став французом (власне, я вже був ним наполовину з боку матері), я усвідомив, які ледачі, шахраюваті, злостиві, нездатні сприймати будь-яку критику, ревниві та безмежно пихаті мої нові співвітчизники, аж до того, щоб вважати дикуном кожного, хто не є французом.

Утім, я зрозумів, як змусити француза визнати недоліки свого роду: треба лише сказати щось лихе про якийсь інший народ, на кшталт: «у нас, поляків, є такий чи такий недолік», і тоді француз, не бажаючи пасти задніх ні в чому, навіть у недоліках, умить заведе: «та де там, ось у нас у Франції все набагато гірше», й нумо лихословити про французів, поки не второпає, що втрапив у пастку.

Вони не люблять собі подібних, навіть тоді, коли мають з них користь. Більшого невігласа за французького шинкаря,

---

¹ Жозеф Артюр де Гобіно (1816—1882) — французький дипломат, романист, соціолог, автор расової теорії, якою у подальшому скористалися німецькі націонал-соціалісти. Вважається засновником сучасної расистської ідеології.

який завжди має такий вигляд, ніби ненавидить відвідувачів свого закладу (і то, мабуть, щира правда) і хоче, щоб їх зовсім не було (а це вже неправда, бо француз — надзвичайно жадібний), годі й шукати. *Ils grognent toujours*¹. А спитайте-но їх про щось: «*sais pas, moi*»², і витягують губки так, ніби щось канючать.

Французи злі. Вони вбивають, бо їм нудно. Це єдиний народ, який у різні роки займав своїх городян відрубанням голів один одному, і то їхнє щастя, що Наполеон розвернув оту злобу на інші народи й, вишикувавши їх у колони, погнав нищити Європу.

Вони пишаються тим, що їхню країну називають могутньою, але витрачають свій час на те, щоб зробити так, аби та могутність упала. Ніхто завзятіше за француза не зводить барикад з будь-якого приводу й за кожного повіту вітру, часто навіть не второпавши причин, потім плазуючи на землі, як найбридкіший гад. Француз ніколи не знає, чого хоче, хіба що абсолютно точно знає, що не бажає того, що має. До речі, вони тільки й знають, що співати.

Гадають, що увесь світ говорить французькою. Ця історія трапилася кілька десятиліть тому з тим Люка, чоловіком з геніальними здібностями, — тридцять тисяч написаних від руки документів-підробок, які він створив, цуплячи старожитній папір та висмикуючи форзаци зі старих книг у Національній бібліотеці, підробляючи різні почерки, хоч і не так вправно, як це вмю робити я... Хтозна, скільки і за які

---

¹ Вони увесь час бурчать (*фр.*).

² Не знаю (*фр.*).

шалені гроші він продав їх тому йолопу Шалю¹ (кажуть, великий був математик, член Академії наук, але надзвичайний телепень). Ба не тільки він, а й багацько його колег-науковців справді повірили в те, що Калігула, Цезар чи Клеопатра писали французькою, як французькою переписувались між собою Паскаль, Ньютон та Галілей, тоді як навіть малеча знає, що науковці у той час писали один одному латиною. Крім того, у листах зазначалося, що Паскаль відкрив закон усе-світнього тяжіння на двадцять років раніше за Ньютона, і цього запису вистачило, аби засліпити сорбонців, яких пожирала їхня національна зарозумілість.

Можливо, таке невігластво — наслідок скупості — їхньої національної риси, яку вони вважають за чесноту, називаючи її ощадливістю. Лише у цій країні могли вигадати цілісіньку комедію про скнару². Не згадуючи вже про татуса Гранде³.

Про скупість свідчать їхні запилені квартири, шпалери, які ніколи не міняли, ванни, які були в ужитку ще в їхніх пращурів, гвинтові сходи з хирлявого дерева, поставлені, аби по-дріб'язковому зекономити мізерний простір. Прищепіть, як рослину, француза до єврея (принаймні німецького) і отримаєте те, що ми наразі маємо — Третю республіку...⁴

---

¹ Йдеться про скандал, у центрі якого опинився французький математик Мішель Шаль, котрий, виступаючи перед науковцями, розповідав, що знайшов листи видатних людей. Але ці листи виявилися фальшивками, що їх продав йому пройдисвіт Врен-Дені Люка.

² Йдеться про комедію Мольєра «Скупий».

³ Персонаж роману Оноре де Бальзака «Євгенія Гранде».

⁴ Третя Французька республіка — конституційний лад у Франції, прийнятий 4 вересня 1870 року, що проіснував до 1940 року. Після важкої поразки

Одначе французом я зробився лише через те, що мене драгувало бути італійцем. Позаяк, коли був п'ємонтцем (за народженням), почувався лишень убогою карикатурою на галла, тільки зі значно обмеженим світоглядом. Ці п'ємонтці висміюють кожне нововведення, яке несподівано наганяє на них жах, а для того, щоб підштовхнути їх до Королівства обох Сицилій (хоч серед гарібальдійців уродженців П'ємонту була дещиця) знадобилося двійко лігурійців, один фанатик Гарібальді, а інший — чаклун — зурочинець штибу Мацціні¹. Не згадуючи вже про того, про котрого я дізнався, коли мене відправили до Палермо (коли це було, треба відновити у пам'яті). Тільки такий бундючний чоловік, як Дюма, міг любити тих людей, можливо, тому, що вони запобігали перед ним більше, аніж те робили французи, які вважали його лише напівкровкою. Йому подобалися неаполітанці та сицилійці, котрі, як і він, були мулатами не через помилку матері-блудниці, а через історію своїх предків, які народилися від схрещення невірних левантійців, спітнілих арабів з остготами-виродками, перейнявши у своїх змішаних предків усе найбридкіше: ледачість від сарацинів, від свевів — жорстокість, від греків — непреконливість і жагу доходити у своїх теревенях до мудрувань. Про решту можна дізнатися, лишень поглянувши на неаполітанських безхатченків, що зачаровують іноземців,

---

під Седаном від німців, під тиском озброєного натовпу була скасована імперія і проголошена республіка.

¹ *Джузеппе Мацціні* (1805—1872) — італійський революціонер, один із засновників союзу «Молода Італія», який ставив собі метою створення незалежної Італійської республіки.

давлячись спагеті, запихаючи їх собі в горлянку руками й замурзуючись соком із зіпсованих томатів. Я на власні очі не бачив, та, гадаю, є такі.

Італієць — невірний, брехливий, зрадливий боягуз, який краще почувається, коли б'ється навкулачки, а не на мечях, краще обходиться з отрутою, аніж з ліками, улесливий під час перемовин, виявляє послідовність лише у тому, як повертає свій стяг за вітром — я бачив, що трапилося з бурбонськими генералами, щойно прителіпалися гарібальдійські шукачі пригод та п'ємонтські головнокомандувачі.

Справа в тім, що італійці формують свою особистість, дослуховуючись попів — єдиного справжнього уряду, якого ми мали, відколи того збоченого останнього імператора Рима відпорали варвари, бо християнство зламало гідність людям античності.

Попи... Якими я їх знав? Непевно пам'ятаю, як у дідовому домі помічав їхні швидкі погляди, зіпсовані зуби, важке дихання та спітнілі долоні, якими вони намагалися погладити мене по потилиці. Як бридко. Ці ледарі належать до людей з групи ризику, як крадії чи волоцюги. Людина стає попом чи монахом лише задля того, щоб байдикувати, отримуючи таку змогу завдяки своїй чисельності. Скажімо, якби на тисячу вірян був один піп, тоді вони б мали стільки роботи, що не справляли б посиденьки, напихаючись каплуном. Однак урядовці, обираючи найтупіших серед найменш достойних, призначають їх єпископами.

Вони вештаються коло тебе вже від твого народження, коли тебе хрестять, потім, якщо твоїм батькам стало ли-

цемірства, аби довірити тебе попам, вони будуть поряд з тобою у школі, на першому причасті й читанні катехізису, і на конфірмації. Вони стоятимуть поряд у день твого весілля, наставляючи тебе, що маєш робити в опочивальні, а наступного дня на сповіді питатимуть, скільки разів ти те робив, аби відчуті збудження по той бік ґраток. Вони з огидою розповідають тобі про секс, та ти щодень бачиш, як вони, злізши зі свого кровозмісного ложа, навіть не вимивши рук, сідають за стіл, їдять і п'ють свого Всевишнього, згодом видзюрюючись та випорожняючись ним.

Вони неугавно торочать, що їхнє царство належить іншому світові, тож прикладають свою руку до всього, що можуть поцупити. Суспільство не досягне досконалості, аж поки останній камінь з останньої церкви не впаде на останнього попа, і тоді земля нарешті звільниться від цього поріддя.

Комуністи поширили думку про те, що релігія — це опіум для народу. Так і є, адже вона допомагає тримати на припоні спокуси підданих, бо якби релігії не було, то на барикадах було б значно більше народу, хоча у часи Паризької комуни їх там було замало, тож і вигнати їх на барикади можна було, не випробовуючи своє терпіння.

Утім, почувши від того австрійського лікаря про переваги колумбійського наркотику, я б ще додав, що релігія — то кокаїн для народу, адже вона підбурювала й зараз підбурює людей до воєн, вирізань невірних, а для християн, мусульман та інших ідолопоклонників — це дуже вагома справа; і якщо африканські народи обмежувалися винищенням один одного, то місіонери, навернувши їх, перетворили цих людей

Вони повірили ненажерливому ласолюбцю монаху Лютеру (чи можна одружитися з монашкою?) лише тому, що він понівечив Біблію, переклавши Святе Письмо їхньою мовою.

на колоніальне військо, яке якнайліпше годиться для того, аби помирати на передовій та гвалтувати жінок, входячи у місто. Жодна людина ніколи не коїтиме зло так віддано й так завзято, як вона те робитиме в ім'я своїх релігійних переконань.

Звісно, гірші за всіх — єзуїти. Я ніби відчуваю, що утнув із ними якусь витівку чи щό це саме вони заподіяли мені зло, хоч не можу згадати напевне. Чи їхні кривні брати — масони. Це ті ж таки єзуїти, тільки більш розгублені. Ті хоч би мають свою віру й знають, як нею керувати, а ці мають її надто багато й тому втрачають голову. Про масонів я почув від діда. Укупі з євреями вони відтяли голову королю. І породили карбонаріїв — це теж масони, але дещо тупіші, бо якось дозволили себе перестріляти, а потім відтяти собі голови за те, що припустилися помилки, виготовляючи бомбу, або ж стали соціалістами, комуністами чи комунарами. Усіх приставити до стіни. От молодець, Тьер¹.

Масони та єзуїти. Єзуїти — то масони, перевдягнені жінками.

А тих жінок, судячи з моїх мізерних знань про них, я ненавиджу. Багато років я був одержимий тими *brasseries à femmes*², куди збігаються лиходії на будь-який смак. Вони

---

¹ Луї Адольф Тьер (1797—1877) — відомий французький політичний діяч та історик. Перший президент Третьої республіки. Автор кількох праць з історії Великої Французької революції. Енергійно та жорстоко боровся з Паризькою комуною.

² Заклади, що існували у Франції у часи Другої імперії. У них подавали пиво, а власне заклади були стилізовані під різноманітні теми, відповідно,

гірші за будинки терпимості. Борделі хоч важко облаштувати через спротив сусідніх закладів, а от пивниці можна відкривати, де заманеться, бо кажуть, що у ці заклади лише випивати ходять. На першому поверсі п'ють, а на горішніх — віддаються розпусті. Кожна пивниця — тематична, і дівчата одягнені відповідно до теми: тут можна знайти німецьку кельнерку, а там, поблизу Палацу юстиції — офіціантку, перевдягнену в адвоката. Зрештою, вистачить і самих лише назв: «*la Brasserie du Tire-cul*», «*la Brasserie des belles marocaines*» чи «*la Brasserie des quatorze fesses*», що розташовувались неподалік від Сорбонни. Здебільшого ці заклади належали німцям — ось вам спосіб, як підірвати моральні засади французів. Між п'ятим та шостим округами таких пивниць із шість десятків, а по всьому Парижу — майже двісті, і всі гостинно приймають навіть наймолодших відвідувачів. Спочатку хлопці приходять туди з цікавості, потім — через розбещеність, поки врешті, якщо їхнє щастя, не підхоплять трипер. Якщо пивниця знаходиться поруч зі школою, тоді учні, щойно вийшовши, йдуть підглядати за дівчатами з-за дверей. Я ходжу туди заради питва. І щоб підглядати з-за дверей за студентами, які підглядають з-за дверей. І не лише студенти. Там вони чимало дізнаються про те, з ким дорослі водяться, та про їхні звички, що потім завжди може стати у нагоді.

клієнтів обслуговували офіціантки у тематичних убраннях, вони пили з клієнтом, і якщо він того забажає, обслуговували їх у кімнатах нагорі або у готелях неподалік, з власниками яких хазяїн цього закладу мав домовленість. Жінки платили частку своєму патронуві, при цьому ще й оплачували напої та навіть сірники для свого клієнта.

Та найбільша моя розвага — вираховувати тип того чи іншого сутенера, поки він чекає за столиком. Чимало з них — одружені чоловіки, котрі заробляють на принадах власних дружин, які у гарному вбранні палять і грають у карти тут-таки поряд, а хазяїн пивниці та дівчата-офіціантки між собою називають ці столики «столиками роконосців»; багато хто із сутенерів у Латинському кварталі — це колишні студенти-банкрути, які тремтять від страху, бо бояться, що хтось позбавить їх заробітку, а тому часто хапаються за ножа. Найтихіше поведуться злодії та душогуби. Вони приходять і йдуть, бо знають, що мусять дбати про свої рубці, як знають і те, що дівчата їх не викажуть, бо вже наступного дня гойдатимуться у водах Б'євру.

А є такі, що, навпаки, виловлюють розпусників та гріхпроводниць задля набагато мерзенніших послуг. Знаходячи клієнтів на Пале-Рояль чи Єлисейських Полях, вони жестами закликають їх до закладу. Часто впускають до кімнати своїх спільників, перевдягнених у поліцейських, а коли ті починають погрожувати арештувати клієнта у спідньому, той, благаючи пожаліти його, витягує з кишені жменю монет.

Я, знаючи, що зі мною може трапитись, відвідуючи ці борделі, поводжуся обережно. Якщо видно, що відвідувач грошовитий, власник робить дівчині знак, і та, підійшовши до клієнта, помалу вмовляє його запросити за столик і решту, пригощаючи їх дорогим частуванням (хоч самі вони, аби не сп'яніти, п'ють *anisette superfine*¹ чи *cassis fin*² — забарвлен-

---

¹ Анісова горілка (фр.).

² Настоянка на чорній смородині (фр.).

ну воду, яку клієнт купує за шалені гроші). Потім тебе змушують зіграти у карти, звісно, вони подають одне одному знаки, а коли ти програв, мусиш платити за всіх, а також за вечерю хазяїна та його дружини. А як задумаєш припинити гру, тобі пропонують пограти не на гроші, а на роздягання: з кожним виграним ходом одна з дівчат зніматиме з себе якусь одну річ. Мереживо падає, відкриваючи непристойну білу плоть, налиті груди, темні пахви, різкий запах котрих позбавляє тебе сил...

Я ніколи не ходив на горішній поверх. Хтось якось сказав, що жінки — то лише замітник пороку, якому віддаються на самоті, хіба що з ними треба виявляти більше фантазії. Отож, повернувшись додому, я вночі мрію про них, я ж бо теж не залізний. Зрештою, це ж саме вони мене спокусили.

Я читав доктора Тіссо¹ й знаю, що вони здатні нашкودити навіть на відстані. Ми не знаємо, чи тваринні флюїди та дітородні рідини — речі тотожні, але одне відомо напевно: ці рідини подібні між собою, й після тривалих нічних полюцій не тільки почувашся знесиленим, але й худнеш, обличчя блідне, пам'ять спорозується, погляд затуманюється, голос хрипне, вночі стривожено просинаєшся, приходиться биль в очах, а на обличчі з'являються червоні плями, дехто навіть вибльовує щось кальциноване, з'являється тремтіння, задуха, втрата свідомості, хтось жаліється на закреп чи ви-

---

¹ Самуель Олюст Тіссо (1728—1797) — швейцарський медик, що написав працю під назвою «Онанізм», де розповідав про шкоду мастурбації для здоров'я, називаючи серед її наслідків мігрені, розлади зору та розумової діяльності аж до висихання тканин мозку.

ділення, які смердять чимраз більше. Врешті, приходиться сліпота.

Можливо, я перебільшую, адже підлітком я мав прищаве обличчя, хоч, гадаю, це властиво вікові, а може, всі хлопці пізнають це задоволення, а дехто навіть надміру, торкаючись себе вдень і вночі. Вже тепер я знаю міру, я неспокійно сплю лише тоді, як повернуся з пивниці, і зі мною більше не трапляється таке, як з багатьма іншими, коли вони мають ерекцію, щойно помітять спідницю на вулиці. Робота стримує мене від моральної розбещеності.

Втім, чому б це вдаватися до мудрувань замість того, щоб просто переповідати факти з життя? Може, тому, що для мене важить не лише те, що я робив до вчорашнього дня, а й те, яким є мій внутрішній світ. Припускаю, що у мене теж він є. Кажуть, що душа — це лише наші вчинки, одначе, якщо я когось сильно ненавиджу й викохую в собі цю ворожнечу, дідько, це й є доказ, що я маю внутрішній світ! Як там казав філософ? *Odi ergo sum*¹.

Недавно внизу подзвонили, я злякався, що то комусь стало дурощів купити щось з мого краму, але чоловічок сказав, що його послав Тіссо — і чому я ніколи не користувався цим паролем? Йому був потрібен голографічний заповіт², підписаний таким собі Бонефуа на користь такого собі Гюїлло (певна річ, саме він і прийшов до мене). У мене був папір для листування, який використовував чи досі використовує

---

¹ Частина латинського виразу: «Ненавиджу й кохаю — значить, я існую».

² Написаний особисто від руки.

той Бонефуа, а також зразок його руки. Запросивши Гюїлло до кабінету, я вибрав перо та підхоже чорнило і без жодних чернеток відразу написав документ. Бездоганно. Ніби знаючи розцінки, Гюїлло дав мені винагороду, котра достоту відповідала спадку.

Тож оце й є мій фах? Приємно склепати з нічого нотаріальне свідоцтво, написати правдоподібного листа, вигадати зізнання, що компрометує, документ, котрий згубить якусь людину. Сила майстерності... Варто винагородити себе обідом у «Caffè Anglais».

Мабуть, у мене пам'ять на запахи, бо маю таке враження, що я вже сто років не вдихав ароматів їхньої кухні: *souf-flés à la reine, filets de sole à la Vénitienne, escalopes de turbot au gratin, selle de mouton purée bretonne...* А в якості *entrée*¹: *poulet à la portugaise*, або *pâté chaud de cailles*, або *homard à la parisienne*, чи все разом, як-от *plat de resistance*, чи, скажімо, *canetons à la rouennaise* або *ortolans sur canapés*, а на гарнір — *aubergines à l'espagnole, asperges en branches, cassolettes princesse...* А з карти вин щось штибу «Шато Марго», чи «Шато Латур», або ж «Шато Лафіт», залежно від того, якого врожаю. А на солодке — *bombe glacée*².

Я завжди більше насолоджувався їжею, ніж сексом... Можливо, це так на мене попи вплинули.

---

¹ Головна страва (фр.).

² Французькі страви, які входили у «Вечерю трьох імператорів» відомого шеф-кухаря Адольфа Дюглера з «Caffè Anglais» («Англійської кав'ярні»). Саме такі страви подали у 1864 році російському цареві Олександрю II, його синові, пруському королю Вільгельму I та Отто фон Бісмарку, які приїздили на Всесвітню виставку.

Я ніби відчуваю у голові якусь хмарину, яка повсякчас змушує мене озиратися назад. Чому раптом з пам'яті виринають мої втечі у Бесерін, перевдягнувшись у сутану падре Бергамаскі? Я геть забув про падре Бергамаскі. Хто він такий? Мені подобається, коли рука пише сама по собі, що їй заманеться. Якщо вірити тому австрійському лікареві, у певний мент я маю дійти до якогось насправді болісного для мене спогаду, який би пояснив, чому я настільки несподівано викреслив з пам'яті так багато.

Прокинувшись учора, як я гадав, 22 березня, у вівторок, я ніби чудово усвідомлював, хто я такий: капітан Симоніні, вже стукнуло шістдесят сім, але тримаєшся нівроку (угодований я якраз настільки, аби мене можна було назвати «роздобрілим»), успадкував у Франції цей титул на згадку про діда, пославшись на свої військові прогріхи у лавах Тисячі гарібальдійців¹, факт, який у країні, де Гарібальді шанують більше, ніж в Італії, викликає певну повагу. Симоне Симоніні, народився у Турині, батько туринець, мати — француженка, чи то пак савоянка, хоч по кількох роках після її народження Королівство Сардинія поступилося Савойєю Франції.

Досі не вилізши з ліжка, я фантазував... З огляду на мою халепу з росіянами (які ще росіяни?) мені не варто пока-

---

¹ «Гарібальдійська тисяча», або ж «Експедиція тисячі» — воєнна кампанія Джузеппе Гарібальді у 1860—1861 роках, коли революціонер, висадившись разом з добровольцями на Півдні Італії, завдав кілька поразок Королівству обох Сицилій, унаслідок чого ця територія була приєднана до Сардинського королівства й стала частиною об'єднаного Королівства Італія. У лютому 1861-го п'ємонтським військам здалося місто Гаєта, яке ще тримали прибічники неаполітанського короля Франциска II. У березні цього ж року було створено Королівство Італія.

зуватись в улюблених рестораціях. Я б міг сам собі щось приготувати. Готуючи кілька годин якусь смакоту, я відволікаюся. Приміром, «*côtes de veau Foyot*»¹: м'ясо порізати щонайменше чотири сантиметри завширшки, звісно, порція розрахована на двох; узяти дві цибулини середнього розміру, п'ятдесят грамів хлібного м'якуша, сімдесят п'ять грамів швейцарського грюерського сиру, п'ятдесят грамів масла, м'якуш протерти, аж поки з нього не утвориться паніровка, яку слід змішати з сиром, потім почистити й порізати цибулю, в одній маленькій каструльці ставите розпуститися сорок грамів масла, а в іншій поволі розпускаєте решту масла з цибулею, на дно тареля викладаєте половину цибулі, приправивши м'ясо сіллю та перцем, викладаєте його на тарель, збоку кладете решту цибулі, потім треба покласти на м'ясо перший шар паніровки з сиром, гарненько притискаючи м'ясо до дна тареля; дайте розтопленому маслу стекти, легенько натискаючи рукою; покладіть ще один шар м'якуша так, щоб утворилося щось на кшталт купола, а потім, додаючи розтоплене масло, полийте все білим вином та бульйоном, але таким чином, щоб рідина вкривала м'ясо лише не більш як наполовину. Ставите страву в духову шафу десь на півгодинки, не забуваючи поливати вином та бульйоном. На гарнір подайте цвітну «капусту-стрибунку»².

Страва забирає небагато часу, та задоволення від неї відчуваєш ще до того, як спробуєш на смак, тож готувати — зна-

---

¹ Телячі відбивні «Фойо» (фр.).

² Вид тушкованої цвітної капусти.

Єзуїти — то масони, перевдягнені жінками.

чить, передчувати, як роблю я, доки ніжуся у ліжку. Щоб не почуватися самотніми, телепням необхідно, аби під ковдрою поряд з ними лежала жінка чи хлоп'я. Вони ж бо гадки не мають, що повен рот слини краще за ерекцію.

У мене було все, окрім м'яса та швейцарського сиру. Будь-якого іншого дня я б пішов до знайомого м'ясника на пляс Мобер, але бозна-чому по вівторках у нього зачинено.

Я знав ще одного, до нього йти метрів із двісті, на бульвар Сен-Жермен, та й коротенька прогулянка мені не завадить. Я вдягнувся, та, перш ніж вийти з дому, підійшовши до дзеркала, що височіло над мискою, наліпив чорні вуса та мою чудову бороду. Потім, ледь змочивши гребінця у воді й зачесавши проділ посередині, я надів перуку. Одягнув сюртука й поклав до кишені жилета срібного годинника так, аби ланцюжок було добре видно. Задля того, щоб якнайбільше бути подібним до капітана у відставці, мені подобається під час розмови гратися черепаховою коробкою, усередині якої повно льодяників із солодки, а на кришці — портрет бридкої, але гарно вбраної пані: безсумнівно, покійної коханої. Часом, аби говорити повільніше, я ганяю у роті льодяника: тоді співрозмовник, відволікаючись на те, як ворущаться твої губи, не дуже дослухається до того, що з них злітає. Найбільший клопіт — справити враження людини, котру радше благословили розумом, ніж посередністю.

Зійшовши вулицею, я, аби обминути пивницю, з якої вже ранньої години чулися противні голоси тамтешніх розпусниць, повернув на рю Сотон.

Пляс Мобер уже не той двір чудес, яким був ще тридцять п'ять років тому, коли я тут оселився. Наразі вона кишма кишить продавцями тютюну вторинної переробки: крупного, який виробляють із залишків люлькового тютюну і решток від сигар, та дрібного, що отримують з цигаркових недопалків. Крупний коштує франк та двадцять сантимів, а дрібний — франк сорок чи франк шістдесят за фунт (хоч таке виробництво навряд чи колись було прибутковим, та й наразі на цьому багато не заробиш, адже жоден з цих спритних переробників вторинної сировини, спустивши в якомусь винному льосі значну частку свого заробітку, не знає, де переночує). Також тут повно сутенерів, котрі, вилежучись у ліжку до другої дня, потім проводять решту часу, підпираючи стіни, як багацько добре забезпечених пенсіонерів, які згодом, як вівчарки, беруться до діла, щойно спустяться сутінки; злодюжок, яких довели до того, що вони вимушені обдирати один одного, бо жоден буржуа (якщо не зважати на якесь ледащо, котре повертається з-за міста) не насмілиться йти через цю площу; тож я був би для них гарною здобиччю, якби не моя військова виправка й палиця, якою я вихляв із боку в бік, та й кишенькові злодії мене вже знали й навіть звали «капітаном», вважаючи, що я якимось чином маю стосунок до їхнього середовища, а ворон ворону ока не виклює; і повій із зів'ялими принадами, бо якби їх ще хтось хотів, то прислужували б у *brasseries à femmes*, тому вони пропонують себе лахмітникам, шахраям чи другосортним смердючим тютюнникам, а от побачивши дорого вбраного до-

бродія у добре начищеному циліндрі, вони можуть зачепити тебе чи навіть обійняти по-панібратськи за плечі, підходячи до тебе так близько, що ти можеш відчутти дешеві парфуми, що змішалися з запахом їхнього поту, а це вже надто бридка пригода (я б не мріяв про неї вночі), тож щойно я зауважую, що хтось із них простує у мій бік, починаю вихором крутити палицею, ніби окреслюючи навколо себе убезпечено-непрístupне коло: вони вмиють усе второпують, адже звикли, що ними командують, а тому шанують палицю.

Зрештою, у цей натовп вливаються шпигуни з поліцейського управління, котрі приходять сюди, аби завербувати собі *mouchards*¹ або інформаторів, чи виловлюють у загальному галасі надзвичайно цінну інформацію про грабіжників, що саме змовляються і про яких хтось комусь шепоче надто голосно, сподіваючись, що слова потонуть у загальному галасі. Але їх легко можна впізнати з першого погляду, бо надто вже мерзотний мають вигляд. Жоден справжній негідник не схожий на негідь. Лише вони.

Зараз на площі вже навіть трамваї можна побачити, і ти вже не почувашся, як удома, навіть попри те, що, звісно, знаєш, як визначити потрібних тобі людей, їх ще можна знайти, коли вони стоять, підперши стіну на розі або ж на порозі кав'ярні «Метр-Альбер» чи десь на вуличках поряд. Одначе відколи, куди не ступи, здалеку, як точильня для олівців, вигулькує *Tour Eiffel*², Париж уже не той, як колись.

---

¹ Сексоти (фр.).

² Ейфелева вежа (фр.).

Утім, досить рюмсати, у місті досі купа інших місцин, де можна розжитися тим, що тобі потрібно. Вчора вранці мені було потрібне м'ясо та сир, і пляс Мобер була для цього цілком слухним місцем.

Купивши сиру, я, як і зазвичай, пішов до свого м'ясника й зауважив, що у нього відчинено.

— Отакої, а чому ж це ви у вівторок відчинені? — спитався я, заходячи до крамниці.

— Таж сьогодні середа, капітане, — відповів мені чоловік усміхаючись. Я спантеличено вибачився, сказавши, що з віком пам'ять усихає, а він запевнив мене, що я завжди був як парубок і що коли встаєш раненько, кожен може згубити голову у хмарах, тож я, вибравши м'ясо, розплатився, навіть не намагаючись торгуватися. Це єдиний спосіб змусити продавця тебе поважати.

Питаючи себе, який же сьогодні день, я зійшов сходами у квартиру. Вирішив зняти вуса та бороду, як робив зазвичай, коли був удома сам, і піднявся у спальню. Лише тепер мене вразило дещо, що здавалося геть недоладним: на вішалці, поряд з комодом, висіло вбрання — сутана, і вона, безсумнівно, була попівська. Підійшовши, я зауважив на полиці комода каштанову, трохи білявувату перуку.

Я досі питався, якому ж волоцюзі цими днями дав притулок, коли усвідомив, що я теж приховував свою зовнішність, позаяк вуса та борода, які я сьогодні чіпляв, певно були чужими. Отож я був кимось, хто перевдягався то заможним світським добродієм, то духовною особою. Але як же могло

трапитися, що я викреслив з пам'яті будь-який спогад про дві мої різні особистості? Чи, можливо, я чомусь (може, щоб уникнути ордера на арешт) приклеював собі вуса та бороду, але водночас давав притулок комусь іншому, хто перевдягався абатом? А якщо цей несправжній абат (бо якби був справжнім, то нащо ж йому перука?) жив у мене, то де ж він спав, зважаючи, що у моєму помешканні лише одне ліжко? Чи, може, він зовсім не живе зі мною, просто вчора знайшов тут прихисток, а потім хтозна-чому перевдягнувся і пішов бозна-куди коїти бозна-що?

Я відчув у голові порожнечу, ніби я мав когось згадати, але не міг, тобто я маю на увазі, що то ніби були не мої, а чужі спогади. Гадаю, «чужі спогади» — це слушний вислів. У ту мить я почувався так, ніби був іншою людиною, що спостерігає за собою збоку. Хтось спостерігав за Симоніні, котрий несподівано відчув, що не розуміє, хто він такий.

— Спокійно, помізькуємо, — мовив я до себе. Як для чоловіка, який, прикриваючись торгівлею *bric-à-brac*, підробляє документи і вирішив оселитися у найменш годящому для цього кварталі Парижа, видається малоюмовірним, щоб я дав притулок комусь, хто замішаний у не надто чистих обладках. Одначе забути, кого прихистив, — це вже не здається нормальним.

Мені схотілося озирнутися, й аж раптом я відчув, що моя власна оселя стала для мене незнайомим місцем, яке може приховувати й інші таємниці. Я почав досліджувати свій дім, ніби то було чуже помешкання. Коли вийдеш з кухні, праворуч буде спальня, а ліворуч — вітальня, обставлена цілком

звичайними меблями. Я зазирнув у шухлядку свого письмового столу, де зберігалося моє робоче приладдя: пера, пляшечки з різноманітним чорнилом, білий або пожовклий папір різних розмірів та давнини; на полицях разом з книгами стояли коробки з моїми документами та старовинна капличка, вирізьблена з горіха. Я саме силкувався згадати, для чого вона була потрібна, аж раптом унизу почувся дзенькіт. Я зішшов донизу, збираючись випхати будь-якого надокучливого причепу геть, але побачив стареньку, яка, здається, була моєю знайомою. Кризь скло вона мовила до мене: «Мене прислав Тіссо», — тож я мусив її впустити; хто його зна, чому я обрав цей пароль.

Увійшовши, жінка розгорнула сукно, яке міцно притискала до грудей, і подала мені два десятки облаток.

— Абат Далла Піккола сказав, що вас зацікавить.

Дивовижно, та я відповів: «Аякже», — і спитав, скільки. Вона попросила двадцять франків за штуку.

— Та ви здуріли! — відказав я, радше за крамарським інстинктом.

— То ви божевільний, якщо відправляєте чорні меси! Гадаєте, легко за три дні обійти двадцять церков, причащатися, перед тим намагаючись не назбирати у роті слини, ставати на коліна, затуливши обличчя руками, й виймати з рота облатку, не заслинивши її, збираючи їх у торбинку на грудях так, аби ані кюре, ані хтось із прихожан нічого не зауважив? А про блюзнірство, яке я скоїла, й пекло, яке на мене за це чекає, годі й казати. Отож двісті франків, якщо ваша ласка, або я йду до абата Буллена.

— Абат Буллен помер. Вочевидь, ви не згодніть віддати облатки задешево, — відповів я майже машинально. Втім, зваживши на плутанину у своїй голові, я мусив діяти інстинктивно, не надто розмірковуючи. — Гаразд, пuste, — мовив я до неї й розплатився. Я зрозумів, що, поки я чекаю на якогось зацікавленого клієнта, треба покласти облатки до моєї дерев'яної каплички. Звичайнісінька собі робота.

Загалом, усе здавалося мені знайомим, звичним. Одначе я відчував поряд себе якусь зловісну ауру, що лишалася для мене невловимою. Увійшовши до кабінету, я зауважив, що в глибині кімнати за запоною знаходилися двері. Розчиняючи їх, я вже був певен, що потраплю у настільки темний коридор, що доведеться брати з собою каганець. Коридор нагадував склад театрального приладдя чи комору лахмітника Тампля. На стінах висіло дуже різноманітне вбрання: селянина, карбонарія, дрантя жебрака, форма кондуктора, солдатська гімнастєрка та штани, а поряд із вбранням — аксєсуари, аби доповнити образ. На дерев'яних полицях стояла дюжина підставок з перуками. А далі, у глибині коридору виднівся *coiffeuse*¹, подібний до тих, які є в гримерках комєдійних акторів, заповнений пляшечками з пудрою, помадами, чорнилами та бірюзовими олівцями, заячими лапками, пухом, пензлями та щітками.

У якусь мить коридор завернув під прямим кутом, і в глибині я побачив ще одні двері, що вели до кімнати, світ-

---

¹ Туалетний столик (фр.).

лішої за мої кімнати у квартирі, адже світло до неї потрапляло не з вузького завулка Мобер. Власне, визирнувши з одного з вікон, я побачив, що вони виходять на рю Метр-Альбер.

З кімнати на вулицю вели невеличкі сходи, але на цьому все. Помешкання було схоже на однокімнатну квартиру, щось середнє між кабінетом та спальнею; обставлене простими, темними меблями: стіл, підставка, щоб стояти навколішки під час молитви, ліжко. Поряд із входом — маленька кухонька, а на східцях — *chiotte*¹ та умивальник.

Вочевидь, це була *pied-à-terre*² того священика, з яким ми, мабуть, були близько знайомі, адже з моєї оселі до його помешкання можна було пройти через двері. Та, позаяк усе навколо про щось мені нагадувало, я мав таке враження, що бачу це помешкання вперше в житті.

Підійшовши до столу, я помітив купу листів у конвертах, на котрих зазначений був один і той же адресат: «Превелебний чи вельмишановний абат Далла Піккола». Поряд з листами лежало кілька папірців, списаних дрібним та гарним, майже жіночим, почерком, який дуже відрізнявся від мого власного. То були чернетки листів: у них не було нічого вартісного, лише подяки за дарунки та листи, які підтверджували призначені зустрічі. Однак той, що лежав на самісінькій верхівці, був плутаним, ніби автор занотував свої думки, над якими хотів поміркувати. Доклавши трохи зусиль, я прочитав:

---

¹ Нічний горщик (*фр.*).

² Тимчасова квартира (*фр.*).

Усе видається несправжнім. Почуваюся так, ніби за мною стежать. Треба занотувати, щоб переконатися, що так і є.

Сьогодні 22 березня.

Де ділася сутана та перука?

Що я робив учора? У голові все ніби оповило туманом.

Я навіть гадки не мав, куди ведуть двері в глибині кімнати.

Я знайшов коридор (уперше побачив?), повний костюмів, перук, пудри та гриму, як у акторів.

На драбинній перекладині висіла нічогенька сутана, а на полиці я знайшов не лише годящу перуку, а й накладні брови. З обличчям кольору вохри та ледь підрум'яненими щоками я, гадаю, знову став тим, ким я є насправді: блідим і трохи хворобливим чоловіком. Аскетичним. Отакий я. Хто я?

Знаю, що я — абат Далла Піккола, чи радше той, кого всі навколо знають як абата Далла Пікколу. Проте очевидно, що насправді це не я, позаяк для того, щоб стати абатом, мені доводиться у нього перевдягатися.

Куди виведе той коридор? Лячно дійти до самого кінця.

Перечитати вище записане. Якщо я справді так написав, значить, усе це сталося зі мною насправді. Треба йняти віри писемним свідченням. Хтось обпоїв мене. Хто, Буллен? От хвацько! Єзуїти? Франкмасони? А я до них яким боком?

Євреї, ось хто це міг бути.

У цій оселі я почуваюся в небезпеці. Хтось може, прокравшись сюди вночі, поцупити мій костюм або, ще гірше, бігцем проглянути мої папери. Цілком можливо, що саме

зараз хтось розгулює Парижем, переконуючи всіх у тому, що він — абат Далла Піккола. Треба сховатися в Отьої. Може, Діані відомо? Що за Діана?

Отже, нотатки абата Далла Пікколи було залишено тут, але чому ж він не забрав із собою таку конфіденційну інформацію? Це є незаперечним доказом хвилювання, яке його, безсумнівно, охопило. Власне, на цьому й усе, що я про нього знаю.

Я повернувся до помешкання у завулку Мобер і сів за свій робочий стіл. Який же зв'язок існує між життям абата Далла Пікколи та моїм власним?

Певна річ, що на думку мені спав найочевидніший здогад. Я та абат Далла Піккола — це одна особа, й якщо все саме так, то це б усе пояснило: два об'єднаних помешкання й навіть той факт, що до помешкання Симоніні я повернувся, перевдягнувшись абатом, зняв перуку й сутану, а потім заснув. Окрім однієї манесенької дрібнички: якщо Симоніні дійсно був абатом Далла Пікколою, то чому ж я нічогосінько не знав про Далла Пікколу і не почувався абатом, якому геть незнайомий Симоніні? Ба навіть більше, для того, щоб дізнатись, про що думає Далла Піккола, мені довелося читати його нотатки! Крім того, якщо я справді Далла Піккола, тоді я мав би зараз бути у Отьої — маєтку, який він ніби так добре знає й про який я (тобто Симоніні) не знаю зовсім нічого. І хто така Діана?

Хіба що я часом був абатом Далла Пікколою, котрий не пам'ятав про існування Симоніні, а часом — Симоніні, котрий

гадки не мав про абата Далла Пікколу. Ото ще новина! Хто ж то мені розповідав про роздвоєння особистості? Цікаво, з Діаною таке трапляється? Що ж то за Діана?

Я вирішив розмірковувати по порядку. Я знав, що у мене є зошит, де я занотуюву всі свої справи, тож у ньому я прочитав таке:

21 березня — меса

22 березня — Таксиль

23 березня — Гуїлло, за заповітом — Бонефуа

24 березня — до Дрюмо?

Гадки не маю, чого б це 21-го я мав плентатися на месу, бо не думаю, щоб я був віруючим. Якщо ти віруючий, то маєш у щось вірити. Чи я у щось вірю? Щось на те не скидається. Отож, я невіруючий. Оце й є логіка. Гаразд, проїхали. Іноді люди ходять на месу з найрізноманітніших причин, і віра не має до них жодного стосунку.

Більш імовірно, що того дня, коли я думав, що був вівторок, насправді була середа, й Гуїлло прийшов, аби попросити мене переписати заповіт Бонефуа. Насправді було 23-тє, а я думав, що 22-ге. Але що ж сталося 22-го? І що то за Таксиль?

А про того Дрюмо, з яким я мав зустрітися у четвер, уже й говорити не варто. Як же я міг зустрічатися з кимось, коли я гадки не мав, хто я такий? Мушу ховатися, принаймні поки мені у голові не проясниться. Дрюмо... Мені здавалося, що я чудово його знаю, але коли я намагався згадати, у голові виникало таке відчуття, ніби я захмелів від вина.

— Гаразд, зробимо кілька припущень, — сказав я сам до себе. — Перше. Далла Піккола — то зовсім інша особа, яка часто навідується до мого помешкання, котре поєднане з його квартирою більш-менш секретним коридором. Увечері, 21 березня, він прийшов до моєї оселі із завулка Мобер, зняв свою сутану (навіщо?) й пішов спати до своєї квартири, а наступного ранку прокинувся, нічого не пам'ятаючи. Два дні потому так само без спогадів прокинувся й я сам. У такому разі, що ж я робив у вівторок, 22 березня, коли вранці 23-го прокинувся геть позбавлений своїх спогадів? І чому б це абат роздягався у мене, а потім пішов ночувати додому, залишивши сутану? І котра була година? Мене охопив жах, коли мені спало на думку, що я міг провести півночі у ліжку... Святий Боже, адже правда, що жінки жахають мене, але з абатом — то навіть ще гірше. Я незайманий, але не збоченець...

Чи все ж таки ми з абатом Далла Пікколою — одна особа? Позаяк я знайшов сутану у своїй кімнаті після того, як мав побувати на месі (21-го), то я міг повернутися до помешкання у завулку Мобер в одязі Далла Пікколи (якщо я мав піти на месу, то найімовірніше я б пішов туди, перевдягнувшись абатом); аби, знявши перуку та сутану, потім піти ночувати до квартири абата (забувши, що зняв сутану у помешканні Симоніні). Наступного ранку, 22 березня, у вівторок, прокинувшись абатом, я не знайшов не лише спогадів у своїй голові, а й сутани на бильці ліжка. Вже безпам'ятним Далла Пікколою я знайшов запасну сутану в коридорі й мав предостатньо часу, аби того ж дня чкурнути в Отьой, а потім, перебуваючи у безпечному місці, до вечора передумати й, на-

бравшись сміливості, повернутися пізньої ночі до Парижа у квартиру в завулку Мобер, повісити сутану на вішалку для речей у кімнаті, лягти спати, а потім прокинутись у середу, вважаючи, що наразі вівторок, так само без спогадів, але вже паном Симоніні. Отож, думав я про себе, Далла Піккола втрачає пам'ять 22 березня зранку, проживає весь день, анічогісінько не пам'ятаючи, аби 23-го прокинутися так само без спогадів, але вже як безпам'ятний Симоніні. Нічого дивовижного, зважаючи на те, чого я наслуухався від... як же звали того лікаря з клініки у Венсенні?

Ось лишень є одна проблема. Я перечитав нотатки Симоніні. Якщо все правильно, тоді, прокинувшись 23-го, він мав знайти в кімнаті радше дві сутани: одну, залишену 21-го, а іншу ту, що зняв 22-го. Але, як на те, сутана була всього одна...

Стривайте, оце так йолоп! Далла Піккола повернувся з Отьой 22-го у помешкання на рю Метр-Альбер, зняв там свою сутану, потім пішов до квартири у завулку Мобер, ліг спати, а прокинувшись паном Симоніні (23-го), знайшов на вішалці лише одну сутану. Отож, коли я 23-го зайшов до оселі Далла Пікколи, я мав би знайти там сутану, яку він облишив там увечері 22-го. Але він міг перевісити її у коридор, де я і знайшов її. Значить, варто лише перевірити.

Трохи тремтячи, я, взявши в руку лампадку, пройшов коридором. Якщо Далла Піккола — то не я, розмірковував я, тоді я міг би наткнутися на нього у кінці коридору, може, навіть він теж ніс би перед собою каганець... На щастя, я нікого не зустрів. У глибині коридору висіла сутана.

Одначе, одначе... Якщо Далла Піккола, повернувшись з Отьой і повісивши сутану, пройшов коридором аж до моїх апартаментів і впевнено завалився у моє ліжко, то, значить, у цю мить він мене згадав і знав, що він може спокійнісінько заснути поруч мене, ніби він спить поруч себе самого, позаяк ми з ним — одне ціле. Отже, лягаючи спати ввечері, Далла Піккола знав про існування Симоніні, тоді як прокинувшись наступного ранку, пан Симоніні гадки не мав, що він — абат Далла Піккола. Ніби спочатку пам'ять утрачає Далла Піккола, потім вона до нього повертається, він засинає зі спогадами, передаючи своє знепам'ятство пану Симоніні...

Безпам'ятство... Це слово, що означає відсутність спогадів, ніби утворило прогалину у поволоці забутих мною часів. Більш як десять років тому я говорив про знепам'ятних у «Маньї». Саме там ми мали про них розмову з Бюро та Бурю, з дю Мор'єром та з тим лікарем-австрійцем.

Раніше істерію вважали хворобою, властивою лише жінкам через розлади у роботі матки.

3

Chez magny

25 березня 1897, на світанку

«Ше Маньї»... Пригадую, що дуже небайдужий до гарної кухні і що у тому ресторанчику на рю Контрескарп-Дофін не брали більше десяти франків з носа і найдки там цілком відповідали ціні. Та хіба ж находишся щодня у «Фойо»? Раніше, аби віддаля подивитися на відомих літераторів, таких як Готьє чи Флобер, а також на того змарнілого польського піаніста на утриманні однієї дегенератки, котра бігала у підштаниках, багато хто ходив до «Маньї». Яюсь я зазирнув туди, але відразу ж ушився. Митці, навіть віддаля, — люд нестерпний, вони повсякчас озираються навкруги, аби переконатися, що їх упізнають.

Пізніше, коли до «Маньї» більше не приходили «величні», перебравшись до ресторанчика «*Brébant Vaichette*», що на бульварі Пуасоньє, де їжа була краща, хоч і брали за це дорожче, та було зрозуміло, що *carmina dant panem*¹. А коли заклад, так би мовити, очистився, я почав час від часу навідуватися туди й ходив до нього аж до початку вісімдесятих.

---

¹ Перефразований латинський вислів «*carmina non dant panem*», у якому йдеться про те, що поезією та філософією на шмат хліба не заробиш.

Я помітив, що «Маньї» навідує багацько науковців, відомих хіміків, таких як Бертло¹, а також чимало лікарів з клініки «Сальпетрієр»². Звісно, до клініки звідти не рукою подати, але, ймовірно, ті лікарі віддавали перевагу коротенькій прогулянці Латинським кварталом, а не обідові в загиджених *gargottes*³, куди приходили попоїсти родичі пацієнтів. Послухати розмови лікарів завжди цікаво, адже вони розповідають про чужі хвороби, а у «Маньї», аби перекричати навколишній галас, відвідувачі аж дерли горлянку, та якщо ваші вуха вже призвичаїлися, то у тих розмовах завжди можна вихопити щось цікавеньке. Прислуховуватися — зовсім не означає намагатися дізнатися про щось конкретне. Все, навіть найменша дрібничка, колись може прислужитися. Якщо ти про щось знаєш, то важливо, щоб ніхто інший не знав, що тобі про це відомо.

Та якщо письменники й художники завжди сиділи за столом разом, то науковці, як і я, обідали наодинці. Одначе, кілька разів опинившись за сусіднім столиком, починаєш знайомитися. Найперше я познайомився з лікарем дю Мор'єром — такий осоружний чолов'яга, що починаєш питати себе: як психіатр (а то був саме психіатр) з такою бридкою пикою може викликати довіру у своїх пацієнтів? Він мав злостивий і заздрісний вигляд, як людина, що вважає себе завжди другим. Насправді ж дю Мор'єр очолював у Венсен-

---

¹ *П'єр Ежен Марселен Бертло* (1827—1907) — французький хімік, громадський діяч, педагог, член Паризької академії наук. Один із засновників синтетичної органічної хімії.

² Паризька клініка для душевнохворих людей, де відомий психіатр Жан-Мартен Шарко лікував гіпнозом жінок, хворих на істерію.

³ Корчми (*фр.*).

ні клініку для людей з хворими нервами. Однак його лікувальний заклад ніколи не заживе такої слави й не матиме таких доходів, як клініка найвідомішого психіатра, лікаря Бланше, навіть попри саркастичні розповіді дю Мор'єра про те, що тридцять років тому в тій клініці лікарі долікували такого собі Нерваля¹ (на його думку, досить талановитого поета) до самогубства.

Інші двоє лікарів, з якими я потоваришував за обідом, були Бюро та Бюрю²— двійко непересічних особистостей, схожих на братів-близнюків: вони завжди були вдягнені в чорні, майже однакового крою костюми, й обидва носили майже однакові чорні вуса і мали гладенько виголене підборіддя й завжди трохи брудненькі комірці, бо були в Парижі проїздом, адже проходили науку в медичній школі Рошфора і приїздили до столиці лише на кілька днів на місяць, аби подивитися на експерименти лікаря Шарко.

— Як же ж то сьогодні немає порею? — одного дня роздратовано горланив Бюрю.

А Бюро й собі обурено:

— Немає порею?

І поки офіціант вибачався, я вступив у розмову з-за сусіднього столика.

— А я віддаю перевагу козлобороднику. Мені він смакує краще за порей, — а потім, усміхаючись, узявся наспівувати: *«Tous les vegumes, — au clair de lune — étaient en train de s'amuser —*

---

¹ *Жерар де Нерваль* (1808—1855) — французький поет, прозаїк, драматург, перекладач з арабської та німецької, один із співавторів Александра Дюма-батька, романтик.

² Лікарі Бюро та Бюрю вивчали дисоціативні розлади особистості. У 1888 році видали працю «Варіації особистості».

et les passants les regardaient. — Les cornichons — dansaient en rond, — les salsifis — dansaient sans bruit...»

Врешті, я переконав їх, і вони замовили *salsifis*¹. Саме з цього моменту двічі на місяць повелася сердешна традиція.

— Бачте, пане Симоніні, — розтлумачував мені Бурю, — лікар Шарко глибоко вивчає істерію — форму неврозу, що має найрізноманітніші психосоматичні, сенсорні та вегетативні прояви. Колись її вважали властивою лише жінкам через розлади у роботі матки, але Шарко дійшов висновку, що істеричні прояви є однаковими в обох статей і можуть включати в себе параліч, епілепсію, сліпоту чи глухоту, утруднене дихання, порушення мовлення та ковтання.

— Мій колега, — втрутився Бюро, — не зазначив, що, за словами Шарко, він провадить терапію, яка цілковито вилковує ці симптоми.

— Я саме збирався про це розповісти, — виправдовувався Бурю. — Шарко обрав метод гіпнозу, який ще донині був забавкою шарлатанів штибу Месмера². Пацієнти під гіпнозом мають згадати події, які спричинили істеричний напад, і, усвідомивши їх, видужати.

— І вони видужують?

— От в цьому й увесь фокус, пане Симоніні, — мовив Бурю. — На наш погляд, усе, що відбувається у «Сальпетрієр», радше тхне театральним видовищем, ніж психіатричним лі-

---

¹ Козлобородник (фр.).

² Фрідріх Антон Месмер (1734—1815) — німецький цілитель, який повному відкрив той людський флюїд, який зазвичай називають тваринним магнетизмом, а з того часу — месмеризмом.

куванням. Домовимось не ставити під питання непомильні здібності маестро як діагноста...

— Не ставити під сумнів, — додав Бюро. — І техніку гіпнозу, яка сама по собі...

Бюро та Бурю розповіли мені про різноманітні способи гіпнозу, починаючи від шарлатанських методів такого собі абата Фарія¹ (від цього імені я нашорошив вуха, хоча відомо, що Дюма запозичував факти зі справжніх записів) аж до науково доведених методів справжнього першовідкривача доктора Брейда².

— Наразі, — додавав лікар Бюро, — хвацькі гіпнотизери використовують простіші техніки.

— І дієвіші, — уточнював Бурю. — Хворому перед очима розмахують медальйоном чи ключами, наказуючи йому невідривно слідкувати поглядом: протягом однієї-трьох хвилин зіниці пацієнта бігають туди-сюди, пульс уповільнюється, повіки опускаються, обличчя має розслаблений вигляд, — такий сон може тривати хвилин зо двадцять.

— Подейкують, — почав виправляти колегу Бюро, — що все залежить від пацієнта, оскільки на магнетизм впливає не передача якихось таємничих флюїдів³ (як того хотів той

---

¹ *Абат Фарія* — наставник і вчитель Едмона Дантеса у романі А. Дюма-ст. «Граф Монте-Крісто», котрий розповів Дантесу про скарби й навчав його наук. Це прообраз реальної особи, — абат Фарія жив у Індії й був поборником незалежності свого народу, політичним діячем, а крім того, практикував зцілення гіпнозом.

² *Джеймс Брейд* (1795—1860) — шотландський лікар, відомий як засновник гіпнотизму.

³ *Флюїд, або тваринний магнетизм (месмеризм)* — теорія Фрідріха Месмера, за якою флюїд — це магнітна енергія, яку виділяють люди. Тваринний

Шарко обрав метод гіпнозу, який ще донині був забавкою шарлатанів штабу Месмера...

шахрай Месмер), а явище самонавіювання. Індійські праведники досягають того ж самого ефекту, не зводячи очей з кінчика носа, а монахи з гори Афон — витріщаючись собі на пупок.

— Ми не надто ймемо віри в ці методи самонавіювання, — мовив Бюро, — хоч тільки те й робимо, що практично використовуємо гіпотези того ж таки Шарко, які той висловив ще до того, як захопився гіпнотизмом. Нас цікавлять випадки зміни особистості, коли одна особа одного дня вважає себе однією людиною, а іншого — зовсім іншою, і обидві особистості й гадки не мають про існування іншої. Якимось явився до нас у клініку такий собі Луї...

— Цікавий випадок, — озвався Бюро, — він жалівся на параліч, нечутливість до болю, контрактуру, м'язові спазми, гіперестезію, німоту, шкірні подразнення, геморрагію, кашель, нудоту, епілептичні напади, кататонію, лунатизм, малу хорею, вади мовлення...

— Іноді, — додав Бюро, — чоловік вважав себе псом, а іншим разом — паровим локомотивом. У нього була манія переслідування, звуження зорового поля, смакові, зорові та слухові галюцинації, псевдотуберкульозна легенева емболія, нудота, закреп, анорексія, булемія, летаргія та клептоманія...

— Загалом, — підсумував Бюро, — нормальна картина. І наразі ми, замість того щоб удатися до гіпнозу, вдалися до сталевішої щаблини на правицю хворого, й перед нами поста-

---

магнетизм може впливати на живі й неживі об'єкти, передаватися на будь-які відстані й накопичуватися або посилюватися за допомогою дзеркал та звуку.

ла зовсім інша людина. Параліч та нечутливість з правого боку де й ділися, з'явившись з боку лівого.

— Перед нами був зовсім інший чоловік, — уточнював Бюро, — котрий не міг пригадати, ким він був хвилину раніше. В одному зі своїх станів Луї був непитущим, а в іншому в нього вмить з'являлася схильність до пияцтва.

— Зауважте, — мовив Бурю, — що гіпнотичний вплив речовини діє навіть на відстані. Наприклад, не сказавши пацієнту, кладеш йому під крісло пляшечку з алкогольним напоєм. І в цьому стані сомнамбулізму хворий демонструватиме всі ознаки пияцтва.

— Тепер ви розумієте, що наші методи беруть психічну цілісність пацієнта, — підсумував Бюро. — Через гіпноз пацієнт утрачає свідомість, тоді як від магнетизму немає примусового струсу якогось органу, але натомість послідовно навантажуються нервові сплетіння.

Після нашої розмови я дійшов висновку, що лікарі Бюро та Бурю — двійко бовдурів, котрі мордують нещасних душевнохворих своїми пекучими субстанціями, а зауваживши, як за столиком поряд лікар дю Мор'єр, що дослухався до розмови, частенько хитає головою, я ще більше переконався у своєму висновку.

— Любий друже, — сказав він мені два дні по тому, — і Шарко, і наші двоє зі школи Рошфора, замість того щоб, вивчивши життя пацієнтів, визначити, що хочуть сказати ці дві особистості, переймаються тим, чи можна подіяти на пацієнта гіпнозом або металевими щаблинами. Клопіт у тому, що у багатьох недужих перехід від однієї особистості

до іншої відбувається несподівано, й передбачити, коли це станеться і в який спосіб — неможливо. Доречніше говорити про самогіпноз. Як на мене, лікар Шарко та його послідовники не достатньо добре проаналізували описи неврозу доктора Азама та випадок з Фелідою¹. Ми досі мало знаємо про ці явища; розлади пам'яті може спричинити нестача крові в одній з невивчених ділянок мозку, а миттєве звуження судин може бути спричинене істерією. Але де ж саме бракує крові, коли відбувається втрата пам'яті?

— Де бракує?

— Отож-бо й воно. Вам відомо, що в нашому мозку дві півкулі. Ймовірно, існують люди, які часом міркують повноцінною півкулею, а часом неповноцінною — тією, якій бракує здатності пам'ятати. У мене в клініці є саме один випадок, надзвичайно подібний до трапунку з Фелідою. Дівчині заведве за двадцять. Звуть Діана.

Раптом дю Мор'єр на хвилю змовк, ніби стидався зізнатися у чомусь потаємному.

— Два роки тому одна родичка довірила мені дбати про неї, але потім померла, очевидно, не спромігшись сплатити за пансіон. Та що я мав робити, викинути пацієнтку на вули-

---

¹ Лікар Азам, професор університету з Бордо, описував випадок з кравчиною Фелідою — вельми здоровою дівчиною, на яку, втім, раптово нападали тута й отупіння, вона засинала, а прокинувшись, була веселою й активною, жвавою. За кілька годин цей «сон» минав, дівчина знову відчувала туту, потім засинала, а коли прокидалася, зовсім нічого не пам'ятала зі свого вторинного стану. А коли у Феліди стався наступний напад, вона пам'ятала той стан, у якому була веселою, але абсолютно не пригадувала ні вчинків, ні людей, які мали місце в її нормальному стані.

цю? Я небагато знаю про її минуле. Як видається з її розповідей, з юності дівчина що п'ять-шість днів, перехвилюючись, відчувала біль у скронях, тому ніби провалюючись у сон. Однак те, що, як вона гадала, було сном, насправді є істерією: прокинувшись чи заспокоївшись, вона зовсім змінюється, тобто входить, як колись казав лікар Азам, у *вторинний стан*. У стані, який ми зазвичай вважаємо нормальним, Діана поводить, як адепт таємного масонського товариства.... Зрозумійте мене правильно, я теж належу до «Гранде Оріенте»¹ — такого собі масонського товариства тільки для людей порядних, та, можливо, ви в курсі, що існують різноманітні «повинності» ще з часів тамплієрів, з дивним ухилом до окультних наук, деякі з котрих (певна річ, на щастя, розвінчані) подібні до сатанинських ритуалів. У тому стані, який ми, на жаль, вважаємо за нормальний, Діана думає, що вона — адепт сатанинського товариства чи чогось такого, провадить розпусні бесіди, розповідає масні історії, намагається знайти медбратів і навіть мене; мені прикро вам таке розповідати, тим паче, що Діана — дівчина миловидна. Гадаю, у цьому стані вона переживає травми, яких зазнала в юності, а тому часом намагається втекти від цих спогадів у свій другий стан. У ньому вона видається сумирним створінням, цнотливою, доброю християнкою, повсякчас просить свій молитовник і хоче піти на месу. Однак цікаво те, що, так само як і у випадку з Фелідою, у

---

¹ «Гранде Оріенте ді Італія» — масонська організація, яка базується в Римі, була заснована у 1805 році й нині є частиною Великої масонської ложі Італії. Великими майстрами цієї ложі були Дж. Гарібальді, Дж. Мацціні.

своєму другому стані, коли вона поводить себе доброчесно, Діана чудово пам'ятає, якою вона є в нормальному стані, і це мучить її, вона питається, як же вона може бути такою лихою, так караючи себе власницею, що вважає свій вторинний стан *своїм свідомим станом*, згадуючи свій нормальний стан як період, коли вона перебувала в полоні галюцинацій. А от у нормальному стані дівчина зовсім нічого не пригадує зі свого вторинного стану. Ці стани змінюють один одного через відтинки часу, які неможливо вирахувати, іноді вона навіть лишається в одному з них доволі довго. Я, мабуть, згоден з думкою лікаря Азама, котрий говорив про *природний сомнамбулізм*. Насправді ж не лише сновиди, а й ті, хто вживає наркотики, курить гашиш чи беладону, опіум чи зловживає алкоголем, коять речі, які, прокинувшись, не можуть згадати.

Гадки не маю, чому мене так зацікавила розповідь про Діану, та пригадую, як сказав лікарю дню Мор'єру:

— Я побалакаю про це зі своїм добрим знайомим, який займається такими прикрими випадками й знає, де прихистити дівчину-сироту. Я пришлю до вас абата Далла Пікколу — дуже впливову духовну особу в колах, що опікуються благодійними закладами.

Отже, розмовляючи з дню Мор'єром, я, щонайменше, знав ім'я абата Далла Пікколи. Тоді чому ж я так перейнявся тою Діаною?

Я пишу цілісінькими годинами, у мене вже болять великі пальці на руках, аби пообідати, я вже не встаю з-за

письмового столу, намащуючи хліб паштетом з маслом та запиваючи все кількома келихами «Шато Латур» для поживлення пам'яті. Хотів побалувати себе візитом до «Bré-bant-Vachette», та потім усвідомив, що мені не слід показуватися на людях. Утім, рано чи пізно, мені таки доведеться ризикнути й вийти з домівки, аби принести собі щось попоїсти.

Та наразі не будемо забивати собі цим голову й продовжимо писати.

У ті роки (гадаю, був вісімдесят п'ятий чи шостий) у «Маньї» я познайомився з чоловіком, якого наразі називаю австрійцем (чи німцем). Пригадую, звали його Фройд (гадаю, прізвище пишеться саме так), і було йому років з тридцять. Цілком очевидно, що він ходив до «Маньї», бо не міг дозволити собі нічого кращого, навчаючись при клініці лікаря Шарко. Чоловік частенько сидів за сусіднім столиком, і попервах ми обмежувалися лише тим, що, вітаючись, увічливо кивали головами. Мені він здавався трохи меланхолійним, розгубленим, він ніби прагнув, щоб хтось, аби трохи вгамувати тривогу, вислухав його звіряння. Кілька разів він силкувався знайти привід заговорити зі мною, але я не надто вже йому довіряв.

І навіть попри те, що ім'я Фройд було мені не таке знайоме, як Штайнер чи Розенберг, я чудово знав, що всі євреї, що набивають собі кишені в Парижі, мають німецькі прізвища, тож не боячись, що мене вважатимуть «горбоносим»¹, я

---

¹ Натяк на одну з характерних рис обличчя євреїв.

я спитав у лікаря дю Мор'єра, а той, зробивши якийсь непевний жест, промовив:

— Я напевне не знаю, та в будь-якому разі я намагаюся триматися від нього подалі, помісь єврея з німцем мені не до смаку.

— Але ж хіба він не австрієць?

— Та хай їм грець. Одна мова — один спосіб мислення. Я ще пам'ятаю пруссаків, що марширували Єлисейськими Полями.

— Я чув, що медицина — одне з тих занять, якими, як і лихварством, здебільшого займаються саме юдеї. Звісно, ліпше за все ніколи не потрапляти у скруту й не злягати від хвороби.

— Але ще трапляються й пристойні лікарі, — відповів дю Мор'єр з холодною посмішкою.

Це була моя помилка.

Дехто з паризької інтелігенції, перш ніж виказати свою неприязнь до юдеїв, зважає на те, що декотрі з їхніх ліпших друзів можуть бути євреями. Лицемірство. У мене серед друзів євреїв немає (Бог мене від них береже), у житті я завжди їх уникаю. Можливо, я ухиляюся євреїв інстинктивно, бо єврея (ти диви, який збіг — і німця теж) чути за смородом (ще Віктор Гюґо сказав: «*fetor judaica*»¹), який допомагає їм упізнати один одного, як і за деякими іншими ознаками, як трапляється серед педерастів. Мені згадався дід, який говорив, що від них тхне через те, що вони непомірно вживають

---

¹ Юдейський сморід (фр.).

часник та цибулю, та ще, може, через баранину та гусятину, що перевантажені в'язкими вуглеводами, від яких вони стають жовчними. Втім, імовірно, справа ще й у породі, зараженій крові та надірваній спині. Вони всі комуністи, подивіться на Маркса та Лассалья¹: хоч разочок мої єзуїти мали рацію.

Я цих євреїв завжди уникав, бо пильно придивлявся до імен. Коли австрійські євреї багатіють, вони купують собі прізвища милозвучні, від назв квітів, коштовного каміння чи дорогоцінних металів, звідси й Зільберман, Гольдштейн. Менш заможні називаються Ірюнспан («мідянка»). У Франції та Італії вони ховаються за прізвищами від назв міст та місцин: Равенна, Модена, Пікардія, Фламандія, іноді їх надихає революційний календар (Фроме, Ав'ян, Лор'є) — цілком слушно, з огляду на те, що їхні прадіди були таємними організаторами царевбивства. Втім, слід також бути уважним з іменами, які іноді теж маскують єврея: Моріс бере початок від Мойсея, Ісидор — від Ісака, Едуар від Аарона, Жак походить від Якова, Альфонс — від Адама...

Зигмунд — це єврейське ім'я? Я інстинктивно вирішив не йняти великої віри цьому жовторотому лікарцю, та якось, коли він за столом брав сільничку, він її перекинув. Сусіди за столом мають додержуватися певних правил увічливості, тож я передав йому мою сільничку, зазначивши, що в декотрих країнах перевернути сільничку вважають за погану прикмету, а він, усміхаючись, відповів, що не вірить забобо-

---

¹ Фердинанд Лассаль (1825—1864) — німецький філософ, юрист, економіст та політичний діяч єврейського походження. Вважається одним із засновників партії соціал-демократів.

нам. Відтоді ми почали перекидатися кількома словами. Він вибачався за свою надто кострубату французьку, хоч його дуже легко можна було зрозуміти. Вони стали кочівниками через зіпсованість, тож мають призвичаюватися до всіх мов. Я відповів увічливо:

— Маєте ще призвичаїти вуха.

Він із вдячністю посміхнувся. Удавано.

Фройд був брехуном ще й тому, що був євреєм. Я чув чимало чуток про те, що їхня порода має їсти лише особливу їжу, приготовану спеціальним чином, а от Фройд уживав потроху все, що йому давали у «Маньї», не цураючись навіть склянки пива за обідом.

Але одного вечора він, вочевидь, хотів дати собі волю. Чоловік уже випив два келихи пива й після солодкого, нервово палячи, замовив собі третій. У якусь мить, жваво розмахуючи руками під час розповіді, він удруге перекинув сільничку.

— Не хочу здатися незграбою, — вибачався він, — але я хвилююся. Вже три дні, як я не отримую листів від нареченої. Я, звісно, не вимагаю, щоб вона писала мені щодня, як я їй, та ця мовчанка мене тривожить. У неї слабке здоров'я, і я страшенно хвилююся, що не можу бути поряд. Крім того, що б я не робив, я потребую її схвалення. Я б волів, щоб вона написала мені, що думає про мою вечерю у лікаря Шарко. Знаєте, пане Симоніні, кілька днів тому мене запросила на вечерю визначна особа. Таке випадає не кожному молодому лікареві, який усього лише сидить на прийомі, тим паче іноземцеві.

«Ось, — сказав я собі, — маленький єврейський парвеню, що втирається в довіру до гарних родин, аби зробити собі кар'єру. А переживання через наречену цілком відповідає чуттєвій та сластолюбній жидівській природі, котра тільки й думає про секс! Фантазуєш про неї вночі, так? А може, пестиш себе, мріючи про неї, — тоді тобі теж треба почитати Тіссо». Та хай уже говорить.

— Були поважні гості: син Доде¹, лікар Штраус, помічник Пастера, інститутський професор Бек, а також Еміліо Тофано — великий італійський художник. Вечір, що коштував мені чотирнадцять франків, чудової чорної гамбурзької краватки, білих рукавичок, нової сорочки. І ще я вперше в житті придбав собі фрак. Вперше за життя я вистриг бороду на французький манер. І мені знадобилася дрібка кокаїну, щоб подолати сором'язливість і розв'язати собі язика.

— Кокаїну? Та хіба це не отрута?

— Все може бути отрутою, якщо вживати надміру, навіть вино. Я вже два роки вивчаю цю дивовижну речовину. Бачте, кокаїн — це алкалоїд, який видобувають з рослини, котру аборигени Америки жують для того, щоб витримувати клімат високогір'я Анд. На відміну від опіуму та алкоголю, кокаїн викликає піднесення, не завдаючи натомість негативного впливу. Це прекрасне знеболювальне в офтальмології та при лікуванні астми, стає у нагоді при лікуванні алкоголізму й токсикоманії, чудово лікує морську хворобу, не-

---

¹ Йдеться про Леона Доде, сина французького письменника й драматурга Альфонса Доде, теж письменника й політичного діяча, республіканця.

замінне у лікуванні діабету, миттєво вгамовує голод, позбавляє сонливості та втоми, є прекрасним заміном тютюну, лікує диспепсії, метеоризм, кольки, біль у ділянці шлунка, іпохондрію, спінальні подразнення, сінну лихоманку, є чудовим тонізуючим засобом при лікуванні туберкульозу, мігрені, а якщо під час гострого приступу карієсу покласти у ротову порожнину шматочок вати, змоченої в чотирипроцентному кокаїновому розчині, біль зникає миттєво. Але найдивовижніше те, що він допомагає вселити надію людям у стані депресії, підняти настрій, додати жвавості та оптимізму.

Лікар уже пив четверту склянку й очевидно був у стані меланхолійного піднесення. Він нахилився до мене, ніби хотів у чомусь зізнатися.

— Кокаїн, як я завжди кажу своїй любій Марті, чудова річ для такого чоловіка, як я, котрий не вважає себе привабливим і замолоду не почувався молодим, а зараз, маючи вже тридцять років, ніяк не може відчутися себе у порі зрілості. Були часи, коли я був сповнений мрій і жаги до науки, щодня відчуваючи пригнічення через те, що матінка-природа в одну з численних миттєвостей свого милосердя не нагородила мене печаттю того генія, яким вона часом обдаровує когось іншого.

Несподівано він обірвав мову, маючи вигляд людини, котра нарешті усвідомила, що розхристалася своєю душою. «Маленький єврейський скиглі», — сказав я про себе. І вирішив спантеличити його.

— А кокаїн не вважається афродизіаком? — спитав я.

Фройд зашарівся:

— Має він і таку властивість, принаймні мені так здається... хоч стосовно цього не маю власного досвіду. Як чоловік я не маю в тому місці сверблячки. Як лікар — я не надто цікавлюся сексом. Навіть попри те, що у «Сальпетрієр» уже теж почали багато про нього паякати. Шарко почув, що одна з його пацієнток, така собі Августина, у глибокій фазі істеричного нападу назвала першопричиною істерії сексуальну наругу, якої вона зазнала в дитинстві. Звісно, я не заперечую, що серед явищ, які можуть спричинити істерію, можуть бути й явища, пов'язані з сексом. Тільки цього нам бракувало. Мені лишень видається, що зводити все до сексу — то занадто просто. Та, мабуть, це моя *pruderie*¹ дрібного буржуа не дозволяє мені перейматися такими проблемами.

Е ні, то не твоя *pruderie* у цьому винна, бо ж ти, як і всі обрізані з твого поріддя, поведений на сексі, тільки намагаєшся про це не думати. Я б хотів подивитися, як ти, поклавши свої брудні лапи на свою любу Марту, не налупиш їй цілий виводок маленьких жиденят і не доведеш її до того, що вона зачахне від знесилення.

Тим часом Фройд вів далі:

— Моя проблема в тому, що в мене вже скінчилися кокаїнові заначки й я занурююсь у меланхолію; античні лікарі сказали б, що у мене розлилася чорна жовч. Якийсь час я користувався препаратами фармацевтичних компаній Мерка та Їєе, але вони мусили призупинити виробництво, бо їм

---

¹ Сором'язливість (фр.).

COCAINE
TOOTHACHE DROPS
Instantaneous Cure!
PRICE 15 CENTS.
Prepared by the
LLOYD MANUFACTURING CO.
218 HUDSON AVE., ALBANY, N. Y.
For sale by all Druggists.
(Registered March 1888.) See other Aids.

...а якщо під час гострого приступу карієсу покласти у рогову порожнину шматочок ваги, змоченої у чотирипроцентному кокаїновому розчині, біль зникає миттєво.

постачали лише низькоякісну сировину. Свіже листя можуть переробляти лише в Америці, й найякісніший продукт у Парка та Девіса з Детройта: він краще розчиняється, має чистий білий колір та ароматно пахне. У мене був невеличкий його запас, але тут, у Парижі, я не знаю, до кого звернутись.

Людина, яка в курсі всіх таємниць пляс Мобер та її околиць, виконає таке прохання з дорогою душею. Я знавав людей, яким варто лиш натякнути не лише про кокаїн, а й про діамант, левове опудало чи обплетений глечик з купоросною отрутою¹, й наступного дня тобі все це принесуть, і навіть не треба буде цікавитися, де вони те взяли. Про себе я подумав, що все одно вважаю кокаїн отрутою, а брати участь в отруєнні єврея мені не до смаку. Тож я сказав лікареві Фройд, що протягом кількох днів забезпечу йому гарний запас того алкалоїду. Певна річ, Фройд не сумнівався, що мої методи аж ніяк не були бездоганними. «Знаєте, — сказав я йому, — ми, антиквари, маємо найрізноманітніших знайомих».

І хоч усе це не має жодного стосунку до моєї проблеми, я все ж поясню, як ми зав'язали довірливі стосунки й почали теревенити про те й про се. Фройд був дотепним та балакучим, можливо, я помилявся, що він єврей. Крім того, спілкуватися з ним було цікавіше, ніж з Бурю та Бюро, й саме коли

---

¹ У XIX столітті в Італії часто використовували купороси (тобто кристалогідрати сульфатів деяких металів) для виготовлення домашнього мила чи засобів для чищення. Разом з тим, цю речовину часто використовували як смертоносну отруту, вдаючись до вендети.

ми якось заговорили про експерименти останніх, я згадав про пацієнтку лікаря дю Мор'єра.

— Ви вірите, — спитав я його, — що така пацієнтка справді може одужати завдяки магнітам Бюро та Бурю?

— Любий друже, — відповів він, — у багатьох випадках, які ми розглядаємо, надто багато уваги приділяється зовнішності, нехтуючи тим, що коли з'являється недуга, то вона, найімовірніше, має психічне походження. А якщо причини психологічні, тоді й лікувати слід душу, а не тіло. При травматичному неврозі причиною хвороби є не пошкодження, яке саме по собі часто є незначним, а первісна психологічна травма. Хіба не буває, що через сильну емоційну уразу людина зомліває? Отже, для лікаря, що вивчає нервові хвороби, проблема не в тому, як утрачають свідомість, а в тому, що то була за емоція, що призвела до непритомності.

— Але як же можна визначити, що то була за емоція?

— Бачте, любий друже, коли симптоми без усілякого сумніву є характерними для істеричного нападу, як у випадку з пацієнткою дю Мор'єра, то гіпноз штучно здатен викликати аналогічні симптоми, й тоді справді можна дійти до самої первісної травми. Але деякі пацієнти зазнали страждань настільки нестерпних, що хотіли б забути про це, немов поклавши спогади в якесь недосяжне місце своєї душі, котре знаходиться так далеко, що навіть гіпнозом туди не дістатися. З іншого боку, хто сказав, що під гіпнозом ми здатні краще мислити, аніж наяву?

— Однак, хто його зна...

— Не наполягайте, щоб моя відповідь була сприйнятливою й виразною, оскільки я довіряю вам думки, які сам до кінця ще не сформулював. Наразі, я схильний думати, що в те віддалене місце можна дістатися лише вві сні. Навіть древні знали, що сни можуть бути викривальними. Я маю здогад, що якби пацієнт міг говорити й говорити довго, протягом кількох днів, з людиною, яка б уміла слухати, можливо, навіть переповідаючи свої сни, тоді ненароком могла б впливти й проявитися справжня травма. Англійською це зветься *talking cure*¹. З вами було таке, що коли ви переповідаєте комусь події з далекого минулого, у своїй розповіді згадуєте деталі, які давно забули чи гадали, що давно забули, а насправді ваш мозок зберігав їх у якомусь потаємному сховку? Гадаю, що детальнішим буде це реконструювання, то сильніше виступатиме, я хочу сказати, що навіть незначна подія, нюанс, який, одначе, викликав таку непогамовну тривогу, що спричинив, як... як це кажуть, *Abtrennung*...² *Beseitigung*³... не можу підібрати слушного терміна, англійською можна б сказати *removal*⁴, а французькою називається, коли видаляють орган... *ablation*?⁵ Ось, німецькою правильним терміном буде *Entfernung*⁶.

«Он де юдей проступає», — мовив я про себе. Гадаю, у ті часи я вже переймався різноманітними єврейськими змо-

---

¹ Лікування говорінням (розмовою).

² Розділення, відторгнення (нім.).

³ Усунення, видалення (нім.).

⁴ Позбавлення, вигнання, усунення (англ.).

⁵ Ампутація, відсічення, абляція (фр.).

⁶ Вилучення (нім.).

вами й задумом того поріддя вивчити своїх дітей на лікарів та фармацевтів, аби контролювати тіло й розум християн. Як я заслабну, ти хотів би, щоб я віддав себе у руки твої й розповідав про себе все, навіть те, про що й сам гадки не маю, аби ти став володарем моєї душі? Гірше навіть, ніж сповідатися єзуїту. Під час сповіді я хоча був би захищений ґратами й не розповів би те, про що думаю, а лише те, про що кажуть усі, хоч і вживають майже спеціальні терміни, однакові для всіх, як-от «я украв», «я вчинив перелюб», «я не шанував батька і матір свою». Тебе видає сама твоя мова: кажеш про видалення органів, ніби хочеш зробити обрізання моїм мізкам.

Тим часом Фройд розреготався й замовив собі ще пива.

— Утім, не вважайте за щирю правду те, що я вам розповів, — казав він. — Це лише фантазії мрійника. Повернувшись до Австрії, я одружуся й муситиму відкрити медичну практику, щоб утримувати родину. Там я розважливо використовуватиму гіпноз, як мене того вчив лікар Шарко, й не буду цікавитися снами своїх хворих. Я не відьмак. Я все питаюся, чи не краще було б пацієнтці лікаря дю Мор'єра вжити трохи кокаїну.

Так скінчилася розмова, що лишила у моїй пам'яті незначний слід. Але тепер мені пригадується все, аби я міг опинитися якщо не на місці Діани, то принаймні на місці майже нормальної людини, яка загубила частину своїх спогадів. Якщо не зважати на те, що Фройд уже не знати де, то я б нізащо в світі не згодився розповісти про своє

життя не те що єврею, а навіть доброму християнину. З огляду на моє заняття (яке заняття?) я мушу розповідати про чуже життя, — за гроші, — й за всяку ціну мовчати про життя власне.

Проте я можу розповісти про своє життя собі самому. Пригадую, як Бурю (чи Бюро) розповідали мені про праведників, які самі себе гіпнотизують, удивляючись собі у пупок.

Тому я вирішив вести цей щоденник, хоч і з кінця, помалу переповідаючи події свого життя, навіть найнезначніші, поки не впливе (як там кажуть?) травматичний елемент. Самостійно. Я самостійно хочу видужати, не віддаючи себе до рук лікарів, що лікують психів.

Перш ніж почати розповідь (хоч я вчора вже почав), я, аби налаштуватись на потрібний для цієї форми самогіпнозу настрій, радо пішов би на рю Монторґей, до «*Philippe*». Я б спокійненько сидів, довго розглядаючи меню, яке подають з шостої вечора до опівночі, замовив *potage à la Crécy*¹ та палтуса під соусом з каперсів, яловичу філейку й *langue de veau au jus*², а на солодке — різноманітні тістечка та морозиво з вишневим лікером, скропивши все двома пляшечками витриманого бургундського.

Так минула б північ, і я звернувся б до нічного меню — дозволив би собі черепахову юшечку (здадалася мені така смачнюща, за рецептом Дюма: отже, я знав Дюма?), лосося з цибулькою та артишоками з ямайським перцем, а насамкінець — ромове

---

¹ Суп-пюре по-кресійському (фр.).

² Телячий язик у соку (фр.).

морозиво та англійські пряні тістечка. А пізньої ночі побалував би себе якими-небудь делікатесами з уранішнього меню, як, наприклад, *soupe aux oignons*, який у ту годину сьорбали вантажники у кварталі Ле-Аль, радіючи тому, що вподобився їм. А потім, аби збадьоритися для ранкових справ, — філіжанку дуже міцної кави та *pousse-café*¹, змішаний з коньяком та вишнівкою.

Відверто кажучи, я б почувався дещо роздобрілим, але душа моя відкрилася б.

На жаль, я не можу дозволити собі такої приємної вольності. «Ти, — сказав я собі, — безпам'ятний, тож якщо у ресторації зустрінеш якогось знайомого, то цілком імовірно, його не впізнаєш. І що тоді робитимеш?»

Я також питав себе, як же мені поводитися, якщо хтось прийде до мене у крамницю. З чолов'ягою, що приходив через заповіт Бонефуа, та старенькою з облатками все минулося, але могло б бути гірше. Я повісив табличку з написом: «Власника не буде місяць», і не зрозуміло, коли той місяць почався і коли скінчиться. Поки не вигадая щось інше, можу сховатися вдома, виходячи лише час від часу, аби купити щось попоїсти. Можливо, пожити впроголодь мені не зашкодить, адже хто сказав, що все те, що зі мною відбувається, не є результатом якогось непомірного бенкетування, яке я дозволив собі... коли? Горезвісного 21-го?

Крім того, якщо я вже вирішив переглянути своє минуле, то мушу витріщитися собі у пупок, як розповідав Бурю (чи Бюро), а на повний шлунок, натоптаний, наскільки це дозво-

---

¹ Старовинний коктейль — кілька шарів різноманітних лікерів.

ляє мій вік, я б мав відновлювати спогади, витріщаючись у дзеркало.

Натомість я взявся писати без упину ось за цим столом, не відволікаючись, щораз потрошку перекушуючи, щоправда, п'ючи без міри. Найкраще у цьому помешканні — винний льох.

4

Дідові часи

26 березня 1897 року

Моє дитинство. Турин... Пагорб на тому березі По, я з мамою стою на балконі. Потім мами не стало, і мій тато сидів на балконі проти пагорба, коли сонце стояло на вечірньому пружі, і плакав, а дідусь казав, що цього хотів Бог.

З мамою я розмовляв французькою, як і кожен п'ємонтець з гарного роду (коли я тут, у Парижі, розмовляю французькою, здається, що я її навчився у Греноблі, де вона чистіша, не те що тутешнє паризьке *babil*¹). Змалку я почувався більше французом, ніж італійцем, як і кожен п'ємонтець. Тому вважаю французів нестерпними.

* * *

Дитинство для мене уособлював радше дід, ніж батько з матір'ю. Я ненавидів матір, котра пішла, нічого мені не сказавши, і батька, який виявився неспроможним стати їй на заваді, Бога за те, що хотів цього, і діда, який вважав нормальним, що Бог має такі бажання. Батько завжди був деін-

---

¹ Дитяче белькотіння (фр.).

де — казав, що створював Італію. А потім та Італія його знищила.

Дід. Джованні Батіста Симоніні, на той час уже офіцер савойської армії, яку, як я, здається, пригадую, на час наполеонівського вторгнення він уже покинув, вступивши до лав флорентійських Бурбонів, а потім, коли й Тоскана відійшла під контроль Бонапарта, вже капітаном у відставці знову повернувся до Турина, викохуючи свої образи.

У нього був гулястий ніс; коли я був з ним поряд, то міг бачити лише гулястий ніс. І відчував на своєму обличчі бризки його слини. Він був з тих людей, яких французи називають *ci-devant*¹, ностальгічно згадував *Ancien Régime*² й не міг змиритися зі злочинами Революції. Він досі носив *cullotes*³, мав гарні литки, застебнуті під коліньми золотавою защіпкою; пряжки на його лакованих черевиках теж були золоті. Через жилет, чорний костюм та краватку він мав дещо попівський вигляд. І хоча за правилами етикету колишніх часів слід було носити ще й напудрену перуку, дід від неї відмовився, кажучи, що напудреними перуками прикрашали себе й горлопани штибу Робесп'єра.

Я не міг утямити, які були у діда статки, але у добрій страві він собі не відмовляв. Про діда й про своє дитинство я най-

---

¹ З колишніх (*фр.*).

² Дослівно з французької — Давній устрій — політичний та соціально-економічний режим, що існував у Франції з кінця XVI століття і до початку Великої Французької революції.

³ Короткі чоловічі штани до колін (*фр.*). Були ознакою приналежності до аристократичних кіл. Відповідно, у часи Революції революціонери називалися санкулотами, тобто «без штанів».

ліпше пам'ятаю завдяки овочевому фондю «*bagna caöda*»: на плити, що нагрівається від жару, в ємність з обпаленої глини, де кипить олія, в якій смажилися щільно вкладені анчоуси, часник та масло, обмокають іспанські артишоки (які спочатку вимочили у воді з лимоном, а дехто, але не мій дід, вимочує у молоці), перець свіжий чи варений, білі квіточки савойської капусти, топінамбур, молодесенькі суцвіття цвітної капусти або (хоч дідусь казав, що то для бідняків) варені овочі: цибулю, буряк, картоплю чи моркву. Мені подобалось їсти, а діду подобалось дивитися, як я округлююся (він казав це ніжно), як маленьке поросятко.

Оббризкуючи мене слиною, дід викладав мені свої головні принципи: «Революція, хлопчику мій, зробила нас рабами безбожної держави, більш нерівноправними, ніж раніше, брат братові вовк, кожен своєму брату Каїн. Недобре бути надто вільними, як і недобре мати все необхідне. Наші батьки були біднішими за нас, але й щасливішими, бо не втрачали зв'язку з природою. Сучасний світ приніс нам пароплави, які отруюють сільське повітря, і ткацькі машини, котрі відбирають у бідолах роботу, поза тим не тчуть таке сукно, як раніше. Людина, яку лишили на саму себе, надто лиха, щоб бути вільною. Ту дещицю волі, що їй потрібна, їй має забезпечувати хазяїн».

Але найулюбленішою темою для діда був абат Баррюель¹. Згадуючи себе хлопчиськом, я майже бачу абата Баррюеля,

---

¹ *Огюстен Баррюель* (1741—1820) — французький єзуїтський священник, відомий твором «Спогади, що відображають історію якобінізму», у якому писав про те, що таємні товариства змовились, щоб організувати Французьку революцію, знищити трон, вістар та європейську аристократію.

котрий, здавалося, жив у нашій оселі, хоч давно вже мав би витягнутися.

— Бач, хлопче, — чую я дідів голос, — по тому, як Революція розорила всі народи Європи, почувся голос, який повідав про те, що Революція була не чим іншим, як останнім чи найновішим пунктом у всесвітній змові тамплієрів проти престолу й вівтаря, чи то проти короля, а точніше, проти короля Франції та проти нашої найсвятішої матінки-церкви...

Це був голос абата Баррюеля, котрий наприкінці минулого століття написав свої «*Mémoires pour servir à l'histoire du jacobinisme*»...

— Але ж, любий діду, до чого тут тамплієри? — питався я тоді, хоча вже знав цю історію напам'ять, проте хотів зробити дідові приємність розповіддю про його найулюбленіший доказ.

— Хлопчику, тамплієри були надзвичайно могутнім лицарським орденом, який розігнав король Франції, аби заволодіти їхнім добром, посилаючи більшість з них на вогнище. А ті, що лишилися в живих, зібралися в таємний орден, маючи на меті помститися королю та Франції. І дійсно, коли лезо гільйотини відтяло голову королю Луї, на поміст збіг невідомий і, піднявши вгору ту нещасну голову, прокричав: «Жак де Моле¹, за тебе помстилися!» Моле був Великим магістром тамплієрів, котрого король спалив у Парижі на найвищій вершині *Île de la Cité*².

---

¹ Жак де Моле (1244—1314) — двадцять третій і останній Великий магістр ордену тамплієрів.

² *Острів Сіте* — один з двох островів на Сені, що збереглися у центрі Парижа, а також назва найстарішої частини міста (фр.).

— Та коли ж спалили того Моле?

— У 1314-му.

— Дайте-но, любий діду, я сам порахую. Це ж майже за п'ятсот років до Революції. І що ж робили ті тамплієри всі ці п'ятсот років, щоб про них не дізналися?

— Вони просочилися до гільдій давніх кафедральних каменярів, саме з тих гільдій зародилося англійське масонство, яке має таку назву, бо члени цих гільдій вважали себе «free masons», або ж «вільними каменярами».

— А нащо каменярам треба було вчиняти революцію?

— Баррюель утямив, що власне тамплієрів та каменярів підкорили та підкупили баварські ілюмінати¹. Це була страшна секта, натхненником якої був такий собі Вейсгаупт. Члени цієї організації знали лише свого безпосереднього наставника, геть ігноруючи вищих за званням та їхні приписи. Їхньою метою було не лише знищити трон та вівтар, а й створити суспільство, яке б не мало ані законів, ані моралі й у якому все добро й навіть жінки були б спільними, хай пробачить мені Господь, що кажу таке хлоп'яті, але все це скидається на сатанинські підступи. До баварських ілюмінатів нерозривно прив'язані ті безбожники, що не визнають ніякої віри, котрі склали гидку «*Encyclopédie*»: я маю на увазі Вольтера, Д'Аламбера, Дідро і все те поріддя, що, наслідуючи ілюмінатів, говорило у Франції про Століття світла², у

---

¹ *Ілюмінати* (від лат. *illuminati* — «просвічені») — назва, під якою були відомі різні об'єднання оккультно-філософського напрямку. Найчастіше цей термін застосовується до німецького таємного товариства, яке було засноване в 1776 році.

² Так дослівно називали Просвітництво у Франції (*Siècle des Lumières*).

Німеччині — про Просвітництво чи Просвітительство, і котрі, врешті, таємно об'єднавшись, щоб своїми інтригами скинути короля, створили Якобінський клуб, назва якого походить саме від імені Жака де Моле! Ось ким були змовники, котрі розпалили Революцію у Франції!

— Цей Баррюель геть усе второпав...

— Не втямив, як з купки лицарів-християн могла виникнути таємна спільнота, ворожа Христові. Це наче дріжджі у тісті: якщо їх замало, тісто не збільшується, не підходить, тоді й хліба не спечеш. Якими ж були дріжджі, які хтось, — сама доля чи диявол, — розпустив у ще здоровій плоті таємної спільноти тамплієрів та вільних каменярів, аби виростити з них найбільш сатанинську з усіх спільнот у світі?

Тут дід на мить змовк, склав руки так, ніби хотів краще зосередитись, і з вивірено-переможною скромністю мовив:

— Першим, хто мав сміливість про це розповісти, хлопчику мій, був твій дід. Коли я мав можливість прочитати твір Баррюеля, я без жодних вагань вирішив написати йому листа. Ходи-но сюди, дитино, візьми ту скриньку ондечки внизу.

Я послухався, дід відчинив скриньку позолоченим ключем, який завжди носив на шиї, і витяг звідти поживклий від свого сорокарічного віку аркуш паперу.

— Оце оригінал листа, чудову копію якого я згодом відіслав Баррюелю.

У мене знов перед очима дід, що читає того листа, час від часу драматично змовкаючи:

«Прийміть, пане, від неосвіченого вояка, яким я є, найщиріші вітання за ваш твір, який цілком заслужено можна

...я майже бачу перед собою абата Баррюеля, котрий,
здавалося, жив у нашій оселі...

назвати винятковим твором нашого сторіччя. О, як чудово ви розвінчали ці мерзенні таємні товариства, що готують шлях Антихристу і є непримиренними ворогами не лише християнства, а й усякого віросповідання, будь-якого суспільства й порядку. Одначе серед них є ще одне, яке ви лише ледве згадали. Можливо, ви зробили це назнарошне, позаяк спільнота ця найбільш знана, а через те від неї чекають небезпеки найменше. Та, як на мене, якщо зважити на її незчисленні багатства та заступництво, яким вона користується в усіх європейських країнах, то влада цієї спільноти на сьогодні є найзначнішою. Ви, пане, чудово розумієте, що я маю на увазі юдейську спільноту. Вона видається найбільш відокремленою й найбільш ворожою всім іншим товариствам, але насправді все зовсім не так. Варто лишень якомусь з цих товариств виказати ворожість до християнського світу, як вони стають йому заступниками, годувальниками та захисниками. Та хіба ж ми не бачили, хіба ми не спостерігаємо за тим, як вони щедро розсипають своє золото, своє срібло, підтримуючи та направляючи сучасних софістів, франкмасонів, яacobінців та ілюмінатів? Євреї, як і інші члени таємних товариств, є з ними не що інше, як одна порода, що намагається, за нагоди, знищити хрещений мир. Не вважайте, пане, що всі ці слова є перебільшенням. Я не розповідаю нічого такого, про що мені не повідали б самі євреї...»

— А як вам про це повідали євреї?

— Під час наполеонівського вторгнення в Сардинське королівство мені було ледь за двадцять і я був офіцером са-

войською армії. У Міллезімо ми зазнали поразки, після чого П'ємонт відійшов Франції. Це була перемога безбожних бонапартистів, які, жадаючи накинути нам на шию зашморг, влаштували за нами, офіцерами королівського війська, гонитву. Казали, що не варто досі розгулювати у мундирі, та де там — не варто взагалі носа на люди показувати. Батько крамарював і мав зв'язки з одним євреєм, що позичав гроші під відсотки і був батькові винен не знаю вже яку послугу, тож за його підтримки я на кілька тижнів лишився у його розпорядженні, поки все навколо не заспокоїться й я матиму змогу вийти в місто й поїхати до когось з наших родичів до Флоренції. Звісно, драв три шкури: кімнатчина у гетто, наразі вона знаходиться позад нашої багатоквартирки, між вулицями Сан-Філіпо та делла Розіне. Мені не надто подобалося перебувати серед того наброду, але то було єдине місце, куди б ніхто не додумався поткнутись: євреям виходити звідти було зась, а нормальні люди трималися від тої місцини якнайдалі.

Тут дід закрив очі долонями, немов хотів прогнати якесь нестерпне видіння:

— Отож, пересиджуючи бурю, я мешкав у тих запацьорених неприступних місцях, де в одній кімнаті було восьмеро чоловік, кухня та відро; кожен знемагав від анемії, мав обличчя як віск, з ледь блакитнуватим відтінком, наче севрська порцеляна, і шукав якнайпотаємнішого сховку, яке освітлювалося лише вогником свічки. Жодної краплиночки крові, жовтувата шкіра, волосся желатинового кольору, борода незбагненно червонуватого відтінку, а коли й чорна, то має

відблиск потертого редингота. Я не мав змоги стерпіти сморід свого помешкання, тож чудово пам'ятаю, як блукав внутрішніми двориками Кортіле Гранде, Кортіле деї Преті, Кортіле делла Віте, Кортіле делла Таверна та Кортіле делла Терацца, які поєднувалися між собою моторошними критими галереями, так званими Портічі Оскурі або ж Тъмьними Колонатами¹. Тепер юдеїв можна зустріти й на площі Карліні, та й не лише там, бо Савойська династія схилиє шию, а тоді вони тіснилися один коло одного у вуличках, куди не зазирає сонячне світло, але між того бридкого, засмальцьованого народу (не через страх бонапартистів) мої сили мене не зрадили...

Дід витер рота хустинкою, ніби хотів позбавитися нестерпного смороду.

— І саме їм я зобов'язаний своїм порятунком — як принизливо. І якщо ми, християни, зневажаємо їх, то це лише тому, що вони були до нас аж ніяк не приятними, вони ненавиділи нас, як, зрештою, і зараз ненавидять. Тож я вигадав історію про те, що народився в Ліворно в єврейській родині, але в юні роки ріс у родичів, які, на моє нещастя, похрестили мене, та глибоко в душі я завжди лишався євреєм. Одначе моя розповідь їх не вразила, оскільки, за їхніми словами, серед них було багато таких, хто опинився у такій самій ситуації, тож це вже було неістотно. Та завдяки своєму звірянню я заслужив довіру одного стар-

---

¹ Єврейське гетто розділене на п'ять указаних внутрішніх двориків, де знаходилися синагоги, ритуальні купальні, пекарні для приготування маці тощо.

ця, що мешкав на Кортіле делла Терацца, поблизу пекарні, де випікали мацу.

Розповідаючи про їхню зустріч, дід пожвавився, почав поводити очима й махати руками, показуючи, як він розмовляв з євреєм, про якого йшла мова. Отож, здається, цей Мордехай був сирійцем, який у Дамаску вплутався в сумну історію. Коли у місті зник арабський хлопчик, спочатку ніхто не підозрював, що до цього мають стосунок євреї, адже вважалося, що для своїх ритуалів вони використовують лише хлопчиків-християн. Але потім на дні канави знайшли рештки маленького тільця, яке, як скидалось, пошматувавши, товкли у ступі. Спосіб скоєння злочину був настільки витончений і подібний до тих, які приписували у першу чергу євреям, що жандарми висунули припущення, що з наближенням Великодня юдеям для того, аби скропити кров'ю мацу, потрібна була кров християнина, тож, не спромігшись замордувати християнина, вони взяли араба, а потім, похрестивши, по-звірячому вбили хлопця.

— Ти ж знаєш, — пояснював дід, — що хто б не похрестив людину, хрещення завжди справжнє, якщо тільки хрестили в ім'я Святої римо-католицької церкви. І мерзенні євреї це прекрасно знають, проте без усякого сорому не бояться говорити: «Я хрещу тебе так, як це зробив би християнин, у чие ідолопоклонство я не вірю, але якого він додержується, увірувавши всім серцем». Тоді маленький мученик, принаймні хоч і за волею диявола, матиме змогу потрапити у рай.

Ураз почали підозрювати Мордехая. Аби змусити чоловіка зізнатися, його, зв'язавши за спиною руки й прив'язавши до ніг гирі, кільканадцять разів піднімали блоком, а потім відпускали на землю. А потому, намастивши під носом сіркою, опускали голову в крижану воду, а як той намагався випірнути, топили його знов, аж поки чоловік не зізнався. А ще ходила чутка, що, аби покласти справі край, сіромаха розповів про ще п'ятьох своїх братів по вірі, які насправді не мали до цього жодного стосунку, але їх засудили до страти, а от його, хоч і з вивихнутими кінцівками, відпустили на свободу, щоправда, нещасний уже з'їхав з глузду, та якась добра душа зглянулася й посадила чоловіка на торговельний корабель, що відпливав до Генуї, бо якби той лишився, євреї б на смерть закидали його камінням. Дехто навіть казав, що на кораблі його знадила монашка ордену Святого Варнави, котра вмовила його прийняти християнство, й він, задля того, щоб отримати допомогу, щойно зійде на берег у сардинських землях, погодився навернутись, хоч у душі був відданий вірі своїх батьків. Отак він став тим, кого християни називають віровідступниками; от лишень, щойно прибувши до Турина і попрохавши прихистку в єврейському гетто, Мордехай заперечував те, що його взагалі колись наvertали, тож євреї вважали його несправжнім юдеєм, гадаючи, що в душі він не зрадив свою нову віру. Отож і виходить, що він ніби двічі відступився від віри.

Проте через те, що ніхто не мав доказів, що він накоїв на тому березі моря, у Дамаску, через жаль, який зазвичай відчужають до божевільних, та досить кволе відчуття людинолюб-

ства, Мордехаю зберегли життя, відправивши його до халупи, в якій жодному з мешканців гетто жити не стало б духу.

Втім, дідусь вважає, що б там не утнув той стариган у Дамаску, він зовсім не з'їхав з глузду. Він просто живився непогамовною ненавистю до християн і, сидючи у тій хижі, де не було жодного віконця, намагаючи дідів зап'ясток, з палаючими навіть у темряві очима розповідав, що відтоді присвятив життя відомщенню. Він казав дідові, як у їхньому Талмуді вчать ненависті до християн і як, задля того, щоб зіпсувати їх, вони, євреї, вигадали масонство, а він був одним з їхніх таємних магістрів і головував у лондонській та неаполітанській ложах, мусячи, втім, жити відлюдкуватим, непомітним, таємничим життям, аби єзуїти, котрі повсюдно переслідують масонів, не встромили у нього кинджала.

Розповідаючи, старий увесь час озирався навколо, ніби з кожного темного кутка мав вигулькувати єзуїт з кинджалом, голосно шморгав носом, потім трішки плакався на свою сумну долю, хитро і мстиво сміявся з того, що ніхто на світі не здогадується про його могутність, і, намагаючи липкою рукою руку Симоніні, знову поринав у свої фантазії. Чоловік казав, що, якби Симоніні лишень забажав, вони б радо прийняли його до свого таємного товариства, а старий увів би його у найпотаємнішу масонську ложу.

А ще він розповів, що Мане, пророк маніхейців¹, а також мерзотник Стариган з гори², який, обпоївши своїх асасинів,

---

¹ *Маніхейство* — складене з вавилонсько-халдейських, юдейських, християнських, іранських гностичних уявлень синкретичне релігійне вчення перса Мані, або Манеса.

² Згідно з переказами Марко Поло, під час подорожі у Персію він бачив на горі замок «Старигана з гори», в якому знаходився центр персидського від-

потім посилав їх убивати християнських монархів, теж були євреями. Що масонське товариство та товариство ілюмінатів створили двійко євреїв і що всі антихристиянські товариства, які наразі існували у світі, довівши свою чисельність до кількох мільйонів членів кожної статі, чину, верстви населення, включаючи чимало представників духовенства, навіть кілька кардиналів, невдовзі сподіваються залучити до своїх лав ще й папу (як пізніше зазначав дід, відколи на Петрів престол сів такий слизький тип, як Пій IX, усе це вже видавалося не таким неймовірним); і що задля того, щоб краще вводити християн в оману, вони самі часто вдають із себе послідовників християнської віри, мандруючи та переїжджаючи з країни в країну з підробленими свідоцтвами про хрещення, які вони придбали у підкуплених кюре, що вони, за допомогою підкупів та шахрайства, сподіваються стати громадянами всіх країн, як вони намагаються зробити це зараз, а потім, отримавши від урядів цих країн такі ж самі громадянські права, як і інші, почнуть скуповувати будинки та землю, лихварством відбиратимуть у християн їхні земельні наділи та багатства; що вони запряглися менш як за століття стати володарями світу, знищити всі інші спільноти,

---

галуження ісламістів — асасинів. За тими ж переказами, «Стариган з гори», що стояв на чолі ордену, створив у замку «земний рай», де було все, чого можна бажати, так, як описував рай пророк Мухаммед. Мешкати там могли лише обрані, але коли Старигану потрібен був убивця, він посилав «за межі раю» людей, які, знайшовши підходящого чоловіка, обпоювали його гашишем чи опіумом, приводили у «рай», де той, прокинувшись, проживав якийсь час. Згодом, знову обпоївши наркотиками, його відводили назад, і коли чоловік, прокинувшись «у звичайному світі», бачив різницю, то радо погоджувався на пропозицію Старигана, убивши декого, повернувшись до «раю».

аби всіма керувала лише їхня, збудувати стільки ж синагог, як і християнських церков, й обернути в рабство тих християн, що ще лишилися.

— Ось про що я розповів Баррюелю, — підсумував дід. — Можливо, я дещо перебільшив, приписавши цілому народові те, у чому мені звірився лише один його представник, позаяк я тоді був упевнений і зараз упевнений, що старий не брехав. Отож, я дочитаю те, що написав:

«...Ось такі, пане, мерзенні плани єврейського поріддя, про які я почув на власні вуха... Отож було б дуже доречно, якби діяльніша й впливовіша рука, як-от ваша, підказала вищезгаданім можновладцям повернути цей народ на те місце, де їм належить бути і про яке для них не забували дбати наші дипломатичніші та справедливіші за нас предки. Закликаю вас від себе особисто, благаючи пробачити Італійцеві, солдату, будь-які помилки, які ви побачите у цьому листі. Я переконаний, що Господь винагородить вас найщедрішою винагородою за ваші визначні твори, котри ми ви збагатили церковну скарбницю, і най він вдихне тим, хто читатиме їх, найщирішу до Вас шану та найглибшу повагу тих, до кого й я, ваш, пане, найпокірніший та найсумирніший слуга, Джованні Батіста Симоніні, маю честь себе зачисляти».

По цьому дід завжди знову клав листа до скриньки, а я завжди питався:

— І що відповів Баррюель?

— Він не посмів написати мені відповідь. Але оскільки у мене були знайомі у Римській курії, я дізнався, що той

легкодух побоявся розкрити правду, яка б стала причиною масових убивств євреїв, а духу на це у нього не було, оскільки він вважав, що серед них траплялися невинні люди. Крім того, мабуть, подіяли якісь каверзи тогочасних французьких євреїв — коли Наполеон вирішив зустрітися з представниками Великого синадріону, аби заручитися їхньою підтримкою своїх намірів, то, певно, хтось натякнув абату, що не варто каламутити воду. Але водночас Баррюель не мав бажання мовчати, тому відіслав оригінал листа до святийшого понтифіка Пія VII, відправивши багатьом єпископам його копії. Та на цьому все не скінчилося, позаяк Баррюель передав листа кардиналу Фешу¹, тодішньому примасу Галлії, аби той показав його Наполеону. І голові паризької поліції теж відправив. А паризька поліція, як мені переповідали, провела при Римській курії розслідування, аби встановити, чи я надійний свідок, і, чорт забирай, я таки був надійним, і кардинали не могли цього заперечити! Коротше кажучи, Баррюель діяв тихою сапою, не бажаючи спричиняти більшого галасу, аніж того наробила його праця, однак, удаючи, що замовчує все, розніс мою історію на півсвіту. Треба сказати, що Баррюеля, до того, як Луї XV повиганяв їх з Франції, виховували єзуїти. Після цих подій він отримав чин світського священика, але шойно Пій VII остаточно узаконив орден, Баррюель знову став єзуїтом. Зараз ти вже знаєш, що я палкий послідовник католицького віросповідання й відчуваю глибоку шану до всіх, хто

---

¹ *Жозеф Феш* (1763—1839) — французький кардинал, зведений брат матері Наполеона Бонапарта.

носить сутану, але єзуїт завжди лишається єзуїтом: одне говорить, а робить зовсім інше, одне робить, а інше говорить... І Баррюель не виняток...

Посміючись, дід порскав слиною крізь ті кілька зубів, які у нього ще лишилися, тішачись зі свого нестримного нахабства.

— Отак, мій маленький Симоніні, — насамкінець казав дід, — я вже застарий, щоб горланити, немов мандрівник у пустелі, і якщо вони не бажали мене почути, то за це відповідатимуть перед Отцем Небесним, але зараз, коли єврейське плем'я стає все могутнішим, а наш боязливий суверен Карл-Альберт все поблажливіший до них, я довіряю вам, молодим, світоч доказу. Та вони зборють його своєю змовою...

— Хіба тут, у Турині, теж є змовники? — питався я.

У годину, коли кімнату огортали сутінки, дід озирався навкруги, ніби нас підслуховували:

— Тут і будь-де в іншому місці. Це проклятуще плем'я, якому в Талмуді, як стверджують ті, хто вміє по ньому читати, написано проклинати християн тричі на день, просити у Бога, аби їх винищили й довели до загибуні, а зустрівши християнина на краєчку урвища — штовхнути його вниз. Знаєш, чому тебе звать Симоніно? Бо я хотів, аби твої батьки охрестили тебе ім'ям маленького хлопчика Симоніно з Тренто¹ — мученика, якого в далекому п'ятнадцятому столітті викрали

---

¹ Йдеться про Симона Трентійського, дворічного хлопчика, у викраденні якого звинувачували єврейську общину міста, яка буцімто випустила з дитини кров, щоб скропити мацу для своїх релігійних ритуалів. Наразі католицька церква викреслила його з реєстру мучеників, бо вважається, що поклоніння йому було засноване на злісній містифікації.

**...майже відчуваючи на сходинках кроки старого Мор-
дехая, котрий прийшов потягти мене у свою пекельну
халабуду й нагодувати мацою, скропленою кров'ю
невинних діточок...**

євреї, а потім убили, пошматувавши задля того, щоб просто використати його кров для своїх обрядів.

* * *

«Якщо не зробиш доброї справи й не підеш зараз же до ліжка, вночі до тебе прийде страшенний Мордехай», — так лякав мене дідусь. І я, лежачи в ліжку у своїй кімнатчині під дахом, дослухався до кожного поскрипування у старому будинку, майже відчуваючи на сходинках кроки старого Мордехая, котрий прийшов потягти мене у свою пекельну халабуду й нагодувати мацюю, скропленою кров'ю невинних діточок. Поєднуючи дідові розповіді з оповідками старої няньки Терези, служниці, яка ще татка вигодувала, але й досі шаркотить по хаті, я чую, як з повним ротом слизької слини Мордехай белькоче: «М-м-м, смачненько, чую дух християнця маленького...»

* * *

Мені вже чотирнадцять, і я багато разів намагався потрапити до гетто, яке вже переливається через свої старі мури, адже у П'ємонті збираються незабаром відмінити багато обмежень. Можливо, мандруючи майже аж до межі того забороненого світу, я зустрічав кілька євреїв, але я чув, що юдеї вже геть змінили свою подобу в миру. «Вони маскуються, — казав дід, — змінюють подобу, проходячи повз нас, а ми навіть не підозрюємо». Повсякчас доходячи аж до краю, я зустрів чорновологу дівчину, яка щоранку проходила пло-

щею Карліні, несучи в руках якийсь кошик у крамничку неподалік. Палкий погляд, очі — оксамит, засмагле обличчя... Не може бути, щоб вона була єврейкою, що батьки з обличчями хижих звірів та отруйним поглядом, як їх описував мій дід, могли породити таке жіноче створіння. Все ж таки не може вона жити в гетто.

Уперше я дивлюся не на няньку Терезу, а на іншу жінку. Щоранку я тиняюся знічев'я, а коли помічаю здаля, як вона йде, у мене ніби серце вискакує. Тими ранками, коли її немає, я вештаюсь туди-сюди, ніби намагаючись знайти шлях втечі, але жоден мені не підходить. У той час, як дід, сидячи за столом і жуючи шмат хлібного м'якуша, чекав на мене вдома, я досі сновигав тими місцями.

Якось уранці я насмілюся зупинити дівчину й спитати, чи можу я допомогти їй нести кошик. Вона пихато відповіла на діалекті, що може й сама впоратись. Вона казала мені не *monsuii*¹, а навпаки, *gagni*, хлопчик. Більше я не шукав її, та й не зустрів. Мене принизила дочка Сіону. Може, тому, що я натоптаний? Фактично, саме з цього почалася моя війна з дочками Єви.

* * *

Протягом усього дитинства дід не хотів віддавати мене у науку до шкіл Королівства, кажучи, що там викладають лише карбонарії та республіканці. Всі ті роки я прожив удома, на самоті, ображено спостерігаючи за тим, як інші хлопчаки граються на березі річки, ніби мене позбавили чогось, що

---

¹ «*Monsieur*», вимовлене на п'ємонтський манер.

мені належало; отже, я вчився у зачиненій кімнаті разом з отцем-езуїтом, якого дід завжди обирав серед чорних круків, що його оточували, залежно від мого віку. Я ненавидів чергового вчителя не лише тому, що він навчав мене, оперіщуючи палицею по пальцях, а й через свого батька (у ті нечасті зустрічі, коли він неуважно зі мною балакав), який уселяв мені цю ненависть до попів.

— Але ж мої вчителі — не попи, вони отці-езуїти, — виправдовувався я.

— То ще гірше. Ніколи не довіряй езуїтам. Знаєш, як написав один святий священник — зваж, я кажу «священник», а не масон, карбонарій, сатанинський ілюмінат, ким мене вважають, а по-янгольському добрий священник, абат Джоберті? Цей езуїзм дискредитує, надокучає, мучить, оббріхує, переслідує, винищує людей, яких благословили вільним духом, через езуїтів виганяють з державних посад добрих та сміливих людей, саджаючи на їхнє місце боягузів та меланхоліків; цей езуїзм обманює, заковує в пута, набридає, одурманює, знесилює, тисячами способів псує народну й приватну освіту, сіє між людьми, родинами, верствами населення, країнами та урядовцями, народами злість, підозри, ворожнечу, ненависть, сварки, відкритий й прихований розбрат, езуїзм пригнічує розум, заглушає голос серця й жадання, слабкою дисципліною перетворює молодь на слабаків, розбещує похилий вік поступливою та лицемірною мораллю, нападає, розхолоджує запал, дружбу, позбавляє любові до сім'ї, синівських жалощів, убиває в більшості громадян святу любов до батьківщини... Коли йдеться про їхні інтереси, у світі немає

більш безсердечнішої, суворішої та нещаднішої таємної спільноти, ніж єзуїтський орден. Під ласкавою і лестивою личиною, за солодко-медовими словами, надзвичайно сердечними і дружніми промовами стоїть єзуїт, що з гідністю кориться дисципліні свого ордену, виконуючи вказівки старших за себе, він має залізну душу, нечутливу до найсвятіших почуттів та найшляхетніших проявів любові. Він неухильно реалізовує на практиці заповіді Макіавеллі, для котрого, коли йдеться про добробут батьківщини, не існує ані справедливості, ані кривди, ані жалю, ані жорстокості. Тому їх ще замолоду в семінарії вчать нехтувати любов'ю до родини, дружбою, аби вони завжди були готові доповісти старшим у спільноті про найдрібніший промах навіть найближчих людей, погамувати у серці будь-які поривання, сліпо коритися дисципліні, *perinde ac cadaver*¹. Джоберті казав, що індійські фазингари, або душителі, жертвували своїм божествам людей, умертвляючи їх, накинувши на ший ласо чи проткнувши ножем; італійські єзуїти вбивають у людині душу язиком, як рептилія, чи писаним словом.

Однак мене завжди смішило те, що деякі з цих ідей Джоберті були запозичені з роману «Агасфер» Ежена Сю, котрий вийшов друком за рік до того.

* * *

Мій батько. Його у нашій родині ненавиділи. Якщо вірити дідові, то батько зв'язався з карбонаріями. Коли він побіж-

---

¹ Наче труп (*лат.*). Вираз походить із статуту єзуїтського ордену, де він став синонімом беззаперечної покорі.

но торкався дідових поглядів, то лише пошепки радив мені не слухати його маячню, але, чи то соромлячись, чи то поважаючи думку свого батька, чи то через те, що до мене йому було байдуже, мій тато ніколи не висловлював своїх справжніх ідеалів. Та мені вистачило й того, що я міг підслухати з дідових розмов з отцями-езуїтами, та пліток, якими обмінювалися нянька Тереза та швейцар, аби второпати, що мій батько не лише належить до тих людей, що схвалюють Революцію та Наполеона, але навіть говорять про те, що Італія зможе скинути з себе Австрійську імперію, Бурбонів та папу і стати (слово, яке в присутності діда не можна було взагалі вимовляти) Нацією.

* * *

Початкові знання я отримав від схожого на куницю падре Пертузо. Він перший просвітив мене щодо новітньої історії (у той час як дід розповідав мені лише про минувшину).

Пізніше поширилися перші чутки про карбонаріївські походи, з газет, що приходили на ім'я мого батька, якого на той час не було вдома, — я забирав їх перш, ніж дід накаже знищити ті газети. Пригадую, як мусив сидіти на уроках німецької та латини, яких мене навчав падре Бергамаскі — вони з дідом були настільки добрими друзями, що у нашій господі для падре Бергамаскі була навіть окрема кімната, яка розташовувалася неподалік моєї. Отець Бергамаскі... На відміну від падре Пертузо, Бергамаскі був миловидним моло-

диком з кучерявим волоссям, чіткими рисами обличчя, принаймні вдома вмів гарно говорити і з гідністю носив сутану, про яку ретельно дбав. Мені спадають на гадку його білі руки й витончені пальці та його нігті: дещо довші, ніж мали б бути в особи церковного сану.

Побачивши мене за книжками, він часто сідав поруч і, гладячи мене по голові, застерігав від небезпек, на які може наразитися необачливий юнак, розповідаючи, що карбонарії — це маскування ще більшої нашої кари — комунізму.

— Ще вчора комуністи не видавалися таким злом, але сьогодні, після маніфесту того Марша (гадаю, так це вимовляється), ми маємо викрити їхні плутні. Ти гадки не маєш про Бабетту Інтерлакен — гідну правнучку Вейсгаупта, яку прозвали Великою Дівою швейцарського комунізму.

Хтозна-чому, та отець Бергамаскі, здавалося, з більшим запалом переймався не міланськими чи віденськими повстаннями, про які тільки й мови було тими днями, а релігійними сутичками між католиками та протестантами, що відбувалися у Швейцарії.

— Бабетта, народжена по-шахрайському, виросла серед розпусти, крадіжок, грабунків та крові. Про Бога чути не чула, хіба що щоденні прокльони на його адресу. Під час сутички під швейцарським містечком Люцерн, коли радикали вбили кількох католиків з нижчих швейцарських кантонів, саме Бабетта розчавила їхнє серце та виколупала очі. Розпустивши на вітрі свої біляві коси, як у вавилонської блудниці, за своїми жіночими принадами вона приховувала те, що є глашатаєм таємних товариств, демоном, який на-

шіптує всі таємні інтриги та лукавства тих загадкових збіговиськ; вона з'являлася раптово й так само зникала вмиль, немов чортиця, вона знала таємниці, недоступні нікому, викрадала дипломатичні депеші, не зламуючи печаток, немов гадюка, прослизала у найпотаємніші кабінети Відня, Берліна і навіть Санкт-Петербурга, підробляла векселі, змінювала номери у паспортах; ще дівчиськом опанувала мистецтво трунків і вміла отруїти так, як наказували їй у таємному товаристві. Здавалося, що вона одержима Сатаною, такими несамовитими були її гарячкова життєва сила та чари її погляду.

Я витріщався від подиву, намагався не слухати, але вночі марив про Бабетту Інтерлакен. Силкуючись у напівсні стерти з-перед очей образ демона з білявим довгим волоссям на, безперечно, оголених плечах, думаючи про ту пекельну чортицю з ароматом парфумів, про груди гордої безбожниці та грішниці, котрі важко здіймаються від любово-страстного бажання, милувався нею, як взірцем для наслідування, або ж, лякаючись навіть самої думки про те, щоб хоч пальцем її торкнутися, я відчував бажання бути таким, як вона: всемогутнім таємним агентом, який фальшує номери паспортів, доводячи до погибелі своїх жертв протилежної статі.

* * *

Мої наставники дуже полюбили гарно попоїсти, й зі мною ця вада лишилася аж до зрілого віку. Пригадую, як, якщо не весело, то смиренно сиділи за столами благочестиві

отці, коли обговорювали, яким пречудовим було асорті з вареного м'яса, що приготував мій дід.

Для приготування страви знадобиться щонайменше півкілограма яловичих м'язів, хвіст, огузок, маленькі ковбаски, телячий язик, голівка, свиняча ковбаса, курка, одна цибулина, дві морквини, два листочки селери й жменя петрушки. Все вариться по-різному, залежно від виду м'яса, але, як згадував дід, отець Бергамаскі жвавенько мотляв головою, схваляючи страву, щойно її ставили на тацю: для того, щоб у нього прокинувся апетит, часом достатньо було лише добренько посолити м'ясо, посипати жменькою петрушки й полити парою ополоників юшки. Гарніру їли небагато, хіба трохи картоплі — вирішальними були соуси: мостарда¹ з винограду, мостарда з фруктовою гірчицею, соус із редьки. Але найголовніше (дід абсолютно з цим не погоджувався) була зелена поливка: жменя петрушки, чотири маленьких філе анчоусів, м'якушка з булки, ложка каперсів, зубчик часнику, жовток зі звареного накруто яйця. Все легенько розтерти, додавши оливкову олію та оцет.

Пригадую, у цьому було моє дитяче та юнацьке щастя. Чого ще бажати?

* * *

Задушливе пообіддя. Я вчуса науки. Падре Бергамаскі мовчки сидить позад мене, поклавши долоню мені на потилицю, й пошепки каже мені, що такому богобоязливому

---

¹ Соус із цілих або крупно порізаних фруктів, маринованих у гірчиці та сиропі.

юнакові, з такими чистими намірами, що хотів би уникнути спокус ворожої нам протилежної статі, він міг би дати не лише батьківську дружбу, але й теплоту й любов зрілого чоловіка.

Відтоді я жодному попу не дозволив себе мацати. Можливо, я сам перевдягаюся абатом Далла Пікколою, щоб мацати інших?

* * *

Утім, коли мені вже було майже вісімнадцять, дід, котрий хотів, аби я став адвокатом (у П'ємонті «адвокатом» називали будь-кого, хто вчив право), поступився й, випустивши з дому, послав навчатися в університет. Я вперше в житті спілкувався зі своїми однолітками, але вже сплигло надто багато часу, тож я жив, нікому не довіряючи. Я не розумів, чому вони придушують осмішки й змовницьки переглядаються, коли йдеться про жінок, а ще вони обмінювалися французькими книжками з бридкими ілюстраціями. Тож я віддавав перевагу читанню. З Парижа дід за передплатою отримував «*Le Constitutionnel*», де іноді друкували уривки з «Агасфера» Сю, й ці випуски я, звісно, ковтав один за одним. С тих сторінок я дізнався, як мерзенний орден езуїтів уміє організовувати найгидкіші злочини, нехтуючи правами нужденних та добродішних людей. Та разом з підозріливим ставленням до езуїтів, яке у мене з'явилося, те чтиво відкрило мені, як приємно читати новий для мене жанр — *feuilleton*¹: на піддашші я знайшов цілісінький ящик

---

¹ Фейлетон (фр.).

Я витріщався від подиву, намагався не слухати, але вночі марив про Бабетту Інтерлакен.

книжок, які батько, ймовірно, позносив туди, уникнувши дідової перевірки (я теж намагався приховувати від діда цю мою єдину ваду). Я просиджував на горищі над «Паризькими таємницями», «Трьома мушкетерами» та «Графом Монте-Крісто» з обіду до вечора, аж поки вже нічого не міг бачити.

Настав дивовижний 1848 рік. Кожен студент радів, бо на папський престол вступав кардинал Мастаї Феретті, папа Пій IX, що два роки тому амністував політичних в'язнів. Рік розпочався антиавстрійськими виступами у Мілані, де городяни вирішили перестати палити, щоб спустошити казну Королівського імперського уряду (моїм друзям з Турина наші міланські товариші, що рішуче стояли проти солдатів та функціонерів з поліції, котрі дражнили протестувальників, випускаючи димок з ароматних сигар, здавалися героями). Того ж місяця у Королівстві обох Сицилій вибухнули революційні виступи, після яких Фердинанд II¹ пообіцяв конституцію. Та у той час, як у лютому в Парижі після народних повстань було скинуто з трону Луї-Філіпа і проголошено республіку (знову і, на щастя, назавжди), скасовано смертну кару за політичні злочини, рабство і було введено загальне голосування, а в березні папа дозволив не лише ввести конституцію, але й запровадити свободу слова та звільнив євреїв, котрі мешкали в гетто, від багатьох принизливих звичаїв та приневольень. Одночасно з цими подіями ерцгерцог Тоскан-

---

¹ Король обох Сицилій з роду Бурбонів. Хоч і обіцяв реформи, насправді укріплював абсолютизм. Згадане повстання в Неаполі поклало початок революції в Італії 1848 року.

ський теж прийняв конституцію, а Карл-Альберт проголосив конституцію Сардинського королівства¹. Врешті відбулися революційні виступи у Богемії, Відні та Угорщині, протягом п'яти днів відбувалося міланське повстання, завдяки якому з міста вигнали австрійців і п'ємонтську армію, що йшла війною на місто, щоб приєднати до П'ємонту звільнений Мілан. Мої друзі також тихенько пліткували про те, що з'явився «Маніфест» комуністів — ось це справді була радісна звістка не тільки для студентів, але й для робітників з нижчих верств, адже всі були певні, що незабаром на кишках останнього короля повісять останнього попа.

Звісно, не всі звістки приносили радість. Карла-Альберта, який постійно зазнавав поразок, міланці, та й взагалі кожен, хто був патріотом, оголосили зрадником; Пій IX, переполошившись через убивство одного зі своїх послів, сховався у Гаєті у короля обох Сицилій і, діючи тихою сапою, виявився не таким ліберальним, яким здавався спочатку; багато конституцій, про які було проголошено, скасували... А до Рима тим часом прийшли ґарібальдійці та мацціанці, і вже на початку наступного року було проголошено Римську республіку.

Остаточно батько зник з дому у березні, і нянька Тереза запевняла, що він став до лав міланських повстанців. Проте

---

¹ Сардинське королівство (часто називається також, за його центральною областю, П'ємонт-Сардинія або Сардинія-П'ємонт) — держава, що існувала в Італії з 1720 по 1861 рік; наприкінці його існування до складу королівства з раніше самостійних держав Італії входили, крім острова Сардинія, князівство П'ємонт, герцогства Аоста і Монферрат, графство Ніцца, герцогства Савоя і Генуя. Столиця — Турин.

наприкінці осені один з єзуїтів, що мешкав у нашому домі, отримав звістку, що батько приєднався до мацціанців, котрі поспішали боронити Римську республіку. У розпачі дід розсипав найжахливіші пророцтва, через які *annus mirabilis* обертався на *annus horribilis*¹. І дійсно, саме цими днями п'ємонтський уряд скасував єзуїтський орден і почав відчувати його майно, а щоб лишити після них лише випалену землю, разом з єзуїтами скасували й так звані єзуїтські ордени: облатів Святого Карла, Богородиці та редемптористів².

— Світ на порозі пришествия Антихриста, — скиглив дід, певна річ, звинувачуючи в усьому євреїв з їхніми каверзами, переконуючись у тому, що найгірші передбачення Мордехая справджуються.

* * *

Дід прихищав у нашій оселі кількох єзуїтів, що перечікували народний гнів, сподіваючись згодом знайти собі місце серед білого духівництва, тож на самому початку 1849 року багацько з них таємно повтікали до Рима, переповідаючи про звірства, що там коїлися.

Падре Паккі. Прочитавши «Агасфера» Сю, падре Паккі я бачив як викапаного падре Родіна, бридкого єзуїта, який завжди діяв тишком-нишком, жертвуючи всіма моральними принципами заради свого ордену. Може, через те, що падре

---

¹ Прекрасний рік на жахливий рік (лат.).

² Редемптористи — католицька конгрегація, заснована в 1732 році святим Альфонсом де Лігуорі задля проповіді Благої Вісті найбільшим верствам.

Паккі завжди приховував свою належність до єзуїтського ордену, перевдягаючись у міщанина, вдягаючи зношений плащ з комірцем, забрудненим столітнім потом, а там, де має бути краватка, носив слинявець, був убраний у жилетку з протертого чорного сукна та завжди заляпані брудом величезні черевики, які він безсоромно ставив на наші килими. Обличчя він мав худе та бліде, із загостреними рисами, волосся жирне й липке на скронях, черепащачі очі та тонкі, посинілі губи.

Не обмежуючись тим, що від його присутності за столом ставало гидко, він ще й псував усім апетит, розповідаючи історії, від яких стигла в жилах кров, таким тоном і використовуючи такі вирази, наче був святим проповідником: «Друзі мої, хоч голос мій тремтить, я, однак, мушу вам розповісти це. Проказа йде з Парижа, адже Луї-Філіп, хоч і не був святим та божим, та все ж стояв на перепоні анархії. Я зустрічав римлян цими днями. Та хіба ж це римляни? То були розтріпані обірванці, шибеники, які за чарку вина зречуться Раю Небесного. Не люди — чернь, що злилася в одне з найстрашнішою підлотою й потолоччю міст італійських та іноземних: гарібальдійці та мацціанці — це сліпе знаряддя всякого зла. Ви й гадки не маєте, як мерзенно все спаплюжили республіканці. Вони заходять у церкви й нищать урни з останками мучеників, розсіюючи прах за вітром, а посудини використовують замість нічних горщиків. Скидають священне каміння з вівтарів, обмазуючи його фекаліями, кинджалами шкрябають статуї Діви Марії, виколупують очі у святих образів, вуглиною надписуючи лайливі слова, як бордельна шльондра. Один

Один священик насміївся висловитись проти Республіки, то вони затягли його за двері, скололи кинджалом, видлубали очі й вирвали язика, а потім, випатравши його, накрутили йому кишки на шию й задушили...

священик насмілювався висловитись проти Республіки, то вони затягли його за двері, скололи кинджалом, видлубали очі й вирвали язика, а потім, випатравши його, накрутили йому кишки на шию й задушили. Не думайте, що навіть якщо Рим звільнять (а вже подекують про підтримку з Парижа), то мацціанці зазнають поразки. Вони сунуть з кожної італійської провінції, кмітливі і хитрі, вміють вводити в оману й прикидатися, вони рішучі й хоробрі, терплячі й незворушні. Вони й далі гуртуються у найпотаємніших кублах міста, удаваннями й лицемірством вони прослизують у тайники кабінетів, поліцію, військо, флоти і фортеці».

— І серед них — мій син, — плакався дід, зломлений тілом і душею.

Сказавши це, він поставив на стіл прекрасну печеню у червоному п'ємонтському вині «бароло»:

— Мій син ніколи не зрозуміє прекрасний смак цієї печені з цибулею, морквою, селерою, шавлією, розмарином, лаврушкою, гвоздиною, корицею, ялівцем, сіллю, перцем, маслом, оливковою олією, з гарніром з кукурудзяної каші чи картоплі і, певна річ, пляшечкою «бароло». Робіть, робіть свою революцію... Загубили смак життя. Хочете вигнати папу, аби напихатися bouillabaisse¹ по-ніццівському, як нас змусить той рибалка Гарібальді... безбожники...

* * *

Частенько, перевдягнувшись у мирське, падре Бергамаскі зникав з дому на кілька днів, не сказавши, куди йде й на-

---

¹ Рибна юшка (фр.).

віщо. Тоді я заходив до його кімнати, брав його сутану й, вдягнувши її, біг до дзеркала, милувався собою й пританцьовував. Неначе я, Господи прости, жінка; чи це жінка той, кого я наслідував? Якщо врешті виявиться, що абат Далла Піккола — це я, то он з яких далеких днів ростуть ноги у моїх смаків до театралізації.

У кишнях я знайшов трохи грошенят (напевно, отець про них забув), тож я вирішив не відмовляти собі у тому, щоб згрішити ненажерством і дослідити кілька місцин у місті, які, як я чув, люди хвалять. Одягнувшись у таке вбрання, я, навіть не усвідомлюючи, що у ті часи це вже було провокацією, пішов лабіринтами блошиного базару у районі Порта Палаццо, де в ті часи збиралася вся туринська потолоч і де набирали у ватаги всіх найбридкіших негідників, якими кишма кишіло місто. Та, позаяк час був святковий, на базарі у Порта Палаццо панувало неабияке збудження: люд кричав, юрмився навколо лотків, служниці гуртом сунули до м'ясних крамниць, дівчата захоплено зупинялися біля торгівців, що тут-таки смажили мигдаль у цукрі та меду, ненажери закуповували птицю, дичину, ковбаси, а в рестораціях не було де миші прошмигнути; я торкався легковагих суконь панянок і, набожно втупившись поглядом у складені спереду руки, краєм ока помічав пані у капелюсі, очіпок, вуаль, хустинку; мене ошелешували екіпажі та карети, що снували з боку в бік, галас, шум, рейвах.

Захоплений веремією, від якої дід та батько, хай і з геть інших причин, тримали мене ув'язненим у домі, я прослиз-

нув в одне з тогочасних легендарних місць у Турині. У езуїтській сутані, лукаво насолоджуючись здивованими поглядами оточуючих, я зайшов у «*Caffè al Bicerin*», недалечко від площі Консолата, аби скуштувати келих напою під металевою кришечкою з ручкою, який пахне молоком, какао, кавою та іншими пахощами. Тоді я ще не знав, що про цей *bicerin* через кілька років напише Александр Дюма, один з моїх улюбленців. Та за два чи три нетривалих екскурси до цього казкового місця я скуштував усі божественні напої, прототипом яких була «*bavareisa*», хоч у тому напої молоко, каву та шоколад перемішують, а у *bicerin* з усього цього роблять три прошарки (залишаючи їх гарячими), тому можна окремо замовити *bicerin pur e fiur* з кави з молоком, *bicerin pur e barba* з кави та шоколаду та '*n poc' d tut*, тобто всього потрошки.

Яке блаженство сидіти у тому інтер'єрі із залізними зовнішніми рамами, рекламними щитами по боках, чавунними колонками та капітелями, дерев'яною *boiseries*¹ усередині, прикрашеною дзеркалами та мармуровими столиками, стійкою бару, з-за якої виднілися пляшки, мигдалевими пахощами і сорока видами цукерок... Над усе мені подобалося вести своє спостереження по неділях, позаяк цей нектар — напій для тих, хто, приготувавшись до причастя, щойно покинувши площу Консолата, шукав розради, тож усі вишукували *bicerin*, адже під час посту гарячий шоколад їжею не вважали. Лицеміри. Втім, якщо не зважати на насолоду від кави та шоколаду, я отримував задоволення від того, що

---

¹ Обшивка стін (фр.).

Втім, якщо не зважати на насолоду від кави та шоколаду, я отримував задоволення від того, що видавав себе за іншу особу...

видавав себе за іншу особу: від того, що оточуючі гадки не мали, хто я такий, я почувався вищим за них. У мене була таємниця.

* * *

Однак пізніше я мусив навідуватися туди рідше, а з часом узагалі припинив ходити, бо боявся наскочити на когось зі своїх товаришів, які зовсім не вважали мене лицеміром, гадаючи, що я теж охоплений їхньою карбонарською пристрастю.

Зустрічався я з цими юнаками, що палко прагнули повсталості батьківщини, зазвичай у корчмі «Золотий рак». На вузенькій, темній вуличці, над неосвітленим досі входом висіла вивіска, на якій під золотавим раком був напис: «Золотий рак: смачне вино, гарний відпочинок». Вхідні двері відчинялися у кімнату, яка була водночас і кухнею, і винним льохом, де були складені пляшки з вином. Ми випивали, огорнені пахощами ковбас та цибулі, іноді грали у морру¹, але частіше ми були змовниками без змови, просто сиділи, фантазуючи про прийдешні повстання. Завдяки дідовому кулінарному вмінню я став гурманом, тоді як у «Золотому ракові» можна було щонайбільше (якщо, звісно, маєш гарний апетит) утамувати голод. Та, щоб притертися у товаристві й утекти від домашніх єзуїтів, то вже краще засалений «Рак» з кількома привітними друзями, ніж похмурі домашні застілля.

---

¹ Гра, подібна до «Камінь, ножиці, папір».

На світанку ми полишали корчму зі стійким ароматом часнику та переповненим патріотичним запалом серцем, гублячись у втішній тумановій мантії — найліпшому укритті, — аби сховатися від пильних очей поліцейських шпигунів. Часом ми підіймалися на той берег річки По, аби з висоти помилуватися дахами та дзвонами, котрі гойдалися у туманових випарах, що огортали рівнину, а вдалині, здаючись самотнім маяком у морі, виднілася вже осяяна вранішнім сонцем базиліка Суперга¹.

Втім, ми, студенти, звісно, обговорювали не лише те, що незабаром з'явиться Нація. Ми гомоніли й про жінок. З палаючими очима кожен по черзі згадував про усмішку, яку вдалося виманити у дівчини, дивлячись на балкон, те, як випадково торкнувся дівочої руки, спускаючись східцями, підібрану квітку, яку назнорошно випустили з молитовника (вихвалявся фанфарон), ще пропахчену парфумами руки, яка її поклала на ті святі сторінки. Сам же я сердито ухилився від цих розповідей, заслуживши у товаристві славу суворого та доброчесного мацціанця.

Ось тільки якось увечері найбільший серед нас розпусник відкрив нам, що колись на горищі у скрині свого батька, гультя й безсоромника, він знайшов книжечки, які тоді у Турині французькою називали *cochons*², але, побоявшись забруднити їх об засалені столи «Золотого рака», хлопець вирішив позичити ті книжечки нам, аби кожен по черзі прочитав їх, тож коли дійшло до мене, я вже не міг відмовитись.

---

¹ Усипальня савойських королів.

² Масний, непристойний (фр.).

Отож, пізньої ночі я почав гортати ті книжечки, які, мабуть, були дуже цінні й дорогі, адже були оправлені сап'яном, з корінцями з червоними прожилками та червоними написами, із золотими обрізами, позолоченими *fleurons*¹ на палітурці, а декотрі — *aux armes*². Називалися видання «*Une veillée de jeune fille*» або «*Ah! monseigneur, si Tomas vous voyait!*», і, перегортаючи їхні сторінки, я здригався, бо через деякі гравюри на цих сторінках у мене від самого волосся по щоках і аж до шиї пробігали струмочки поту: молодиці задирали спідниці, показуючи свій сліпучобілий зад, відданий на збезчещення хтивим чоловікам; і я не знав, що бентежило мене більше — ці безсоромні повні форми чи майже цнотлива усмішка дівчини, яка повернулася до свого збезчесника, лукаво дивлячись на нього з усмішкою до того чистою, що могла б осяйнути вид, обрамлений волоссям кольору воронячих крил, розібраним по боках на двоє пучків. Чи ще страшніше видовище: трійко жінок на дивані, що, розвівши ноги, показують те, що від природи мало б захищати їхній цнотливий лобок, до якого правицею торкається чоловік зі скуйовдженим волоссям, другий у цю саму мить проникає в її безсоромну сусідку, цілуючи її, а третій, ігноруючи неприкритий пах, зминаючи корсета, розстібає сороміцьке декольте. Потім я побачив кумедну карикатуру на абата з обличчям, укритим наростами, який, захотівши роздивитися ближче, опинився у сплетінні оголених жіночих та чоловічих тіл у найріз-

---

¹ Орнаментальний штамп (*фр.*).

² З гербами (*фр.*).

номанітніших позах, пронизаному величезними пенісами, чимало з яких спадали на потилицю, ніби утворюючи своїми яечками густу шевелюру, оторочену опецькуватими локонами.

Не пригадую, чим скінчилася та приголомшлива ніч, коли я дізнався про секс у його найсвятобливіших виявах (у найвищому сенсі цього слова, як буває, коли, почувши гуркіт грому, ми, одночасно з побожним відчуттям чогось божественного, відчуваємо страх перед диявольським та богохульним). Пам'ятаю лише, що позбувся я свого збен-теження, пошепки повторюючи, немов ревну молитву, слова вже не згадаю якого теолога, котрі отець Пертузо змусив кілька років тому завчити напам'ять: «Уся чарівність тіла — у шкірі. Позаяк насправді, якби чоловіки побачили те, що приховує шкіра, сам лише вигляд жінки став би для них відворотним. Жіночі принади не що інше, як сало, кров, рідини, які виробляє організм та жовч. Подумайте про те, що ховається в ніздрях, горлянці, животі. Тоді як ми, боячись навіть кінчиками пальців торкнутися блювотиння чи гнояки, як ми можемо зажадати обіймати мішок екскрементів?»

Може, у тому віці я ще вірив у Божу кару, тому те, що сталося наступного дня, я вважав покаранням за ту бентежну ніч. Я побачив, як дід лежав голічерева у своєму кріслі й задихався, тримаючи в руках зім'ятий папірець. Ми покликали лікаря, я підняв листа й прочитав, що мого батька під час оборони Римської республіки на смерть прошила фран-

цюзька куля саме того червня 1849 року, коли генерал Удіно¹ за наказом Луї Наполеона погнався захищати святий престол від мацціанців та гарібальдійців.

Та, попри свої більш як вісімдесят років, дід вижив, тільки тепер цілими днями ображено мовчав, чи то ненавидячи французів та папістів, які вбили його сина, чи то свого сина, котрий безвідповідально насмілювався кинути їм виклик, чи всіх тих патріотів, що так його споганили. Часом він жаліливо свистів, натякаючи на те, що в усіх подіях, що останнім часом розворушили Італію, так само, як і в тих, які кілька років тому зруйнували Францію, винні євреї.

* * *

Можливо, задля того, щоб вшанувати батькову пам'ять, я годинами просиджую на горищі, читаючи книжки, які залишилися після нього, а ще ту, яку перехопив, коли вона прийшла поштою, а він уже не мав можливості її прочитати, — «Джузеппе Бальзамо» Дюма.

У цій дивовижній книжці, як усім відомо, ідеться про графа Каліостро, який задумав оборудку з намистом королеви, одним ударом доводячи кардинала Рогана² до моральної згуби й фінансового банкрутства, компрометуючи коро-

---

¹ *Ніколя Шарль Удіно* (1767—1847) — французький генерал, голова експедиції, яку Наполеон III, ще до того, як став імператором, послав підкорювати Римську республіку, на чолі якої стояв Мацціні.

² *Луї Рене Едуард де Роган-Темене* (1735—1803) — з 1771 року князь-єпископ Страсбурга, потім посланник у Відні, а з 1778-го — кардинал.

леву й виставляючи на посміховисько увесь двір, тим паче, що багато хто вважає, що шахрайство Каліостро неабияк підмочило репутацію монархічного інституту, створивши атмосферу недовіри, яка з часом призвела до Великої Французької революції.

Але Дюма заходить ще далі, він бачить у Каліостро, чи то пак Джузеппе Бальзамо, людину, яка свідомо не просто зшахраювала, а під прикриттям усесвітнього масонства вчинила політичну змову.

Увертюра мене зачарувала. Місце дії: Mont Tonnerre, Гора Грому. На лівобережжі Рейну, за кілька миль від німецького Вормсу, бере початок вервечка похмурих гір: Королівське Крісло, Соколина Вершина, Зміїний Гребінь і найвища — Гора Грому. 6 травня 1770 року (майже за два десятки років до вибуху Революції, яка стала пророчою), у годину, коли сонце ховалося за шпиль кафедрального собору у Страсбурзі, розділяючи світило майже на дві палаючі половини, з Майнца прибув Незнайомець і, піднімаючись схилами цієї гори, на півдорозі навіть залишив коня. Раптом двоє істот у масках напали на нього і, зав'язавши очі, повели на той бік лісу, до галявини, де на них чекали три сотні примар, загорнених у савани, з мечами в руках; вони взялися за надзвичайно ретельний допит гостя.

— Чого тобі треба?

— Побачити світло.

— Будеш присягати?

А слідом почалися випробовування на кшталт випити крові щойно вбитого зрадника, вистрілити собі у скроню

водяним пістолетом, щоб перевірити, наскільки ти покірний, і подібні незначні витівки, що наслідували добре відомі навіть простим читачам Дюма масонські ритуали найнижчого ієрархічного щабля, аж поки подорожній, вирішивши якнайшвидше з цим покінчити, з гонором не дає всім зрозуміти, що він у курсі всіх цих звичаїв та трюків, і наказує їм припинити клеїти з ним дурня, позаяк він вищий за всю їхню спільноту й з Божої волі є Верховним магістром усіх масонів у світі.

Незнайомиць наказав скликати всіх верховних магістрів масонських лож Стокгольма, Лондона, Цюриха, Мадрида, Варшави та кількох азійських товариств, які, очевидно, вже з'їхалися на Гору Грому.

Чому ж зібралися разом усі масони світу? Незнайомець усе пояснив: йому була потрібна залізна рука, вогняний меч та діамантові терези, аби вигнати із землі Нечисть, пригнітивши й урешті знищивши двох найбільших ворогів людства — престол та віттар (і дід мені казав, що девізом мерзотника Вольтера було «*écrasez l'infame*»¹). Отож Незнайомець нагадав, що, як і кожен поважний чорнокнижник, він уже живе чортзна-скільки років і прибув зі Сходу, аби повідомити, що година вже настала. Народи сходяться в один величезний гурт, що невблаганно рухається до світла, і, йдучи попереду всіх, очолює цей гурт Франція. Що вона вкладе собі в руку праведний смолоскип і запалить новим світлом увесь світ. У Франції король уже старий, йому лишилося небагато. А коли один з тих, хто зібрався на горі, — котрим згодом

---

¹ Знищимо підлість (фр.).

виявиться Лафатер¹, найвеличніший знавець людських облич, — зазначив, що на обличчях королівських наступників (майбутнього короля Луї XVI та його дружини Марії-Антуанетти) він прочитав знак доброти та милосердя, Незнайомець (у якому читач уже, ймовірно, впізнав Джузеппе Бальзамо й про котрого Дюма ще не згадував у своєму романі) нагадав, що не варто зважати на людську жалість, коли потрібно просувати вперед світоч поступу. За двадцять років французька монархія має бути стерта з лица землі.

У цю мить виступили вперед представники кожної зі світових лож, пропонуючи своїх людей чи багатства задля успіху масонсько-республіканської справи під знаком *lilia pedibus destrue*², «топчи та знищуй французькі лілії».

У мене не виникало питання, чи змова між п'ятьма континентами — то не занадто для того, щоб змінити конституційний устрій Франції. Врешті, як і кожен тогочасний п'ємонтець, я був переконаний, що у світі існують лише Франція, звісно, Австрія, може, десь там далеко-далеко Кохінхіна³, а більше жодної країни, гідної уваги, не налічувалося, хіба що, певна річ, Ватикан. Читаючи виставу, поставлену Дюма (я глибоко шаную цього великого письменника), я питав себе, чи не відкрив Вате⁴ лише одним прикладом

---

¹ Йоганн Каспар Лафатер (1741—1801) — швейцарський письменник, богослов, поет та фізіологіст.

² «Розтопчи лілії ногами» — цитата з «Джузеппе Бальзамо» Дюма.

³ Кохінхіна — у історичній географії — загальна назва південно-східної частини півострова Індокитай.

⁴ Габріеле Д'Аннунціо (1863—1938) — італійський драматург, поет, політичний діяч націоналістичного й профашистського напрямку. Був героєм війни, отримав прізвисько Vate — «пророк».

змови Всесвітню модель узагалі будь-якої можливої в природі змови?

«Забудьмо про Гору Грому, рейнське лівобережжя, тодішні часи, — подумав я. — Згадаємо про змовників з усіх куточків світу, що є щупальцями цього таємного товариства, котре розрослося в кожній країні на землі. Зберемо їх на галявині серед гаю, у печері, у замку, на цвинтарі, у склепі, аби тільки там було доволі темно, даймо одному з них сказати слово, яке відкриє всім очі, і вселімо бажання завоювати світ...» У мене завжди були знайомі, які повсякчас боялися, що проти них змовиться якийсь прихований ворог — для діда це були євреї, для езуїтів — масони, для мого батька-гарібальдійця — езуїти, карбонарії для королів половини Європи, король, підбурений церковниками, — для моїх товаришів мацціанців, баварські ілюмінати — для поліції половини світу, і хтозна-скільки ще люду вірить у те, що їм загрожує чиясь змова.

Дюма дійсно був надзвичайним знавцем людської душі. До чого прагне кожен, тим більше, чим він нещасніший і чим менше до нього прихильна доля? Грошей і влади, отриманої без жодного зусилля зі свого боку (як же солодко командувати собі подібним, принижуючи його), а ще відомщення за кожну несправедливість, якої зазнав у житті (кожну людину хоча б раз у житті ображали, байдуже, якою незначною була несправедливість). І ось у «Графі Монте-Крісто» Дюма демонструє, як, маючи незчисленний статок, можна отримати й надлюдську владу, й змусити всіх своїх кривдників заплатити їхній борг. Але ось кожен питає себе: а чому ж доля до

мене не прихильна (чи менш прихильна, ніж я того бажаю), чому мені не щастить так, як щастить комусь, хто вартий цього менше за мене? А позаяк ніхто й не подумає, що всі його нещастя від його ж власної нікчемності, то починає шукати винного. І ось Дюма, доводячи до фрустрації¹ (як окрему особу, так і цілі народи), пропонує пояснення їхніх невдач. Винний не ти, а хтось, хто, зібравшись на Горі Грому, планує твою згубу...

Втім, якщо як слід поміркувати, то Дюма не вигадав нічого нового, оправивши у повість те, що дідові розповів отець Баррюель. Завдяки цьому я усвідомив, що, аби якось продати розкрити змову, покупцю не потрібно давати нічого нового, а лише виключно те, що він або вже знав, або міг легко дізнатися у значно легший спосіб. Люди вірять лише в те, про що вже знають, і саме в цьому краса Всесвітньої моделі змови.

* * *

Був 1855 рік, мені вже було двадцять п'ять, я отримав диплом з юриспруденції й ще гадки не мав, що робити із власним життям. Я зустрічався зі старими товаришами, не надто переймаючись їхнім революційним трепетом, скептично чекаючи, що через кілька місяців вони розчаруються: ось у Римі знову панує папа, Пій IX, який з понтифіка-реформатора перетворився на ще більш відсталого за своїх попередників, ось розтають надії, чи то через безталання, чи то

---

¹ У психології — негативний душевний стан, зумовлений неможливістю задоволення своїх потреб, що виявляється у переживанні розчарування, тривоги, дратівливості і, врешті, відчаю.

боягузтво, на те, що Карл-Альберт стане провісником об'єднаної Італії, ось після захопливо-стрімких виступів соціалістів, які запалювали безліч сердець, Франція знову стала імперією, а ось новий п'ємонтський уряд, замість того щоб звільнити Італію, посилає війська на нікому не потрібну Кримську війну...

І я вже не мав змоги читати романи, які вплинули на мою особистість більше, ніж спромігся вплинути будь-хто з моїх учителів-езуїтів, бо у Франції під час Вищої ради університету, де не знати чому засідали троє архієпископів і єпископ, прийняли так звану поправку Р'енсі, за якою кожна газета з додатком, яка випускає фейлетон, обкладається податком у п'ять сантимів за кожен номер. Для тих, хто мало знався на видавничих справах, ця звістка стала полегшенням, але ми з друзями швидко второпали, наскільки це важливо: податок був надто тяжким покаранням, тож французькі газети будуть вимушені відмовитися від публікації романів. Голоси тих, хто викривав суспільні болячки, таких, як Сю та Дюма, змовкли навіки.

Навіть дід, який з часом усе більше згасав, але іноді знову із запалом відзначав те, що йому видавалось ознаками повернення колишніх часів, жалівся, що п'ємонтський уряд, відколи їх схопили за рукав масони штибу Д'Адзельо¹ та Кавура², перетворилися на сатанинську Синагогу.

---

¹ *Массімо Д'Адзельо* (1798—1866) — італійський політичний діяч і письменник, один з ідеологів і лідерів правого крила італійського національно-визвольного й об'єднавчого руху. Брав участь у боях проти австрійців (1848); у 1849—1852 роках був прем'єр-міністром і міністром закордонних справ П'ємонту. Відстоював ідею об'єднання Італії «зверху» під владою Савойської династії.

² *Камілло Бенсо ді Кавура* (1810—1861) — італійський державний діяч, прем'єр-міністр Сардинського королівства, який зіграв винятково важливу роль

— Ти усвідомлюєш, хлопче, що закони цього Сіккарді¹ скасовують так звані привілеї духовенства. Нащо відмінати право прихищати людей у священних місцях? Чи, може, у церкви прав менше, ніж у жандармерії? Нащо відмінати церковний суд над тими, хто вчинив карні злочини? Може, церква не має права судити своїх? Нащо відмінати церковну цензуру у пресі? Чи тепер кожен може без угаву казати те, що заманеться, не поважаючи ані віри, ані моралі? А коли наш архієпископ Фальконе наказав туринському духовенству не дотримуватися цих заходів, то його засудили як злочинця до року ув'язнення! А зараз ми дожилися до того, що нами командують ордени старцювальників² та споглядальників³, усього з шість сотень священників. Держава відчужує їхні багатства, запевняючи, що воно піде на сплачення платні приходським священникам, але якщо поррахувати добро всіх тих орденів, то набіжить сума, яка вдесятеро, де там — у сотні разів перевищить загальну суму платні по всій державі; уряд витратить ці кошти на державні школи, де вчитимуть того, що біднякам геть не згодиться, а як згодиться, то лише для вимощення бруківки у гетто! І все це прикриваючись гаслом «Вільна церква у віль-

---

в об'єднанні Італії під керівництвом сардинського монарха. Перший прем'єр-міністр Італії (1861 р.).

¹ Закони, прийняті 1850 року, які відмінали пільги католицького духовництва, а також зобов'язували узгоджувати законодавство П'ємонту з законодавством інших європейських країн.

² *Ордени старцювальників* — релігійні ордени, які цілком залежать від милостині людей. Вони не мають майна й дають обітницю бідності, аби займатися релігійною діяльністю. Християнські ордени проповідують Євангеліє.

³ Одна з гілок ордену августинців.

А коли наш архієпископ Фальконе наказав туринському духовенству не дотримуватися цих заходів, то його засудили як злочинця до року ув'язнення!

ній державі», у державі, де єдиний, хто насправді вільний, — то це держава, яка вільна зловживати своїм становищем. Справжня свобода — це право людини йти за законом Божим і заслужити собі рай або пекло. А зараз під свободою розуміють право обирати собі те, у що вірити й про що думати, як тобі заманеться, коли й одне й інше варте одне одного, — і державі байдуже, чи ти масон, чи християнин, чи юдей, чи послідовник Великого Турка¹. Саме так правда стає байдужою.

— Отак, сину мій, — журливо заговорив якомсь увечері дід, через свій маразм уже плутаючи мене зі своїм сином, важко дихаючи, зі стогоном, — зникають з лиця землі лютеранські каноніки, каноніки спільноти Сант-Еджидіо, монахи ордену братів Пресвятої Діви Марії з гори Кармель та братів з ордену босих кармелітів, монахи-картезіанці, бенедиктинці з абатства Кассіно, цирсианці, олівети, відлюдники Святої Марії з Паоли, францисканці, капуцини, облати Святої Марії, монахи ордену Святої Марії Милосердної, служителі Святої Марії, монахи спільноти Страстей Христових, домініканці, ораторіанці, а разом з ними сестри Клариси, сестри-розп'ятниці, сестри бенедиктинки-селестинки, монашки ордену Благовіщення Богоматері, монашки-баттистинки.

А потім, читаючи цей перелік, немов молитву, чимраз швидше й швидше, ніби забувши набрати у груди повітря, він виклав на стіл *циветту*: із беконом, маслом, борошном, петрушкою, півлітрою барбери, кролячим м'ясом, порізаним

---

¹ Один із титулів Великого султана в Османській імперії.

на великі шматки, завбільшки з яйце, укупі з серцем та печінкою, невеличкими цибулинками, сіллю, перцем, спеціями та цукром. Він уже майже втішився, але в якусь мить, широко розплющивши очі, ледь чутно відригнувши, згас.

Дзигар пробив північ, нагадуючи мені, як довго я вже пишу, майже без упину. Наразі, як би я не старався, я вже не можу пригадати нічого, що відбувалося у роки по смерті діда.

У мене паморочиться в голові.

5

Симоніно-карбонарій

Уночі 27 березня 1897 року

Даруйте мені, капітане Симоніні, що встряю у ваш щоденник, який я не міг не прочитати. Але ж я не з власної волі прокинувся сьогодні вранці у вашому ліжку. Ви вже второпали, що я (принаймні сам себе ним вважаю) — абат Далла Піккола.

Я прокинувся у чужому ліжку, у незнайомому помешканні, не знайшовши жодного сліду ані своєї сутани, ані перуки. Поряд з ліжком знайшлася лише накладна борода. Яка ще накладна борода?

Кілька днів тому зі мною вже траплялося, що я прокидався, не розуміючи, хто я, тільки тоді це відбувалося у моїй власній оселі, а от сьогодні зранку я прокинувся в чужій. У мене було таке відчуття, ніби на очах гнійники. Болів язик, наче я його собі прикусив.

Визирнувши у вікно, я зрозумів, що воно дивиться на завулок Мобер, котрий розташований за рогом вулиці Метр-Альбер, де мешкаю я.

Я почав порпатися по всій квартирі, в якій, як виявляється, мешкає мирянин, вочевидь, той, якому належить наклад-

на борода, а отже (пробачте вже мені), людина сумнівних моральних принципів. Я пройшов у кабінет, обставлений дещо хвалькувато; за завісою у глибині кімнати я побачив маленькі дверцята, крізь які потрапив до коридору. Коридор видавався театральними лаштунками, де було повно костюмів та перук, і був точнісінько такий, як той, де я кілька днів тому знайшов свою сутану. Тепер я зрозумів, що цей коридор, яким я пройшов того дня у зворотному напрямку, веде до моєї оселі.

На моєму столі я знайшов купу списаних нотатками аркушів, які, якщо вірити вашому відтворенню подій, я певно зробив 22 березня, коли я, так само, як і сьогодні вранці, прокинувся безпам'ятним. І що означає, питався я, мій останній запис, який я зробив того дня, про Отьой та Діану? Яку ще Діану?

Кумедно. Ви гадаєте, що ми двоє — одна особа. Однак у вас чимало спогадів про своє власне життя, а от я про себе знаю дуже мало. І якщо вірити вашому щоденнику, ви про мене нічого не знаєте, а ось я, здається, навпаки, пригадую про вас багацько, і — який збіг — саме про той час, про який, здається, ви анічогісінько не змогли пригадати. Тож тепер я маю сказати, що, позаяк у мене про вас стільки споминів, я — це ви?

А може, й ні, можливо, з якоїсь незбагненої причини у нас ніби співжиття, врешті, я священик, тож можу знати про вас те, що, під таємницею сповіді, ви самі мені розповіли. То я той, хто замість лікаря Фройда витяг з вашого нутра те, що ви бажали залишити там навіки похованим, а ви цього навіть не підозрюєте?

Хай там як, а мій обов'язок як священика — розповісти вам про те, що сталося після смерті вашого вельмишановного дідуся, й про те, що Господь благословив його праведним спокоєм. Звісно, якби ви у цю мить віддали Богові душу, то Він би не обдарував її цим спокоєм, адже мені здається, що ви ставитеся до собі подібних геть не по-доброму, й саме тому ваша пам'ять не хоче повертати вам спогади, які не роблять вам честі.

* * *

Утім, Далла Піккола розповів Симоніні лише доволі куценьку черговість фактів, записаних дрібним почерком, який так відрізнявся від руки самого Симоніні; проте ці факти стали для Симоніні ніби вішалкою, на яку він вішав хмару тих образів та слів, які раптово виринали у його свідомості. Оповідач намагатиметься переказати це, чи то пак до пуття все розширити, аби ця гра спонукань та відповідей стала більш логічною й аби не нав'язувати читачеві лицемірно-доброчесний тон, яким абат, нагадуючи, занадто улесливо докоряв своєму альтер его за огріхи.

Здається, що Симоніні не надто приголомшило ані те, що розігнали орден босих кармелітів, ані навіть те, що відійшов його дід. Можливо, він і був прив'язаний до діда, але, проживши дитинство та юність у домівці, яку, здається, придумали саме для того, щоб гнітити його, де дід та його вчителі у чорних сутанах тільки й робили, що вселяли хлопцеві недовіру, злість та образу на світ, Симоніно

все менше й менше був спроможний виплекати у собі будь-які інші почуття, окрім підозріливого себелюбства, яке помалу набуло спокійної безсторонності філософського судження.

Позбавившись клопотів, пов'язаних з дідовим похороном, на який прийшов дехто з найповажніших представників духівництва й кращі із шляхетних посланців п'ємонтського товариства, що були пов'язані з Ancien Régime, Симоніно звернувся до такого собі Ребауденго — чоловіка, який здавна був їхнім сімейним нотаріусом, котрий прочитав заповіт, за яким дід залишав онукові все своє майно. Тільки от, повідомив нотаріус (неабияк з того тішачись), через те, що старий постійно брав заставу, та через кілька невдалих інвестицій від того майна майже нічого не лишилося, хіба будинок з усім умеблюванням, яке, втім, уже давно мало відійти кредиторам, але з поваги до такого вельмишановного добродія дотепер ніхто його звідти не забирав, однак тепер на онука вони не зважатимуть.

— Бачте, адвокате, зараз уже не те, що колись було, і навіть уродженці шляхетних родин мають гнути спину задля того, щоб мати роботу. І якщо буде Ваша ласка пристати на мою пропозицію, хоч, щиро кажучи, й принизливу, я б міг запропонувати Вам місце у себе, мені б згодився молодий помічник із хоч якеньким знанням права, звісно, я не в змозі платити вам стільки, скільки варті ваші здібності, але цієї суми стало б вам, аби винайняти іншу оселю й жити скромно, але гідно.

Симоніно враз утямив, що нотаріус прикарманив чимало з того, що дід вважав утраченим через свої необережні іпотеки, але не міг цього довести, та й мав якось виживати. Він переконав себе, що, працюючи пліч-о-пліч з нотаріусом, він колись зможе віддячити тим же карбом, забравши назад усе, що той, безсумнівно, вкрав. Тож він при звичаївся мешкати у парі кімнатчин на вулиці Барбаро, заощаджувати на відвідинах усіляких генделіків, де збиралися його товариші, що теж прийшли працювати до Ребауденго — жадібного, владного, недовірливого чоловіка, який ураз перестав звертатися до нього «адвокате» чи «ви», звучи просто «Симоніні», аби хлопець знав, хто тут хазяїн. Утім, пропрацювавши кілька років табеліоном¹ (так зазвичай називали цю роботу), Симоніно набрався юридичного досвіду, й хазяїн, хоч і з пересторогою, та почав йому довіряти, а хлопець уторопав, що нотаріус головню займався не стільки безпосередньо нотаріальними справами, як йому годиться, — завіренням заповітів, дарчих, угод купівлі-продажу та інших контрактів, скільки завіренням заповітів, дарчих та угод купівлі-продажу, яких ніколи на світі не існувало. Іншими словами, нотаріус Ребауденго за пристойну платню складав фальшиві акти, підробляючи, де потрібно, чужі почерки й забезпечуючи свідків, яких вербував у шинках неподалік.

---

¹ Помічник нотаріуса, який, не перебуваючи на державній службі, складав юридичні акти та судові документи на замовлення за окрему винагороду.

— Щоб ти знав, Симоне, — пояснював він, уже називаючи хлопця на «ти», — я не роблю фальшивок, а створюю нові копії документів, які або ж загубили, або ж просто випадково ніколи не складали, але вони могли й мали б існувати. Я б підробив документ, якби склав свідоцтво про народження, в якому б зазначалося, даруй мені за приклад, що ти син шльондри з Одаленго Пікколо (чоловік загигикав, зробивши таке припущення). Я б ніколи не наважився на злочин, бо я людина честі. Але припустімо, якийсь твій ворог — це я так, для прикладу, — заявляє права на твій спадок, а ти впевнений, що він не син ані твоєму батькові, ані матері, а що його мати — куртизанка з Одаленго Пікколо, а він просто загубив своє свідоцтво про народження, щоб мати змогу претендувати на твій спадок, то хіба ти не прийшов би до мене, аби я зробив нове свідоцтво, щоб ти міг збити лиходія з пантелику; таким чином я, створивши свідоцтво про те, що й так, як ми знаємо напевне, є правдою, допоможу правді взяти гору й не матиму докорів сумління.

— Але як же ви дізнаєтеся, чий насправді той тип син?

— Але ж ти сам мені сказав, ти ж його добре знаєш.

— І ви мені повірите?

— Я завжди вірю своїм клієнтам, адже допомагаю завжди лише людям честі.

— А якщо клієнт збрехав?

— Отож, то він учинив гріх, а не я. Якщо я ще розміркуюватиму над тим, що мої клієнти можуть виявитися

брехунами, то не займатимуся цією справою, адже вона ґрунтується на довірі.

Симоніні зовсім не був певен, що справу, якою займається Ребауденго, інші б вважали чесною, але відколи йому відкрили секрети цієї науки, він уже не раз фальшував документи, й незабаром, перевершивши свого вчителя, відкрив у собі феноменальні здібності до підробки чужих почерків.

Крім того, нотаріус, чи то ніби вибачаючись за свої слова, чи то визначивши вразливе місце свого співробітника, частенько запрошував хлопця до «Камбіо» (туди навіть Кавур ходив) і посвятив його в секрети фінанцієри: поєднання півнячих гребенів, потрухів, телячих мізків та ячок, яловичого філе, білих грибів з половиною келиха марсали, борошном, сіллю, олією й маслом, а щоб усе стало трішки терпкуватим — слід додати чарівну краплинку оцту, та для того, щоб насолодитися стравою сповна, вони мають вдягтися так, як того вимагає їхня репутація, — у сюртук, чи то редингот, байдуже, як називати.

Імовірно, попри батьківські заклики, Симоніно не набрався героїзму та жертвності, та за такі вечори хлопець був готовий служити своєму роботодавцю хоч до ско-ну — принаймні, як побачимо згодом, ребауденгового, як не власного.

Тим часом зарплатня Симоніно, хоч і помалу, зростає й тому, що його роботодавець почав страшенно швидко старітися: у нього погіршувався зір, тремтіли руки, тож

незабаром хлопець став для старого незамінним. Однак саме через те, що зараз Симоніні міг дозволити собі більше комфорту, не маючи сил відмовитися від найвідоміших туринських ресторацій (ох, яка ж то смакота — аньолотті по-п'ємонтськи: з начинкою з печені з білого та червоного м'яса, вареною яловичиною, курятиною без кісточок, головчастою капустою, тушкованою у печені, чотирма цілими яєчками, пармезаном з Реджіа-Емілії, мускатним горіхом, сіллю та перцем, під соусом з поливки з-під печені, змішаної з маслом, зубчиком часнику та гілочкою розмарину), тож, аби вдовольнити те, що вже ставало для юнака найсильнішою й найсуттєвішою пристрастю, молодий Симоніні не міг ходити туди в дранті, а отже, що більше росли його можливості, то більшими були хлопцеві запити.

Працюючи у нотаріуса, Симоніні зрозумів, що той не лише виконує конфіденційні замовлення своїх приватних клієнтів, а й, мабуть, заради прикриття, якщо раптом про якийсь з аспектів його не зовсім чесної діяльності стане відомо владі, іноді надавав послуги представникам карної поліції, позаяк, як він говорив, часом, щоб винести підозрюваному правильний вирок, треба надати суддям який-небудь задокументований доказ того, що поліціанти не висмоктали свої висновки з пальця. Отак він почав спілкуватися з непевними особистостями, яких сам нотаріус називав «добродії з Кабінету», й не треба бути надто кебетливим, аби здогадатися, що йшлося про таємні справи, якими займався уряд.

— Щоб ти знав, Симоне, — пояснював він, уже називаючи хлопця на «ти», — я не роблю фальшивок, а створюю нові копії документів, які або ж загубили, або ж просто випадково ніколи не складали, але вони могли й мали б існувати...

Одним з цих людей був кавалер Б'янко, котрий якось заявив, що надзвичайно задоволений тим, як Ребауденго зробив один неспростовний документ. Вочевидь, чоловік був з тої когорти, що, перш ніж зав'язати з кимось знайомство, дізнається про цю людину якнайправдивішу інформацію, позаяк одного дня він, відтягнувши Симоніні убік, спитав, чи той ще відвідує «Caffè Bicerin», позвавши хлопця туди, як він висловився, «для приватної розмови». А тоді сказав таке:

— Любий наш адвокате, ми чудово знаємо, що ви — онук щиро вірного підданого Його Величності, а тому отримали правильну освіту. Ми навіть знаємо, що ваш дорогий батько поклав життя за те, що ми теж вважаємо ділом праведним, навіть попри те, що зробив він це, як би то краще висловитися, занадто випереджаючи події. Тож ми розраховуємо на вашу щирість та прагнення до співпраці, навіть усвідомлюючи, що ми надто поблажливі до вас, адже вже давно могли притягти вас та нотаріуса Ребауденго до суду за не надто вже схвальні справи. Ми знаємо, що ви зустрічаєтеся зі своїми друзями, колегами, духовними товаришами, як же ж бо це, — мацціанцями, гарібальдійцями, карбонаріями. Це, видається, цілком природна річ для молодих поколінь. Але ось у чому заковика: ми не хочемо, щоб ці молоді люди капризували, принаймні не раніше, ніж це буде корисно й слушно. Наш уряд дуже стурбований тією божевільною витівкою, яку утнув той Пізакане¹, котрий

---

¹ Карло Пізакане (1818—1857) — італійський революціонер. 25 червня 1857 року Пізакане, як командувач повстанців, вплив з Генуї. Пароплав ніби-

кілька місяців тому сів на борт разом з іншими двадцятьма чотирма бунтівниками й, висадившись у Понці, почав розмахувати триколором, допоміг утекти з-під варти трьом сотням в'язнів і поїхав у містечко Сапрі, сподіваючись, що місцеві зустрінуть його вже озброєними. Прихильники називають його чоловіком хоробрим, скептики — дурнем, а насправді його обдурили. Ті невігласи, яких він хотів звільнити, зарізали його разом зі своїми. Бачте, куди можуть завести добрі наміри, якщо не оцінювати реальний стан речей.

— Розумію, — відповів Симоніні. — Але чого ви від мене хочете?

— Справа ось у чім. Якщо ми хочемо вберегти цих молодиків від помилок, то найкращий спосіб зробити це — посадити їх на деякий час у в'язницю за звинуваченням у зазіханнях на державний лад, а пізніше, коли дійсно знадобляться хоробрі серця, — звільнити. Треба заскочити їх за неспростовними змовницькими діями. Ви, певна річ, знаєте, кому з командирів вони довіряють. Достатньо, щоб вони отримали наказ від одного зі своїх командирів зібратися у певному місці, повністю озброєними, прихопивши з собою кокарди, стяги та інші свої цяцьки, за якими видно, що це — озброєні карбонарії. Приїде поліція, всіх арештує, та й по всьому.

то використовувався для торговельної операції, а насправді перевозив зброю, яку мали роздати повстанцям, що приєднаються на місці. 27-го числа вони захопили в'язницю у Понці й того ж вечора всі разом узяли Сапрі. Але обіцяної підтримки місцевих мешканців не було, й невдовзі, зіткнувшись із двома батальйонами бурбонських військ, до яких приєдналися місцеві, повстанці зазнали поразки.

— Але якщо я буду разом з ними, мене теж арештують, а якщо ні — то вони вмиць утямлять, що зрадник саме я.

— Е ні, любий мій пане, ми ж не настільки недалекоглядні, аби цього не передбачити.

Як побачимо з часом, Б'янку дійсно про все гарно продумав. Але наш Симоніні теж неабияк умів розкидати розумом. Отож, уважненько вислухавши, що йому пропонують, Симоніно вигадав собі незвичну винагороду, тут-таки й розповівши Б'янку, яким саме він бачить вияв королівської щедрості.

— Бачте, кавалере, нотаріус Ребауденго накоїв багацько незаконних речей ще до того, як я почав на нього працювати. Достатньо, щоб я знайшов кілька таких справ, які мають вагомі задокументовані докази і до яких непричетна жодна справді важлива особа, а лише дехто, хто вже віддав Богові душу, а потім я передав би, з вашою допомогою, звісно, анонімно, документи, які доводять провину, в державні судові органи. Цього вам стане для того, щоб звинуватити нотаріуса у неодноразовій підробці державних актів і надійно сховати його на розумний термін, якого старому цілком вистачить, адже природа бере своє, й брати їй лишилося недовго, з огляду на те, в якому старий зараз стані.

— А що потім?

— Потім, щойно нотаріус втрапить за ґрати, я пред'явлю документ, датований кількома днями до арешту, який засвідчуватиме, що, вже виплативши старому всі внески,

я придбав у нього практику, яка тепер офіційно належить мені. Що ж до грошей, які фігуруватимуть у якості оплати, то всі подумують, що я отримав великий спадок від діда, адже єдина людина, котра знає правду, — це Ребауденго.

— Цікаво, — відповів Б'янко. — Але суддя питає, що сталося з грошима, які він від вас отримав.

— Ребауденго не довіряє банкам, тому ховає гроші у сейфі в кабінеті, і, звісно, я знаю, як його відчинити, адже, повертаючись до мене спиною, він думає, якщо мене не бачить, то я не розберу, що він робить. Тоді юристи якимось чином відкриють сейф і побачать, що він порожній. Я б міг засвідчити, що Ребауденго зробив пропозицію так несподівано, що я сам був здивований тим, наскільки мізерну ціну він правив, запідозривши, що у нього були причини, щоб покинути свої справи. Окрім спорожнілого сейфа, у каміні знайдуть купу попелу, й хтозна, що саме там палили, а ще у шухлядці столу лежатиме лист з готелю в Неаполі, в якому підтверджуватиметься бронювання номера. Тоді вже стане цілком зрозуміло, що Ребауденго був свідомий того, що за ним стежать органи правосуддя, й хотів від них сховатися, поїхавши насолоджуватися своїми статками до Бурбонів, куди вже, мабуть, перевів свої грошенята.

— Але коли в присутності судді його питають про цю угоду, він заперечуватиме...

— Бозна, скільки ще він усього заперечуватиме, тож великої довіри до нього не буде.

— Ви дуже передбачливо все спланували. Адвокате, ви мені до вподоби. Ви меткіший, зацікавленіший, рішучіший за Ребауденго, а також, як би це мовити, значно багатогранніший. Отже, спочатку ви допоможете нам у справі з карбонаріями, а потім ми візьмемося за нотаріуса.

Арешт карбонаріїв виявився дитячою забавкою, хоча насправді дітьми були якраз ці ентузіасти, котрі лише у своїх найпалкіших мріях були карбонаріями. Симоне вже давно, хоч спочатку лише через марнославство (адже знав, що кожне його викриття спишуть на інформацію, яку він дізнався від свого батька-героя), розп'ятував про карбонаріїв усілякі вигадки, які йому розповідав отець Бергамаскі. Єзуїт безугодно застерігав його від махінацій карбонаріїв, масонів, мацціанців, республіканців, юдеїв, замаскованих патріотами, які, ховаючись від поліції та всього світу, видають себе за торгівців вугіллям, збираючись у різних потаємних місцях під приводом проведення своїх комерційних операцій.

— Усіма карбонаріями керує «Альта Вендіта»¹, що складається з сорока чоловік, здебільшого (як жахливо про таке казати) то цвіт римських патриціїв і, певна річ, серед них є євреї. Очоловав її Нубіус, шанований пан,

---

¹ Документ, надрукований у XIX столітті, найімовірніше, вищою ложею італійських карбонаріїв. У документі докладно розповідається про план масонів проникнути усередину католицької церкви. Оскільки карбонарії були дуже подібні до масонів, папа Пій IX просив, щоб документ було надруковано. Вперше його опублікував Жак Жолі у своїй книзі «*L'Église romaine en face de la Révolution*» у 1859 р.

чисті корумпованості стало б на ціле довічне ув'язнення, але, дякуючи своїй репутації та щастю, він у Римі зробив собі таке становище, що був поза всілякими підозрами. У Парижі Буонаротті, генерал Лафайєт чи Сен-Симон радилися з ним, як з Дельфійським оракулом. З Мюнхена, як і з Дрездена, з Берліна, як і з Відня чи Петербурга, керівники головних «Вендіт» — Тшарнер, Хейман, Якобі, Ходзко, Левін, Муравйов, Штраус, Паллавічіні, Дрістен, Бьом, Басьяні, Опенгейм, Клаус та Каролус, питали у нього, що робити далі. Нубіус стернував «Вендітою» майже до самого 1844-го, поки його хтось не отруїв. Не думайте, що це ми, єзуїти. Підозрюють, що це був Мацціні, який прагнув, та й наразі за допомогою юдеїв прагне очолити всю карбонарійську організацію. Наступником Нубіуса став Малий Тигр, єврейчик, який, як і його попередник, безуважно бігає туди-сюди, аби відправити своїх ворогів на Голгофу. Однак хто входить до «Альта Вендіти» й де вона знаходиться, тримають у таємниці. Ложі теж не мають про це знати, адже «Вендіта» є їхнім дороговказом і спонукою. Самі сорок членів «Вендіти» ніколи гадки не мали, звідки прийде наказ, який треба буде передати комусь чи виконати самим. А ще кажуть, що єзуїти — раби тих, хто стоїть вище за ієрархією. Це карбонарії — раби свого володаря, який не показується їм на очі, може, якийсь старець, що диригує цією підземною Європою.

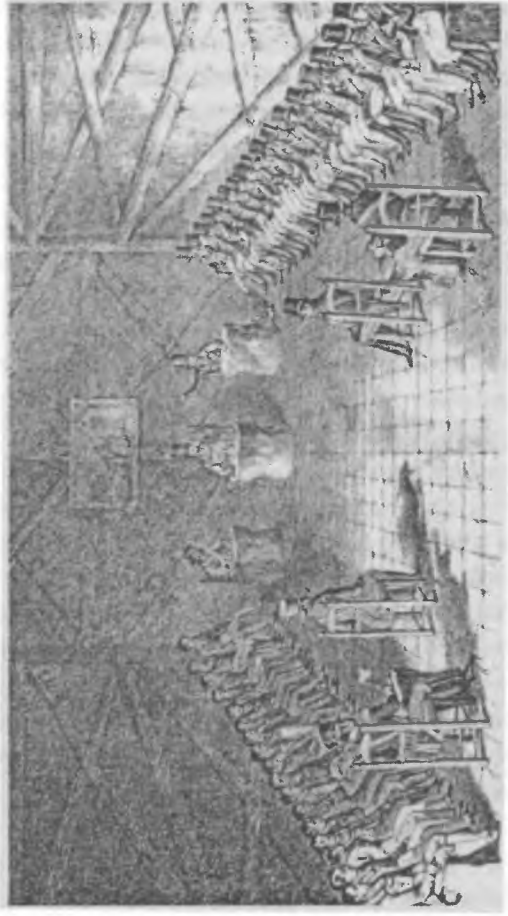
Симоне перетворив Нубіуса на свого героя, майже на чоловічий варіант Бабетти Інтерлакен, й оправив у епічну

поему те, що отець Бергамаскі розповів йому як готичну новелу. Симоне заворожував Нубіусом своїх товаришів, щоправда, не згадуючи про те, що він уже давно помер.

Аж ось одного дня він показав листа, зробити якого йому не коштувало жодних зусиль, у якому Нубіус повідомляв, що незабаром у всьому П'ємонті, у місті за містом відбудуться повстання. У загону, який очолював Симоне, було складне й водночас захопливе завдання. Якщо вони визначеного ранку зберуться у дворищі шинку «Золотий рак», то побачать там шаблі, рушниці та чотири вози, повні старих меблів та матраців, озброївшись якими, вони мають піти до завулку Барбаро й спорудити там барикаду, яка перекриє дорогу до площі Каstellо. І чекати подальших наказів.

Щоб запалити серця двадцятьох студентів, годі було шукати чогось іншого, тож того провісницького ранку вони, зібравшись у дворищі шинку, знайшли у кількох бочках обіцяну зброю. А поки вони роззиралися навколо, шукаючи вози з домашнім приладдям, навіть не подумавши зарядити рушниці, на подвір'я висипало з півсотні жандармів, що тримали в руках наведену на них зброю. Нездатні чинити опір, молодики здалися. У них забрали зброю, наказали йти вперед, стати обличчям до стіни з обидвох боків вхідних дверей. «Вперед, негідники, руки вгору, мовчати!» — горланив насуплений жандарм у штатському.

І хоч здавалося, що змовники зібралися разом майже випадково, двійко жандармів наказали Симоне стати у

Усіма карбонаріями керує «Альга Вендіта», що складається з сорока чоловік, здебільшого (як жажливо про таке казати) то цвіт римських патрициїв і, певна річ, серед них є євреї...

самісінькому кінці ряду, просто на розі вулички, а потім їх раптом покликав сержант, і вони відійшли до самого входу до дворища. Трапилася слушна нагода. Симоне, повернувшись до товариша, який стояв найближче, щось тому прошепотів. Хлопці кинули погляд на жандармів, що стояли далеченько, а потім умить завернули за ріг і пустилися навтьоки.

— Стріляй, тікають! — хтось прокричав. Утікаючи, хлопці зауважили кроки й вигуки жандармів, які теж завертали за ріг. Симоне почув два постріли. Один з них поціли в його напарника, але йому було байдуже, чи була та рана смертельною. Йому було досить, що вдруте стріляли у повітря, достоту так, як вони вмовились.

Тоді він повернув на іншу вулицю, потім ще на одну, чуючи здаля крики переслідувачів, котрі, слухаючись наказу, повернули на неправильний шлях. Незабаром він уже проходив площею Каstellо, повертаючись додому, наче пересічний городянин. Для своїх товаришів, яких у цю мить волокли геть, він був утікачем, а позаяк, арештувавши їх цілою юрбою, юнаків відразу поставили обличчям до стіни, то цілком очевидно, що ніхто з представників закону його не впізнає. Тож природно, що й покидати Турин йому не потрібно, й він може продовжити працювати, навіть навідуючись у родини арештованих товаришів, аби розрадити їх.

Тепер нічого не лишалося, як узятися за знищення нотаріуса Ребауденго, якого здихалися саме так, як планувалося. За рік у в'язниці у старого зупинилося серце,

але Симоніні не відчував у тому жодної провини: вони квити. Ребауденго звів зі світу його діда, а Симоне — його.

Отож, це саме те, що абат Далла Піккола відкрив Симоніні. Те, що ці спогади геть знесли чоловіка, довів той факт, що його запис у щоденнику обірвався на недописаній фразі, ніби, пишучи, він несподівано став розпливатися.

6

На службі у служби

28 березня 1897 року

Пане абате!

Кумедно, що те, що мало б бути щоденником (який читає лише той, кому він належить), перетворюється на обмінник повідомленнями. Ось я пишу вам листа й певен, що якимось, мимохідь зазирнувши сюди, ви його прочитаете. Ви забагато про мене знаєте. Ви надзвичайно неприємний свідок. До того ж — надто суворий.

Звісно, я визнаю, що зі своїми друзями, запеклими карбонаріями, як і з нотаріусом Ребауденго, я поводився не так, як Ви наставляєте у своїх проповідях. Утім, погляньмо правді у вічі: Ребауденго був негідником, отож усе, що я накоїв після знайомства з ним, гадаю, було лише обшахраюванням негідників. Що ж до тих хлопчиків, то вони були фанатиками, а фанатики — то світова негідь, через хисткі принципи, за які вони фанатіють, вони власними руками творять війни та революції. А позаяк я вже давно втямив, що фанатики з цього світу ніколи не зникнуть, то чому б не отримати користь з їхнього фанатизму.

Отож, якщо дозволите, я повернуся до *власних* спогадів. Пригадую, як керував конторою покійного Ребауденго, й у тому, що я вже тоді клепав фальшиві документи, немає нічого дивного, адже саме цим я займаюся наразі у Парижі. А зараз я бачу перед собою кавалера Б'янка. Одного дня він повів таку розмову:

— Бачте, адвокате, попри те, що езуїтів вигнали з Сардинського королівства, всім відомо, що вони й надалі продовжать свою справу, діючи як адепти під удаваною личиною. Таке відбувається у всіх країнах, куди їх вирядили, й мені нещодавно показали надзвичайно кумедну карикатуру з однієї іноземної газети: щороку езуїти вдають, що прагнуть повернутися у рідну землю (вочевидь, на кордоні їх зупиняють), аж поки не втямлять, що вже мають братів у цій країні, й вони розгулюють у сутанах інших орденів без жодних запобіжних заходів. Отже, вони є всюди, а ми маємо знати, де саме. Наразі нам відомо, що відколи утворилася Римська республіка, декотрі з них відвідують маєток вашого вельмишановного діда. І нам видається малоімовірним, щоб ви не зав'язали знайомство з кимось із них, тож ми просимо вас прослідкувати чутки й плани, оскільки, на нашу думку, у Франції орден знову набрав впливу, й те, що коїться там, цілком імовірно, станеться і в Турині.

Б'янка помилявся щодо того, що я маю стосунок до добродесних отців, однак я отримував про них достовірні відомості з надійного джерела. У той період Ежен Сю опублікував свій останній шедевр «*Таємниці народу*», який дописав просто перед смертю у вигнанні у містечку Аннесі у Верхній Савойї, позаяк

довгий час підтримував соціалістів і був палким противником влади й проголошення імперії Луї Наполеоном. З огляду на те, що через закон Р'енсі фейлетонів більше не публікували, останній роман Сю вийшов окремими випусками, і кожен з них у П'ємонті також піддали жорсткій цензурі, тож умудритися зібрати їх усі до купи було надзвичайно важко. Пригадую, мені було до смерті нудно читати ту бридку історію про родини Франкі та Галлі, що жили ще до правління Наполеона III. У книзі родина Франкі була справжніми гнобителями, а Галлі всі як один — соціалісти ще з часів Верцингеторикса¹, однак Сю, як і всі інші ідеалісти, вже був у полоні єдиної своєї пристрасті.

Безперечно, останні розділи він дописував у вигнанні, коли Луї Наполеон уже помалу захоплював владу, перетворюючись на імператора. А щоб показати, які мерзенні у нього плани, Сю спала на думку геніальна ідея: позаяк з часів Французької революції найбільшим ворогом Французької республіки були єзуїти, то не лишалося нічого іншого, як показати, що Луї Наполеон захоплює владу за заохоченням та настановами єзуїтів. Єзуїтів справді ще після Липневої революції 1830-го вигнали й із Франції також, та вони досі таємно були в країні, а відколи Луї Наполеон почав своє сходження до влади, ставлячись до них поблажливо, аби не зіпсувати стосунки з папою, їх навіть побільшало.

Отож у романі було наведено довжелезний лист падре Родіна (про котрий уже писалося в «Агасфері») Ротану, ге-

---

¹ *Верцингеторикс (Верцингеториг)* (82 до н. е. — 46 до н. е.) — вождь кельтського племені арвернів у Галлії. Організував повстання проти Цезаря, одним із перших використавши тактику «випаленої землі».

нералу єзуїтського ордену, в якому до цяточки розкривалася їхня змова. У романі є найсвіжіші події повстання соціалістів та республіканців проти державного перевороту, тож складається враження, що те, що дійсно зробить Луї Наполеон, у листі описується так, ніби все ще тільки планується. Отож, коли читач читає про те, що вже здійснилося, пророцтво видається ще більш приголомшливим.

Певна річ, мені відразу спав на гадку початок «Джузеппе Бальзамо» Дюма: варто лишень замінити Гору Грому якоюсь більш звичною для попів місциною, хоч би монастирською криптою, зібрати у ній разом не масонів, а синів Лойоли¹, котрі поз'їжджалися до купи з цілого світу, а замість Бальзамо неодмінно має проказувати слово Родін — і ось вам древній змовницький сценарій, адаптований під наші дні.

Ось звідки у мене з'явилася думка про те, що я міг би продати Б'янку не лише плітки, позбирані з миру по нитці, а цілий документ, який я буцімто поцупив у єзуїтів. Звісно, треба буде дещо змінити: викинути Родіна, в якому хтось міг би впізнати книжкового героя, замінивши його на падре Бергамаскі, який уже бозна-де дівся, але комусь у Турині його ім'я обов'язково буде знайомим. Крім того, коли Сю писав свій роман, генералом ордену ще був Ротан, а зараз, за чутками, на його місце став такий собі падре Бекс.

Треба, щоб документ вважали майже дослівним цитуванням надійного джерела, але у жодному разі не шпигунського

---

¹ *Ігнатій Лойола* (1491—1556) — християнський святий, шляхтич, засновник католицького ордену освітян і місіонерів Товариства Ісуса, члени якого відомі як єзуїти.

(адже всі знають, що езуїти ніколи не зрадять своє Товариство), а радше, скажімо, всі б думали, що то якийсь дідів старий друг, який відкрив йому все це як доказ величі й могутності свого ордену.

Я хотів був приплутати туди ще й євреїв, як данину дідовій пам'яті, але Сю нічого про них не писав, а приплести їх до езуїтів я не зміг ніяким боком, утім, у ті часи у П'ємонті євреї взагалі мало кого цікавили. Не треба членам уряду забивати голову зайвою інформацією, їм потрібні думки прості й зрозумілі, чорне та біле, хороші й погані хлопці, й бажано, щоб поганець був лише один.

Проте я не хотів відмовлятися від наміру вплутати у справу євреїв, тож я послався на них задля антуражу. Таким чином, я просто намагався викликати у Б'янку підозри щодо юдеїв.

Я переконався, що тим, що трапилось у Парижі, ба навіть гірше — у Турині, можна було б керувати. Я лише мав зібрати своїх езуїтів у такому місці, до якого навіть п'ємонтським секретним службам важко буде дістатись і про яке вони чули лише за чутками. Тоді як езуїти — всюди; спрути Господні, вони дісталися своїми покрученими щупальцями навіть протестантських країн.

Той, чия робота полягає у фальшуванні паперів, має підтверджувати свої підробки документально, саме тому я відвідую бібліотеки. Бібліотеки — то неймовірна штука: часом здається, ніби стоїш на вокзальній платформі і, читаючи з книжкових сторінок про екзотичні місця, подорожуєш далекими країнами. Так я в якійсь книзі знайшов чудові гравію-

вання про єврейське кладовище у Празі. На незначній території лежить майже дванадцять тисяч занедбаних надгробків, але насправді поховань там, певно, набагато більше, оскільки за декілька століть їх укрило не одним шаром землі. Коли цвинтар було покинуто, хтось попіднімав могили разом з надгробками, тож тепер вони стирчать з-під землі, ніби безладне нагромодження могильних каменів, що понахилялися вусібіч (чи, може, то євреї, від природи начисто позбавлені відчуття краси й порядку, самі їх так повстромлювали).

Це місце здавалося мені слухним ще через свою невідповідність: чому б це єзуїти збиралися у священному для юдеїв місці? І яку владу мали над цим забутим людьми й, найімовірніше, недоступним місцем? На жодне з цих питань відповіді немає, й саме завдяки цьому в мою розповідь повірити було б легше, адже я знаю, що Б'янку має непохитну віру в те, що якщо факти скидаються на правду і їх можна легко пояснити, значить, уся історія — вигадка.

Мені, як здібному учневі Дюма, подобалося змальовувати ту ніч та їхнє бенкетування похмурими й жаскими, описувати поховальну територію, ледь освітлену чахлим місячним серпом, та єзуїтів, що стоять напівколом у своїх старих капелюхах з широкими полями, і від того згори здається, що земля кишить тарганами. Чи розповідати, як злостиво шкiрився Бекс, виголошуючи темні наміри цих ворогів людства (у цю мить дух мого батька радітиме у небесній височині, та де там — у пекельних глибинах, куди, гадаю, Господь кидає всіх мацціанців та республіканців), викриваючи потім усіх мерзенних посланців, що роєм розсипаються вусібіч, аби

повідати своїм родам, розкиданим по цілісінькому світові, новий бісівський план завоювання світу, ніби зловісне птаство, що здіймається, щойно займеться блідий світанок, аби довершити цей нічний шабаш.

Утім, розповідь моя, як справжня секретна доповідь, має бути кострубатою й викладати лише найсуттєвіше, адже, як відомо, поліцейські агенти не вельми грамотні у письменництві й не осилають більше двох-трьох сторінок.

Отже, моє уявне джерело розповіло, що тієї ночі члени Товариства з різних країн світу зібралися в Празі, аби вислухати падре Бекса, який представив усім присутнім отця Бергамаскі, котрий завдяки кільком сприятливим збігам обставин став радником Луї Наполеона.

Пославшись на накази ордену, вірність котрим виказує Луї Наполеон, отець мовив:

— Мусимо відзначити те, як хитромудро Бонапарт ошукав революціонерів, удаючи, що пристає на їхні погляди, те, як хвацько він змовився проти Луї Філіпа, підтримуючи повалення влади тих безбожників і вірність нашим порадам, коли він на виборах 1848-го, аби його обрали президентом Республіки, постав перед виборцями, як щирий республіканець. Не варто забувати ще й те, яким був внесок Луї Наполеона у знищення Римської республіки й відновлення Святійшого папи на Папському престолі.

— Наполеон збирався, — вів далі Бергамаскі, — знищити соціалістів, революціонерів, атеїстів, філософів і всіх мерзенних раціоналістів, які проголошують суверенність нації, свободу слова, релігійну, політичну та соціальну свободу,

...розповідати, як злостиво шкірився падре Бекс, виголошуючи темні наміри цих ворогів людства (у цю мить дух мого батька радітиме у небесній височині, та де там — у пекельних глибинах, куди, гадаю, Господь кидає всіх мацціанців та республіканців)...

зібрати законодавчі збори, заарештувати, прикриваючись змовою, народних представників, оголосити в Парижі облогу, дозволити розстрілювати без суду людей, яких узяли при зброї на барикадах, відправити найнебезпечніших до Кайенни¹, придушити свободу преси й зборів, дати наказ відтягнути збройні сили у фортеці й уже звідти обстрілювати столицю, спопеляючи її, не лишаючи від міста каменя на камені, забезпечивши таким чином тріумф папської католицької церкви на руїнах сучасного Вавилону. Потім скликати людей на всенародне голосування, аби йому продовжили його президентські повноваження на десятиліття, і з часом таким чином перетворити республіку на новітню імперію: всенародне голосування — єдина протидія демократії, позаяк у ньому беруть участь селяни, які ще пильно дослухаються до слів своїх парафіяльних священиків.

Найцікавіше, політичні плани стосовно П'ємонту Бергамаскі виголосив наприкінці. Тут падре сформулював майбутні плани Товариства, які на момент його виступу вже здійснилися на сто відсотків.

— Той боягуз король Вікторіо Еммануеле² марить про Італійське королівство, на нього ж таки замахується і його міністр Кавур, але обидва воліють не лише вигнати австрійців геть з півострова, а й знищити вікову владу Святійшого папи. Вони шукатимуть підтримки у Франції, тож спочатку втягти їх у

---

¹ Столиця Французької Гвіани, заморського департаменту Франції. У XVIII—XX століттях була місцем заслання політ'язнів, звідки, як вважалося, через посушливий клімат неможливо втекти.

² Мається на увазі Віктор Еммануїл II (1820—1878) — з 1849 року король Сардинського королівства, а з 1861-го — перший король об'єднаної Італії.

війну з Росією буде легко, обіцяючи допомогу у війні з австрійцями, але натомість попросивши віддати Ніццу та Савойю. Потім імператор зробить вигляд, що підтримуватиме п'ємонтців, але, здобувши якусь незначну перемогу, навіть не спитавши думки П'ємонту, підпише з Австрією мир, а потім підтримає італійську конфедерацію на чолі з Папою Римським, до якої згодом вступить і Австрія, зберігши за собою всі свої італійські володіння. Таким чином, п'ємонтським урядом — єдиною ліберальною владою на півострові — буде керувати радше Франція, аніж Рим, і його контролюватимуть французькі війська, що оточили Рим, і ті, що знаходяться у Савойї.

Ось документ і готовий. Я не знав, наскільки сподобається п'ємонтським урядовцям, що Наполеона III названо ворогом П'ємонту й сардинських королівств, але я інтуїтивно відчув те, що згодом підтвердилося на практиці: люди з п'ємонтських секретних служб завжди раді якомусь папірцеві, яким, навіть якщо не викласти його відразу, можна шантажувати уряд, сіяти неспокій або ж перевернути ситуацію догори дригом.

І дійсно, пильно прочитавши документ, Б'янко підвів на мене погляд і, зазирнувши просто у вічі, сказав, що йдеться про відомості надзвичайної ваги. Він ще раз запевнив мене, що коли шпигун хоче продати щось оригінальне, йому не треба нічого вигадувати, тільки розповісти про те, що можна знайти на будь-якому букіністичному базарі.

Втім, навіть якщо Б'янко кепсько знався на літературі, він дуже добре знав мене, тож незворушно додав:

— Певна річ, це ваших рук справа.

— На Бога! — заперечував я.

Та піднявши руку, він змусив мене замовкнути.

— Пусте, адвокате. Навіть якщо це борошно з вашого млина, для мене та мого начальства воно цілком годяще, аби видати цей папірець урядові за оригінал. Ви знаєте, чому наразі *urbi et orbi*¹ відомо, що наш міністр Кавур був певен, що Наполеон III у нього в руках, бо повісив йому на шию графиню Кастільйоне² — гарну жіночку, ніде правди діти, а француза й не треба було довго просити всолодитися жіночою прихильністю. Та з часом виявилось, що Наполеон не завжди чинить так, як того хоче Кавур, отож графиня лише дарма марнувала свої принади, та принаймні вона отримала від того задоволення; однак ми не можемо дозволити, щоб справи державної ваги залежали від забаганок куртизанки. Неабияк важливо, щоб Його Величність, наш суверен, не довіряв Наполеону. Незабаром, і ви вже це передбачили, Гарібальді чи Мацціні, а може, й обидва разом здійснять експедицію в Неаполітанське королівство. І якщо їхня справа випадково матиме успіх, то, аби не допустити, щоб ці землі втрапили до рук очманілих республіканців, П'ємонт муситиме втрутитись, пройшовши задля цього вздовж чобота³ через папські країни. Отож викохати у нашого правителя недовіру й злість на папу, не надто зважаючи на поради

---

¹ Всім і кожному (*лат.*).

² Справжнє ім'я Вірджинії Ольдоїні (1837—1899) — кузини Кавура, фотомоделі й куртизанки. Ходили чутки, що саме завдяки їй переконанню Наполеон не заважав об'єднанню Італії.

³ Тобто Італії.

Наполеона III, є необхідною умовою для досягнення поставленої мети.

Отже, як ви вже, мабуть, збагнули, любий адвокат, часто політику творимо ми, покірні слуги держави, а не ті, хто керують державою в очах народу...

Це була моя перша насправді серйозна справа, де я не просто нашкрябав заповіт якоїсь приватної особи, а склав політично хитросплетений документ, завдяки якому, можливо, я зробив свій внесок у політику Сардинського королівства. Пригадую, я цим аж пишався.

Тим часом настав провісний 1860-й. Утім, провісницьким він був для держави, а не для мене, тож я лише байдуже спостерігав за тим, що відбувалося, підслуховуючи у кафе балачки ледацюг. Відчуваючи, що мені дедалі більше слід зайнятися політикою, я вважав, що найцікавіша інформація, яку слід фальшувати, це та, до якої дослухаються ґаволови, не довіряючи звісткам, які газетярські писаки називають достовірними.

Так я дізнався, що люди з ерцгерцогства Тосканського, герцогств Модени та Парми виганяють геть своїх правителів, так звані папські дипломатичні місії Емілія та Романья виходили з-під контролю папи; всі просили об'єднання з Сардинським королівством; у квітні 1860-го у Палермо відбулися повстанські виступи. Мацціні писав керівникам повстань, що Гарібальді погодився їм допомогти. Ходили чутки, що Гарібальді шукає для своєї експедиції людей, коштів та зброї,

а бурбонський флот уже курсує в сицилійських водах, аби придушити будь-які ворожі походи.

— Знаєте, що Кавур використовує свою довірену особу на ймення Ла Фаріна, щоб тримати Гарібальді на припоні?

— Та що ви мелете? Міністр погодився на публічне збирання коштів для закупівлі дванадцяти тисяч гвинтівок саме для гарібальдійців.

— Хай там як, а поставки заблокували.

— І хто?

— Королівські карабінери.

— Та бути цього не може, не може! Кавур полегшив поставки, а не блокував їх.

— Атож, тільки ті рушниці «Енфілд» виявилися не такими добрими, як гадав Гарібальді, з тим старим залізяччям герой зонайбільше може полювати на жайворонків.

— Мені казали люди з королівського палацу, — і не просьть, щоб я назвав їхні імена, — що Ла Фаріна дав Гарібальді вісім тисяч лір та тисячу гвинтівок.

— Авжеж, але мало б бути три тисячі, бо дві з них прибав собі правитель Генуї.

— Чому Генуї?

— Бо ви ж не хочете, щоб Гарібальді їхав до Сицилії верхи на віслюкові. Він уже підписав угоду на закупівлю двох пароплавів, які відійдуть з Генуї чи її околиць. І знаєте, хто виступив поручителем боргу? Масони. Зокрема, генуезька масонська ложа.

— Та яка там у біса ложа! Масонів вигадали езуїти.

— Мовчіть уже, він бо ж масон, це не таємниця.

— *Glissons!*¹ Я знаю з надійного джерела, що на підписанні контракту були присутні (тут оповідач починав шепотіти) адвокат Рікарді та генерал Негрі ді Сенфрон².

— А хто ж тоді Джандуя?³

— А ви не знаєте (його голос став тихим-тихим)? Це ж керівники секретної служби, чи то пак краще сказати, Служби вищого політичного нагляду, котра є інформаційною службою голови ради міністрів... Крім того, що вони масони, у їхніх руках справжня влада, з ними рахуються більше, ніж з прем'єр-міністром.

— Невже? Отже, можна належати до секретної служби й водночас бути масоном, і це навіть на користь.

П'ятого травня стало загальновідомо, що Гарібальді зі своєю тисячею добровольців вийшов у море й прямує на Сицилію. П'ємонтців серед них було не більше десятка, інші були іноземці, чимало адвокатів, лікарів, фармацевтів та приватних власників. Простих людей небагацько.

Одинадцятого травня гарібальдійці висадилися в Марсалі. А куди ж дивилися бурбонські моряки? Перелякалися двійко британських суден, що стояли у порту офіційно для того, щоб захищати добро своїх співгромадян, котрі мали в Марсалі процвітаючу торгівлю благородними винами? Та хіба вони не прийшли на допомогу гарібальдійцям?

---

¹ Та пусте! (Фр.).

² *Алессандро Негрі ді Сенфрон* (1804—1884) — офіцер, італійський політичний діяч, голова італійських королівських карабінерів та сенатор Королівства Італія.

³ *Джандуя* — маска, що в італійському народному театрі представляє Турин і всю провінцію П'ємонт.

Коротше кажучи, за кілька днів Гарібальдійська тисяча (народ уже прозвав їх саме так) розгромила Бурбонів у битві при Калатафімі¹, збільшивши свою чисельність завдяки місцевим добровольцям, і Гарібальді проголосив у Сицилії диктатуру, керуючи від імені короля Вітторіо Еммануеле, і до кінця травня Палермо вже завоювали.

А Франція, як же на це Франція реагувала? Франція, здавалося, пильно спостерігала за подіями, але один француз, Александр Дюма, котрий уже зажив слави більшої за Гарібальді, зі зброєю та грошима на борту свого власного корабля «Емма» вже поспішав пристати до визволителів.

А в Неаполі бідолашний король обох Сицилій, нажаханий тим, що подекуди Гарібальді вже взяв гору, бо королівські генерали зрадили короля, поспішав відновити скасовану ним же конституцію 1848 року, але вже було запізно, й у його столиці теж уже назрівали народні повстання.

І саме у перших числах червня я отримав цидулку від кавалера Б'янка, в якій мене просили чекати опівночі того ж дня на екіпаж, що забере мене просто від дверей мого кабінету. Зустріч мені призначили незвичайну, але передчуваючи, що буде дуже цікаво, я опівночі, обливаючись потом від літньої спеки, яка тими днями спала й на Турин, чекав біля дверей своєї контори. За мною приїхав закритий екіпаж з фіранками, правив ним незнайомиць, який одвіз мене в якесь місце: як мені здалося, знаходилось воно недалечко від цен-

---

¹ Битва при Калатафімі відбулася 15 травня 1860 року між добровольцями Гарібальді та бурбонськими військами Королівства обох Сицилій.

тру, більш того, у мене склалося враження, що екіпаж кілька разів проїхав одним і тим самим маршрутом.

Екіпаж зупинився у напіврозваленому дворичі старого багатоквартирного будинку, який був суцільною пасткою з розхлябаних перил на сходах. Мене провели крізь маленькі дверцята, потім коридором до широких дверей, за якими ховався дім зовсім іншого стибу із широчезними парадними сходами. Втім, ми піднялися не ними, а маленькими східцями в глибині під'їзду, потрапивши у кабінет зі шпалерами з дамаської тканини, великим портретом короля на дальній стіні кімнати й столом, застеленим зеленою скатертиною, за яким сиділо четверо чоловіків; один з них, кавалер Б'яно, представив мене решті присутніх. Руки ніхто не подав, лише кивнули головою.

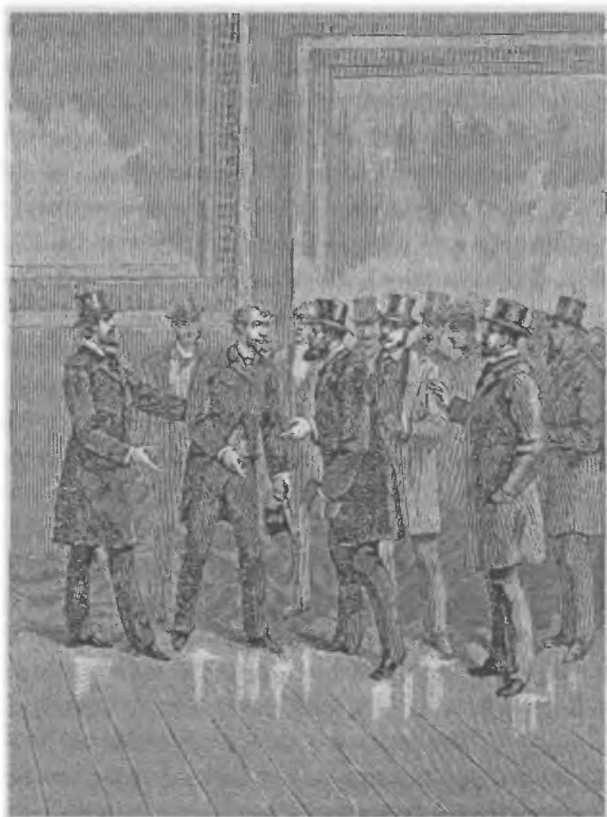
— Мовчіть уже, він бо ж масон, і це не таємниця.

— Прошу, сідайте, адвокат. Оцей пан праворуч від вас — генерал Негрі ді Сенфрон, ліворуч — пан адвокат Рікарді, а навпроти — професор Боджіо, від виборчого округу у Валенца По¹.

З пліток, які я чув у кав'ярні, у перших двох я вгадав голів Вищого органу політичного нагляду, які буцімто («голос народу») допомагали гарібальдійцям придбати пару тих відомих кораблів. Третього я знав на ім'я — це був газетяр, який уже в тридцять років був професором права, депутатом, входив до близького оточення Кавура. Він був рум'яний, а вуса, ніби розділені надвое, та монокль розміром з денце склянки надавали йому вишуканого вигляду, тому він видавався людиною,

---

¹ Містечко у провінції Александрія, у П'ємонті.

— Та яка там у біса ложа! Масонів вигадали єзуїти.

яка найменше у світі здатна когось скривдити, проте шана, яку йому виказували інші, свідчила про його владу в уряді.

Узяв слово Негрі ді Сенфрон:

— Любий адвокат, знаючи про ваші здібності збирати різноманітну інформацію, а також ваше вміння розпоряджатися нею розсудливо й конфіденційно, ми хочемо доручити вам надзвичайно діткливу місію, яку ви маєте виконати на землях, які вже завоював Гарібальді. Та не треба робити такий занепокоєний вигляд, наче ми просимо вас повести червоносорочечників в атаку¹. Вам треба буде забезпечувати нас інформацією. Але для того, щоб ви знали, які саме відомості потрібні уряду, нам доведеться довірити вам те, що я з певністю можу назвати державними таємницями; тож ви, мабуть, усвідомлюєте, наскільки обачним ви маєте себе показати, починаючи від сьогоднішнього вечора, аж поки вашу місію не буде завершено, й надалі. Навіть задля того, щоб, як би це мовити, забезпечити вашу особисту безпеку, якою ми, звісно, неабияк переймаємося.

Тактовніше бути не може. Сенфрон переймався моїм здоров'ям, але якщо я деінде розпатякаю про те, що почув, моє ж таки здоров'я буде у серйозній небезпеці. Однак, з огляду на значущість місії, з передмови можна було тільки здогадуватись, тож я, шанобливо кивнувши на знак розуміння, дав Сенфрону продовжити своє слово:

— Краще за депутата Боджіо ніхто не пояснить вам обставин, що склалися, ще й тому, що він дістає інформацію та

---

¹ Тобто гарібальдійців: у 1840-х роках Гарібальді став носити стильну червону сорочку і сомбреро.

свої дезидерати¹ із джерел набагато вищих за нас, до яких дуже близький. Прошу, професоре...

— Бачте, адвокате, — повів Боджіо, — у всьому П'ємонті немає людини, яка б більше за мене захоплювалася цією чесною та шляхетною людиною, якою є головнокомандувач Гарібальді. Те, що він витворив у Сицилії з купкою сміливців проти однієї з найліпше озброєних європейських армій, я вважаю дивом.

Лишень почувши таке передне слово, я відразу втямив, що Боджіо — найлютіший ворог Гарібальді, втім, я мав намір тихенько дослухати все до кінця.

— Однак, — продовжував він, — якщо те, що він нібито встановив диктатуру на територіях, які завоював він імені Вікторіо Еммануеле II, таки виявиться правдою, то ті, хто стоїть за його спиною, цього не схвалять. Мацціні невідступно дихатиме йому в потилицю, поки повстання на Півдні не закінчиться проголошенням республіки. А ми знаємо, як уміє переконувати Мацціні, котрий, спокійненько перебуваючи у чужих краях, уже намовив чимало дурноголових піти на смерть. Серед найщиріших прихильників Гарібальді — Кріспі² та Нікотера³, а таких палких мацціанців годі й шукати. Вони надзвичайно погано впливають на таких людей, як генерал — людину, що погано розуміється на чужих лихих на-

---

¹ Предмети, книги тощо, необхідні для поповнення якоїсь колекції.

² *Франческо Кріспі* (1818—1901) — італійський політичний діяч, один з організаторів «Експедиції тисячі», пізніше двічі ставав прем'єр-міністром Королівства Італії.

³ *Джованні Нікотера* (1828—1894) — італійський патріот, політичний діяч, брав участь у «Експедиції тисячі», а після падіння Римської республіки втік у П'ємонт, де організував експедицію Карло Пізакане, яка скінчилася невдачею.

мірах. Гаразд, скажімо прямо: Гарібальді не дійде до Мессінської протоки¹ й не дістанеться Калабрії. Він завбачливий стратег, у нього палкі добровольці, й багато остров'ян пристали на його бік, хоча хтозна — чи то з патріотичних почуттів, чи то через те, що нагода слушна. А чимало бурбонських генералів уже продемонстрували таку неспроможність командувати, тому є підозра, що щедрі таємні пожертви зовсім послабили їхні військові чесноти. Не нам вам розповідати, хто, на нашу думку, робив ці пожертви. Певна річ, не наш уряд. Зараз Сицилія вже у руках Гарібальді, і якщо він захопить Калабрію та Неаполітанське королівство, у його розпорядженні будуть ресурси королівства з дев'ятимільйонним населенням, а перебуваючи в ореолі такого непохитного авторитету в очах народу, він стане сильнішим за нашого суверена. Запобігти цьому лиху наш володар може лише в один спосіб: пройти, певна річ, безболісно, через папські держави на південь з нашим військом, доставшись туди раніше, ніж Гарібальді. Розумієте?

— Розумію, але даруйте, як же я...

— Не поспішайте. Гарібальдійська експедиція тримається на патріотизмі, але для того, щоб нам уступити в гру й приборкати, а ліпше сказати — звести його нанівець, треба, щоб у нас була можливість, використовуючи гарно розсіяні чутки та статті у газетах, показати, що це почуття паплюжать непевні й аморальні особи, а отже втручання П'ємонту конче необхідне.

---

¹ Неширока протока, що відділяє Сицилію від Калабрії — материкової частини Італії.

— Загалом, — промовив адвокат Рікарді, якому досі слова не давали, — не потрібно підривати довіру в гарібальдійську експедицію, а слід лише послабити віру в революційне керівництво, котре її збило. Граф Кавур відправляє на Сицилію того самого Ла Фаріну — щирого патріота Сицилії, людину, яка зазнала засланих, а тому має викликати у Гарібальді довіру, але рівночасно з тим він багато років вірний наш прибічник і підтримує анексію Королівства обох Сицилій до об'єднаної Італії. Йому дали доручення прояснити деякі чутки, які вже з'явилися. Здається, що через свої добрі наміри й недосвідченість Гарібальді створює там уряд, який сам по собі є запереченням усякого уряду. Його чесність не підлягає сумніву, але, вочевидь, головнокомандувач не може контролювати абсолютно все, але на кого ж він лишає державні справи? Кавур чекає від Ла Фаріни докладної доповіді про всі можливі розтрати, але мацціанці зроблять усе, щоб тримати його якнайдалі від народу, точніше, від тих його прошарків, де найлегше збирати найсвіжіші новини про заворушення.

— Хай там як, а наш Кабінет до певної межі довіряє Ла Фаріні, — втрутився Боджіо. — Не подумайте, що ми засудуємо його, боронь Боже, та він же все-таки сицилієць, і хоч сицилійці теж добрі люди, але вони дещо не такі, як ми, вам не здається? Ми дамо вам рекомендаційного листа для Ла Фаріни, й ви можете на нього покластися, але у вас буде якнайбільше свободи, ви будете не лише збирати задокументовані дані, але й (як ви вже неодноразово вчиняли), коли відчуєте потребу, фальшуватимете їх самі.

— Але ким і під яким приводом я туди поїду?

— Ми, як і зазвичай, про все подбали, — мовив Б'янко посміхаючись. — Пан Дюма, якого ви, певно, знаєте, як відомого письменника, хоче на своєму човні під назвою «Емма» приєднатися до Гарібальді у Палермо. Ми ще напевно не визначили, з якої саме причини він цього прагне, можливо, письменник просто хоче написати якийсь роман про гарібальдійську експедицію, а може, щоб вихвалитися своїм знайомством з героєм. Хай там як, та ми знаємо, що приблизно через два дні він зійде у Сардинії, поблизу затоки біля Арцакени¹ — на нашій території. Післязавтра вранці на світанку ви відбудете з Генуї й зійдете на борт нашого човна, який доправить вас на Сардинію. Там до вас приєднається Дюма, в якого при собі буде вексель, підписаний однією особою, якій він довіряє й багато чим завдячує. Ви прибудете до нього під виглядом журналіста від газети, якою керує пан Боджіо, котрого послали на Сицилію написати захопливу статтю про справу, що роблять Дюма та Гарібальді. Увійдете до *entourage*² цього романіста й разом з ним прибудете до Палермо. Приїхавши до міста разом з Дюма, ви будете поза підозрою й матимете такий авторитет, якого не мали б, якби приїхали до Палермо самостійно. Там ви зможете вступити до добровольців і водночас спілкуватися з місцевими. Завдяки другому листу ви увійдете в довіру до іншої шанованої та відомої особи — молодого офіцера Ньево, якого Гарібальді вже, мабуть, призначив віце-інтендантом. Ви здо-

---

¹ Муніципалітет Арцакена розташований на узбережжі острова Сардинія.

² Оточення (*фр.*).

гадується, що вже коли «Ломбардієць» та «П'ємонтєць» — кораблі, на яких Гарібальді прибув до Марсали, відпливали, генералу довірили чотирнадцять з дев'яноста тисяч лір, які складають кошторис експедиції. Ми напевне не знаємо, чому опікуватися адміністративними питаннями довірили саме Ньево, адже кажуть, що він філолог, але він наче має репутацію надзвичайно чесного чоловіка. Ньево радо поспілкується з людиною, що пише для газети і називається другом відомого письменника Дюма.

Решту вечора ми узгоджували деталі операції та мою винагороду. Наступного дня, зачинивши практику на незначений термін і зібравши дрібнички першої необхідності, інтуїтивно прихопивши із собою сутану отця Бергамаскі, яку той залишив у дідовій оселі й яку мені вдалося врятувати перше, ніж все порозбирають кредитори.

7

У лавах «тисячі»

29 березня 1897 року

Гадки не маю, чи вдалось би мені пригадати всі події, а надто мої відчуття від подорожі на Сицилію, що тривала з червня 1860-го до березня 1861-го, якби вчора ввечері, порпаючись у старих паперах на дні комода, що стоїть у моїй крамничці, я не натрапив на стос старих погнутих аркушів, на яких я записував усе стосовно тих подій, імовірно, аби потім зробити для своїх туринських роботодавців докладний звіт. Записи на чернетці уривчасті, певно, я занотовував лише те, що вважав найсуттєвішим, або ж те, що я *хотів*, щоб вважали значущим. А про те, що я замовчував, я й гадки не маю.

* * *

З шостого червня я перебуваю на борту «Емми». Дюма зустрів мене дуже тепло. Зодягнений у піджак із тонкого сукна блідо-коричневого кольору, він, безсумнівно, був дуже подібний на напівкровку, хоч, зрештою, він ним і був. Оливкового кольору шкіра, пухкі, добре окреслені чуттєві губи, шевелюра кучерявого, як у африканця, волосся. В усьому

іншому мав жвавий та іронічний погляд, щиру усмішку: пухкенький, вгодований *bon vivant*... Мені спала на гадку одна з багатьох байок, які про нього розповідають: якось у Парижі один франт за присутності Дюма лукаво натякнув на одну з тоді популярних теорій про зв'язок між первісною людиною та нижчими видами, на що той відрізав: «Так, пане, я починався з мавпи, а ви, ви, пане, до неї повертаєтесь!»

Дюма познайомив мене з капітаном Бограном, помічником капітана Бремоном, лоцманом на ім'я Подіматас (чолов'яга був волохатий, немов дикий кабан, усюди на лиці борода й волосся йому сплутувалося, тож здавалося, що єдиним бритим місцем на обличчі були його білісінькі зуби), а над усе я познайомився з коком Жаном Боєром — як глянути на Дюма, то це чи не найважливіша особа в усій команді. Дюма подорожував з придворними, наче вельможа з давнини.

Проводжаючи мене до каюти, Подіматас розповів, що коронною стравою Боєра були *asperges aux petits pois*¹, надзвичайно кумедна страва, бо горошку там і близько немає.

Ми обігнули острів Капрера, де у вільний від баталій час переховується Гарібальді.

— Ви скоро побачите головнокомандувача, — мовив Дюма, і при найменшій згадці про Гарібальді обличчя письменника засвітилося захопленням. — Через русяву бороду й блакитні очі він схожий на Христа з «Таємної вечери» Леонардо. Його рухи сповнені вишуканості, а голос безмежно ніжний. На перший погляд, він людина сумирна, але вимов-

---

¹ Спаржа з дрібним горошком (*фр.*).

те лишень у його присутності слова «Італія» та «незалежність», і він вмить обернеться на вулкан, котрий щойно прокинувся й вивергає полум'я та потоки лави. Йдучи в атаку, він ніколи не бере зброї, в бою витягає з піхов найпершу шаблю, яка втрапить йому до рук, і, викинувши ті піхви геть, кидається на ворога. Має лише один недолік: вважає себе гарним гравцем у бочче¹.

Незабаром на борту зчинився неабиякий гвалт. Моряки збиралися ловити морську черепаху, так ніби вони на південному березі Корсики. Дюма був у захваті:

— Оце так клопоту буде! Спочатку треба перевернути її на спину: вона простодушно витягне голову, а ми, скориставшись черепаховою необачністю, відітнемо її бідоласі, отак — шварк, а потім повісимо за хвоста, щоб півдоби стікала юшка. Потім повернемо її на спину й, узявши міцний гострий ніж, проникнемо між спинними й черевними пластинками, намагаючись не проколоти їй жовчний міхур, бо якщо його пошкодити, черепаху вже не можна буде їсти. Далі виймають нутроці, залишаючи лише печінку, а прозора кашка всередині нам не годиться, зате там є дві долі м'яса, пахнуть і такі ж білі, як внутрішня частина телячого огузка. Врешті знімаємо пліву, відтинаємо шию й плавники, м'ясо ріжемо на шматки завбільшки з горіх, обчистивши їх, кладемо у круту юшку з морквою, приправлену гвоздиком, перцем, лавровим листком та чебрецем, і тушуємо три-чотири години на повільному вогні. Тим часом курятину розрізають на смужки, приправляють шніт-ци-

---

¹ Гра з кульками.

— Ви скоро побачите головнокомандувача, — мовив Дюма, і при найменшій згадці про Гарібальді обличчя письменника засвітилося захопленням. — Через рюсваю бороду й блакитні очі він схожий на Христа з «Таємної вечери» Леонардо.

булею, петрушкою та анчоусами, варять у гарячому бульйоні, потім, процідивши, поливають черепаховою юшкою, до якої вже додали пару склянок сухої мадери. Якщо нема мадери, можна додати склянку марсали та склянку горілки чи рому. Але то вже *pis aller*¹.

Мені подобався цей чоловік, котрий так полюбляв смачні наїдки. Хоч і такі сумнівні.

* * *

(13 червня). Від позавчора «Емма» у Палермо. Через те, що повсюдно сновигають червоні сорочки, місто схоже на макове поле. Проте, хоч більшість гарібальдійців одягнена як годиться, та дехто, одягнувшись у цивільне, носить лише капелюха з пір'їною. Через те, що наразі такого червоного сукна небагато, сорочки такого кольору коштують цілісінький статок, тож розжитися ними можуть здебільшого діти тутешніх шляхтичів, які, на відміну від добровольців з Генуї, приєдналися до лав гарібальдійців лише після перших, найкривавіших боїв.

Кавалер Б'янко виділив мені досить коштів для того, щоб протриматися, тож, аби не здаватися місцевому люду новоприбулим щиглем, я негайно придбав собі достатньо поношене вбрання, сорочку, яка від частого прання вже перетворювалась на рожеву, та штани, котрі вже мали дуже кепський вигляд. Утім, однісінька сорочка коштувала мені аж п'ятнадцять франків, тоді як у Турині за ці ж таки гроші я міг купити чотири.

---

¹ У крайньому разі (*фр.*).

У цьому місті все коштує захмарно дорого: яйце — чотири сольдо, фунт хліба — шість сольдо, а фунт м'яса — тридцять. Не знаю, чи це так через те, що це бідний острів і його мешканці жадібно винищують його мізерні багатства, чи то палермці вирішили, що гарібальдійці — це для них манна небесна, тож, як годиться, їх оббирають.

Зустріч двох величних особистостей у Палаццо дель Сенато (як казав захоплено Дюма: «Наче у Паризькій ратуші у 1830-му!») була надзвичайно театральною. Не знаю вже, хто з цієї парочки був більшим блазнем.

— Любий Дюма, мені так вас бракувало! — горланив головнокомандувач, а потім заперечив Дюма, що саме сипав вітаннями: — Не мене, не мене вітайте, он їх — вони справжні титани! — А потім кинув своїм: — Проведіть пана Дюма у найкращі палацові апартаменти. Для чоловіка, який приніс мені звістку про те, що прибудуть ще дві з половиною тисячі людей, десять тисяч гвинтівок, ще й два пароплави, будь-чого буде замало!

Я спостерігав за цією видатною особистістю з недовірою, з котрою, після смерті батька, ставився до всіх героїв. Дюма описав його як Аполлона, а мені він видався невисоким на зріст, зовсім не білявим, а білобровим, мав криві, наче дуги, ноги й, судячи з ходи, хворів на артрит. Я бачив, як двоє його людей допомагали йому сісти верхи.

Надвечір під королівським палацом, горланичи: «Слава Дюма! Слава Італії!», зібрався натовп. Письменник надзви-

чайно з того тішився, але мені здається, що, знаючи марнославність свого друга й маючи потребу у гвинтівках, які той пообіцяв, усе це організував сам Гарібальді. Загубившись у юрбі, я спробував почути, про що вони щебечуть на своєму абсолютно незбагненному діалекті, наче якісь африканці. Та один діалог я все-таки розібрав. Якийсь чоловік питав іншого, хто цей Дюма, якому горланять «Слава!», а той відповів, що то черкеський князь, що купається у золоті й приїхав, аби віддати ці гроші Гарібальді.

Дюма познайомив мене з кількома генералами, але коли я побачив хижий погляд одного з гарібальдійських лейтенантів, жахливого Ніно Біксіо¹, мене немов громом побило, тож я навіть відступився. Я мусив знайти якийсь готель, куди б я міг приходити і виходити ніким не помічений.

Тепер для сицилійців я — гарібальдієць, а в очах керівництва експедиції — вільний репортер.

Я знову перестрів Ніно Біксіо, коли він верхи в'їжджав у місто. Якщо вірити чуткам, насправді саме він очолює експедицію. Гарібальді відволікається, завжди думає про завтрашній день, і хоч чудово атакує і здатен потягти за собою тих, хто пасе задніх, саме Біксіо думає про теперішнє й шикуює лави. Коли він проминав мене, я почув, як один гарібальдієць мовив до свого товариша: «Диви, який погляд — де хочеш уразить. Сам вид ріже, наче шаблюкою.

---

¹ Ніно Біксіо (1821—1873) — італійський буржуазний демократ, сподвижник Гарібальді, один з організаторів походу «гарібальдійської тисячі» в Сицилію 1860 року.

Біксіо! Тільки почувеш ім'я, відразу думаєш про зигзагувату іскру гromовиці». Тепер зрозуміло, що Гарібальді та його лейтенанти загіпнотизували добровольців. Недобре. Заради блага й спокою королівств надто харизматичним полководцям треба незабарно відтинати голови. Мої туринські роботодавці мають рацію: не можна дозволити, щоб міф про Гарібальді дійшов і до Півночі, інакше всі піддані тамтешнього королівства повбираються у червоні сорочки й проголосять республіку.

* * *

(15 червня). З місцевими говорити важко. Єдине, у чому немає жодного сумніву, — вони прагнуть якнайбільше здерти з того, хто, за їхніми ж словами, хоч трохи схожий на п'ємонтця, хоча серед гарібальдійських добровольців їх теж чимало. Я натрапив на таверну, де можна недорого попоїсти й скуштувати страви, назви яких вимовити просто неможливо. Піріжками із селезінкою я просто давився, але, якщо запивати їх місцевим вином, то можна подужати навіть кілька штук. За вечерею я познайомився з двома добровольцями: одному, такому собі Аббі, лігурійцю, було ледве за двадцять, а інший, Банді, газетяр з Ліворно, був приблизно мого віку. Завдяки їхнім розповідям я дізнався про перші битви гарібальдійців і про їхню дорогу сюди.

— Ох, Симоніні, якби ти тільки знав, яким цирком була наша висадка у Марсали! Отже, підпливаємо ми до бурбонських кораблів «Стромболі» та «Капрі», наш «Ломбардієць» напорюється на підводний камінь, і тоді Біксіо каже, що

ліпше хай ворог захопить його з дівкою у пузі, аніж неушкодженим, ба більше — треба й «П'ємонтця» продірявити. «Яке марнотратство!» — кажу, але його була правда: не годиться дарувати ворогові аж два кораблі, та й хіба не так учиняють великі полководці: зійшов на берег, спалив судно, й тоді вже дороги назад немає — тільки вперед. Починаємо висаджуватися з «П'ємонтця», а «Стромболі» починає палити з гармат, але все мимо. На їхній корабель піднімається старший офіцер одного з двох англійських суден, що стояли в порту, й каже капітанові, що на суші є англійські піддані, тож якщо трапиться хоч якийсь міжнародний інцидент, відповідатиме саме він. Ти ж знаєш, що у англійців у Марсалі великий комерційний інтерес, пов'язаний з вином. Сказавши, що йому начхати на міжнародні інциденти, бурбонський капітан знову заряджає, і знову ядро пролітає повз. А коли нарешті їхній залп досягає цілі, то від того жодних збитків, хіба що цуцика навпіл розідрало.

— Отже, англійці вам допомогли?

— Скажімо так, вони тихцем устряли в діло й збили бурбонців з пантелику.

— А який зв'язок між генералом та англійцями?

Абба махнув рукою, ніби говорячи, що прості піхотинці, як-от він, просто виконують накази без зайвих питань.

— Слухай-но краще найкумедніше. Щойно ми прибули у місто, капітан наказав захопити телеграф і порвати всі лінії на цурпалки. Туди посилають капітан-лейтенанта й кілька чоловік, та, щойно зауваживши їх, телеграфіст ушився. Увійшовши, капітан-лейтенант знаходить копію телеграми, яку

щойно відправили старшому офіцеру з Трапані¹: два кораблі, під стягами, що майорять на вітру, зайшли в порт, і звідти вже сходять люди. І просто у цю мить приходиться відповідь, яку читає один з добровольців, що працював телеграфістом у Генуї: «Скільки їх і чому висаджуються на берег?» Офіцер наказує передати одвіт: «Даруйте, я помилився. Це торговельні судна з Агрідженто, які прибули з вантажем сірки». А з Трапані відповідають: «Ви телепень». Тоді офіцер задоволено вкладає все в ящик і, перерізавши дроти, йде собі геть.

— Правду кажучи, — встряв у розмову Банді, — не така то вже й притичина була, як каже Абба, бо коли ми вже зійшли на берег, з бурбонських кораблів посипали з гармат та кулеметною картечю. Правда, нам було весело. Аж ось серед вибухів, махаючи нам капелюхом на знак вітання, з'явився старезний, хоч і гарно вгодований монах. Хтось прокричав: «Що, прийшов муляти очі, о брате?» Але Гарібальді, піднявши руку, наказав замовкнути й спитав: «А що ви, братику, прийшли? Хіба не чуєте, як свистить картеч?» А монах йому: «Картеч мене не лякає, я слуга бідолашного святого Франциска й син Італії». — «Отже, ви з народом?» — спитав генерал. — «З народом, з народом», — мовив той. Отоді ми зрозуміли, що Марсала наша. Гарібальді послав Кріспі від імені короля Італії Вітторіо Еммануеле до збирача податків, аби забрати під розписку всю готівку, яка зберігається в інтенданта Ачербі². На

---

¹ Муніципалітет у однойменній сицилійській провінції.

² Джованні Ачербі (1826—1869) — італійський патріот, змолоду був членом таємних організацій. У «Експедиції тисячі» був головним інтендантом Гарібальді, після закінчення боротьби за незалежність — депутатом від лівих.

той час Королівства Італія ще не існувало, але розписка, яку підписав Кріспі, засвідчуючи, що взяв з казни гроші, була першим документом, у якому Вітторіо Еммануеле було названо «королем Італії». Тут я вирішив скористатися нагодою й спитати:

— Але ж хіба інтендант не капітан Ньєво?¹

— Ньєво — заступник Ачербі, — уточнив Абба.

— Такий молодий, а вже став великим поетом. Справжній патріот. На фронті він виблискував кмітливістю. Завжди наодинці, вдивляючись удалечінь, ніби хоче поглядом розсунути обрій. Гадаю, Гарібальді дасть йому полковника.

А Банді й собі взявся вганяти мене в тугу:

— Під час битви у Калатафімі він трохи відстав, аби роздати хліб, аж ось Боцетті покликав його в бій, і той кинувся, налітаючи на ворога, немов величезна чорна птаха, розкриваючи поли, які йому тут-таки гарматним ядром прошило...

Цього вже вистачило, аби мені цей Ньєво остогид. Мабуть, він мій одноліток, а вже вважає себе знаменитістю. Поет-воєнка. Тут мимоволі продірявлять поли, якщо розпаханувати їх, коли ядра літають. Гарний спосіб похвалитися діркою, коли вона не в твоїх грудях...

Далі Абба та Банді повели мову про битву при Калатафімі, про те, як вони дивовижним чином перемогли: тисяча доб-

---

¹ *Іпполіто Ньєво* (1831—1861) — італійський письменник, патріот. У експедиції виконував адміністративні обов'язки, а також вів хроніку «Експедиції тисячі», на основі якої написав «Щоденник експедиції з 5 по 28 травня» та «Гарібальдійські листи». Загинув у корабельній катастрофі, повертаючись з Палермо, де виконував доручення.

ровольців з одного боку й двадцять п'ять тисяч чудово озброєних бурбонських вояків з іншого.

— Гарібальді як зараз перед очима, — розповідав Абба, — верхи на гнідому коні, як Великий візир, у прекрасному сідлі з ажурними стременами, червоній сорочці й капелюсі угорського крою. У Салемі до нас приєднуються місцеві добровольці. Прибувають з усіх усюд: верхи, пішки, тисячами; погань, горці, озброєні до зубів, у декого на обличчі рішучість головоріза, а у когось очі, немов пістолетне дуло. Однак привели їх до нас шляхтичі, які мали у цих місцях землі. Салемі місто брудне, вулиці скорше схожі на стічні жолоби, але у монахів там гарні монастирі, тож ми оселилися саме там. Тоді про ворога ходили найрізноманітніші чутки: то їх чотири тисячі, то десять, а потім ні — двадцять; то на конях, то озброєні гарматами, то вони зводять укріплення вниз, а тоді ні — таки вище, то наступають, то відступають... І ось раптом осьдечки він, ворог. Мабуть, їх тисяч зо п'ять, та де там, казали наші — всі десять. Між ворогом і нами — цілина. Неаполітанські стрільці сходять з височин. Які спокійні, які впевнені, по всьому видно, що вони добре навчені, не те що ми, голота. А як журливо сурмлять їхні сурми! Перший залп дали лише о пів на другу по обіді. Стріляли неаполітанські стрільці, котрі спустилися за кількома стеблинами колючої груші¹. Наші командири кричать: «Не реагуйте, не реагуйте на вогонь!» Але кулі стрільців так горготіли просто над на-

---

¹ Цабр, або колюча груша — рослина сімейства кактусових, яку часто вирощують задля їстівних плодів з білою, дещо прозорою м'якоттю з доволі великим насінням.

шими головами, що годі було встояти на місці. Чується постріл, потім ще один, потім генералів сурмач просурмив зорю, і незабаром — тупіт ніг. Кулі градом летять, гора через гарматну картеч, що сипалася нам на голову, перетворилася на хмарину пилу, перебігаємо цілину, раптом проривається передова супротивника, я обертаюся й бачу на гірському перевалі пішого Гарібальді з голою шаблюкою на правому плечі, він крокує поволі, пильно слідкуючи за перебігом бою. Біксію жене до нього навскач, аби закрити його своїм конем, з криком: «Генерале, ви що, вмерти хочете?» А він: «Чи буває смерть краща, ніж смерть за рідну країну?» — і кинувся вперед, ані грама не зважаючи на зливу куль. У цю мить я подумав, що головнокомандувач просто не вірить у те, що ми переможемо, і шукає собі смерті. Але раптом зі шляху гримнула наша гармата. І здалося, що нам на поміч прийшли тисячі рук. «Вперед, вперед, вперед!» І нічого більше не чути, окрім сурми, що тепер безугавно сурмить бігти вперед. На штиках ми проходимо перший, другий, третій поріг, усе вище на перевал, бурбонські батальйони відтягуються все вище й вище, гуртуються і, здається, міцніють. Ми думаємо, що напасти на них вже не в змозі, вони вже всі на верхівці, а ми на схилах — утомлені, знесилені. На якусь мить усі зупинилися: вони там, угорі, а ми всі — внизу. То там, то тут чуються постріли з рушниць, аж ось бурбонці масово сторчголов котяться вниз, кидаються камінням; пішла мова, що генерала поранено. Між стеблами колючої груші я помітив парубка, якого підтримують двійко товаришів, — він смертельно поранений. Він благає товаришів, щоб ті пожаліли неаполітан-

ців, адже вони теж італійці. Геть вся круча вкрита полеглими, але стогонів не чути. Часом з висоти долинає, як неаполітанці горлають: «Слава королю!» Тим часом до нас надійшла підмога. Пригадую, саме тоді прийшов ти, Банді: увесь укритий ранами, але найбільше мені запам'яталася куля, яка стирчала над твоїм лівим соском, і я вже був подумав, що за півгодини ти віддаси Богові душу. Де там, коли йдеш в останній наступ, такого бути не може, і ось ти з нами, скільки ж у тебе душ було?

— Дурниці, то були подряпини.

— А що францисканці, котрі з нами билися? Був один худорлявий, замурзаний: заряджав мушкетони дробом та камінням, злізав нагору й палив, як з кулемета. Я бачив, як один, поранений у стегно, видлубавши з плоті кулю, знов пішов стріляти.

А потім Абба взявся розповідати про битву на Адміраловому мосту¹:

— Ох, Симоніні, це була днина, варта гомерової «Одіссеї». Стоїмо ми біля брами у Палермо, й до нас приєднується група місцевих повстанців. А один, вигукнувши «Святий Боже!» повернувся навколо своєї осі і, зробивши три-чотири кроки, падає в яму обабіч підніжжя тополі, де вже лежав мертвий неаполітанський стрілець. Мабуть, це був перший здивований вартовий серед наших. Чую, як парубок з Генуї, стоячи під шквалом куль, горлає на діалекті: «Беланді, як тут пройти?» І тут йому просто межі очі поцілює куля, й він

---

¹ Міст, що поєднує центральну частину Палермо з периферією, збудований ще за часів Римської імперії.

На Адміраловому мосту, на шляху, під арками, під мостом і в садах іде штикова бійня...

розтягується долі з роздробленим черепом. На Адміраловому мосту, на шляху, під арками, під мостом і в садах іде штикова бійня. На світанку ми вже цілком захопили міст, але нас спинив страшений вогонь, яким палили на нас із-за стіни піхотинці, одночасно з тим ліворуч нас атакувала невелика група кавалеристів, яку ми, втім, відігнали на відкриту місцевість. Переходимо міст, юрмимося на перехресті вулиці Порта Терміні, але втрапляємо під гарматний обстріл з корабля, який палить по нас з порту, і кулі з барикад, що летять спереду. Та пусте. Дзвін б'є набат. У якусь мить нам удається просунутись у вулички. Боже, яке марево! Ухопившись за залізні ґрати руками, немов ліліями, на нас мовчки дивляться трійко прекрасних дівчат у білому. Вони були схожі на янголят з церковних фресок. «Хто ж ви такі?» — питаються, а ми їм: «Ми італійці. А ви ж хто?» — питаємося, а вони: «Монашки». — «Ох, бідолашні, як би нам хотілося звільнити вас з цього ув'язнення, щоб ви раділи», — а вони сміючись: «Слава Святій Розалії!», — а ми у відповідь: «Слава Італії!» І вони вигукують, ніжними, як у церковних хористок, голосочками: «Слава Італії!» й бажають нам перемоги. До того, як настало перемир'я, ми ще п'ять днів билися у Палермо, але монашок більше не бачили, тож нам довелося вдовольнитися шльондрами!

Наскільки я міг вірити цим захопленим воякам? Вони молоді, це були їхні перші бої, вони від початку обожнювали свого генерала, а самі для себе вони — романтики штабу Дюма, прикрашають свої спогади — і ось курка обертається на орлицю. У тих сутичках вони, безперечно, були хоробри-

ми, але чи випадково те, що Гарібальді спокійнісінько розглядував під кулями (коли вороги прекрасно його бачили) й лишився цілим і неушкодженим? Чи не тому, що ті вороги за наказом зверху стріляли не напевно?

Ці думки вже давно не йшли мені з голови, відколи я підслухав безперервне бормотіння хазяїна свого готелю, який, мабуть, поїздив по інших регіонах Італії, тому його говірку я майже розумію. Це саме він підказав мені перекинутися кількома слівцями з доном Фортунато Музумечі — нотаріусом, який, здається, все про всіх знає й у різних ситуаціях не приховував своєї недовіри до тих, хто щойно прибув.

Я, звісно, не міг піти до нього у червоній сорочці, тож мені спала на думку сутана отця Бергамаскі, яку я прихопив із собою. Трохи роботи гребінцем, відповідний улесливий тон і очі, опущені долу, — і ось я вже вислизаю з готелю зовсім нікому не знайомим. З мого боку це було страшною необачністю, адже ходили чутки, що єзуїтів поженуть з острова геть. Загалом, усе пройшло чудово. Зрештою, як жертва несправедливості, яка нависала над моєю головою, я міг увійти в довіру в антигарібальдійських колах.

Свої теревені з доном Фортунато я розпочав, заскочивши його зненацька у винному льосі, де чоловік неспішно посьорбував каву після ранкової меси. Картина була типова, майже вишукана; дон Фортунато розпросторився на стільчику, повернувшись обличчям до сонця й примруживши очі; мав борідку кількадечної давнини, навіть у таку спеку був одягнений у костюм з краваткою, тримаючи пожовклими від

нікотину пальцями напіввисмалену сигару. Я зауважив, що у цих місцях у каву кладуть скибочку лимона. Сподіваюсь, кафе-латте вони п'ють без нього.

Мені досить було поскаржитись на спеку, сидячи за сусіднім столом, як ми почали розмову. Я сказав, що мене послала Римська курія¹, аби я розвідав, що коїться у цих місцях, а відтак Музумечі міг говорити вільно.

— Преподобнійший святий отче, невже ви вірите, що тисяча чоловік, зібраних гамузом і озброєних с'як-так, висадились у Марсалі, не втративши жодного вояка? Чому бурбонський флот, другий за потужністю в Європі після англійського, стріляючи навздогад, так ні в кого й не поцілів? А пізніше, у битві при Калатафімі, чому ці ж таки голодранці, та ще з сотнею сицилійських гарібальдійців, яких копняками у м'яке місце пригнали деякі місцеві землевласники, аби потоваришувати з окупантами, зустрівшись з одним із найліпше навчених вояків у світі (не знаю, чи в курсі ви про військову академію Бурбонів), я кажу — тисяча з гаком голодранців змусили двадцятип'ятитисячну армію кинутися навтьоки, навіть якщо на виду було лишень кілька тисяч, а інших тримали у казармах? Тут, любий мій отче, крутяться грошенята, море грошей, якими платять морським офіцерам у Марсалі і генералу Ланді² у Калатафімі, котрий після од-

---

¹ Римська курія (лат. *Roman Curia*) — адміністративна організація, яка допомагає Папі Римському керувати католицькою церквою. Складається зі своєрідних міністерств — конгрегацій, зазвичай очолюваних кардиналами або архієпископами.

² Генерала Франческо Ланді звинуватили у зраді після того, як він, хоч і був притиснений гарібальдійцями, отримавши підкріплення, мав змогу пере-

ного дня боїв з непевною розв'язкою мав ще вдосталь свіжих військ, аби вигнати тих добродіїв добровольців геть, але натомість відступив до Палермо. Ви знаєте, подекують, ніби він отримав чотирнадцять тисяч дукатів винагороди? Років з дванадцять тому п'ємонтці розстріляли генерала Раморіно¹ за набагато меншу провину. Не те щоб ті п'ємонтці мені дуже подобалися, але на військовій справі вони знаються. Але ж ні, замість Ланді просто послали Ланца, як на мене, йому теж дали хабара. Бачите тепер, яким насправді було возвеличене взяття Палермо... Гарібальді підкріпив свою ватагу трьома з половиною тисячами негідників, яких він набрав із сицилійських злочинців, але в розпорядженні Ланца було шістнадцять тисяч чоловік, підкреслюю — шістнадцять тисяч. І ось замість того, щоб послати їх у бій навалою, цей Ланці відправляє їх до повстанців невеличкими групами, тож немає нічого дивного, що над ними повсякчас брали гору ще й тому, що деякі палермські зрадники взялися стріляти по них з дахів. На очах у бурбонського й палермського флоту у порту гарібальдійцям постачають зброю й дозволяють сушею дістатися до Карчере делла Вікарія та Баньо деї Конданнати, звідки Гарібальді випускає на волю ще

могти, але здався. У 1861-му він пішов отримувати до Банку Неаполя гроші, 14 тисяч дукатів, які, за чутками, були хабарем від Гарібальді, але вексель виявився підробленим і вартував усього 14 дукатів. Розгорівся скандал, який, імовірно, став однією з причин серцевого нападу, від якого і помер генерал.

¹ Генерал Джироламо Раморіно, що командував військами під час першої італійської війни за незалежність між Австрійською імперією та Королівством Сардинія, був засуджений на смерть і згодом розстріляний за те, що під час битви при Новарі (1849) знехтував наказами головнокомандувача й покинув пост поблизу Павії, який мав захищати.

тисячу карних злочинців, приймаючи їх до своєї банди. А про те, що коїться в Неаполі, годі й казати: нашого бідолашного суверена вже оточила біднота, котра отримала свою винагороду й тепер намагається вибити королеві землю з-під ніг.

— Але ж звідки беруться всі ті гроші?

— Превелебний отче! Я дивуюсь, як мало знають у Римі! Це ж все англійські масони! Бачите зв'язок? Гарібальді — масон, Мацціні — масон, цей вигнанець у Лондоні зв'язався з англійською ложею, Кавур — масон, котрий отримує вказівки від масонів англійських, усе оточення Гарібальді — масони. Цей план має на меті не лише зруйнувати Королівство обох Сицилій, а й завдати смертельного удару Його Святості, адже цілком зрозуміло, що після обох Сицилій Вітторіо Еммануеле захоче ще й Рим. І ви вірите у казочку про те, як вони відпливли у Палермо, маючи дев'яносто тисяч лір у кишені, яких навіть не стане на те, щоб прогудувати зграю цих п'яниць та ненажер у дорозі, варто лише подивитися, як вони вижирають останній провіант у Палермо й грабують навколишні села? Справа в тім, що масони висипали Гарібальді три мільйони французьких франків золотими турецькими пістрами, які він може тринькати на всьому Середземномор'ї!

— А у кого ж ці пістри?

— У вірного масона генерала, у того Ньево — жовторотика, якому ще й тридцяти немає, в якого тільки й роботи, що виконувати обов'язки казначея. Але ці дияволи платять генералам, адміралам і всім, кому хочете, заморюючи селян

голодом. Ці нещасні думають, що Гарібальді відчужить землі в їхніх хазяїнів, а той, вочевидь, навпаки, має пристати до тих, хто при грошах і при землі. Ось побачите, як парубки, які йшли на смерть у Калатафімі, утямивши, що геть нічого не змінилося, почнуть гатити по добровольцях саме з тих рушниць, котрі вони понакрадали у трупів.

Знявши довжезну священницьку сутану й гуляючи містом у червоній сорочці, на церковних сходах я трошки погомонів з одним монахом, падре Кармело. Каже, що йому двадцять сім років, але на око має вигляд сорокарічного. Він зізнався мені, що хотів би приєднатися до нас, але щось не дає йому так учинити.

— Я б пішов з вами, — каже, — якби напевно знав, що ви робите насправді величну справу. Але єдине, що я від вас чую, — що ви хочете об'єднати Італію й створити один народ. Але ж народ, байдуже, об'єднаний він чи нарізно, якщо вже страждає, то страждає; і я не певен, що ви позбавите його тих страждань.

— Але ж народ буде вільний, матиме освіту, — заперечив я.

— Свобода — це не хліб, а освіта — й поготів. Можливо, вам, п'ємонтцям, цього й вистачить, але нам — ні.

— А що ж тоді вам треба?

— Не війни проти Бурбонів, а війни нужденних проти тих, хто їх голодом заморює, вони не лише при дворі, вони є повсюдно.

— А отже, й проти вас, духовних осіб, адже ви всюди маєте монастирі й землю?

— Над усе проти нас. Найперше — проти нас, а не будь-кого іншого. Але з Євангелієм та розп'яттям у руках. Тоді б я пішов за вами. А лише цього замало.

Судячи з того, що я зрозумів з «Маніфесту» комуністів в університеті, цей був один з них. Я й справді заледве розумію цю Сицилію.

* * *

Мабуть, мене тягнуть за собою ці нав'язливі ідеї ще з дідових часів, але мені раптом спало на думку: а чи не приплутані якимось боком до змови на підтримку Гарібальді євреї? Зазвичай, без них не обходиться. Тож я знову пішов до Музумечі.

— Та чого ж ні? Передовсім, якщо не всі масони — євреї, то всі євреї — масони. А як серед гарібальдійців?

Я радо пустився вичитувати перелік марсальських добровольців, який уже опублікували під назвою «на честь хоробрих». І там я знайшов такі ймення, як Еудженіо Рава, Джузеппе Узіель, Ісаак Д'Анкона, Самуеле Маркезі, Авраам Ісаак Альпон, Мойсей Мальдачеа і Коломбо Донато, колись — Авраам. Ану скажіть, чи такі ймення мають добрі християни?

* * *

(16 червня). Я підійшов до цього капітана Ньєво з рекомендаційним листом. То був франт з доглянутими, ніби розділеними надвое, вусиками й мушкою під губою, а тому мав вигляд мрійника. То було позерство, бо під час нашої розмо-

ви до нього зайшов доброволець, просячи забрати якісь ковдри, але він, як педантичний бухгалтер, нагадав солдатів, що їхня рота вже забрала їх минулого тижня.

— Ви що, їсте ті ковдри? — спитав, за мить додавши: — Як схочеш пожувати ще, перетравлювати будеш у камері на одного.

Доброволець попрощався й вийшов геть.

— Бачите, яку роботу маю виконувати? Вам, мабуть, казали, що я — філолог. Або ж мушу видавати гроші й мундири солдатам чи замовляти двадцять тисяч нових, бо щодня прибувають нові добровольці з Ліворно, Ла Спеції та Генуї. Та ще клопотання: графи й герцогині вимагають двісті дукатів на місяць, гадаючи, що Гарібальді — архангел Господній. Тутечки всі думають, що все з небес падає, не те що ми, бо ж коли нам чогось треба, ми починаємо колотитися. Може, мені довірили казну тому, що я в Падуді отримав ступінь з юриспруденції, може, тому, що знають, що я не злодій, а на цьому острові, де навіть король найбільший з усіх ошуканець, не красти — це вагома чеснота.

Вочевидь, грається у розгубленого поета. Коли я спитав його, чи йому вже дали чин полковника, чоловік відповів, що гадки не має.

— Знаєте, — каже, — щодо цього ситуація дещо плутана. Біксіо намагається ввести тут таку дисципліну, як у П'ємонті, ніби ми у Пінероло, але ж ми ватага бійців-партизанів. Однак, якщо вам треба писати статті у Турин, не згадуйте ці дрібниці. Спробуйте передати справжній запал, ентузіазм, яким тут усі пройняті. Серед цих людей є такі, що ставлять на карту

власне за те, у що вірять. А для решти — це лише пригода на колоніальних землях. У Палермо жити цікаво, через місцеві плитки воно подібне до Венеції. Нас тут обожнюють, вважаючи героями, і через кілька п'ядей червоної сорочки та шістдесятисантиметровий ятаган ми стали бажані для багатьох гарних жінок, для яких добродішність — лише про людське око. Не минає й вечора, щоб для нас не приготували ложу в театрі та найліпше морозиво.

— Ви кажете, що маєте забезпечувати такі видатки, але як же вам вдається, з огляду на ту невеличку суму, з якою ви приїхали з Генуї? Ви витрачаєте кошти, які забрали в Марсалі?

— То були копійки. Щойно ми прибули до Палермо, генерал послав Кріспі у Банк обох Сицилій, щоб забрати гроші.

— Я чув, люди пліткують про п'ять мільйонів дукатів.

У цю мить Ньєво став довіреною особою генерала. Звівши очі до неба, він промовив:

— Знаєте, люди багато про що патякають. Утім, ви маєте брати до уваги пожертви патріотів з усієї Італії, та де там — з усієї Європи: отаке напишіть у своїй туринській газеті, аби напоумити мрійників. Загалом, найскладніше — тримати документацію у порядку, бо коли буде офіційно створено Королівство Італія, тоді я муситиму передати всі папери уряду Його Величності у повному порядку, не схибити ані на копійку: скільки прийшло, стільки й пішло.

«І як же ти даси раду мільйонам від англійських масонів? — запитав я про себе. — Або ж ви всі — ти, Кавур та

Гарібальді — змовились і гроші прийшли, тільки вам не можна про них згадувати. Або ж ще одна можливість: гроші є, але ти й гадки про них не мав і не маєш, тебе використовують, як солом'яне опудало, незначущий праведник, якого вони (але ж хто?) мають як прикриття, а ти думаєш, що у боях перемагають лише милістю Божою? Я ще не міг побачити цього чоловіка наскрізь. Єдина справді відверта річ, яку я почув у його словах, — це гірка прикрість від того, що цими тижнями добровольці йдуть на схід і збираються переможною ходою перейти протоку, дійти до Калабрії й потім до Неаполя, а він закусив вудила, бо його посилають до Палермо вести бухгалтерські рахунки. Бувають же такі люди: замість того, щоб радіти гарним жінкам і смачному морозиву, яке посилає їм доля, вони рвуться, щоб їм знову поцілило у шинель.

Я чув, що на Землі живе більше мільярда людей. Не знаю, як там їх змогли порахувати, але варто лишень пройти по Палермо, аби зрозуміти, що нас занадто багато й ми вже топчемося один одному по ногах. І переважна більшість з тих людей — смердючки. Вже зараз їжі недостатньо, а тепер уявімо, що нас побільшає. Отже, треба буде пускати кров. Звісно, на світі є чумні епідемії, самогубці, засуджені до страти, люди, які повсякчас б'ються на дуелі, чи любителі стрімголов скакати верхи лісами й луками, а ще розповідають про англійських джентльменів, які йдуть плавати у море й, певна річ, гинуть під водою.

Але й це ще не все. Найбільш природний і дієвий вихід, аби тримати на припоні збільшення кількості людських істот на Землі, про який можна тільки мріяти, — це війни. Хіба не

казали колись, збираючись на війну, що це воля Божа? Але спочатку треба знайти людей, які захочуть воювати. Але якби всі поховалися по лісах, на війні ніхто б не вмирав. То тоді нащо ж та війна взагалі? Саме тому так потрібні люди на кшталт Ньєво, Банді та Абба, які палко бажають кинутися під кулеметний обстріл. Хоч би задля того, щоб такі, як я, жили, менше переймаючись людством, яке дихає тобі у спину.

Тож, навіть попри те, що мені вони не до вподоби, нам потрібні добрі душі.

* * *

До Ла Фаріни я прибув, прихопивши супровідний лист. — Якщо ви сподіваєтеся принести від мене до Турина якусь добру звістку, — мовив він, — викиньте це з голови. У нас немає уряду. Біксіо та Гарібальді гадають, що командуєть генуезцями, як вони, а не сицилійцями, як я. Вони цілком серйозно вірять у те, що у країні, де гадки не мають, що таке обов'язковий перепис призовників, зможуть назбирати тридцять тисяч війська. У багатьох муніципалітетах відбуваються справжні повстання. Постановили повиганяти з цивільних рад усіх королівських функціонерів — єдиних, хто там навчений грамоті. Нещодавно антиклерикали запропонували спалити публічну бібліотеку тільки через те, що її заснували єзуїти. Вони призначають губернатором Палермо нікому невідомого молодика на ймення Марчілепре. Усім островом вервечкою ходять злодії найрізноманітнішого гатунку, часто вбивці серед тих, що мають забезпечувати порядок, бо гуртом з ними ходять справжнісінькі бандити. Гарібальді — чесний

чоловік, але він не спроможний усвідомити, що відбувається у нього під носом: з одного лише кінного загону, конфіскованого у провінції Палермо, зникло аж дві сотні тварин! Вони дозволяють зібрати батальйон кожному, хто про це попросить, тому існують батальйони, де зібралися укупі чиновники й музичні гурти чисельністю щонайбільше сорок чи п'ятдесят вояків! Вони дають одне й те саме доручення кільком людям. Залишили Сицилію без судів — і цивільних, і карних, і в торговельних справах, бо демобілізували всіх суддів і створюють військові трибунали, щоб судити всіх і кожного, як у часи гунів. Кріспі стверджує, що Гарібальді не хоче цивільних судів, бо судді й адвокати — ошуканці; що не хоче асамблеї, бо депутати — письменники, а не воїни; каже, що поліція зовсім не потрібна, бо громадяни мають самотужки брати зброю й захищатися. Не знаю, чи це правда, але у мене вже навіть говорити з головнокомандувачем бажання немає.

17 липня я дізнався, що Ла Фаріну заарештували й відправили до Турина. За наказом Гарібальді, якого, вочевидь, підбурих Кріспі. У Кавура більше немає інформатора. Тепер усе залежить від моєї доповіді.

Щоб зібрати плітки, мені більше не потрібно перевдягатися священиком: тепер пліткують уже по шинках, і часто саме добровольці жаліються на манеру генерала. Кажуть, що з тих людей, котрі записалися у добровольці, після того, як вони прийшли у Палермо, півсотні вже втекли, а дехто ще й зброю із собою прихоплює.

— Вони — селяни, які запалюються, немов сіно, але так само швидко й втомлюються, — виправдовував їх Абба.

Військовий трибунал засудить їх до смертної кари, але потім відпустить, куди їм заманеться, аби далі. Я намагаюся зрозуміти, що насправді відчували ці люди. Увесь запал сицилійців ґрунтується на тому, що це забута Богом земля, випалена сонцем, на якій немає іншої вологи, окрім як з моря, та кількох колючих фруктів. І на цю землю, де сторіччями нічого не відбувалося, раптом прийшов Ґарібальді зі своїми хлопцями. Не за нього вони воюють і не задля підтримки короля, якого Ґарібальді скидає з трону. Просто вони неначе сп'яніли від того, що нарешті у цьому місці сталося щось незвичне. І кожен розуміє цю незвичайність по-своєму. Можливо, цей потужний вітер змін — лише сирого, який знову їх усіх заколихає.

* * *

(30 липня). Ньюво, з яким я вже був, можна сказати, запанібрата, зізнався мені, що Ґарібальді отримав офіційного листа від короля Вітторіо Еммануеле, в якому той наказує не перетинати протоку. Але той-таки лист супроводжується таємним посланням, де говорилося приблизно таке: «Спочатку я написав вам як король, тепер же я раджу вам відповісти мені, що ви радо дослухалися б до моєї поради, але ваш борг перед Італією не дозволяє вам пообіцяти, що ви не прийдете на допомогу неаполітанцям, коли вони благають вас стати їхнім визволителем». Король грає у подвійну гру? Але ж проти кого? Проти Кавура? Чи проти самого Ґарібаль-

ді, якого, наказавши спочатку не йти на континент, потім заохочує до походу, а коли той послухається, король, караючи генерала за непокору, увійде в Неаполь з п'ємонтським військом?

— Генерал — надто простодушний і обов'язково вскочить в якусь пастку, — каже Ньєво. — Я хочу бути поряд з ним, але обов'язок змушує мене лишатися тут.

Я зрозумів, що навіть цей, безсумнівно, освічений чоловік живе з палкою любов'ю до Гарібальді. У мить слабкості він показав мені невеличку книжечку, яка щойно вийшла: «Гарібальдійські захоплення» були віддруковані на Півночі, а він навіть не бачив коректури.

— Сподіваюся, мій читач подумає, що у своєму героїстві я маю право бути трошки сволочкуватим, тож вони зробили все можливе, аби це показати, залишивши кілька сороміцьких помилок.

Я швидко пробіг поглядом один з його віршів, що був присвячений саме Гарібальді, й усвідомив, що Ньєво таки справді трішки сволочкуватий:

Не знати, якеє диво з очей його лине,
осяюючи думки,
Та, склонивши свої коліна,
неначе народові вклоняєшся ти.
Й постала переді мною посеред залюднених площ,
Подавши руку до юнака,
Чемна й щира душа.

Тут усі дуріють через цього кривоногого коротуна.

Не знати, якеє диво з очей його лине,
осяюючи думки,
Та, склонивши свої коліна,
неначе народіві вклоняєшся ти.

(12 серпня). Іду до Ньєво, аби дізнатися, чи правду люди патякають: буцімто гарібальдійці вже висадилися на калабрійському березі. Та застав я його у страшенно поганому гуморі — чоловік майже плакав. У Турині пліткують про те, як він провадить господарювання.

— Таж у мене все осьдечки занотовано, — каже, б'ючи долонею по журналах, які всі до одного переплетені у червоне сукно. — Скільки отримано, стільки і витрачено. І якщо хтось поцупив, з моїх записів усе буде видно. Коли я віддам цю писанину кому треба, кілька голів злетять з плечей. Та моєї серед них не буде.

(26 серпня). Навіть попрі те, що я не стратег, судячи зі звіток, які до мене надходять, я, здається, розумію, що коїться. Чи то через золото масонів, чи то через перехід до савойців, та деякі неаполітанські міністри плетуть інтриги проти короля Франциска II¹. Незабаром у Неаполі вибухне повстання, й повстанці проситимуть допомоги у п'ємонтського уряду. Вітторіо Еммануеле відійде на південь. Гарібальді або ж ні греця не тямить, або ж, прекрасно все розуміючи, починає діяти швидше. Хоче прийти до Неаполя раніше за Вітторіо Еммануеле.

---

¹ Франциск II (1836—1894) — останній король обох Сицилій у 1859—1861 р., представник династії Бурбонів. Наступник свого батька Фердинанда II, сів на престол у розпал боротьби за воз'єднання Італії, намагався укріпити владу за допомогою Австрії, але вже 6 березня 1860 року, коли у Неаполі відбулися повстання, втік до фортеці Гаєта. Вже в жовтні цього ж року Королівство обох Сицилій було приєднане до Сардинського королівства.

Я застав Ньево, коли той розлючено розмахував листом.

— Твій друзяка Дюма, — кричить, — грається у Рокфеллера, ба більше — думає, що я — Рокфеллер! Поглянь-но, що він мені написав, ще й маючи нахабство прикриватися іменем генерала. Навколо Неаполя швейцарські та баварські найманці, завербовані Бурбонами, відчули розгром і кажуть, що дезертирують за чотири дукати на носа. Їх півтисячі, а отже, потрібно двадцять тисяч дукатів, або ж дев'яносто тисяч франків. Отож Дюма, який для вас, здається, граф Монте-Кристо, великодушно розщедрився на свою мізерну тисячу франків. Триста чоловік кажуть, що їх прихистять неаполітанські патріоти. І питають, чи не міг би я докласти решту. Але ж де я дістану такі гроші?

Він запропонував мені щось випити.

— Бачите, Симоніні, наразі всі захоплені висадженням на континент і геть не зважають на трагедію, яка загрожує ганьбою нашій експедиції. Вона трапилась у місцині Бронте, неподалік Катаньї. Дві сотні тамтешніх мешканців, здебільшого селяни та священники, ще й досі приречено живуть за ладу, який дуже нагадує середньовічний феодалізм. Усі землі, включно з титулом графа Бронте, віддали у власність лорду Нельсону, а решта, здається, належить кільком багатіям, чи «шляхтичам», як їх там називають. Людей експлуатують і поводяться з ними, наче зі скотиною, не дозволяють піти в панський ліс, нарвати зелені в їжу, змушують платити данину за те, щоб ходити у поле. І ось з'являється Гарібальді, й люди вірять, що прийшов час справедливості,

й тепер їм повернуть землі, тож вони створюють так звані ліберальні комітети, де найбільш прикметна особа — такий собі адвокат Ломбардо. Але Бронте належить англійцям, а вони допомогли Гарібальді у Марсалі, тож на чий бік йому пристати? І наразі люди вже не слухають ані Ломбарді, ані будь-кого іншого з лібералів, і вже нічого не тямлячи, здійсмають гвалт, різанину, по-звірячому розправляються зі шляхтичами. Вочевидь, вони вчинили зло, та серед заколотників були засуджені, знаєте ж бо, через розруху, яка вчинилась на цьому острові, на волю повиходило стільки погані, яка мала б лишитися за ґратами... Одначе все це сталося через нас. Під тиском англійців Гарібальді посилає у Бронте нашого Біксію, а він, знаєте, на тонкощах не розуміється. Він проголосив, що місто в облозі, почав уживати до людей жорстоких каральних заходів, дослухаючись до звинувачень шляхтичів, визнав Ломбардо головою заколотників, хоч це, звісно, було неправдою, але їм було байдуже й потрібно було вчинити так, щоб була селянам наука, тож вони розстріляли Ломбардо разом із ще чотирма чоловіками, серед яких був один божевільний, що ще перед різаниною блукав вулицею, нікого не остерігаючись, вигукуючи лайливі слова на адресу шляхтичів. Крім того, що, власне, така жорстокість пригнічує, ця подія вразила мене особисто. Ви розумієте, Симоніні? З одного боку, до Турина надходять звістки про такі речі, де ми постаємо змовниками зі старими землевласниками, з іншого — плітки про те, що ми тринькаємо гроші не за призначенням: не треба довго думати, щоб скласти два плюс два — зем-

левласники платять нам за те, щоб ми розстрілювали бідолашних, а ми на ці гроші влаштуємо собі солодке життя. А ви ж знаєте, що тут помирають люди — задарма. Тож є чого знавісніти.

* * *

(8 вересня). Гарібальді ввійшов у Неаполь, не зустрівши жодного спротиву. Певно, генерал трохи знахабнів, бо попросив Вітторіо Еммануеле прогнати Кавура¹. Туринцям досі потрібна моя доповідь, а отже, я маю бути якомога ворожішим до Гарібальді. Передам куті меду, розповідаючи про масонів, змалюю Гарібальді як людину легковажну, зроблю акцент на подіях у Бронте й інших злодіяннях, крадіжках, хабарах, корупції й звичайному розтратництві. Посилаючись на розповіді Музумечі, наполягатиму, що добровольці-гуляки, які бенкетують у монастирях, збезчещують дівчат (а може, й монашок — згустити фарби не завадить).

Напишу наказ про конфіскацію приватного майна. Складу анонімного листа, в якому мене буцімто інформували про тривалі контакти між Гарібальді та Мацціні за посередництва Кріспі, а також про їхні наміри перетворити на республіку і П'ємонт. Загалом, чудова та надзвичайно жвава доповідь, яка дозволить загнати Гарібальді в кут. А надто тому, що Музумечі надав мені ще один вагомий доказ: гарібальдійці, як ніхто інший, є ватагою іноземних найманців.

---

¹ Гарібальді, хоч і діяв від імені короля Віктора Еммануїла II, зневажав його міністра Кавура за те, що той віддав Франції Ніццу та Савойю.

Серед цієї тисячі — французькі, американські, англійські, угорські й навіть африканські шукачі пригод, багатонаціональний набрід, чимало з якого промишляли піратством разом з тим-таки Гарібальді у Південній та Північній Америках. Варто лише послухати, як звуть його лейтенантів: Тюрр, Ебер, Тюккорі, Телоки, Маг'яроді, Кзудаффі, Фрайджессі (Музумечі сьак-так випльовує ці імена, та окрім перших двох, я ніколи не чув, щоб він згадував когось іще). Потім до них додалися б поляки, турки, баварці й німець на ймення Вульф, який зараз уже командує німецькими та швейцарськими дезертирами у лавах бурбонського війська. А англійський уряд надасть у розпорядження Гарібальді найманців з Алжиру та Індії. Аж ніяк не італійських патріотів. З тисячі гарібальдійців — італійців лише половина. Музумечі перебільшує, адже навколо чутно лише говірку з Венето, Емілії, Ломбардії чи Тоскани, а індійців не зустрів жодного; та гадаю, якщо я впевнено розповідатиму про цю багатонаціональну мішанину, шкоди не буде.

І, певна річ, я трохи натякнув на те, якою міцною ниткою пов'язані євреї з масонами.

Гадаю, треба якнайскоріше доставити мій рапорт у Турин, та ще й так, щоб він не втрапив у зухвалі руки. Я знайшов одне п'ємонтське військове судно, котре йде до королівств Сардинії, і мені буде дуже легко підробити офіційний документ, у якому капітану наказуватимуть доправити мене аж до Генуї. На цьому моя сицилійська подорож закінчується, хоч мені трохи кортить побачити, як розвиватимуться події у Неаполі й потім, але я приїхав сюди задля розваги, а не для

того, щоб писати епос. З усієї подорожі я передовсім пам'ятатиму лише *pisci d'ovu*, *babaluci a picchiracchi* — це рецепти приготування лумаке¹ та солодких вафельних трубочок з начинкою та сиропом, ох, вафельні трубочки... Ньєво обіцяв почастувати мене якоюсь рибою-меч *a'sammurigghi*, але не зробив цього вчасно, мені тепер залишається лише ароматна назва.

---

¹ Макаронні вироби.

8

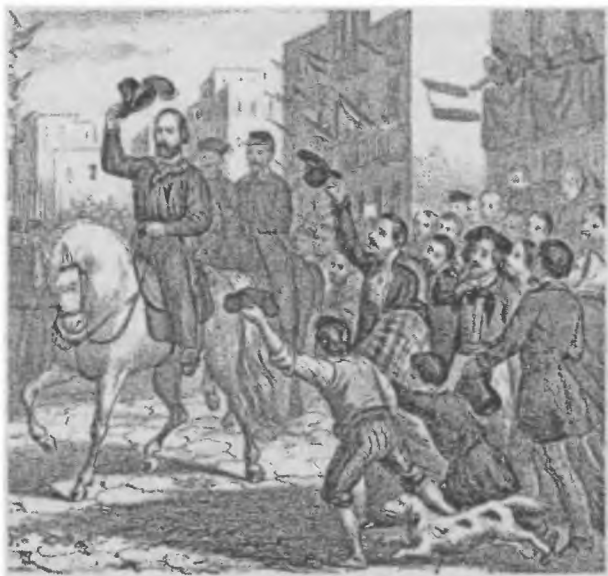
«Геркулес»

*Зі щоденника за 30—31 березня
та 1 квітня 1897 року*

Читач уже, напевно, знудився від того, що йому доводиться читати цю амебейну¹ пісню між Симоніні та його абатом, та, здається, саме 30 березня Симоніні неповністю відтворює події, які відбувалися на Сицилії, його розповідь стає заплутаною через чимало позакреслюваних рядків, декотрі з яких, хоч вони й замальовані літерою X, усе одно ще можна прочитати — і то бентежне читання. 31-го Симоніні встрає у розповідь Далла Пікколи на сторінках щоденника, ніби розчиняючи герметично закритий хідник у пам'яті Симоніні й відкриваючи йому те, про що він відчайдушно намагається забути. А першого квітня, після неспокійної ночі, коли згадав, мав позиви до блювоти, він знову роздратовано втручається у розповідь, ніби виправляючи те, що здається йому перебільшенням і обуреним моралізаторством аба-

---

¹ Композиція твору на основі розширеної анафори. Анафора — єдинопочаток; одна із стилістичних фігур; уживаний на початку віршових рядків звуковий, лексичний повтор чи повторення протягом цілого твору або його частини.

Гарібальді ввійшов у Неаполь, не зустрівши жодного спротиву.

та. Загалом, Оповідач, не знаючи, кому врешті йняти віри, дозволяє собі переповідати події так, як, на його думку, їх треба відтворити, звісно, беручи на себе відповідальність за свою віднову.

Щойно прибувши до Турина, Симоніні відправив свою доповідь кавалеру Б'янко, й за день прийшла звістка, що його увечері знову кличуть у те місце, куди він уже їздив екіпажем і де на нього вже чекали Б'янко, Рікарді та Негрі ді Сенфрон.

— Адвокате Симоніні, — повів мову Б'янко, — не знаю, чи довірливі стосунки, які нас пов'язують, дозволяють мені беззастережно висловлювати вам мої почуття, але маю вам сказати, що ви — телепень.

— Кавалере, як можна?!

— Можна, можна, — втрутився Рікарді, — він говорить і від нашого імені. Від себе я б ще додав, що ви небезпечний телепень, аж настільки небезпечний, що напрошується питання, чи обачно досі дозволяти вам розгулювати вулицями Турина, зважаючи на думки, які виникли у вашій голові.

— Даруйте, я, звісно, міг десь схибити, але я не розумію...

— Ви схибали, схибали і цілковито схибали. Ви усвідомлюєте, що через кілька днів (і про це вже всі пліткарки знають) наше військо на чолі з генералом Чалдіні ввійде у папські держави? Цілком імовірно, що за місяць наша армія буде вже біля неаполітанської брами. На той час ми

вже спровокуємо всенародне голосування, за результатами якого Королівство обох Сицилій з усіма територіями офіційно ввійде до складу Королівства Італія. Якщо Гарібальді й справді такий шляхетний та розсудливий, він зможе підкорити собі Мацціні-гарячу голову й *bon gré, mal gré*¹ змириться з обставинами й поверне завойовані землі королю, показавши себе палким патріотом. Отож нам треба розформувати гарібальдійське військо, яке наразі налічує вже майже шістдесят тисяч, позаяк не годиться попускати їм віжки, й прийняти добровольців у савойське військо, відпустивши решту з гарною винагородою по домівках. Усі молодці, всі справжні герої. А ви хочете, щоб ми, віддавши ваш нікчемний рапорт на поталу пресі й громадськості, назвали людей, котрі стануть нашими солдатами й чиновниками, збіговиськом голоти, та ще й іноземної, котрі розграбували Сицилію? Що Гарібальді не справжнісінький герой, якому Італія має бути вдячною, а звитяжець над несправжнім, підкупленим ворогом? І до останнього був у змові з Мацціні, воліючи зробити Італійську республіку? Що Ніно Біксіо блукав островом, розстрілюючи лібералів і вирізаючи селян та попів? Та ви несповна розуму!

— Але ж ви, добродію, уповноважили мене...

— Ми не уповноважували вас знеславлювати Гарібальді й хоробрих італійців, які билися з ним пліч-о-пліч, а просили вас знайти задокументовані свідчення того, як республіканське *l'entourage* нашого героя кепсько керує на

---

¹ Хочеш не хочеш (фр.).

захоплених територіях, аби виправдати п'ємонтську інтервенцію.

— Але ж ви, панове, чудово знаєте, що Ла Фаріна...

— Ла Фаріна мав з Кавуром особисту переписку, якою він, певна річ, не вихвалявся на кожному кроці. Поза тим, Ла Фаріна — це Ла Фаріна, він палко ненавидів Кріспі. До речі, що то ще за маячня про золото англійських масонів?

— Таж про це всі базікають.

— Всі? Ми не говоримо. І що то за масони такі? От ви — масон?

— Я ні, але...

— Отож не пхайте носа у те, що вас не стосується. А масони самі собі дадуть раду.

Вочевидь, Симоніні не здогадувався, що у савойському уряді геть усі (хіба, може, крім Кавура) належать до масонів, хоч, зважаючи на те, що з дитинства його оточували єзуїти, мав би це знати. Але ось уже Рікарді допікав через євреїв, мовляв, з якого переляку він приплив їх у свою доповідь.

Симоніні пробурмотів:

— Євреї ж повсюдно, ви ж не гадаєте...

— Що ми гадаємо, а що ні — те не має жодного значення, позаяк з одного боку в об'єднаній Італії нам знадобиться підтримка єврейської общини, а з іншого — годі згадувати, що серед справжніх героїв, ревних католиків, у гарібальдійському війську були й євреї. Зважаючи на всі *gaffes*¹, яких

---

¹ Хиби, промахи (*фр.*).

ви наробили, їх стало б на те, щоб на кілька десятиліть відправити вас дихати свіжим повітрям в одну з наших зручненьких альпійських фортець. Та, на жаль, ви нам ще прислужитесь. Як видається, поки капітан, чи то пак полковник, Ньєво лишається на Сицилії, тримаючи при собі свої журнали, ми не знаємо, *in primis*, чи правильно він їх вів, *in secundis*, чи буде політично обґрунтовано оприлюднювати ці рахунки. Ви кажете, що Ньєво має намір передати ці журнали нам, і це було б чудово, але, перш ніж ми отримаємо їх, він може показати свої записи комусь іще, а це вже було б кепсько. Тому ви повернетесь на Сицилію знову в якості газетяра, якого послав депутат Боджіо, аби ви висвітлили недавні дивовижні події, пристанете до Ньєво, як п'явка, й зробите так, щоб ці журнали зникли, розчинились у повітрі, здиміли й ніхто більше про них не згадав. Як ви досягнете цього, діло ваше; ми дозволяємо вам уживати всіх заходів, звісно, у межах закону, і не чекайте на наші накази. Кавалер Б'янко допоможе вам з Банком Сицилії, аби ви отримали необхідну суму.

У цьому місці навіть спогади Далла Пікколи стають уривчастими й фрагментарними, ніби абат теж насилу згадує те, що так прагне забути його друга особистість.

Поза тим, здається, Симоніні, прибувши на острів наприкінці вересня, затримався там аж до березня наступного року, без утаву силкуючись покласти руку на журнали Ньєво й щодва тижні отримуючи дещо роздратовані

депеші від Б'янко, котрий повсякчас питає, на якому той етапі.

Щораз сильніше відчуваючи тиск наклепницьких пліток, Ньєво тілом і душею присвятив себе тим бісовим рахункам, став уважніше прослідковувати, контролювати, пильно вичитувати тисячі квитанцій, аби бути цілковито впевненим у тому, що записує в журнал; тепер він мав неабиякий авторитет, позаяк наразі навіть Гарібальді переймався, аби не зчинився скандал та не пішли плітки, тож надав Ньєво контору, чотирьох працівників і двох охоронців, поставивши одного на сходах, а іншого — прочісувати коридор, аби ніхто не міг, так би мовити, проникнути у його найдалші кабінети й шукати журнали.

Крім того, Ньєво дав зрозуміти, що комусь його звіт буде не до вподоби, тож він боявся, що хтось викраде або прочитає його записи, а тому з усіх сил старався заховати їх так, щоб ніхто не знайшов. Отже, задля того, щоб зрозуміти, як Ньєво збирається вчинити з цими клятими документами, у Симоніні не лишилось іншого виходу, як зав'язати ще міцнішу дружбу з поетом, з яким вони вже стали справжніми товаришами.

В осінньому Палермо, досі м'якому від морських вітрів, вони проводили багато часу разом, посьорбуючи воду з анісовою настоянкою, аби лікер помалу розчинявся у воді, немов хмарина диму. Та, може, через те, що Ньєво відчував симпатію до Симоніні, а може, відчуваючи себе в'язнем у цьому місті, він мав потребу разом пофантазу-

вати. Ньєво помалу полишав свій військовий стиль і починав звірятися. Розповідав про своє кохання, яке залишив у Мілані, — кохання нездійсненне, адже він любить дружину свого кузена, і не лише кузена, але й найкращого друга. Та нічого не вдієш, кохання щоразу доводить його до іпохондрії.

— Така вже я людина, і я приречений бути таким. Я завжди неймовірний, понурий, загадковий, злостивий. Мені вже тридцять, і я повсякчас, намагаючись відволіктися від світу, який я ненавиджу, йду на війну. Вдома я залишив недописаний рукопис роману. Я хочу побачити, як він вийде у світ, але не можу дописати його, бо мушу займатися цими бридкими рахунками. Якби я тільки був амбітний, якби мав жагу до насолод... Якби я хоч лиходієм був. Як Біксіо. Але ніц. Я залишаюся хлопчаком, живу сьогоднішнім днем, обожнюю пересуватися велосипедом, люблю вдихати повітря. Я прийму смерть задля самої смерті... І по всьому.

Симоніні не намагався втішити чоловіка. Він вважав його невиліковно хворим.

На початку жовтня відбулася битва у Вольтурно¹, під час якої Гарібальді відбив останню атаку Бурбонів. Та тими ж днями генерал Чалдіні, перемігши при Кастельфідардо папську армію, вступив до Ареццо та Молізо, які вже входили до бурбонських земель. У Палермо Ньєво закусив

---

¹ Битва, що відбулася 1 жовтня 1860 року, в якій військо Гарібальді перемогло армію Неаполітанського королівства.

віжки. Він дізнався, що серед тих, хто звинувачував його у П'ємонті, були прибічники Ла Фаріни, та ще й сам Ла Фаріна бризкав отрутою на все, що знав про червоносоро-чечників.

— Мені хочеться геть-чисто все покинути, — говорив Ньєво невтішним тоном, — але саме у такі хвилини не можна покидати штурвал.

Двадцять шостого жовтня здійснилася велика подія. Війська Гарібальді у Теано зустрілися з армією Вітторіо Еммануеле. Гарібальді фактично віддав королю Південну Італію. На думку Ньєво, він мав би зробити Гарібальді королівським сенатором, але натомість, коли на початку листопада у Казерті Гарібальді вишикував чотирнадцяти-тисячне військо й три сотні кінноти, сподіваючись, що король проведе огляд лав гарібальдійського війська, він навіть носа не показав.

Сьомого листопада король переможно увійшов у Неаполь, а Гарібальді, сучасний Цинциннат¹, відійшов зі своїм військом на острів Капрера.

— Оце так чоловік, — казав Ньєво, ридаючи, як іноді трапляється з поетами (і ця його особливість найбільше драгувала Симоніні).

---

¹ Луцій Квінкцій Цинциннат (519—439 до н. е.) — давньоримський патрицій, консул. Був диктатором Рима в 458-му та 459 рр. до н. е. Вважався прикладом доброчестя та простоти. Двічі, за проханням Сенату, ставав диктатором Рима, аби захистити місто від загарбників. Цинциннат був землеробом і знав, що коли він покине свій маєток, родина загине. Втім, за шість днів розбивши ворога, він знову повернувся до землеробства, пішовши у відставку відразу після закінчення кризи й цілковито відмовившись від влади.

За кілька днів військо Гарібальді розформували, двадцять тисяч добровольців разом з трьомастами бурбонських офіцерів приєдналися до савойської армії.

— Так має бути, — казав Ньєво, — врешті, вони теж італійці, проте для нашої епопеї — це сумний кінець. Але я більше не найматимусь, візьму піврічну платню, і будьте здорові. У мене є шість місяців, щоб довести до кінця моє доручення, сподіваюсь, я впораюсь.

Імовірно, то була пекельна робота, бо наприкінці листопада Ньєво заледве встиг з липневими рахунками. На око, йому ще потрібно було місяців зо три або й більше.

Коли у грудні Вітторіо Еммануеле прибув до Палермо, Ньєво сказав Симоніні таке:

— У цих краях я останній червоносороочечник, і на мене всі дивляться, як на дикуна. Крім того, я маю віддячити прихильникам Ла Фаріни за наклепи. Якби я тільки знав, що все так скінчиться, тоді, у Генуї, замість того, щоб сісти у цю галеру, я б утопився, й то було б краще.

Дотепер Симоніні не мав нагоди дістатися до журналів Ньєво. І ось раптом у середині грудня Ньєво повідомив Симоніні, що ненадовго повертається до Мілана. Лишаючи журнали у Палермо? Забираючи їх із собою? Дізнатися про це було абсолютно неможливо.

Ньєво не повертався майже два місяці, тож Симоніні вирішив скористатися цим журливим часом (й не тільки у сенсі почуттів, казав він собі, адже що то за Різдво, коли ти у пустелі, вкритій колючими грушами, де геть немає снігу?), щоб роздивитися околиці Палермо. Симоніні купив

собі мула, знову вбрався у сутану падре Бергамаскі й вирушив із села в село, частково аби позбирати плитки у місцевих кюре та селян, але передовсім, щоб опанувати секрети сицилійської кухні.

Знаходив незалюднені таверни за межею містечка, де подавали дикі й дешеві делікатеси (але з чудовим ароматом), як-от грибний суп з хлібом: треба кинути до супниці кілька окрайців хліба, щедро приправлених олією та щойно змеленим перцем, закип'ятити у трьох чвертях підсоленої води нарізану цибулю, м'якуш томатів та мелісу, через двадцять хвилин полити хліб, потім дати трохи настоятися — і ось вам готова перша страва.

На в'їзді у містечко Багерія Симоніні надибав шинок, у якому було небагацько столиків і похмурий вхід, одначе у тій приємній, навіть у зимові місяці, тьмавості шинкар, як видавалось (а може, по суті так воно й було), досить брудна особа, готував смачні страви з потруху, як-от фаршироване серце, холодець зі свинини, субпродуктів й усіляких тельбухів.

У тому шинку він познайомився з парою досить несхожих між собою персонажів, що дозволило йому завдяки своїм надзвичайним здібностям згодом поєднати їх у цілісний план. Але не забігаймо наперед.

Перший видавався бідолашним недоумком. Шинкар попросив нагодувати його й прихистити, як годиться милосердним людям, навіть якщо він спроможний на чимало корисних послуг. Його називали Бронте, й дійсно, цілком можливо, що він урятувався від різанини в Бронте. Він

завжди захоплено згадував повстання й, перехиливши кілька склянок вина, стукав кулаком по столу й горлав: «Бааті, остегайтеся, гудина справдивості' ближається, люде не' баряться на переклик!», тобто: «Багатії, остерігайтеся, година справедливості наближається, люди не забаряються на переклик». Саме ці слова перед повстанням горланив його друга Нунціо Чіральдо Фраїунко — один з четвірки, яку пізніше розстріляв Біксіо.

Його інтелектуальне життя не було напруженим, але у нього принаймні була чітко визначена пристрасть — убити Ніно Біксіо.

Для Симоніні Бронте був лише диваком, який потрібен тільки для того, щоб перебути в його оточенні кілька галасливих зимових вечорів. З першого ж погляду його набагато більше зацікавила інша особа, персонаж волохатий і попервах відлюдкуватий, котрий, однак, щойно почувши, як чоловік питає у хазяїна таверни рецепти різноманітних страв, виказав пристрасну любов до смачного столу, так само, як і Симоніні, розповівши, як робляться аньелотті по-п'ємонтськи; а той відкрив усі секрети приготування капонати, або тушкованих баклажанів по-сицилійському. Симоніні повів мову про сире м'ясо, й самої лишень згадки вистачило, щоб його новий знайомий зголоднів, як вовк, і заходився розповідати про алхімію приготування марципанів.

Майстер Нінуццо говорив майже італійською, даючи зрозуміти, що він побачив світ. Щоб продемонструвати свою пристрасну любов до різноманітних див з місцевих

храмів і виявити пошану до духовного сану Симоніні, чоловік розповів йому про свій надзвичайно кумедний чин: він був піротехніком при Бурбонах, але не як військовий, а радше, знаючись на кустарному виробництві, стеріг і завідував порохом складом неподалік. Гарібальдійці повиганяли звідти бурбонських вояків, конфіскувавши порох і запаси, та, аби не знищувати увесь каземат, залишили Нінуццо наглядачем, поклавши йому платню військового інтенданта. І він наглядав, очікуючи на накази й нудьгуючи, плакаючи ненависть до окупантів з Півночі, ностальгічно згадуючи про часи короля й мріючи про заколоти та повстання.

— Я б міг ще пів-Палермо підняти, якби захотів, — шепотів він Симоніні, щойно второпавши, що той теж не на боці п'ємонтців. Більше того, зауваживши здивування чоловіка, Нінуццо розповів, що узурпатори й гадки не мають, що під порохом складом є печера, де повнісінько пороху, гранат та іншого військового приладдя. Їх треба зберегти до реваншу, який незабаром здійсниться, позаяк, аби ускладнити життя п'ємонтським загарбникам, у горах уже збирається повстанська армія.

Під час розповіді чоловікові пласкі риси обличчя й тьмяні очі мало-помалу ставали майже привабливими. Якось Нінуццо навіть повів Симоніні до свого каземату й, повернувшись після перевірки своїх схованок, показав йому сіруваті гранули на долоні.

— Ох, превелебний отче, — казав він, — немає нічого кращого за високоякісний порох. Дивіться, який колір

Його називали Бронте, й дійсно, цілком можливо,
що він урятувався від різанини в Бронте...

сірий, як шиферина, й він не кришиться, якщо його придушиш пальцем. Якби ви мали аркуш паперу, я б поклав на нього ось цей порох, підпалив, він би згорів, не зачепивши папірця. Колись його виготовляли з сімдесяти п'яти часток селітри, дванадцяти часток вугілля й дванадцяти часток сірки, а потім перейшли на порох в англійських пропорціях, як його називають, — п'ятнадцять часток вугілля, десять часток сірки, й отак програєш війни, бо твої гармати не стріляють. Зараз ми, піротехніки (на жаль чи дяка Богові, нас лишилось небагато), кладемо замість селітри нітронатрит, а то вже зовсім інша справа.

— Кращий?

— Найкращий. Ось дивіться, падре, зараз виготовляють одну вибухівку на день, і одна гірша за іншу. Якось один королівський офіцер (звісно, справжній) удавав великого знайка, радячи мені використовувати найновіший винахід — пірогліцерин. Не знав-бо, що він використовується лише для детонації, а отже, його надзвичайно складно детонувати, тож треба було б стати поруч і гепнути молотком, але тоді злетиш у повітря раніше за ядро. Послухайте, якщо ви надумаете висадити когось у повітря, немає кращого засобу, як старий порох. Поза тим, це ще й надзвичайне видовище.

Майстер Нінуццо видавався таким вдоволенням, ніби на всім білім світі не існувало нічого кращого. Спочатку Симоніні не зважив на ці його вигадки. Та пізніше, у січні, він знову про них згадав.

Власне, вивчаючи можливості заволодіти бухгалтерією експедиції, Симоніні казав собі: або ж ці рахунки зараз знаходяться у Палермо, або ж знову тут з'являться, коли Ньєво повернеться з Півночі. А потім він муситиме відправити їх до Турина морем. Отож немає сенсу ходити за ним по п'ятах удень і вночі, тим паче, що документи заховано до сейфа, до якого я не дістанусь, а як і дістанусь, то все одно не відчиню. А якщо таки дістанусь і відчиню, зчиниться скандал, Ньєво розповість усім, що папери зникли, й у крадіжці можуть звинуватити моїх туринських роботодавців. Або ж усе пройде тихо, якщо я заскочу Ньєво зненацька з рахунками у руці й всаджу йому ножа у спину. Такий мрець, як Ньєво — це завжди дуже дітклива штука. «Треба, щоб журнали здиміли», — так сказали у Турині. Одначе разом з документами має здиміти й сам Ньєво, та ще й так, що на тлі його зникнення (яке має, звісно, бути цілком випадковим і природним) зникнення паперів стало б другорядним. Отже вчинити підпал чи висадити у повітря інтендантський штаб? Надто кидається в очі. Значить, немає іншого варіанта, як прибрати Ньєво, папери й усе, що має до нього стосунок, коли він знову пливтиме з Палермо до Турина. Коли йдуть на дно п'ятдесят чи шістдесят душ, нікому й на думку не спаде, що метою були чотири аркуші чернеток.

Це, звісно, фантастична й смілива думка, але, здається, Симоніні ставав не лише старшим, але й мудрішим, і тепер уже був не час для дрібних забавок з кількома університетськими друзяками.

Він уже пізнав війну, звук до смерті, на щастя, чужої, й жваво був зацікавлений у тому, щоб не скінчити у фортецях, про які йому казав Негрі ді Сенфрон.

Певна річ, що над цим задумом Симоніні мусив поміркувати не один день, тим паче, що все одно не мав іншої справи. Тим часом за смачними сніданками він питався поради у майстра Нінуццо.

— Маестро Нінуццо, ви, мабуть, питаєте, чому я тут, а я відповім вам, що я прибув за наказом Святого Отця, прагнучи відновлення правління нашого суверена, короля обох Сицилій.

— Отче, я до ваших послуг, скажіть, що я маю робити?

— Отже, у день, який я поки напевне не знаю, з Палермо на континент відпливе пароплав. На його борту у сейфі лежатимуть накази й плани, завдяки яким авторитет нашого Святого Отця буде навіки зруйновано, а короля — знеславлено. Так-от, цей пароплав має затонути раніше, ніж прибуде до Турина, й жодна ані душа, ані річ не повинні вціліти.

— Як раку ногу одірвать, падре. Для цього використовують найновішу розробку, яку, якщо я не помиляюсь, вигадали американці. «Вугільна торпеда». Це бомба, яка нагадує купу вугілля. Ховаєш це вугілля поміж копалин, якими будуть топити на кораблі, а щойно торпеда опиниться у грубі, розігрівшись до потрібної температури, вона спричиняє вибух.

— Непогано. Але цю купу вугілля треба відправити у грубу в потрібний момент. Не варто, щоб корабель ви-

бухнув раніше чи пізніше, ніж треба, тобто він не має злетіти в повітря невдовзі після відплиття чи майже перед самісіньким прибуттям, аби це не сталося привселюдно. Вибух має статися на півдорозі, подалі від непотрібних очей.

— Це найважче. Адже підкупити кочегара ми не зможемо, позаяк саме він стане першою жертвою, отже, доведеться розраховувати точний час, коли вугілля покладуть у грубу. А тут нам і чаклунка не зарадить...

— І що ж тепер робити?

— Тепер, любий отче, треба знову скористатися засобом, який неодмінно спрацьовує: барильцем з порохом, до якого приєднано гарненький бікфордів шнур.

— Але хто ж погодиться запалити шнур, знаючи, що його звинуватять у вчиненні вибуху?

— Ніхто, окрім професіоналів, яких, дякувати Богові чи на превеликий жаль, лишилось небагато. Знавець уміє визначати необхідну довжину шнура. Колись їх робили із солом'яної стерні, наповненої чорним порохом, чи із сірчанним гнотом, або з мотузки, просякнутої селітрою та обмащеної дьогтем. З таким шнуром ніколи не знаєш, скільки взяти, щоб досягти мети. Але ось уже тридцять років, дякувати Богові, на світі є шнур тривалого згорання, якого я саме трошечки маю у своїй печері.

— А з його допомогою?..

— А з його допомогою можна вирахувати, скільки тобі потрібно, починаючи від моменту, коли підпалюєш шнур, і до тієї хвилини, коли вогонь досягне пороху, тож, зважа-

ючи на довжину шнура, можна визначити час. Тож, якщо піротехнік, запаливши шнур, знатиме, що у певному місці на кораблі його чекатиме хтось, уже спустивши шлюпку на воду, а корабель злетить у повітря, коли вони будуть на безпечній відстані, то все буде пречудово, та що там — шедеврально!

— Та, маестро Нінуццо, є однеєнєкє «але»... Уявіть, що в призначений день море штормитиме й ніхто не зможе спустити човна. Такий піротехнік, як ви, наразився б на таку небезпеку?

— Відверто кажучи, ні, отче.

Просити маестро Нінуццо йти на майже невідворотну смерть було не варто, а от когось не з таким гострим розумом, як у нього, — цілком можливо.

Наприкінці січня Ньєво повернувся з Мілана до Неаполя й пробув там десь днів з п'ятнадцять, можливо, збираючи документи ще й там. Через два тижні він отримав наказ повернутися до Палермо й, зібравши там усі свої журнали (отже, вони були там), повертатися до Турина.

Зустріч із Симоніні була по-братньому тепла й емоційна. Ньєво поринув у сентиментальні спогади про подорож на Північ, про своє нездійсненне кохання, яке, чи то на біду, чи то на щастя, відродилося під час його короткого візиту... Здавалосьь, Симоніні слухає елеґійні розповіді свого друга, й на очі йому навертаються сльози, та насправді він нетерпляче чекав, поки Ньєво скаже, яким транспортом папери поїдуть до Турина.

І ось, нарешті, Ньєво заговорив. На початку березня він сяде на пароплав «Геркулес» до Неаполя, а звідти дістанеться Генуї. «Геркулес» — пристойне судно англійського виробництва, має двійко бічних коліс, п'ятнадцять чоловік екіпажу й здатне перевозити кілька десятків пасажирів. У пароплава довга історія, але до старих ночов йому ще далеко й судно добре годилося для свого призначення. З цієї миті Симоніні заходився зібрати якомога більше інформації: дізнався, де мешкає капітан судна, Мікеле Манчіно, і, потеревенивши з моряками, отримав уявлення про те, яким є пароплав зсередини.

Отже, знову смиренний у сутані, Симоніні повернувся у Батерію й, підзвавши до себе того самого Бронте, сказав таке:

— Бронте, з Палермо до Неаполя відпливає пароплав, на борту якого буде Ніно Біксіо. Настала слушна мить, аби ми, останні оборонці трону, помстилися за те, що він зробив з твоїм рідним містечком. Тобі випала честь узяти участь у його страті.

— Скажіть, що я маю робити.

— Осьдечки шнур, довжину якого визначила людина, яка знає більше за нас з тобою. Обв'яжися ним. Наш чоловік, капітан Симоніні, гарібальдійський офіцер, котрий є таємним прихильником нашого короля, накаже взяти на борт ящик, де міститиметься військова таємниця, попередивши, що його у тюрмі повсякчас стерегтиме людина, якій він довіряє, тобто ти. Найпевніше, в ящику буде порох. Симоніні зійде на судно разом з тобою й зробить так, що,

коли ви опинитесь на певній широті, ти отримаєш команду розперезатися, прикріпити й запалити шнур. Тим часом він спустить на воду шлюпку. Довжину й міцність мотузки розраховано саме на стільки, щоб дати тобі змогу вийти з трюму на корму, де тебе вже чекатиме Симоніні. Перш ніж судно вибухне, а з ним і той триклятий Біксіо, у вас буде вдосталь часу, аби відплисти якнайдалі. Та не зустрічайся з цим Симоніні й не наближайся до нього, навіть якщо побачиш цього чоловіка. До пароплава тебе возом відвезе Нінуццо, а приїхавши, знайдеш моряка на ймення Альмало. Він проведе тебе у трюм, і ти сидітимеш там, як миша під віником, аж допоки Альмало не прийде й не скаже, що прийшов час зробити ти сам знаєш що.

У Бронте сяяли очі, але він не був цілковитим дурнем:

— А якщо на морі буде шторм?

— Якщо, сидячи у трюмі, відчуєш, що пароплав трошки хитається, не переймайся, шлюпка міцна й широка, має щоглу й вітрило, та й суша буде недалечко. Крім того, якщо капітанові Симоніні хвилі видадуться занадто великими, він не захоче ризикувати життям. Ти просто не отримаєш команду, й Біксіо прикінчать іншим разом. Але якщо тобі все-таки прийде наказ, то, значить, хтось, хто краще за тебе знається на морі, упевнений, що ви дістанетесь до Стромболі цілими й неушкодженими.

Бронте був захоплений і згідливий. Довгі таємні зібрання з маестро Нінуццо, на яких він доводив до ладу свій пекельний пристрій. У слушний момент Симоніні постав перед капітаном Манчіно, одягнувшись майже так, як

одягаються на похорон, достоту так, якими зазвичай люди уявляють шпигунів та таємних агентів, прихопивши із собою перепустку та купу штемпелів і печаток, з котрих випливало, що за дорученням Його Величності Вітторіо Еммануеле II він має доправити до Неаполя ящик зі страшенно секретними матеріалами. Ящик треба сховати у трюмі поміж іншого краму, аби на нього не звертали зайвої уваги, крім того, поряд з ранку до ночі має перебувати довірена особа Симоніні. Привезе коробку моряк Альмало, який уже неодноразово виконував завдання, які довіряли йому військові, а про решту капітанові цікавитися зовсім не потрібно. У Неаполі ящик забере й подбає про нього офіцер берсальєрів¹.

Отож план був надзвичайно простий, й операція нікому не має впасти в око, тим паче Ньєво, який тільки й переймався тим, як сховати свої бухгалтерські книги.

Передбачалося, що «Геркулес» відпливе десь о першій по обіді, а власне плавання до Неаполя триватиме чотирнадцять-шістнадцять днів. Слушно було б підірвати судно, коли воно підпливе до острова Стромболі, де місцевий вулкан, повсякчас виявляючи слабку активність, уночі харкав вогняним жаром, тож навіть з першими світанковими виблисками ніхто б не зауважив, як вибухнуло судно.

Певна річ, Симоніні вже давно зустрівся з Альмало, бо той видався йому найбільш продажним серед тієї потолочі, він щедро йому заплатив, давши ще й кілька дуже важли-

---

¹ Стрільці в італійській армії, елітна надмобільна піхота.

вих розпоряджень: йому треба чекати Бронте на молу, а потім провести його у трюм.

— А щодо решти, тобі, незалежно від того, яка на морі буде погода, потрібно буде дивитися за тим, коли надвечір на обрії з'являться перші вогняні викиди Стромболі. Як з'являться, спустишся у трюм, підійдеш до того чоловіка й скажеш таке: «Капітан каже, що час настав». І не забувай собі голову, що йому час зробити, а щоб тобі не закортіло дізнатись, скажу тобі лишень, що чоловікові тому потрібно буде відшукати в ящику пляшку з посланням і викинути її через ілюмінатор у море; десь поруч буде чоловік у човні, який і доправить пляшку на Стромболі. Від тебе треба лише, щоб ти повернувся у свою каюту й усе забув. А тепер повтори те, що маєш сказати.

— Капітан каже, що час настав.

— Молодчина.

Перед відплиттям Симоніні, стоячи на молу, прощався з Ньєво. Прощання було дуже зворушливим.

— Друже мій дорогенький, — казав Ньєво, — ти так довго був зі мною поруч, і я відкрив тобі свою душу. Можливо, ми більше не побачимося. Щойно у Турині я віддам ці рахунки, я повернуся до Мілана, а там... Побачимо... Може, візьмусь за свій роман. Обійми мене, друже, прощавай, і слава Італії!

— Прощавай, Іпполіто, я завжди пам'ятатиму про тебе, — відповідав йому Симоніні, який навіть спромігся видавити із себе кілька сльозинок, адже вже почав був уживатися у свою роль.

Ньєво наказав забрати з воза важезний ящик і, не відводячи очей, слідкував за тим, як його помічники вантажать ящика на борт корабля.

Просто перед тим, як Ньєво зійшов на трап, до нього підійшли двоє друзів, з котрими Симоніні не був знайомий, переконували чоловіка не пливати на «Геркулесі», адже, на їхню думку, це ненадійне судно, а почекаати до завтрашнього ранку, коли відходитиме «Електрик» — корабель надзвичайно добротний. На якусь мить Симоніні завагався, та Ньєво відразу почав знизувати плечима, відповідаючи, що чим раніше документи доправлять, тим краще... Невдовзі «Геркулес» уже покидав акваторію порту...

Сказати, що Симоніні провів решту дня у дуже доброму гуморі, значить, переоцінити його холонокровність. До кінця дня й увесь вечір він чекав на подію, якої б не побачив на власні очі, навіть якби зійшов на Пунта Раїзі, що височіла над Палермо. Він переконував себе, що згідно з розрахунками, можливо, десь близько дев'ятої вечора корабель уже буде під водою. Симоніні, звісно, не був певен, що Бронте вчинить до цяточки так, як йому було наказано, але він уявляв, як Альмало, побачивши віддаля Стромболі, йде у трюм передавати наказ, тоді бідолаха встромляє шнур у ящика й, підпаливши його, прожогом мчить на корму, де ніхто на нього не чекає. І навіть якщо чоловік докумекає, що його ошукали, кинеться, немов божевільний (зрештою, ким же ще він був?), аби загасити шнур вчасно, буде вже запізно, й вибух застане його на зворотному шляху.

...згідно з розрахунками, можливо десь близько дев'ятої вечора все скінчиться...

Симоніні був у такому гарному гуморі через виконане завдання, що, перевдягнувшись у священицьку сутану, вирішив почастувати себе поживною вечерею у таверні у Багерії, яка складалася з пасти, сардин та пішікйото, тушкованого у продовгуватій пательні (сушеної тріски, відмоченої протягом двох днів у холодній воді й дрібненько порізаної, з цибулею, стеблами селери, морквиною, склянкою олії, м'якуша з томатів та чорних оливок без кісточок, фісташками, виноградом без кісточок, родзинками та вимоченими від солі каперсами, сіллю та перцем).

Потім він згадав про маестро Нінуццо. Дозволяти такому небезпечному свідку вільно розгулювати не годиться. Отож Симоніні, злізши на свого мула, поїхав до порохового складу. Маестро Нінуццо, стоячи в одвірку й смалячи стару сигару, привітав його широкою усмішкою:

— Гадаєте, падре, справу зроблено?

— Гадаю, зроблено, ви, маестро Нінуццо, можете собою пишатися, — відповів йому Симоніні, обіймаючись зі словами «Слава королю», як казали у тих місцях. Обіймаючи маестро, Симоніні на дві п'яді встромив йому в спину кинджала.

З огляду на те, що те місце було досить безлюдне, хтозна, коли знайдуть труп. А якщо потім хтось із жандармів чи хтось інший знайде тіло, через якусь неймовірну випадковість підніметься у шинок у Багерії, то там скажуть, що маестро Нінуццо останні кілька місяців вечорами водився з одним святим отцем — неабияким п'яндилигою. Але навіть того священика відшукати буде неможливо, бо Си-

моніні збирався незабаром чкурнути на континент. А що ж до Бронте, то його пропажею ніхто ніколи не переймається.

Симоніні повернувся до Турина десь у середині березня, нетерпляче чекаючи зустрічі зі своїми роботодавцями, адже їм прийшов час сплатити рахунки. І дійсно, якимось по обіді до кабінету Симоніні завітав Б'янко й, умостившись напроти письмового столу, сказав таке:

— Симоніні, ви ніколи не робите все до ладу!

— Як же ж це, — запротестував Симоніні, — ви ж хотіли, щоб папери здиміли, і тепер спробуйте-но знайдіть їх!

— Так то воно так, але разом з документами здимів і полковник Ньєво, а це вже більше, ніж ми сподівались. Це затонуле судно вже здійняло багацько галасу, й ми не певні, що вдасться сховати справу під сукно. Важко буде зробити так, щоб не приплели Секретну службу. Врешті-решт, ми, звісно, зробимо це, але єдиною слабкою ланкою у цьому ланцюжку лишаєтесь ви. Рано чи пізно може вигулькнути якийсь свідок, який згадає, що у Палермо ви були близьким другом Ньєво й що (от так збіг) ви працювали у тому місті за дорученням Боджіо. Боджіо, Кавур, уряд... Святий Боже, лячно подумати, які поповзуть через це чутки. Тому вам треба зникнути.

— У фортецю? — спитав Симоніні.

— Навіть про особу, яку відправили у фортецю, можуть пліткувати. Ми не маємо бажання повторювати той фарс про людину у залізній масці. У нас на гадці дещо менш те-

атральне. Ви кинете всі свої справи й сховаєтеся за кордоном. У Парижі. Для початку вам стане половини суми, про яку ми домовилися. По суті, ви хотіли зробити більше, ніж треба, а це все одно, що зробити діло наполовину. Проте, оскільки ми не можемо вдавати, що, прибувши до Парижа, ви довго протягнете, не наламавши дров, ми відразу зведемо вас із нашими людьми на місці, які довірять вам якесь таємне завдання. Скажімо так, ви переходите на утримання іншого управління.

9

Париж

2 квітня 1897 року, пізнього вечора

Відколи я веду цей щоденник, більше не відвідую ресторації. Вчора ввечері мені треба було розважитися, тож я вирішив піти у заклад, де, хто б мені не трапився, був би таким п'яним, що ані я б його не впізнав, ані він мене. Таке місце — кабаре «Père Lunette», розташоване тут неподалік на рю де Англез, котре називається так через величезні окуляри *a rinse-nez* над вхідними дверима, які висять там хтозна-відколи й навіщо.

Крім того, що у тому закладі є що попоїсти, там ще можна погризти сирку, який власники продають майже задарма задля того, щоб у вас прокинулася спрага. Загалом у кабаре п'ють та співають, точніше — співають місцеві «артисти»: Фіфі Лабсінт, Арман ле Гулар, Гастон Труа-Патте. Перша вітальня — коридор, половину якого займає стійка, за якою розташовуються хазяїн, хазяйка та, посеред лайок та реготу клієнтів, спить маленька дитина. Напроти лавки вздовж стіни — довжелезний стіл, за яким можуть присісти клієнти, які вже замовили напій. У шафі позаду лавки стоїть мішанина найрізноманітніших «нутровідворотних» речей, які ли-

шень можна знайти у Парижі. Та найвірніші поціновувачі закладу йдуть до зали у глибині кабаре, за двійко столів, навколо яких п'янички сплять на плечі один одного. Усі стіни в кімнатах розписані малюнками самих відвідувачів, майже завжди — сороміцькими.

Учора ввечері я сидів поруч із жінкою, яка замірилась по ковточку вихлебтати свій -надцятий абсент. Мені здається, я її впізнав: це колишня художниця з ілюстрованого журналу, яка мало-помалу розпустилася, може, тому, що знала, що нездужає на сухоти й жити їй лишилося небагато; наразі вона за склянку пропонує клієнтам їхній портрет, але рука у неї вже тремтить. Якщо їй поталанить, то сухотка її не спалить і вона помре раніше, глупої ночі впавши у води Б'євру.

Ми з нею обмінялися кількома словами (у цьому місті я вже десять днів так ховаюся від людських очей, що вже навіть розмова з жінкою мене тішить), і з кожною черговою склянкою абсенту, яким я її частую, не можу втриматись, щоб не замовити й собі порцію.

І ось я пишу, перед очима і в голові туман: ідеальні умови для того, щоб пригадувати погано й мало.

Пригадую, приїхавши до Парижа, я був занепокоєний (воно й не дивно, мене ж бо фактично заслали), але це місто полонило мене, й я вирішив, що решту життя проживу саме тут.

Я не знав, наскільки мушу розтягти кошти, які мав при собі, тож винайняв кімнатчину в готелі у районі Б'євр. Мені ще поталанило, що я можу зняти кімнату тільки для себе, бо у таких сховках часто немає жодного віконечка й туляться п'ятнадцять сінників. Усі меблі у кімнатці склалися з не-

добірок після чийогось переїзду, простираadlo у червах, для обмивання — невеличка цинкова раковина, замість убиральні — відро, не було навіть стільця, а про мило й рушник узагалі немає мови. В об'яві, яка висіла на стіні, просили залишати ключі у замку зовні, вочевидь, аби зекономити час поліцейським, які частенько вривалися, хапаючи за волосся тих, хто вже спить, гарненько розглядаючи їх при світлі ліхтаря, кидаючи вниз писком тих, яких не впізнавали, й, перше натовкши від душі боки, на випадок, якщо пручатимуться, пускали зі сходів тих, за ким прийшли.

Що ж до обіду, то на рю дю Петі Пон я надибав таверну, де обід коштував копійки: все зіпсоване м'ясо, яке м'ясники у Ле-Аль викидали на смітник (позеленіле жирне й почорніле пісне), вдосвіта збиралося, його перемивали, щедро пере́сипали сіллю та перцем, відмочували в оцті, вивішували на сорок вісім годин на гарному протязі у глибині двору, й ось воно вже готове для частування відвідувачів. Стовідсоткова дизентерія за доступною ціною.

Зважаючи на звички, яких я набрався у Турині, й щедротну палермську їжу, я, якщо не отримаю грошень від людей, до яких мене направив кавалер Б'янко, відкину копита вже за кілька тижнів. Так, я міг дозволити собі «Нобло» на рю де ла Юшетт. Увійшовши, потрапляєш у велику залу, яка вікнами виходить у старе дворище. Зазвичай хліб слід було приносити із собою. Поруч із входом — каса, за якою стояла господиня та двійко її дочок: вони записували у рахунки делікатеси: ростбіф, сир, варення, або ж роздавали печену грушу з парою горішків. За касою сиділи клієнти, що замовляли щонаймен-

ше півлітра вина, ремісники, артисти без копійки у кишені, художники-копіїсти.

Проминувши касу, потрапляєш у кухню, де на величезній печі готують рагу з баранини, дикого кабана чи яловичини, варять горохове пюре чи сочевицю. Обслуговування у цьому закладі не передбачалося: тарілки та столові прибори треба було шукати самотужки, а потім ставати у чергу до кухаря. Отак, по черзі штовхаючись, відвідувачі просувалися до величезного *table d'hôte*¹, несучи у руках свою тарілку. Юшка за два сольдо, яловичина за чотири, хліб за десять сантиметрів, принесений із собою, — і ось вам обід за сорок сантиметрів. Наїдки не здавалися мені вишуканими, хоча згодом я зауважив, що серед відвідувачів є люди з гарним достатком, які навідуються в це місце, бо полюбляють якшатися з усіляким набродом.

Утім, навіть ще за часів, як я не міг дозволити собі ходити до «Нобло», я жодного разу не пожалкував через ті перші пекельні тижні: я познайомився з багатьма корисними людьми й обжився у середовищі, в якому пізніше мав плавати, як риба у річці. Дослухаючись до розмов, які точилися у тих завулках, я дізнався про інші шляхи, про інші місцини Парижа, як-от рю де Лапе, яку цілком присвятили бруктові: і тому, який годиться для ремісників та для родинного вжитку, і для більш осудного виробництва, наприклад, відмичок, дублікатів для ключів чи навіть кинджалів зі складним лезом, який потай носять у кишені у куртці.

Я намагався якнайменше сидіти у чотирьох стінах, присвячуючи свій час єдиному задоволенню, яке лишається

---

¹ Великий обідній стіл, за яким їдять гуртом (фр.).

парижанину з порожніми кишенями: я гуляв бульварами. Дотепер я зовсім не уявляв, наскільки Париж більший за Турин. У мене перехоплювало подих від різноманіття люду всіх прошарків суспільства, які блукали навколо мене. Зовсім небагато з них поспішали за закупами, позаяк майже кожен виходив, більше аби покрутитися один перед одним. Пристойні парижанки вдягалися з надзвичайно добрим смаком, тож мою увагу привертали якщо не вони самі, то їхні стильні зачіски. Однак, на жаль, під час моїх прогулянок траплялися і пані, як би то мовити, непристойні, які, задля того, щоб привернути увагу нашої статі, перевдягалися набагато винахідливіше.

І хвойди, навіть ті, які не були такими вульгарними, як повії з *brasseries à femmes*, про котрих я дізнався пізніше, були лише для чоловіків з добрим економічним становищем, це відразу впадало в око, з огляду на ті диявольські хитрощі, до яких удавалися ці жінки, аби звабити свою жертву. Згодом один мій інформатор розповів, як колись по цих бульварах ходили лише *grisettes* — молоді, трохи дурнуваті дівчата, які цнотливими не були, але натомість були безкорисливими, не просячи у коханців ані суконь, ані коштовностей, ще й тому, що ті коханці були біднішими за них самих.

Потім вони зникли, як різновид монет карліно¹. З'явилися *lorette*², *biche*³ та *cocotte*⁴ — вони були не набагато дотепніші

---

¹ Золоті чи срібні монети, які були в ужитку в різних італійських князівствах аж до початку XIX століття.

² Утриманка (фр.).

³ Дами півсвіту (фр.).

⁴ Кокотка (фр.).

У мене перехоплювало подих від різноманіття люду
усіх прошарків суспільства...

й розумніші за *grisettes*, але дуже полюбили кашеміри та мережива. На час, коли я приїхав до Парижа, замість *lorette* з'явилися куртизанки: жінки з багатючими коханцями, у діамантах та на екіпажах. Тепер у край нечасто можна було зустріти куртизанку на бульварі. Ці *dames aux camelias*¹ вирішили, що головним їхнім моральним принципом буде безсердечність, нечуйність, невдячність і вміння використовувати імпотентів, які платять лише за те, щоб виблиснути в їхньому товаристві в ложі в Опері. Яка ж гидка стаття.

Тим часом я познайомився з Клеманом Фабр де Лагранжем. Туринські роботодавці направили мене за певною адресою у невеличку простеньку будівлю, яка розташовувалась на вулиці, котру, через обачність, яка з'явилась у мене завдяки моєму фахові, я не буду називати навіть на аркуші паперу, який ніхто ніколи не прочитає. Гадаю, Лагранж працює у політичному відділку *Direction Générale de la Sûreté Publique*², хоча я так ніколи й не зрозумів, хто він у цій піраміді — основа чи верхівка. Здавалось, навіть якби мене тортурили, я б мав тримати язика за зубами й нічого не розповідати про той механізм добування політичної інформації. Насправді я навіть не знав, чи офіс Лагранжа розташовувався у цій будівлі: на цю адресу я відправив листа, щоб повідомити йому, що маю рекомендації від кавалера Б'янко, й два дні по тому мені відповіли запискою, в якій запрошували на нотрдамський церковний цвинтар. Я вгадав Лагранжа за червоною гвозди-

---

¹ Дами з камеліями (фр.).

² Головне управління поліції (фр.).

кою у петлиці. Відтепер він запрошував мене у найнеймовірніші місця: кабаре, церкву, сад, — але ці місця ніколи не повторювались.

Тими днями Лагранж мав нагальну потребу в певному документі, і я чудово з ним упорався. Чоловіку я тут-таки сподобався й віднині працював на нього, як у народі кажуть, як *indicateur*¹, отримуючи щомісяця триста франків платні плюс сто тридцять на витрати (ще чайові у виключних випадках та окремо за складання документів). Імперія витрачає чималенькі кошти на своїх інформаторів, безперечно, набагато значніші за витрати Сардинського королівства: я чув плітки, що з семи мільйонів франків, які щорічно отримує поліція, два мільйони йде на збирання політичної інформації. Проте, якщо вірити іншим чуткам, бюджет поліції складає чотирнадцять мільйонів, з яких вони, щоправда, мають платити за овації імператору, коли той проїжджає вулицями, загонам, яких відправили наглядати за мацціанцями, а також провокаторам і справжнісіньким шпигунам.

На службі у Лагранжа я заробляв щонайменше п'ять тисяч на рік, познайомившись через нього з кількома приватними клієнтами; тож невдовзі я зміг відкрити свою теперішню практику (чи то пак *brocantage*² як прикриття).

Враховуючи, що за підробку заповіту я міг узяти цілу тисячу, а освячені облатки продавав по сотні франків, позаяк неможливо було розжитися ними у великій кількості, підробляючи по чотири заповіти та продаючи по десять облаток

---

¹ Вістувальник, інформатор (*фр.*).

² Торгівля старими та вживаними речами (*фр.*).

протягом місяця, завдяки своїй практиці я отримував ще п'ять тисяч прибутку, а маючи сто тисяч річного заробітку, я став тим, кого у Парижі називають заможним буржуа. Певна річ, заробіток був непевний, тому я мріяв про те, щоб отримувати десять тисяч не в якості доходу, а в якості ренти, а вкупі з трьома процентами державних цінних паперів (найнадійніших), я б міг мати триста тисяч франків на рік. На той час така сума була доступна паризькій куртизанці, але не надзвичайно маловідомому нотаріусу.

А тим часом, очікуючи на несподіваний талан, я вже міг перетворитися зі стороннього спостерігача на головного героя паризьких веселощів. Мене ніколи не цікавив театр, де розігрують ті жахливі трагедії, декламуючи александрійським віршем¹, а музейні зали навіювали на мене нудьгу. Проте Париж міг запропонувати мені дещо краще: свої ресторації. Перша, до якої я б волів завітати, навіть попри те, що вона надзвичайно дорога (бо я чув, як її навіть і в Турині нахвалявали), — «Grand Véfour», яка розташована під портиками Королівського палацу. Здається, сюди навіть Віктор Гюго ходив посмакувати баранячою грудинкою з білою квасолею. Ще одна місцина, яка мене відразу ж привабила, — «Café Anglais», на розі рю Грамон та Італійського бульвару. Місце, яке колись відвідували лише слуги й візники, тепер збирає за своїми столиками *tout Paris*². Саме тут я скуштував *pommes Anna, le écrevisses bordelaises, le mousses de volaille, le mauviettes*

---

¹ Римований 12-складний вірш із цезурою (паузою) посередині, обов'язковим наголосом на 6-му і 12-му складах та чергуванням парних чоловічих та жіночих рим.

² Увесь Париж (фр.).

*en cerises, le petites timbales à la Pompadour, il cimier de chevreuil, fonds d'artichauts à la jardinière*¹, сорбе з шампанського вина. Тільки-но згадавши ці назви, я відчуваю, що життя варте того, щоб його прожити.

Крім ресторанів, мене зачаровували *passage*. *Passage Jouffroy*, либонь, тому, що там розташовувались найліпші паризькі ресторани, як-от «*Dîner de Paris*», «*Dîner du Rocher*» та «*Dîner Jouffroy*». Навіть сьогодні, особливо щосуботи, складається таке враження, що увесь Париж призначає зустрічі у цій кришталевій залі, де штовхаються знуджені добродії та, як на мій смак, занадто напарфумлені панянки.

Можливо, мене навіть більше цікавив *passage des Panopamas*². Тут можна побачити більш близьку до народу фауну: буржуа та провінціалів, котрі не зводили очей з предметів антикваріату, які вони ніколи не зможуть собі дозволити, а також тут крутяться молоді робітниці, які щойно вийшли з заводу. Якщо треба тихцем підглядати за жіноцтвом, то краще вже гарно вбрані панянки з *passage Jouffroy*, як уже кому до смаку, та щоб подивитися на робітниць, *suiveurs*³, чоловіки середнього віку в закопчених зелених окулярах, розгулюють туди й сюди по всій залі. І взагалі сумнівно, щоб усі ті робітниці справді ними були, адже те, що вони вдягнені у прості

---

¹ «Картопля Анна» (класична французька страва), раки по-бордоськи, курячий мус, дичина у вишні, суп-крем зі спаржі а-ля Помпадур, оленячий окіст, артишоки (фр.).

² Крита склом вулиця в Парижі, на якій розташовано багато найрізноманітніших крамниць.

³ Чоловіки, що чіпляються до жінок на вулицях (фр.).

суконьки, тюлеві чепці та нагрудники, ще ні про що не свідчить. Треба роздивитися пучки на їхніх пальцях, і якщо на них немає уколів, подряпин чи маленьких укусів, то слід би було сказати, що дівчата, саме завдяки цим чарівним *suiveurs*, провадять більш активний спосіб життя.

На цих *passage* я не підглядаю тихцем за робітницями, я дивлюся за *suiveurs* (урешті-решт, хто ж сказав, що у кафешантанах філософ той, хто дивиться на сцену, а не в партер?). Коли-небудь вони можуть стати моїми клієнтами або ж знаряддями у моїх руках. За декотрими з них я йду аж до їхньої оселі, коли вони повертаються, аби обійняти розжирілу дружину й півдюжини дітлахів. Запам'ятовую їмню адресу. Хто-зна. Я б міг знищити їх лише однею листом. Я кажу «коли-небудь», якщо у цьому буде потреба.

З різних завдань, що Лагранж доручав мені на початку, я не пам'ятаю майже нічого. На думку спадає лише одне ім'я — абат Буллен, але то, мабуть, стосується більш пізніх часів, навіть трапилось незадовго або ж уже після війни (я спроможний згадати, що десь посередині була війна, коли у Парижі все було догори дригом).

Абсент завершує свою справу, і якщо я зараз дмухну на свічку, гніт добряче спалахне.

10

Спантеличений Далла Піккола

З квітня 1897 року

Любий капітане Симоніні,

сьогодні вранці я прокинувся з важкою головою й дивним смородом із рота. Прости Боже, та це ж абсент! Я запевняю вас, капітане, що я ще не читав ваших записів про вчорашній вечір. Як же я міг знати, що ви пили, коли я сам цього не вживав? І як може представник духівництва впізнати запах забороненої, а отже, невідомої йому речовини? Або не так, у мене в голові плутанина, я пишу про запах, який відчув, прокинувшись уранці, але вже після того, як прочитав ваші записи, й це на мене так подіяло те, що ви написали. І дійсно, якщо я ніколи не вживав абсенту, то звідки ж мені знати, що те, що я відчув у роті, — абсент? Це сморід чогось іншого, що я через ваш щоденник вважав абсентом.

Ох, святий Боже, я прокинувся у власному ліжку, й усе видавалось начебто цілком нормальним, ніби я увесь минулий місяць тільки те й робив. Хіба знав, що треба сходити у вашу квартиру. Там, чи то пак тут, я читав сторінки з вашого щоденника, на який раніше не звертав жодної

На цих passage я не підглядаю тихцем за робітницями,
я дивлюся за *suiveurs*...

уваги. Я зауважив, що ви натякаєте на Буллена, і в моїй голові дійсно щось вигулькнуло, але дуже непевно й плутано.

Я проговорив це ім'я кілька разів уголос, і у моєму мозку стався струс, ніби ваші лікарі Бурю та Бюро приклали мені до одного місця металеві магнітні пластини, чи ваш лікар Шарко, припустімо, поведивши мені перед обличчям долоною, увів мене в стан виразного сомнамбулізму.

У мене перед очима з'явилося ніби видіння, в якому священик плював у рота біснуватій.

11

Жолі

Зі щоденника за 3 квітня, пізня ніч

Сторінка зі щоденника, яку писав Далла Піккола, несподівано обривається. Можливо, він почув якийсь шум чи як унизу відчинилися двері. Зважте, що це навіть Оповідача спантеличило. Вочевидь, Далла Піккола з'являється лише у тих випадках, коли Симоніні потрібно почути голос совісті, яка дорікає йому забавами чи закликає до правдивості фактів, а щодо решти, то, здається, він радше забув себе самого. Відверто кажучи, якби на цих сторінках не писалася щира правда, можна було б подумати, що це вправний Оповідач створив це чергування амнезійної ейфорії та дисфоричного¹ повернення пам'яті.

Навесні 1865-го Лагранж, покликавши Симоніні зустрітись на лавці у Люксембурзькому парку, показав йому зім'яту книжечку в жовтуватій обкладинці, яку, здається, видали у жовтні 1864-го у Брюсселі, не зазначаючи імені автора, надрукувавши на обкладинці лише назву: «*Dialogue*

---

¹ *Дисфорія* — форма хворобливо-зниженого настрою, що характеризується похмурістю, дратівливістю, почуттям неприязні до прибічних.

aux enfers entre Machiavel et Montesquieu ou la politique de Machiavel au XIXe siècle, par un contemporain»¹.

— Оце, — сказав Лагранж, — книжка такого собі Моріса Жолі². Тепер ми вже знаємо, хто він такий, але поки він завозив до Франції примірники, віддруковані за кордоном, і таємно розповсюджував, нам коштувало чимало зусиль це встановити. Або ж це було радше справою трудномісткою, аніж важкою, оскільки багато контрабандистів, які ввозять політичний матеріал, є нашими агентами. Ви ж знаєте, що єдиний спосіб контролювати підривне таємне товариство, — це стати на його чолі чи принаймні мати у своїй розрахунковій книзі головних його керівників. Не думайте, що ворожі заміри розкриваються завдяки божественному одкровенню. Хтось сказав, може, дещо перебільшуючи, що з десятка членів таємного товариства троє — наші *mouchards*, даруйте мені на слові, шестеро — йолопи, засліплені вірою, а один — людина небезпечна. Але не відволікаймося. Наразі Жолі сидить за ґратами у в'язниці «Сен-Пелаж», і ми затримаємо його

---

¹ «Діалоги у пеклі між Макиавеллі та Монтеск'є, або Політика Макиавеллі у XIX столітті» (фр.).

² Моріс Жолі (1829—1879 (чи 1878)) — французький адвокат, публіцист і сатирик, відомий авторством політичного памфлета, який, як підтверджують проведені згодом порівняння, став основою «Протоколів сіонських мудреців». «Протоколи сіонських мудреців» (точна назва — «Протоколи засідань Всесвітнього союзу франкмасонів і сіонських мудреців») — збірка текстів, яку публікатори представляли як документи всесвітньої єврейської змови, складені з доповідей учасників напівтаємного першого Сіоністського конгресу у Базелі 1897 року. На думку багатьох істориків, «Протоколи» були сфабриковані російською таємною поліцією з метою перенести відповідальність за політичні й соціальні проблеми на єврейські громади Росії.

там якнайдовше. Але нас цікавить, звідки він узяв таку інформацію.

— А про що ж книжка?

— Зізнаюся, я її не читав, там більше п'ятиста сторінок — помилкове рішення, бо наклепницьку книжечку мають прочитати за півгодини. Один з наших агентів, такий собі Лакруа, дав мені переказ. Але вам я подарую інший примірник, єдиний, який уцілів. Побачите, як на сторінках цієї книжки передбачається, що Макіавеллі та Монтеск'є розмовляють у царстві мертвих і що Макіавеллі постає теоретиком цинічного бачення влади, підтримуючи обґрунтованість низки заходів, спрямованих на придушення свободи преси та слова, законодавчих зборів та всіх тих речей, які зазвичай пропагують республіканці. І він пише так детально й так співвідносно до наших днів, що навіть найнаївніший читач уторопає, що пасквіль направлений на те, щоб знеславити нашого імператора, приписуючи йому замір нейтралізувати Кабінет, випросити у народу продовжити президентський строк на десять років, перетворити республіку на імперію...

— Даруйте мені, пане Лагранж, ми ж говоримо відверто, й ви знаєте моє ставлення до уряду... І я не можу, зважаючи на ваші слова, не відзначити, що Жолі пише про те, що імператор справді зробив, а тому не розумію, навіщо перейматися, звідки він узяв таку інформацію.

— Таж у книжечці йдеться не лише про те, що вже сталося, а й натякають на те, що уряд може мати на думці, ніби автор бачить усе не з-за меж країни, а зсередини. Бачте, у

кожному міністерстві, у кожній урядовій установі є крит, *sous-marin*¹, людина, яка поширює інформацію назовні. Зазвичай через неї розповсюджують ту інформацію, в оприлюдненні якої уряд зацікавлений, але часом така людина стає небезпечною. Отож треба дізнатися, хто інформував, чи навіть гірше — наставляв Жолі.

Симоніні, поміркувавши, зрозумів, що всі деспотичні уряди керуються однаковими моделями поведінки, а тому досить прочитати справжнього Макіавеллі, аби дізнатися, що було б на думці у Наполеона; та завдяки своїм роздумам Симоніні нарешті зміг окреслити відчуття, яке не покидало його протягом усього часу, поки Лагранж переповідав зміст книги: Макіавеллі—Наполеон цього Жолі заговорив достоту тими ж самими словами, що Симоніні вклав у вуста єзуїтів у документі, який він писав для п'ємонтських спецслужб. Отже, Жолі, вочевидь, надихало те ж саме джерело, що і його самого, тобто лист падре Родіна до Ротана, з «*Таємниць народу*» Ежена Сю.

— Тому ми, — вів далі Лагранж, — відправимо вас до «Сен-Пелаж» як мацціанського політемігранта, якого підозрюють у зв'язках з французькими республіканцями. У тій в'язниці сидить італієць, такий собі Гав'ялі, причетний до замаху Орсіні². Оскільки ви гарібальдієць, карбонарій і бозна-хто там ще, ви, певна річ, спробуєте ввійти з ним у контакт. Через Гав'ялі познайомитесь з Жолі. У колі

---

¹ Таємний агент (*фр.*).

² *Феліче Орсіні* (1819—1858) — італійський письменник, патріот, відомий завдяки невдалій спробі замаху на життя Наполеона III.

політв'язнів, яких утримують в оточенні покидьків найрізноманітнішого ґатунку, ви знайдете спільну мову. Розговоріть його, людям у в'язниці нудно.

— І як довго я там пробуду? — спитав Симоніні, турбуючись про харчування.

— Це залежить тільки від вас. Що раніше назбираєте інформації, то раніше вийдете на волю. Там дізнаються, що завдяки вашому адвокату слідчий зняв із вас усі обвинувачення.

У житті Симоніні бракувало лише в'язничного досвіду. Через сморід сечі та поту і страви, які годі було навіть проковтнути, досвід цей був не надто приємний. Дякувати Богові, Симоніні, як і інші ув'язнені з гарним достатком, отримував щодня кошик із їстівним провіантом. З двору заходиш у велику вітальню, в якій відразу виділяється велика піч центрального опалення. Зазвичай у цій кімнаті обідали ті, кому приносили їжу з волі. Серед них були такі, що їли, схилившись над своїм кошиком і затуливши його руками подалі від чужих очей, а були й ті, котрі виявляли щедрість як до друзів, так і до випадкових сусідів. Симоніні зауважив, що найщедрішими були, з одного боку, звичайнісінькі злодії, які були виховані у солідарності із собі подібними, а з іншого — політичні в'язні.

Завдяки рокам, прожитим у Турині, досвіду, набутому на Сицилії та протягом перших років у цьому місті, коли він вештався найбруднішими паризькими завулками, Симоніні набрався неабиякого вміння з першого погляду

визначати природженого лиходія. Він не погоджувався з думкою, яка поширилася у його часи, буцімто всі рахити, горбані чи ті, хто має заячу губу або хворіє на золотуху, були злочинцями; як сказав добре відомий Відок¹ (хто ж іще, адже він сам був одним з них), лиходієм називали кожного, хто мав ноги дугою. Втім, говорилося й про прикметні риси кольорових рас, як-от незначний волосяний покрив, слабкі черепні можливості, низьке чоло, надто розвинені лобні пазухи, завеликі щелепи й вилиці, прогнатія², косі очні орбіти, темніша шкіра, густіше й кучерявіше волосся, об'ємисті вуха, нерівні зуби, а ще чуттєве отупіння, надто сильна пристрасть до насолод Венери й до вина, нечутливість до болю, нестача почуття моралі, ледарство, запальність, непередбачуваність, величезне марнославство, пристрасть до ігор та марновірність.

А про таких, як той добродій, що щодень вішався йому на шию, ніби щоб виканючити шматок з його кошика з провіантом, — обличчя порізане вздовж і впоперек блідими-блідими рубцями, губи розбухлі від ерозійного впливу купоросу, обрубані носові хрящі, замість ніздрів — пара здоровезних дірок, довгі руки, маленькі, порослі аж до самісіньких пальців кисті, — так і взагалі й говорити зай-

---

¹ *Ежен Франсуа Відок* (1775—1857) — французький детектив, кримінолог. У ранні роки життя був злочинцем, брав участь у наполеонівських війнах. Пізніше заснував власне бюро приватних детективів, займався дослідженням злочинів та злочинців, був автором декількох книжок з кримінології. Вважається засновником французької кримінології і сучасної поліції.

² Неправильний прикус у людини, що зумовлюється надмірним розвитком верхньої й недорозвиненням нижньої щелепи.

ве... Втім, згодом Симоніні мусив переглянути свої переконання щодо злочинських стигматів, оскільки тип, якого звали Оресте, виявився надзвичайно сумірною людиною, а після того, як Симоніні пригостив його їжею зі свого кошика, чоловік дуже до нього прив'язався й виявляв просто-таки собачу відданість.

Його випадок був не зі складних: чоловік просто задушив дівчину, яка знехтувала його даром кохання, і тепер очікує на суд.

— Гадки не маю, чому вона стала такою лихою, — казав він, — адже я, по суті, запропонував їй узяти шлюб. А вона засміялася. Ніби я якась потвора. Я, звісно, дуже шкодую, що її вже нема, але як же мав учинити чоловік, який має самоповагу? Врешті, якщо мені вдасться уникнути гільйотини, довічне ув'язнення — не так уже й погано. Кажуть, там годують від пуза.

Якось, показуючи на когось пальцем, він промовив:

— А це лиха людина. Він замірявся вбити імператора.

Так Симоніні визначив, хто серед в'язнів — Гав'ялі, а потім підійшов до нього ближче.

— Ви завоювали Сицилію завдяки нашій жертві, — промовив Гав'ялі. А потім пояснив: — Не моїй жертві. Вони не змогли довести нічого, окрім того, що я мав якийсь стосунок до Орсіні. Тож Орсіні та того П'єрі відправили на гільйотину, Ді Рудіо — в Кайенну, а я, якщо все складеться добре, дуже скоро звідси вийду.

Усі знають історію Орсіні. Італійський патріот, поїхавши до Англії, виготовив шість бомб, нашпигованих гри-

мучою ртуттю. 14 січня 1858 року, коли Наполеон III поїхав до Опері, Орсіні разом із трьома своїми спільниками кинув у імператорський екіпаж три бомби, але результати були «мізерними»: сто п'ятдесят сімох людей було поранено, вісім з них пізніше померли, але найвищі керівники лишилися неушкодженими.

Перш ніж піти на ешафот, Орсіні написав імператорові листа, який просто шарпав серце, благаючи захистити об'єднання Італії. Кажуть, що цей лист у подальшому дуже вплинув на рішення Наполеона III.

— Спочатку ті бомби мав виготовляти я та кілька моїх друзів, які, без перебільшення, просто чарівники у цій справі. Та Орсіні нам не довірився. Він закомизився, мовляв, йому англієць потрібен, знаєте ж бо, іноземці завжди меткіші за нас, а той у свою чергу закомандував гримучу ртуть. У Лондоні гримучу ртуть можна придбати у будь-якій аптеці, там її використовують у виробництві дагеротипів, а у Франції цією речовиною просочують «китайські цукерочки»: розмотуєш таку і — бум! — фантастичний вибух... і скільки реготу... Ви знаєте, що від бомби з детонатором користі мало й вона не вибухне, якщо не проконтактує з ціллю. А бомба з чорним порохом наробить багато металевих уламків, які завдадуть збитків у радіусі десяти метрів, тоді як бомба з гримучою ртуттю розкришиться вмить, убивши тебе тільки в тому випадку, якщо ти стоїш саме там, де вона впала.

— Отож краще вже випустити кулю з пістолета, яка вже летить, куди летить. Завжди можна спробувати ще раз, —

Так Симоніні визначив, хто серед в'язнів — Гав'ялі,
а потім підійшов до нього ближче...

наважився прокоментувати Симоніні. І додав: — Я знаю людей, які залюбки скористаються послугами кількох піротехніків.

Оповідач гадки не має, чому Симоніні закинув ту приманку. Чи мав уже щось на думці, чи вчиняв так через покликання, через примху, через свою далекоглядність, адже ніколи не знаєш напевне? Хай там як, та у цьому випадку Гав'ялі повівся саме так, як треба.

— Отже, обговоримо це, — мовив він. — Ви кажете, що скоро вийдете звідси, я теж. Пошукайте мене у «Père Lurette», що на рю де ла Юшетт. Ми з друзями збираємося там у звичному колі майже щовечора. У ту місцину жандарми вже не навідуються, бо, по-перше, тоді їм доведеться заарештовувати геть усіх постійних відвідувачів, а це, знаєте ж бо, неабиякий клопіт, а по-друге, то такий заклад, що коли жандарм туди і ввійде, то чи вийде — невідомо.

— Гарне місце, — відповів Симоніні усміхаючись, — прийду. Та скажіть мені таке: я знаю, що десь тут має бути такий собі Жолі, котрий надряпав бридоту про імператора.

— Він — ідеаліст, — мовив Гав'ялі. — А слова не вбивають. Та, мабуть, він гарна людина. Я вас познайомлю.

Жолі був одягнений чисто й, вочевидь, знайшов спосіб голитися. Зазвичай, коли приходили обідати привілейовані в'язні з кошиками, повними провізії, він виходив з

вітальні, де стояла пічка й де він ховався на самотині, аби не страждати, бачачи чуже щастя. У нього були палкі очі мрійника, хоча й заволочені смутком, і він виявився людиною, сповненою протиріч.

— Сідайте поруч зі мною й пригощайтеся з цього кошिका, мені тут занадто багато, — запросив Симоніні. — Я враз зрозумів, що ви не з цього наброду.

Жолі подякував мовчазною усмішкою й радо взяв шмат м'яса та скибку хліба, але говорив на загальні теми. Симоніні промовив:

— На щастя, моя сестра про мене не забула. Хоч і не заможна, але добре мене годує.

— Як вам пощастило, — відповів Жолі, — а от я сирота.

Кригу зрушено. Чоловіки проговорили про гарібальдійську епопею, за якою французи слідкували з великим захопленням. Симоніні натякнув на свої неприємності спочатку з п'ємонтським урядом, а потім і з французьким, і ось, урешті, він тут за підозрою в антидержавній змові. А Жолі пожалівся, що він за ґратами навіть не за змову, а за просту любов до пліток.

— Уявляти себе потрібною часткою у ладові світу — для нас, людей освічених, те ж саме, що для неграмотних — забобони. Та світ від переконань не змінюється. Люди, небагаті переконаннями, менш ризикують помилитися, вони чинять, як усі, нікому не заважають і досягають у житті успіху, багатіючи, отримуючи гарні посади, призначення, нагороди, стають відомими письменниками, науковцями, журналістами. Чи можна бути дурнем, коли так добре зда-

тен упоратися зі своїм життям? Дурень — це я, бо захотів боротися з вітряками.

За вечерею Жолі досі не поспішав перейти до суті, тож Симоніні трошки згодом укоротив його мову, спитавши, чи він колись писав яку-небудь небезпечну книжку. Жолі розгорнув свій діалог про чортів, і поволі резюмуючи свої слова, він усе більше обурювався через усю ту мерзоту, яку він викрив, аналізуючи, коментуючи так, як він навіть у своєму пасквілі цього не робив.

— Ви розумієте? Спромогтися узаконити свою деспотичну владу завдяки всенародному голосуванню! Нікчема здійснив державний переворот, посилаючись на темний народ! Він дає нам відчути, якою завтра стане демократія!

«Оце правильно, — подумав Симоніні, — цей Наполеон — сучасна людина, втямив, як можна втримати на припоні народ, якому ще років із сімдесят тому сколотило розум думкою про те, що можна відтяти голову королю. Нехай Лагранж собі вірить, що Жолі хтось підбурював, але цілком зрозуміло, що він керувався лише фактами, які в усіх на очах, просто випереджаючи кроки диктатора. Я б радше дізнався, що для нього насправді було взірцем».

Отож Симоніні завуальовано натякнув на Сю та на лист падре Родіна, і Жолі відразу посміхнувся, безмаль не зашарівшись, і зізнався, що, дійсно, ідею про те, як зобразити мерзенні наполеонівські плани, він узяв саме з манери Сю, хіба що йому видалося, що більш слушно було б, аби єзуїти надихалися класичним макіавеллізмом.

— Прочитавши уривок з твору Сю, я зрозумів, що знайшов ключ до написання книги, яка сколихне цю країну. Яке безумство, книжки конфіскують, палять, але хто ж тоді ти, якщо нічого з цим не вдієш? Я не замислювався, що Сю, викривши набагато менше, був змушений поїхати у заслання.

Симоніні почувався так, ніби у нього забрали щось таке, що належало лише йому. Він і справді списав розмову єзуїтів з твору Сю, але ніхто про це навіть не здогадувався, тому він збирався використати цю ідею ще й для інших цілей у своїй моделі змови. І ось Жолі використовує цю ідею, так би мовити, перетворюючи її на набуток громадськості.

Утім, незабаром він заспокоївся. Книжку Жолі конфікували, й єдиний уцілілий примірник був у Симоніні. Жолі ще кілька років просидить за ґратами, а тим часом Симоніні просто перепише з його книжки, приписавши змову та хоч би Кавуру чи пруській канцелярії, й ніхто не здогадається, навіть Лагранж, який у новому документі щонайбільше знайде щось, чому можна йняти віри. Адже таємні служби будь-якої країни вірять лише у те, що вже десь чули, абсолютно нехтуючи маловідомою інформацією, вважаючи її неправдоподібною. Отже, спокійно, Симоніні, немає чого турбуватися, знаючи, що те, що розповів Жолі, нікому більше невідоме. Хіба що Лакруа, про якого згадував Лагранж, котрому стало духу прочитати «Діалог» до кінця. Значить, досить усунути Лакруа, та й по всьому.

Тим часом прийшов час покидати «Сен-Пелаж». Симоніні по-братньому попрощався з Жолі, а той зворушено попросив: «Може, ви б зробили мені послугу. У мене є друг, такий собі Гuedон, який, може, й не знає, де я, та він міг би час від часу надсилати мені кошика з людською їжею, бо від тутешнього харчу у мене пронос та печія у шлунку».

Чоловік сказав, що знайти Гuedона можна на рю де Боен, у книгарні мадемуазель Бук, у якій збираються фур'єристи¹. Зважаючи на те, що Симоніні про них чув, фур'єристи — це такий собі різновид соціалістів, які прагнуть переробити рід людський, але не революційним шляхом, а тому їх зневажають і комуністи, й консерватори. Та, здається, книгарня мадемуазель Бук стала для республіканців, опонентів імперії, справжнім порто-франко², де вони вільно гуртувалися, адже, на думку поліції, фур'єристи не спроможні й мухи скривдити.

Вийшовши з в'язниці, Симоніні прожогом кинувся писати доповідь Лагранжу. Він і на думці не мав глумитися з Жолі, оскільки, врешті-решт, йому було шкода цього донкіхота. Тому він сказав таке:

— Пане Лагранж, наш суб'єкт — звичайнісінький простак, який прагнув миті слави, а його натомість спіткало горе. У мене склалося враження, що йому б і на думку

---

¹ Прихильники концепції утопічного соціалізму, яку розробив французький мислитель Ф.-М.-Ш. Фур'є.

² *Порто-франко* (іт. *porto franco* — вільний порт) — порт, що користується правом безмитного ввезення і вивозу товарів або має сприятливі митні правила.

не спало писати такий пасквіль, якби його не надоумив хтось з вашого оточення. Мені прикро вам це казати, але ваше джерело, саме той Лакруа, що робив для вас стислий переказ книжки, ймовірно, таки прочитав її, але, так би мовити, ще до того, як її написали. Можливо, саме він опікувався виданням книги у Брюсселі. І не питайте мене, нащо.

— Бо отримав завдання від якоїсь іноземної, можливо, прусської, секретної служби, аби наробити у Франції безладу. Мене це не дивує.

— Щоб прусський агент та у структурі штабу вашої?! У це важко повірити.

— Штєбер, начальник прусської таємної служби, отримав дев'ять мільйонів талерів для того, щоб укрити землі Франції своїми шпигунами. Ходять чутки, що він направив у Францію п'ять тисяч прусських селян та дев'ять тисяч слуг, аби мати своїх шпигунів у кав'ярнях, ресторанах, у впливових родинах — повсюдно. Брехня. Серед шпигунів мало пруссаків чи навіть ельзасців, яких упізнали б за акцентом, тож здебільшого це — доброчесні французи, яких підкупили.

— І що, не вдається зловити й арештувати цих зрадників?

— Нам це не годиться, бо тоді вони б заарештували наших шпигунів. Коли хочуть знищити шпигуна, його не вбивають, а дезінформують. А для цього нам потрібні ті, що грають у подвійну гру. Тим не менше, я не знав того, що ви розповіли мені про Лакруа. Святий Боже, в яко-

му ж світі ми живемо, вже зовсім нікому довіряти не можна...

— Але якщо ви віддасте їх під суд, і Жолі й Лакруа все заперечуватимуть.

— Людина, яка працювала на нас, не повинна поставати перед судом, даруйте, якщо кажу прописну істину, та те ж саме стосується і вас. Лакруа стане жертвою нещасного випадку. Вдова отримає справедливу пенсію.

Симоніні не згадав ані про Іуедона, ані про рю де Боен. Він вирішив потім подумати, яку з цього можна отримати користь. Та й кількаденне перебування у «Сен-Пелаж» геть виснажило його.

Він попросив якнайшвидше доправити його до «Лаперуз», що на набережній Гран-Августін, але пішов не на другий поверх, де подають устриці та *entrecôtes*¹ за рецептом, як у давні часи, але передовсім униз, у *cabinets particuliers*², де можна замовити *barbue sauce hollandaise, casserole de riz à la Toulouse, aspics de filets de laperaux en chaud-froid, truffes au champagne, pudding d'abricots à la Venitienne, corbeille de fruits frais, compotes de pêches et d'ananas*³.

І до дідька тих в'язнів, ідеалістів та душолюбів, чи хай там хто вони такі, разом з їхніми харчами. Врешті, в'язниці

---

¹ Антрекоти (фр.).

² Приватні кімнати для клієнтів, які існували у паризьких рестораціях, аби чоловік та жінка мали змогу обідати разом.

³ Калкан у соусі по-голландськи, рис по-тулузьки, філе кролика з підливою, трюфелі в шампанському, абрикосовий пудинг по-венеціанськи, фруктовий салат, компот з персиків та ананаса (фр.).

й існують саме для того, щоб порядні добродії могли відвідувати ресторації, не боячись ускочити в халепу.

У цьому місці, як зазвичай трапляється, спогади Симоніні починають плутатися, перетворюючись на непов'язані між собою уривки. Тому Оповідачеві не лишається нічого іншого, як скористатися записами Далла Пікколи. Парочка вже співпрацює на всю котушку й у повній згоді...

Коротше кажучи, Симоніні розповідав, що аби в очах імперської розвідки його визнали, йому довелося зробити для Лагранжа ще дещо. Завдяки чому ж, на думку поліції, інформатор стає вартим довіри? Коли розкриває змову. Отже, Симоніні мав організувати змову, аби потім її викрити.

Підказку йому дав Гав'ялі. Він розпитав у «Сен-Пелаж» і дізнався, коли саме той вийшов. Симоніні добре пам'ятав, де зможе знайти Гав'ялі: рю де ла Юшетт, кабаре «Perè Lurette».

Майже у самому кінці вулиці заходиш у будинок, де замість входу — шпарина, хоч вона була не набагато ширша за вулицю Кота-риболова¹, яка виходила на ту ж таки рю де ла Юшетт, і така вже вузесенька, що незрозуміло, нащо її взагалі відчинили, адже все одно заходити треба було тишком-нишком. Піднявшись сходами, треба було пройти коридорами, з каменів у яких проступали крапли-

---

¹ Вулиця Кота-риболова (rue du Chat-qui-Pêche) — вважається найвужчою (1,80 м) вулицею Парижа.

ни жиру, а двері були настільки низенькими, що незрозуміло, як можна проходити в ті кімнати. На другому поверсі виднілися більш годящі двері, крізь які заходили до широких присінок трактиру, що, імовірно, складався з кількох помешкань, об'єднаних між собою; це був і салон, чи то пак вітальня кабаре «Père Lurette», хоч ніхто гадки не мав, хто то такий, та й він, либонь, помер уже багато років тому.

Повсюди стоять столики, за якими сидять клієнти, смалять сигари та грають у ландскнехт, дівчата, що передчасно вкрилися зморшками, бліді-бліді, наче ляльки, що ними граються бідні дітлахи; вони тільки й вишукували відвідувачів, котрі ще досі не допили свою склянку, аби випросити у них ковточок.

Того вечора, коли Симоніні занесло до шинку, там було неспокійно: хтось у кварталі когось заколов, і, здається, через запах крові всі рознервувалися. Раптом якийсь навіжений поранив одну з дівчат кривим ножом для чобіт, жбурнув на долівку господиню закладу, котра була втрутилась, і почав чимдуж гамселити кожного, хто намагався йому завадити; спинити чоловіка вдалося лише офіціанту, який вихлюпнув йому на потилицю карафку води.

Потому всі вгамувалися й повернулися до своїх справ, ніби зовсім нічого не трапилось.

Тут Симоніні знайшов Гав'ялі в оточенні його товаришів, які, здається, усі розділяли його думку про вбивство голови держави; майже всі вони були італійськими політ-

в'язнями й майже всі були асами з вибухівки, або ж наймні пристрасно нею цікавилися. Коли за столом градус сп'яніння сягнув значного рівня, почалися розмови про помилки відомих людей минулого, які вчиняли замах: пекельна машинерія Кадудал¹, який замахувався на життя Наполеона, тодішнього першого радника, що використовував суміш селітри та картечі, котра, може, й діяла колись на вузеньких вуличках столиці, але наразі була б абсолютно недієвою (відверто кажучи, тоді з неї теж користі не було). Революціонер Ф'єскі, який намагався убити Луї-Філіпа, сконструював для цього зброю з вісімнадцятьма стволами, які палили одночасно, й убив вісімнадцятьох людей, от тільки не короля.

— Проблема, — казав Гав'ялі, — полягає у складі вибухівки. Ось хоча б хлорат калію: раніше вважалося, що, аби отримати порох, його слід змішати з сіркою та вугіллям, але єдине, чого досягли, — лабораторія, яку створили для виготовлення такого пороху, злетіла у повітря. Тоді вирішили використати його хоч би для сірників, та треба було змочувати головку у хлораті, сірці та сірчаній кислоті. Ох і зручно! І так аж до того часу, коли більш як тридцять років тому німці вигадали фосфорні сірники, які займаються від тертя.

— А про пікринову кислоту вже й говорити зайве, — озвався хтось, — виявилось, що вона вибухає при нагріванні за наявності хлориту калію, тож завдяки їй з'явилася

---

¹ Жорж Кадудаль (1771—1804) — французький повстанець з Бретоні, ревний прибічник монархії та церкви, що підпільно боровся проти республіканців.

ціла низка детонаторів, один вибуховіший за інший. Коли загинуло кілька дослідників, про цю ідею забули. Була б краще вже нітроцелюлоза...

— Ще б пак!

— Треба використовувати досвід древніх алхіміків. Вони винайшли суміш азотної кислоти та скипідарової олії, яка через незначний час несподівано вибухала. Ще століття тому відкрили, що коли до азотної кислоти додати сірчану кислоту, яка вбирає воду, вибух відбувається майже у ста відсотках випадків.

— А я більше довіряю кsilогідрину. Змішайте азотну кислоту з крохмалем та целюлозним волокном...

— Мабуть, ти вже прочитав роман того Верна¹, який за допомогою кsilогідрину підриває літальний апарат неподалік Місяця. Сьогодні більше йде мова про нітробензол та нітронафталін. Або ж, якщо обробиш папір та картон азотною кислотою, отримаєш нітрамідин, тотожний кsilогідрину.

— Це все нестійкі сполуки. Якщо сьогодні серйозно поставляться до піроксиліну, за тотожної ваги він у шість разів вибуховіший за чорний порох.

— Але він має нестійкий ККД.

І так тривало годинами, хоча, врешті-решт, знову поверталися до доброго й якісного чорного пороху, тож у Симоніні було відчуття, ніби він знову на Сицилії розмовляє з майстром Нінуццо.

---

¹ Вочевидь, йдеться про роман Жуля Верна «Із Землі на Місяць», що вийшов 1864 року.

Почастувавши кількома келихами вина, Симоніні було вкрай легко розпалити у цього товариства ненависть до Наполеона III, який, найімовірніше, буде противитися са-
войському вторгненню у Рим, яке вже ось-ось мало відбутися. Справа об'єднання Італії вимагала, щоб диктатор помер. Хоча, на думку Симоніні, об'єднання Італії важило для них лише до певної міри, позаяк, зрештою, вони були більше зацікавлені в організації вибухів гарних бомб. Одначе це був саме той тип одержимих людей, яких шукав Симоніні.

— Замах Орсіні був невдалим не тому, — пояснював він, — що його не вдалося довести до кінця, а тому, що вибухівки були неякісними. Сьогодні у нас є люди, які ладні ризикнути, що їх відправлять на гільйотину, але все ж таки кинуть бомбу в потрібну мить, але ми досі не дійшли згоди, який тип вибухівки використати, та завдяки нашим бесідам з Гав'ялі я переконався, що з вашої ва-
таги може бути користь.

— Але кого ви маєте на увазі, кажучи «ми»? — спитав один з патріотів.

Симоніні спочатку вдав, що вагається, а потім пустив у хід всі надібки, завдяки яким зажив довіри своїх туринських друзів: він представляє «Альта Вендіту» і є лейтенантом невловимого Нібулуса, й більше не слід його ні про що питати, бо карбонарії організовані так, що кожен знає лише свого безпосереднього наставника. Клопіт у тому, що нові вибухівки, в якості яких годі сумніватися, не робляться в одну мить, а потребують нескінченних випробувань і майже алхімічних досліджень правильних пропорцій

складників, та ще й випробувань на відкритій місцевості. Він може запропонувати помешкання, просто на рю де ла Юшетт, а також дати необхідні кошти. Щойно бомби будуть готові, гурту підричників уже не потрібно перейматися замахом, одначе у помешканні вони мають загодя підготувати прокламації, в яких говоритиметься про імператорову смерть та задля якої мети було вчинено замах. Як тільки Наполеона буде вбито, вони повинні будуть поширити листівки всім містом, а також забезпечити кількома редакції великих газет.

— Вам не варто перейматися, оскільки у вищих колах є людина, яка до замаху ставиться дуже прихильно. У нас є людина у поліцейській префектурі, її звать Лакруа. Хоча я не певен, що йому можна довіряти, тому намагайтеся з ним зв'язатися, бо якщо він дізнається, хто ви, може здати просто заради підвищення. Знаєте ж бо, які ці подвійні агенти...

До домовленості поставилися захоплено, у Гав'ялі сяяли очі. Симоніні дав ключі від помешкання й значну суму на початкові витрати. За кілька днів він навідався до змовників, і, як йому здалося, експерименти вже були на доброму етапі. Симоніні заніс кілька сотень листівок, які надрукував для нього послужливий друкар, залишив ще грошей на витрати й, сказавши: «Слава єдиній Італії! Рим чи смерть!», пішов геть.

Однак того вечора, проходячи рю Сен-Северен, яка зазвичай була о тій порі безлюдною, Симоніні здалося, що

він чув слідом чиїсь кроки, тим паче, що щойно він зупинявся, тупотіння теж стихало. Він пришвидшив крок, але шум видавався все ближчим, аж поки не стало очевидним, що хтось не лише спостерігає за ним, йдучи слідом, але й женеться. І дійсно, раптом Симоніні почув, як просто за його спиною хтось важко дихає, потім його силоміць спинили й штовхнули у завулок Саламбріер (ще вужчий за вулицю Кота-риболова), який трапився саме у цьому місці; ніби хтось, добре знаючи місцевість, обрав слушний момент і потрібний заворот. Притиснений до стіни, Симоніні помітив лише полиск леза ножа, яке майже торкалося його обличчя. У такій темряві він не міг розгледіти обличчя нападника, але вмить упізнав голос, який прошипів йому із сицилійським акцентом:

— Мені знадобилося шість років, щоб віднайти ваш слід, святий отче, але я впорався!

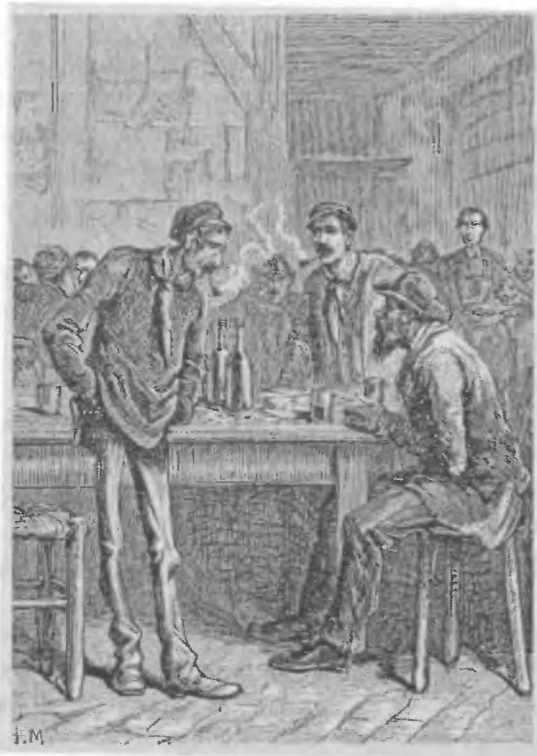
Це був голос маестро Нінуццо, якого, як був цілком певен Симоніні, він залишив на пороховому складі у Багерії з кинджалом, увігнаним на дві п'яді у череву.

— Я вижив, бо після вас тими краями проходила ще одна милосердна душа, яка мене порятувала. Три місяці між життям та смертю і шрам на животі від стегна до стегна... Та щойно піднявшись з ліжка, я почав пошуки. Хто стрічав такого й такого священика... Врешті, хтось таки бачив його у Палермо, за розмовою з нотаріусом Музумечі, й він був дуже подібний до одного гарібальдійця з П'емонту, товариша полковника Ньево... Я дізнався, що той Ньево зник у морі так, ніби його корабель розчи-

нився у димі, але я ж бо чудово знав, чому й як він розчинився і від чиїх рук. Від Ньево було неважко провести нитку до п'ємонтського війська там, у Турині, й я провів у тому холоднючому місті цілий рік, опитуючи людей. Нарешті я дізнався, що гарібальдієць, якого звали Симоніні, мав у місті нотаріальну практику, але, продавши її, вислизнув разом з покупцем, який прямував до Парижа. Абсолютно без копійки, і не питаєте, як я на це спромігся, я приїхав до Парижа, ось тільки не здогадувався, яке ж це величезне місто. Мусив чимало оббігати, перш ніж знайшов ваші сліди. Я жив, блукаючи такими вуличками, як ось ця, приставляючи кільком поважним, добре вдягненим добродіям, які пішли не тією дорогою, ніж до горлянки. По одному на день, і мені ставало на життя. Я повсякчас блукав цими околицями. Я здогадувався, що такий, як ви, нехтуючи порядними будинками, відвідуватиме радше *tapissi franchi*, як кажуть у цих місцях. Вам би слід відпустити гарну бороду, якщо хочете, щоб вас так легко не впізнавали.

Саме відтоді Симоніні змінив свою зовнішність так, щоб бути схожим на бородатого буржуа, але тієї скрутноі миті він мав визнати, що надто погано старався заплутати свої сліди.

— Коротше, — мовив Нінуццо, — мені не треба переповідати вам всю історію, досить лишень спороти вам черево так, як ви мені, але відповідальніше. Цією вулицею, на відміну від порохового складу в Багерії, ніхто вночі не ходить.

...в оточенні його товаришів, які, здається, усі розділяли його думку про вбивство голови держави; майже всі вони були італійськими політв'язнями й майже всі були асами з вибухівки...

На небі вже трохи пробився місяць, і тепер Симоніні міг бачити приплющений ніс Нінуццо та його очі, що світилися люттю.

— Нінуццо, — набрався він хоробрості, аби мовити, — хіба ви не знаєте, що я корився певним наказам, які прийшли мені від дуже високих осіб, наскільки священних, що я мусив діяти, не зважаючи на мої особисті почуття. І саме через ці накази я тут, готую чергову справу на захист трону та вівтаря.

Говорячи таке, Симоніні важко дихав, але зауважив, що ледве помітно, та лезо ножа повільно віддалялося від його обличчя.

— Ви присвятили своє життя своєму королю, — вів він далі, — й маєте знати, що існують місії... священні... якщо дозволите мені так висловитись... заради яких можна скоїти те, що за інших обставин вважалося б мерзенністю. Розумієте?

Маестро Нінуццо досі не міг уторопати, але демонстрував тепер, що помста вже не єдина його мета:

— Останніми роками я дуже голодував, тож вид вашого трупа не втамує мій голод. Мені настобісіло жити у пільмі. Відколи я відшукав ваші сліди, я помітив, що ви також відвідуєте ресторації для багатіїв. Скажімо так, я залишу вам життя в обмін на певну суму щомісяця, яка дозволить мені їсти й спати, як ви, а то й краще.

— Маестро Нінуццо, я обіцяю вам дещо більше за невеличку щомісячну суму, адже саме зараз я готую замах на французького імператора, а ви ж знаєте, що ваш король

утратив трон саме через те, що Наполеон таємно допомагав Гарібальді. Ви, хто стільки знає про порох, маєте зустрітись з групою сміливців, котрі, зібравшись на рю де ла Юшетт, створюють те, що справді можна назвати пекельною машинерією. Приєднавшись до них, ви не лише зможете ввійти в історію, довівши ваші непересічні піротехнічні здібності, а й, зважаючи на те, що за цим замахом стоїть особа надзвичайно високого рангу, отримаєте свою частку винагороди, яка зробить вас багатієм до кінця життя.

Лишень Нінуццо почув про порох, у його душі перегоріла вся та злість, яку він викохував у собі від тієї ночі у Багерії, а щойно Симоніні почув його слова, зрозумів, що тепер Нінуццо у нього в руках.

— Отже, що мені робити?

— Усе дуже просто. За два дні, близько шостої, ви підете за цією адресою, постукаєте, а зайшовши в гамазею, скажете, що вас послав Лакруа. Наших друзів попередять завчасно. Але щоб вас упізнали, маєте уткнути у петлицю вашого жакета гвоздику. Я прийду близько сьомої. З грошима.

— Я прийду, — відповів Нінуццо, — але дивіться мені, якщо йдеться про якийсь фокус, зважте, я знаю, де ви мешкаєте.

Наступного ранку Симоніні прийшов до Гав'ялі й повідомив, що час піджимає. Хай усі зберуться завтра близько шостої по обіді. Спочатку прийде один сицилійський

піротехнік, за його дорученням, аби перевірити стан підготовки, незабаром по тому прийде він сам, а потім пан Лакруа завітає особисто, щоб цілком поручитися за справу.

Згодом Симоніні відправився до Лагранжа й повідомив, що йому стало відомо про змовницький замах з метою вбивства імператора. Йому також відомо, що змовники зберуться близько шостої ввечері наступного дня на рю де ла Юшетт, аби передати вибухівку організаторам.

— Та будьте уважним, — мовив Симоніні. — Якось ви сказали, що з десятка членів таємного товариства троє — наші шпигуни, шестеро — йолопи, а один — людина небезпечна. Чудово. Шпигун серед них буде один — це я, вісім — дурнів, а от насправді небезпечна особа буде з гвоздикою у петлиці. А оскільки цей чоловік для мене теж небезпечний, хай зчиниться невеличкий безлад, і цього типа не арештовуватимуть, а вб'ють на місці. Повірте, так галасу буде менше. Біда буде, як той чоловік заговорить, навіть з вашою людиною.

— Я вірю вам, Симоніні, — мовив Лагранж. — Чоловіка буде усунено.

О шостій Нінуццо, уткнувши у жакета веселу гвоздичку, явився на рю де ла Юшетт; Гав'ялі разом зі своїми хлопцями показав йому свої складні пристрої, за півгодини прийшов Симоніні, повідомивши, що незабаром прийде пан Лакруа. За п'ятнадцять до сьомої у кімнату ввірвалася поліція, Симоніні, горлаючи, що їх зрадили, витягнув пістоля й націлився у жандарма, але вистрілив у повітря, а

ті у відповідь поранили Нінуццо у груди, та оскільки все слід було зробити чисто, вони застрелили ще одного змовника. Нінуццо, качаючись по підлозі, сипав сицилійськими прокльонами, тож Симоніні, знову вдаючи, що цілиться у жандармів, добив маестро.

Люди Лагранжа заскочили Гав'ялі та його ватагу на гарячому: при собі ті мали кілька недороблених екземплярів вибухівки та пакунок з листівками, в яких писалося, навіщо вони ті бомби складали. Під час термінових допитів Гав'ялі та його спільники показали на загадкового пана Лакруа, який, як вони гадали, зрадив їх. Ось ще одна підстава для Лагранжа зробити так, щоб Лакруа зник. У протоколах поліції зазначалося, що він брав участь в арешті змовників і дістав кулю від пари негідників. Похвальна грамота на пам'ять.

Що ж стосується власне змовників, то було вирішено не влаштовувати над ними гучного суду. «Цими роками, — пояснював Лагранж Симоніні, — неугавно ходили чутки про замах на імператора й вважалося, що чимало з цих пліток не виникли нізвідки, а хвацько розповсюджувалися республіканцями, аби підбурити фанатиків до суперництва». Тож немає потреби поширювати думку, що вчиняти замах на життя Наполеона III стало модно. Отож змовників заслали в Кайенну, де вони повмирали від малярії.

Порятунок імператорського життя приносить чималенькі грошенята. Якщо робота над справою Жолі збагатила Симоніні на добрячих десять тисяч франків, то роз-

криття змови принесло йому тридцять тисяч. Враховуючи, що оренда помешкання й матеріали для виготовлення бомб обійшлися йому в п'ять тисяч франків, чистими лишалось тридцять п'ять тисяч — більш ніж десятина від 300-тисячного капіталу, якого прагнув чоловік.

Цілком задоволений долею Нінуццо, Симоніні все-таки було шкода Гав'ялі, який, урешті-решт, був непоганим хлопцем, та й довіряв йому. Одначе, якщо людина хоче стати змовником, має ризикувати й нікому не йняти віри.

Прикро за Лакруа, котрий, по суті, не зробив йому ніякої шкоди. Та його вдова, певно, отримає достойну пенсію.

12

Ніч у Празі

4 квітня 1897 року

У мене не було вибору, треба йти до Гuedона, про якого казав Жолі. Книгарнею на рю де Боен керувала старезна зморщена стара діва, завжди зодягнена у величезну чорну спідницю з льону та очіпок, як у Червоного Капелюшка, який закривав їй півобличчя — і то на щастя.

У книгарні я відразу познайомився з Гuedоном — скептиком, який з іронією дивився на навколишній світ. Люблю безвірників. Гuedон відразу радо відгукнувся на прохання Жолі, відправивши тому харчів та трохи грошей. Потім зіронізував щодо друга, на якого він витрачався. Навіщо писати книжку, ризикуючи потрапити за ґрати, коли ті, хто вміє читати книжки, за своєю натурою вже республіканці, а ті, хто підтримує диктатора, — неграмотні селяни, яких допустили до всенародного голосування з Божої ласки?

— Фур'єристи? Гарні люди, але як можна серйозно ставитися до слів пророка, який каже, що в переродженому світі у Варшаві ростимуть помаранчі, океани будуть з лимонаду, люди матимуть хвіст, а інцест та гомосексуалізм визнають за найбільш природний поклик людської істоти?

— То чому ж ви спілкуєтеся з ними? — спитав я.

— Та тому, що це єдині люди, — відповів Гuedон, — які й досі відверто противляться диктатурі того негідника Бонапарта. Бачите он ту добру пані? Це Жульєт Ламіссін — одна з двох найвпливовіших жінок у салоні графині Аго, яка намагається за гроші чоловіка поставити на ноги на рю Ріволі свій власний салон. Вона — чарівна, розумна, письменниця, яка має неабиякий талант, і якщо тебе запрошують до її салону, це має деяку вагу.

Гuedон показав мені ще одного персонажа — високого, привабливого, сповненого шарму: «Це — Туссенель¹. Прославлений автор «L'Esprit des bêtes». Соціаліст, непохитний республіканець, по вуха закоханий у Жульєт, яка жодним поглядом його не вшановує. Але серед усіх присутніх у нього найблискупіший розум».

Туссенель розповідав мені про капіталізм, який отрує сучасне суспільство.

— А хто такі капіталісти? Євреї — господарі нашого часу. Революція, яка відбулася у минулому столітті, відтяла голову Капету², а революція нашого віку повинна позбавити голови Мойсея. Я напишу про це книжку. Хто такі євреї? Всі, хто ссе кров з беззахисних, з народу. Це протестанти, масони й, певна річ, юдеї.

— Таж протестанти — не євреї, — насмілився заперечити я.

---

¹ Альфонс Туссенель (1803—1885) — французький письменник, журналіст, редактор. Був палким послідовником Фур'є та утопічного соціалізму, англофобом та антисемітом. Згадана у тексті праця — «Вдача тварин».

² Тобто французькому королю Людовіку XVI.

— Кажучи «протестанти», мають на увазі євреїв, так само, як англійських методистів¹, німецьких пієтистів², швейцарців та голландців, які вчать волю Божу з тієї самої книжки, що й євреї — Біблії: опису інцестів, звірячих убивств та дикунських воєн, де досягають перемоги виключно завдяки зрадам та шахрайству, де цар наказує повбивати чоловіків, щоб заволодіти їхніми дружинами, де жінки, яких називають святими, лягають у шлюбне ложе ворожих воєначальників, щоб повідтинати їм голови. Кромвель, відтинаючи голову своєму королю, цитував Біблію. Мальтус³, який відмовив у праві на життя дітям бідняків, був наскрізь просотаний Біблією. Це поріддя, згадуючи часи, коли вони були рабами, завжди наготові коритися культурі золотого тельця, нехтуючи провістями гніву Господнього.

Боротьба проти євреїв має бути головною метою кожного соціаліста, який гідний називатися соціалістом. Я не

---

¹ *Методизм* (методистська церква) — протестантська церква головно у США та Великобританії. Виникла в XVIII ст., відділившись від англіканської церкви, вимагаючи послідовного і методичного виконання релігійних приписів.

² *Пієтизм* — релігійний рух, який спочатку виник у лютеранстві. Його особливість була у тому, що велике значення надавалося особистому благочестю та переживанням вірян, відчуттю живого спілкування з Богом і відчуттю того, що повсякчас за ними спостерігає «Око Боже». На відміну від власне лютеранства, пієтисти не надавали великого значення догматиці, яку, вірячи, часто не розуміли, а тому пієтизм зазнав впливу інших релігійних груп. Наразі термін «пієтизм» не пов'язують з лютеранством.

³ *Мальтус Томас Роберт* (1766—1834) — англійський економіст і священник. У його роботі «Есе про принципи населення» наводяться докази необхідності контролю за приростом населення, оскільки населення росте за геометричною прогресією, а кількість продуктів харчування — за арифметичною. Мальтус розглядав війну, хвороби і голод як необхідні процеси для корегування чисельності населення.

кажу про комуністів, бо засновник комунізму — єврей, адже проблема у тому, щоб розкрити змову капіталу. Чому яблуко у паризькому ресторані коштує у сто разів дорожче, ніж у Нормандії? Існують хижі народи, які живляться чужою плоттю, існують народи-купці, якими колись були фінікійці та карфагеняни, а в наш час — англійці та євреї.

— Отже, для вас англієць і єврей — одне й те саме?

— Майже. Хто став першим міністром Англії? Лорд Біконсфілд, чие дворянське звання демонструє його єврейське коріння, — Дізраелі¹. І цьому Дізраелі, єврею, наведеному у християнство, стало нахабства написати, що євреї готуються домінувати у світі. Звісно, не під час парламентських дискусій, а у своєму романі.

Наступного дня він приніс мені книгу цього Дізраелі, в якій попідкреслював цілісінькі уривки: «Чи бачили ви таке, щоб у Європі з'явився хоч трохи значущий рух, де б не було євреїв і де б вони не грали значну роль?.. Першими єзуїтами були євреї! Ці загадкові російські дипломатичні органи, перед якими мліє вся Західна Європа, хто ж ними керує? Євреї! А революція, яка загрожує Німеччині, під чийм покровительством розгортається? Єврея, тобто того-таки Карла Маркса та його комуністів. Хто в Німеччині майже цілковито заволодів усіма професорськими посадами?»

Зважте, Дізраелі — не *toucharde*, який викриває свій народ. Навпаки, він вихваляє їхні чесноти. Він, не соромлячись,

---

¹ Бенджамін Дізраелі, граф Біконсфілд (1804—1881) — англійський політичний діяч, прем'єр-міністр Британської імперії.

пише, що міністр фінансів Росії граф Канкрін¹ — син литовського єврея, а іспанський міністр Мендісабаль — син наведеного з провінції Арагон. У Парижі імператорський маршал — син французького єврея, генерала, маршала й міністра Сульта, так само євреєм був Массена², якого по-єврейському звали Манасех...

Я не був певен, що Туссенель мав рацію, але його викричальні промови, у котрих, як на мене, говорилося те ж саме, що й у більш революційно налаштованих колах, наводили мене на певні думки... Досить сумнівно, що вийде комусь продати антиєзуїтські папери. Хіба масонам, але я ще не мав контактів з тим світом. Папери проти масонів, можливо, зацікавили б єзуїтів, але я ще не почувався спроможним їх виготовити. Проти Наполеона? Не можна сказати напевно, чи купить їх уряд, а що до республіканців, які, безперечно, складають значну частку потенційного ринку, після Жолі та Сю небагато кого можна згадати. Проти республіканців? І тут, здається, в уряді вже було все, що їм потрібно, а якщо я запропоную інформацію про фур'єристів Лагранжу, він тільки розреготеться, адже хто знає, скільки його агентів уже відвідують книгарню на рю де Боен.

То хто ж лишається? Євреї, хай їм грець. Власне, я гадав, що лише мій дід був одержимий ними, але, послухавши Туссенеля, я усвідомив, що антисемітський ринок відкривався

---

¹ *Егор Францевич Канкрін* (1774—1845) — державний діяч і письменник, міністр фінансів Росії в 1823—1844 роках.

² *Андре Массена, герцог де Ріволі, князь Есплінгенський* (1758—1817) — французький воєначальник, маршал Франції (1804).

не лише з боку всіх імовірних нащадків отця Баррюеля (а таких набереться чимало), але й з боку республіканців, революціонерів та соціалістів. Євреї були ворогами вівтаря, але водночас і ворогами плебеїв, з яких ссали кров, а також, на думку уряду, ворогами трону. Треба працювати над єврейським питанням.

Я усвідомлював, що завдання не з легких: може, в якихось церковних колах на когось би й справили враження матеріали абата Баррюеля про те, що євреї змовилися з масонами та тамплієрами, щоб розпалити Французьку революцію, але такого соціаліста, як Туссенель, таке анітрошечки не зацікавить, тож йому треба розповісти щось конкретне про стосунки між євреями, накопичення капіталу, британську змову.

Я почав жалкувати, що ніколи не зустрів євреїв у своєму житті. Виявилось, що стосовно об'єкта моєї нелюбові, від якої я все більше просякав злобою, у мене значні пробіли.

Я аж скаженів через такі думки, і тут Лагранж показав мені просвіт. Уже цілком зрозуміло, що Лагранж завжди призначав зустрічі у найнеймовірніших місцях, і цього разу ми зустрілися на цвинтарі Пер-Лашез. Урешті, він мав рацію: ми були схожі на людей, які шукають, де похований прах їхнього любого покійного родича. Або ж на романтиків, які повертаються у минуле, тож у цьому випадку ми зажурено кружляли навколо могили Абеяра та Елоїзи: мета усіх митців, філософів та закоханих створінь, примари поміж примар.

— Отже, Симоніні, я хочу, аби ви зустрілися з полковником Дмитрієм. Нам він відомий лише під цим ім'ям. Цей

чоловік працює на Третє відділення при російській імператорській канцелярії. Звісно, якщо ви поїдете до Санкт-Петербурга й спитаєте про Третє відділення, всі від подиву немов з хмар попадають, адже офіційно такого департаменту не існує. Їх поставили слідкувати за створенням революційних груп, і для них ця проблема набагато складніша, ніж для нас. Вони мусять остерігатися нащадків декабристів, анархістів, а тепер ще й від розлючених, так званих визволених селян. Кілька років тому цар Олександр скасував кріпосне право, але тепер майже двадцять мільйонів селян мають заплатити своїм колишнім господарям, щоб мати змогу користуватися землею, якої їм на життя все одно не вистачає, тож багато хто йде шукати роботи у місто...

— То чого ж хоче від мене цей полковник Дмитрій?

— Він збирає, як би це мовити... компрометуючі документи з єврейської проблеми. У Росії їх набагато більше, ніж у нас, і вони, надто у селах, є загрозою для російських селян, адже вміють читати, писати, а головне — знаються на бухгалтерії. А що ж до міст — так то й поготів, адже вважають, що чимало з них є членами підривних таємних товариств. У наших російських колег подвійна проблема: з одного боку, їм треба остерігатися євреїв, — тоді й у тих місцях, де вони становлять справжню небезпеку, а з іншого — спрямувати на них невдоволення сільського плебсу. Та, може, Дмитрій вам усе пояснить. До нас ця справа стосунку не має. У нашого уряду гарні зв'язки з французькими євреями-фінансистами, й він не має наміру викликати у тих колах невдоволення. Ми просто хочемо зробити ро-

сіянам послугу. Ви ж знаєте, у нашій справі рука руку мие, тому ми радо відправимо на деякий час до полковника вас, Симоніні, адже офіційно ви з нами ніяк не пов'язані. Мало не забув, перш ніж ви зустрінетесь з Дмитрієм, я б порадив вам гарненько поцікавитися «Alliance Israélite Universelle»¹, який було засновано десь півроку тому тут, у Парижі. До нього входять медики, журналісти, юристи, ділові люди. Вершки паризького єврейського товариства. І більшість з них, скажімо так, дотримуються ліберальних поглядів, вони радше республіканці, а не бонапартисти. Вочевидь, ця організація обіцяє допомогу в ім'я прав людини тим, кого переслідують, незалежно від релігії або країни проживання. Поки не доведено зворотне, йдеться про надзвичайно чесних людей, але нам важко підслати до них своїх інформаторів, бо між собою вони знають один одного вздовж і впоперек, обнюхуючи один одному зади, немов собаки. Та я познайомлю вас з деким, хто спромігся завоювати довіру членів Альянсу. Це такий собі Яків Брафман, єврей, який навернувся у православну віру й став з часом професором івриту при богословській семінарії у Мінську. Він ненадовго у Парижі, саме виконує доручення полковника Дмитрія та Третього відділення, і йому було легко вступити до Єврейського альянсу, бо дехто з його членів вважав Брафмана єдиновірцем. Може, він щось розповість вам про це об'єднання.

---

¹ «Всесвітній єврейський союз (альянс)» — організація, заснована у Франції 1860 року, аби «захищати права євреїв у країнах, громадянами яких вони є». Організація зокрема утримує й керує єврейськими школами у різних країнах.

— Даруйте мені, пане Лагранж, але якщо Брафман — інформатор Дмитрія, то все, що я йому розкажу, полковнику вже буде відомо, тож чи є сенс мені знову з тим полковником зустрічатись?

— Не будьте простаком, Симоніні. Є сенс, є. Якщо ви переповісте Дмитрію те, що йому вже розповів Брафман, він вважатиме вас за людину, яка надає достовірну інформацію, яка підтверджує те, про що він уже знає.

Брафман. Пригадуючи дідові розповіді, я очікував побачити людину з яструбиними рисами обличчя, м'ясистими губами, одна з яких, нижня, дуже видається вперед, як у негрів, зі значно меншою, ніж у інших народів, щілинкою між повіками, з хвилястим або кучерявим волоссям та відстовбурченими вухами... Натомість переді мною був чоловік, схожий на монаха, який мав гарну бороду з сивиною, з широкими, сплутаними бровами, з кудлатими пасмами по боках, як у Мефістофеля, які я вже бачив у росіян та поляків.

Мабуть, окрім душевних якостей, навернення змінює ще й риси обличчя.

Цей чоловік мав виняткову любов до гарної кухні, навіть попри те, що поводився, як ненаситний провінціал, який хоче скуштувати все, не вміючи скласти своє меню, як годиться. Ми поснідали у «Rocher de Cancale», що на вулиці Монтагрюей, куди колись ходили саме заради того, аби скуштувати найсмачніших у Парижі устриць. Років з двадцять тому цей ресторан закрили, а пізніше новий власник відчинив знову, і, хоч він був уже не той, що колись, але устриць там досі

...переді мною був чоловік, схожий на монаха, який мав гарну бороду з сивиною, з широкими, сплутаними бровами, з кудлатими пасмами по боках, як у Мефістофеля, які я вже бачив у росіян та поляків.

подавали, і російському євреєві вистачало й цього. Брафман з'їв тільки з дві дюжини *belons*¹, замовивши потім *bisque d'écrevisses*².

— Для того, щоб проіснувати протягом сорока тисячоліть, такий життєздатний народ мав створити уряд, який був би дієвим у кожній країні, яка стає їм домівкою, державу в державі, який би існував завжди й будь-де, навіть коли їх тисячоліттями розкидало по світу. Отож я знайшов документи, які доводять існування такого уряду і таких законів — кагалу³.

— Що це?

— Це установа, яка проростає своїм корінням ще у часи Мойсея, а потім ця община перестала існувати при денному світлі, перемістившись під тіні синагог. Я знайшов документи мінського кагалу за 1794—1830 роки. У них усе записано, кожна найнезначнішу дію.

Він розгорнув кілька сувоїв, списаних незрозумілими мені знаками.

— Кожною єврейською спільнотою керує кагал, і кожна спільнота кориться незалежному суду — Бет-Діну. Це до-

---

¹ Плaskі устриці (*фр.*).

² Густий суп з раків (*фр.*).

³ *Кагал* (кахал, *івр.* — зібрання народу) — у широкому розумінні слова — община, у більш вживаному — форма общинного самоуправління в Польщі XVI—XVIII століть, а пізніше і в Російській імперії між 1772 і 1844 роками. Найчастіше словом «кагал» позначають правління єврейської общини, що є посередником між нею і владою. Під польською назвою «зборі жидовське» закріпилися майже в усіх країнах Східної Європи, де були єврейські общини. Кагал наглядав за дотриманням релігійних норм, порядку, опікувався освітою, книгодрукуванням тощо. Кагали склалися пропорційно чисельності общини.

кументи мінського кагалу, але цілком очевидно, що вони тотожні документам будь-якого іншого кагалу. Тут пишеться про те, що кожен член спільноти має коритися лише їхньому власному суду, а не суду тієї держави, яка їх прихистила; як святкувати свої свята; як правильно вбивати тварин для того, щоб приготувати страви своєї особливої кухні, продаючи християнам нечисті та зіпсовані частини тварини; як кожен єврей може з дозволу кагалу обрати християнина й використовувати його завдяки лихварству, аж поки не заволодіє всім його майном, і що єврей не має права на чужого християнина... Безжальність до представників нижчого класу, експлуатація бідного багатієм згідно з кагалом — не злочин, а чеснота, якщо таке вчиняє син Ізраїлю. Дехто стверджує, що особливо в Росії євреї бідні, й це справді так: надзвичайно багато євреїв — жертви таємного уряду, який складається із заможних євреїв. Я боюся не проти євреїв, адже я сам ним народився, я боюся проти *юдейського вчення*, яке хоче прийти на зміну християнству... Я люблю євреїв, і Ісус, якого вони розп'яли, мені у цьому свідок...

Брафман перевів подих, замовивши *un aspic de filets mignons de perdreaux*¹. Утім, він майже відразу повернувся до своїх сувоїв, котрі він м'яв у руках з палаючими очима.

— Бачите, вони справжнісінькі. Про це свідчить древній папір, усюди однаковий почерк нотаріуса, який складав ці документи, підписи завжди збігаються, навіть попри різні дати.

---

¹ Філе-мінйон з куріпки (фр.).

Переклавши ці документи французькою та німецькою, Брафман дізнався від Лагранжа, що я здатен зробити автентичні документи, тож тепер він просив мене зробити французьку версію, яка б датувалася тим самим періодом, що й оригінальні тексти. Важливо було показати російським спецслужбам, що у різних європейських країнах до побудови кагалу, яку особливо цінував паризький Єврейський альянс, ставилися цілком серйозно.

Я спитався, як же можна довести існування Всесвітнього кагалу за допомогою документів, складених спільноту, загублену у Східній Європі. Брафман відповів, що мені не варто цим перейматися і що документи мають використовуватися лише як посилання, доказ того, що все, про що він каже, не є плодом його уяви, а щодо решти — його книга достатньо переконливо викривала б справжній кагал — спрута, який простяг свої щупальця у цивілізований світ.

Обличчя його ставало жорсткішим, майже набуваючи рис яструбиної подобі, за якою впізнаєш єврея, яким, незважаючи ні на що, він і досі залишався.

— Найвизначальніші почуття, які живлять дух талмудиста, — це необмежене прагнення правити світом, невситима жадоба володіти всіма багатствами тих, хто не є євреями, й ненависть до християн та Ісуса Христа. Допоки Ізраїль не повернеться до Ісуса, християнські держави, які є прихистком цьому народові, завжди будуть у його очах, як говориться в Талмуді, відкритим озером, де він може вільно рибалити.

Знесилений своїм звинувачувальним запалом, Брафман замовив ще й *escalopes de poularde au velouté*¹, але страва йому не смакувала, тож чоловік замовив натомість *filets de poularde piqués aux truffes*². Потім, витягнувши з кишені у жилетці срібного годинника, промовив:

— Ой леле, вже пізно. Французька кухня — надзвичайна, а от обслуговують надто повільно. У мене важливе доручення, тож я маю йти. Повідомте мене, капітане Симоніні, якщо вам не важко буде знайти такий вид паперу й необхідне чорнило.

Брафман ледь скуштував ванільне суфле на солодке. Я очікував, що він, хоч і навернений єврей, але все одно поснідає за мій рахунок. Аж ні, аристократичним жестом Брафман захотів пригостити мене цим, як він зневажливо висловився, «підсніданком». Імовірно, російські спецслужби витрати йому відшкодовували по-царському.

Я знову був дещо спантеличений. Документ, який створили півстоліття тому в Мінську й у якому прописані такі малозначущі приписи, наприклад, як кого запрошувати на святкування, зовсім не свідчить про те, що саме цими правилами керуються сьогоднішні паризькі чи берлінські великі банкіри. І врешті-решт: ніколи, ніколи і ще раз ніколи не працюй зі справжніми чи хоча б напівсправжніми документами! Якщо десь існують оригінали, хтось завжди може знайти їх і довести, що ти десь припустився неточ-

---

¹ Курячі ескалопи (фр.).

² Куряче філе з трюфелями (фр.).

ності... Для того, щоб документ був переконливим, його треба створити ex novo і, якщо є така змога, у документі не має йтися про оригінал, а говоритися, що він десь існує за чутками, як це сталося з волхвами, про яких згадував у двох невеличких віршах лише Матвій, не називаючи ані їхніх імен, ані того, ким саме вони були, ані того, що вони були царями, а решта — то звичайнісінькі плітки. Однак для людей вони настільки ж справжні, як і Йосип з Марією, і я чув, що подекуди навіть поклоняються їхнім тілам. Іноді викриття бувають надзвичайними, приголомшливими, романтичними. Що́ виноробу з Шампані до того, що євреї наставляють своїх щодо того, в який спосіб їм святкувати весілля дочки? Хіба це доказ, що вони хочуть запустити свою руку в його кишеню?

Я усвідомлював, що у мене на руках доказовий документ, чи то пак переконлива оправа цього документа: навіть краще, ніж опера «Фауст» Шарля Гуно, через яку парижани вже кілька років дуріють, тож мені не лишалося нічого іншого, як знайти відповідний зміст. Звісно, мені спали на думку збори масонів на Горі Грому, план Джузеппе Бальзамо та єзуїтська ніч на празькому цвинтарі.

З чого ж має починатися єврейський план завоювання світу? Певно, що із заволодіння золотом, як мені підказав Туссенель. Завоювати світ, щоб поставити на вуха королів та уряди, заволодіти золотом, щоб удовольнити соціалістів, анархістів та революціонерів, зруйнувати святі принципи християнського світу, аби збентежити папу, єпископів та парафіяльних священиків. І вкратити трошки бонапартист-

ського цинізму, про який так добре сказав Жолі, та додати езуїтського лицемірства, якого ми з Жолі обоє набралися у Сю.

Я знову пішов у бібліотеку, але цього разу у паризьку, яка була набагато більшою за туринську, і віднайшов там ще кілька зображень празького цвинтаря. Він існував ще з середньовіччя, та з часом, оскільки розширити його за дозволені межі не могли, могили почали рити одну на одній, нагромадивши таким чином, може, й сто тисяч тіл, густо понатакавши надгробків майже один до одного, укритих тінню листя бузини, навіть не дбаючи про те, щоб якимось причепурити їх, бо юдеї бояться образів. Можливо, гравіювальників зачарувало місце, й вони дещо перестаралися, створюючи це стовпище каменів, схожих на кущі, котрі гнуться під всіма вітрами у вересковій пустці, простір цей видавався роззявленою пащекою беззубої старої відьми. Та дякуючи більш вигадливим гравюрам, вирізьбленим під місячним сяйвом, я відразу ж усвідомив, яку можу отримати користь від цієї атмосфери відьомського шабашу, якщо поміж тим, що скидалося на плити, які постали навсібіч через коливання землі, стали б зігнувшись рабини у плащах та каптурах, з посипаними сивиною цапиними борідками, що замірилися вчинити всесвітню змову, схилившись до надгробків, за котрі трималися, й утворюючи у нічному мороці пущу скам'янілих химер. А посередині — могила рабина Льова¹, який у шістнадцятому столітті створив з гли-

---

¹ *Іегуда Ліва Бен Бецалель, рабин Льов (1512?—1609)* — один із найвідоміших рабинів, мислителів та вчених свого часу.

ни Голема — страшенного велетня, який мав відомцати за всіх євреїв.

Краще за Дюма, краще за єзуїтів.

Звісно, інформація, яка містилася у моєму документі, мала б бути записана з усних свідчень свідка, який був на цвинтарі тієї жахливої ночі і який має зберігати інкогніто, інакше покаранням буде смерть. Він прийде на цвинтар уночі, перевдягнувшись рабином, ще до початку церемонії, і сховається неподалік купи каміння, що є могилою рабина Льова. Рівно опівночі, ніби висловлюючи огуду, дзвони християнської церкви пробили жидівський збір, і вийшло дванадцять постатей у темних плащах, і голос, ніби лунаючи з могили, привітав їх як дванадцять Рош-Бат-Еббот, дванадцятьох голів родів Ізраїлю, й кожен промовив у відповідь: «Вітаємо тебе, о сине проклятого».

Отака ява. І так само, як колись на Горі Грому, голос того, хто скликав їх разом, промовив: «З часу нашої останньої зустрічі минуло вже століття. Звідки ви й чиїми є представниками?» І голоси по черзі промовляють: «Рабин Юда з Амстердама, Рабин Бенхамін з Толедо, рабин Леві з Вормса, рабин Манассе з Пешта, рабин Іад з Кракова, рабин Симеон з Рима, рабин Сібулон з Лісабона, рабин Рубен з Парижа, рабин Дан з Константинополя, рабин Ассер з Лондона, рабин Ізашер з Берліна, рабин Нафталі з Праги». Тоді голос, чи то тринадцятий учасник зібрання, просить кожного перелічити скарби, які має його спільнота, а потім рахує багатства Ротшильда та інших видатних світових банкірів-євреїв. У результаті нарахували по шістсот фран-

ків на кожного з трьох з половиною мільйонів, які мешкають у Європі, і вийшло безмаль два мільярди франків. «Для того, щоб знищити двісті шістдесят п'ять мільйонів християн, ще замало, — казав тринадцятий учасник, — але вистачить для початку».

Потрібно було ще вигадати, що вони обговорюватимуть, але кінець я вже уявив. Тринадцятий голос викликав дух рабина Льова. Блакитнувате світло, що здійнялося з його могили, ставало дедалі несамовитішим та сліпучішим. Хтось з дванадцяти учасників зібрання кинув на гробовище каменем, і світло поступово згасло. Поглинуті (як-то кажуть) темінню, дванадцяттеро поволі зникли у різних напрямках, а цвинтар знову поринув у свій примарний та безживний смуток.

Отже, Дюма, Сю, Жолі, Туссенель. Окрім наставника, отця Баррюеля, мені не вистачало духовного провідника, який би виражав бачення ревного католика. Саме тими днями Лагранж, спонукаючи мене поспішити із зустріччю з Єврейським альянсом, повів мову про Гугено де Массо¹. Я дещо чув про нього: це був католицький журналіст — легітиміст, донині займався магією, демонічними обрядами, таємними товариствами та масонством.

— На нашу думку, — мовив Лагранж, — він наразі закінчує книжку про євреїв та євреїзацію християн, не знаю

---

¹ Рожер Гугено де Массо (1808—1876) — французький полеміст, католицький письменник. Вважав магнетизерів та спиритистів служителями нечистого, писав чимало праць про магію, в яких розвінчував таємні товариства та масонство.

вже, чи ви мене розумієте. Вам, можливо, буде корисно зустрітися з ним і дістати важливу інформацію, яка б стала у нагоді нашим російським друзям. А нам було б корисно знати, що він там пише, адже ми не хочемо, щоб потьмарились добрі стосунки між нашим урядом, церквою та колами єврейських фінансистів. Вам слід представитися науковцем-євреезнавцем, який у захваті від його праць. Є людина, яка може ввести вас у його оточення, це такий собі абат Далла Піккола, який уже зробив нам кілька послуг.

— Але я не знаю івриту!

— А хто вам сказав, що Гугено його знає? Для того, щоб когось ненавидіти, зовсім не обов'язково говорити його мовою.

Зараз (раптово!) я згадав свою зустріч з абатом Далла Пікколою. Бачу його так, ніби ось він стоїть переді мною. І згадавши його зовнішність, я розумію, що він не моя копія, чи, якщо хочете, двійник, позаяк має щонайменше шістдесят років, майже зовсім згорблений, косоокий, та ще й зуби видаються наперед. Побачивши його зараз, я б сказав: «Абат Квазімодо». Та ще й говорив він з німецьким акцентом. Пам'ятаю, Далла Піккола розповідав мені, що треба не спускати очей не лише з євреїв, але й з масонів, адже, врешті-решт, ідеться про одну й ту саму змову. Я дотримувався думки, що не варто відкривати за раз більше одного фронту, тож я відклав нашу розмову на потім, але з певних натяків, які робив Далла Піккола, я зрозумів, що вісті про масонські збіговиська

цікавлять езуїтів, оскільки церква готувала жорстокий наступ на масонську проказу.

— Хай там як, та коли ви зв'яжетеся з тими колами, скажіть мені. Я є братом у паризькій ложі й маю там багацько корисних знайомих.

— Ви, абате? — спитав я, а Далла Піккола посміхнувся:

— Ви й не уявляєте, скільки священиків належать до масонів...

Тим часом у мене відбулася розмова з Гугено де Массо. Це був сімдесятирічний старець, уже слабкий на розум, переконаний у тих небагатьох думках, що ще мав у своїй голові. Цікавився він лише тим, щоб довести існування диявола, магів, відьмаків, спіритистів, месмеристів, євреїв, попів-ідолопоклонників і навіть «електриків», які підтримували існування такого собі життєвого принципу.

Говорив він плавно й почав від самих початків. Я покірно слухав розповіді старого про Мойсея, фарисеїв, про Великий синедріон і про Талмуд, а тим часом Гугено пригостив мене чудовим коньяком, недбало залишивши пляшку на столі перед собою, а я й не пручався.

Він розповів мені, що серед єврейок процент проститутток більший, ніж серед християнок («А хіба це не було зрозуміло, — питав я, — з Євангелія, коли, де б не ступив Ісус, повсюдно він зустрічав одних лише грішниць»), потім він узявся доводити мені, що у моралі талмудистів немає такого поняття, як «ближній», і немає жодних згадок про обов'язки, які до них маємо ми, що пояснює й по-сво-

єму виправдовує жорстокість, з якою євреї руйнують сім'ї, знеславляють дівчат, викидають просто неба старих та вдовиць, виссавши з них лихварством усю кров. Як і у випадку з повіями, лиходіїв серед євреїв також більше, ніж серед хрещеного люду: «Чи знаєте ви, що з дванадцяти справ, порушених за крадіжки в суді Лейпцига, одинадцять стосуються юдеїв?» — вигукував Гугено, лукаво додаючи: «Власне, на Голгофі праведник був лише один, а інші двоє — злодії. Загалом, злочини, які скоюють євреї, огидніші: шахрайство, обман, лихварство, навмисне банкрутство, контрабанда, підробка грошей, хабарництво, фінансові махінації, ї не просіть мене продовжувати цей перелік».

Послухавши майже цілісіньку годину докладну розповідь про лихварство, ми нарешті дійшли до найпікантнішого: дітовбивства й людожерства, і, врешті, майже протиставляючи цим темним обрядам очевидні діяння, які видно під денним світлом, — ось вам публічні напасті єврейських фінансистів та неспроможність французьких урядовців у тому, щоб їм протидіяти й карати їх.

Найцікавіше, хоч і найменш корисне, почалося, коли де Массо заговорив, ніби він сам єврей, про розумову вищість євреїв над християнами, спираючись на ті ж таки твердження Дізраелі, які я вже чув він Туссенеля: з цього випливає, що принаймні щодо єврейства соціалісти-фур'єристи та католики-монархісти мають однакову думку, проте не погоджувались із загальновідомою думкою, що євреї — хворобливі рахітики: євреї дійсно ніколи не тренували тіло й не займалися бойовими мистецтвами (згадаймо, якого зна-

чення надавали змаганням у фізичній витривалості й силі греки), вони були слабкі й плюгаві, але водночас жили дуже довго й мали незбагненну плодовитість (також як наслідок їхнього невситимого сексуального бажання), а ще вони невразливі перед багатьма хворобами, які вражали решту людства, а тому, як завойовники світу, були більш небезпечними.

— Скажіть мені, — питав Гугено, — чому євреїв майже ніколи не вражають епідемії холери, навіть тоді, коли вони мешкають у найбрудніших і найбільш шкідливих для здоров'я районах міста? Розповідаючи про чуму 1346 року, один тодішній науковець зазначав, що з якихось загадкових причин у жодному місті не було жодного хворого на чуму єврея. Фраскатор писав, що під час епідемії тифу 1505 року хвороба обминула тільки євреїв, а Дегнер свідчить, що, коли у 1736-му в Неймечене була епідемія дизентерії, вижили лише євреї, крім того, Ваврух довів, що серед єврейського населення у Німеччині не спостерігається зараження солітером. То що ви на це скажете? Як таке може трапитися з найбруднішим народом на землі, представники якого вступають у кровозмісний шлюб? Це ж суперечить усім законам природи. Може, це через їхнє особливе харчування, правила якого залишаються для нас незрозумілими, а може, це через обрізання? Яка таємниця дає їм змогу бути сильнішими за нас, навіть коли вони видаються кволішими? Запевняю вас, такого мерзенного і могутнього ворога треба нищити будь-якими засобами. Ви усвідомлюєте, що на час їхнього приходу в землю обітовану їм було шістсот

тисяч чоловік, а рахуючи по чотири особи на кожного чоловіка, виходить загальна кількість населення — два з половиною мільйони? Але у часи Соломона єврейських солдат було мільйон триста тисяч, тобто всього п'ять мільйонів, значить, їхня чисельність уже подвоїлася. А зараз? Точну кількість вирахувати важко, адже вони, так би мовити, розсіяні по всіх континентах, але за найбільш приблизними підрахунками кажуть про цифру у десять мільйонів. Їх усе більше й більше...

Здавалося, його злоба знесилоє його, тож я намагався пригостити Гугено склянкою його ж таки коньяку. Але він опанував себе настільки, що коли дійшов до масонства й кабали (тепер маючи змогу побалакати ще й про його книжки про сатанізм та магію), я вже був у тому блаженному стані очманіння, коли лише на диво спромігся підвестися й по-прощатися.

«Красно дякую, — думав я, — якщо я мушу напхати такою інформацією документ, призначений для людей на кшталт Лагранжа, то існує ризик, що таємні спецслужби кинуть мене в окрему камеру чи навіть у замок Іф, як слід учинити з відданим прихильником Дюма». Можливо, я дещо легковажно поставився до книжки де Массо, бо зараз, пишучи ці рядки, пригадую, що «*Le juif, le judaïsme et la judaïsation des peuples chrétiens*»¹ вийшла у 1869 році обсягом майже шість сотень сторінок та доволі невеличким накла-

---

¹ «Юдей, юдаїзм та навернення християн до юдаїзму» (фр.).

дом і, отримавши благословення Пія IX, набула неабиякої популярності.

Але саме відчуття, яке тоді з'явилося у мене, що навколо забагато антисемітських книжечок та талмудів, підштовхувало мене бути дуже вибіркоким.

Отож на моєму празькому цвинтарі рабини мали розказати щось легке для сприйняття, що викликало б цікавість у публіки і було у деякому сенсі новиною, а не про ритуальне дітовбивство, про яке торочать уже протягом багатьох століть, і люди вірять у нього так само, як у відьом, тож досить тільки заборонити дітям гуляти неподалік гетто.

Таким чином, я почав складати свою доповідь про злощасні події тієї віщої ночі. Першим заговорив тринадцятий:

— Наші пращури наказали обраним синам Ізраїлю раз у сто років збиратися біля могили священного рабина Симеона Бен-Іегуди. Вже сплигло вісімнадцять століть, відколи владу, яку обіцяв нам Авраам, украли у нас християни. Розчавлений, принижений ворогом, під невідступною загрозою смерті та наруги, народ Ізраїлю вистояв. І якщо він розселився по всьому світу, значить, увесь світ має йому належати. Нам ще з часів Авраама належить золотий телець.

— Авжеж, — мовив рабин Ізашер, — коли ми будемо єдиними господарями всього золота, вся влада перейде до наших рук.

— Вдесяте, — мовив тринадцятий, — після тисячолітньої невпинної й запеклої боротьби з нашим ворогом ми, обрані представники кожного покоління синів Ізраїлю, збираємося

Здавалось, його злоба знесилює його, тож я намагався пригостити Гугено склянкою його ж таки коньяку.

разом на цьому цвинтарі біля могили нашого рабина Симеона Бен-Іегуди. Та ще ніколи за минулі століття у руках наших предків не збиралося стільки золота, а відтак, стільки влади. У Парижі, Лондоні, Відні, Берліні, Амстердамі, Гамбурзі, Римі, Неаполі є представники династії Ротшильдів, тому ізраїльтяни є господарями фінансової ситуації... Слово тобі, рабине Рубен, бо ти знаєш, як склалися обставини у Парижі...

— На всіх імператорах, королях та регентах, — мовив Рубен, — тягарем лежать угоди, які вони уклали з нами на утримання їхньої армії й підтримку хитких тронів. Отже, треба якомога більше спростити позики і, врешті-решт, як гарантію коштів, які ми надаємо країнам, узяти під свій контроль їхні залізниці, їхні шахти, їхні ліси та ливарні, їхню мануфактуру, їхню нерухомість, а також управління податками.

— Не забудьмо про сільське господарство, яке завжди складало багатство будь-якої країни, — втрутився Симеон з Рима. — Очевидно, що великі земельні угіддя недосяжні, тож якщо нам удасться переконати уряди роздрібнити їх, цю землю буде легше купити.

Потім узяв слово рабин Юда з Амстердама:

— Таж багато з наших братів Ізраїлю навертаються у християнство й приймають хрещення...

— Та яке кому діло! — відповів голос тринадцятого. — Хрещені можуть нам неабияк прислужитися. Попри хрещення тіла, у душі вони лишаються вірними синами Ізраїлю. Віднині з кожним століттям наvernених у християнство

наших братів не більшатиме, а от християни навертатимуться у нашу святу віру. Отоді Ізраїль зневажливо їм відмовить.

— Та насамперед, — уступив рабин Леві, — зважмо, що християнська церква — то наш найбільший ворог. Треба поширити серед християн вільнодумство, скептицизм, треба пригнітити служителів цієї віри.

— Поширимо прогресивні ідеї, і, як наслідок, думку про те, що всі релігії мають бути рівними, — втрутився у розмову рабин Манасе. — Борімося за те, щоб зі шкільних програм прибрати уроки християнської релігії. Завдяки хитрощам та освіченості ізраїльтяни легко завоюють кафедри та професорські посади у християнських навчальних закладах. Таким чином, релігійна освіта залишиться на плечах батьків, а позаяк, здебільшого, у родин немає часу для того, щоб опікуватися цією виховною гілкою, релігійність поволі ослабне.

Настала черга рабина Дана з Константинополя:

— Найперше, ми ніколи не повинні випускати з рук торгівлі та спекуляцій. Маємо скупити торгівлю алкоголем, олією, хлібом, вином, бо так ми станемо господарями в усьому аграрному секторі, особливо в сільськогосподарському виробництві.

А Нафталі з Праги додав:

— Поставимо собі за мету суди та адвокатури. А чому б ізраїльтянину не стати міністром народної освіти, адже вони часто отримують портфель міністра фінансів?

Наприкінці заговорив рабин Бенхамін з Толедо:

— Нам не треба нехтувати жодною професією, яка важить у суспільстві: філософів, медиків, правознавців, музикантів, економістів, іншими словами, усіх напрямків науки, мистецтва, літератури. Це неосяжна царина, в якій ми маємо проявити свій геній. Але над усе — у медицині! Адже лікарю довіряють найсокровенніші родинні таємниці, у його руках здоров'я й життя християнина. Крім того, треба підтримувати шлюби між християнами та ізраїльтянами. Впорскування незначної кількості нечистої крові у наш обраний Господом рід не спаплюжить його, а наші сини й дочки порідняться з християнськими родинами, які мають певний вплив.

— Підіб'ємо підсумок нашої зустрічі, — промовив голос тринадцятого. — Якщо золото — це перша сила у цьому світі, то друга — преса. Треба, щоб наші ввійшли до редакцій усіх щоденних газет у всіх країнах світу. Щойно ми заволдіємо пресою, ми зможемо змінити суспільне ставлення до честі, чеснот, чесності; найперша наша мета — родинне виховання. Удаймо жагучу зацікавленість в актуальних соціальних проблемах, треба взяти під контроль пролетаріат, хай наші підбурювачі проникнуть у соціальні рухи, та ще й так, щоб ми у будь-яку потрібну нам хвилину могли сколихнути його, підняти пролетаріат на барикади, на революцію, й тоді кожне з цих лих наблизить нас до нашої єдиної мети: володіння світом, як обіцяв наш прабатько Авраам. Тоді наша міць виросте, немов величезне дерево, на гілках якого з'являться фрукти, що зветься багатством, насолодою, щастям, владою, як винагорода нам

за ганебне становище, яке протягом багатьох століть було єдиною долею народу Ізраїлевого...

Якщо мені не зраджує пам'ять, так закінчувалась доповідь про Празький цвинтар.

Дописавши своє відтворення подій, я почуваюся виснаженим: можливо, через те, що протягом усіх цих годин моє удушливе письмо супроводжувалося невеличким підпиванням, яке надавало моєму тілу сили, а душі — запалу. Поза тим, відучора у мене зник апетит, через нудоту не можу їсти. Щойно я просинаюся — блюю. Може, я забагато працюю. А може, ненависть мене схопила за горлянку й тепер пожирає мене. З плином часу, перечитуючи рядки, які я написав про празький цвинтар, я усвідомлюю, як цей досвід, моє надзвичайно переконливе відтворення єврейської змови, ненависть, яка за мого дитинства й у роки юності була, як би то мовити, уявною, зберігаючись лише у голові, як відлуння катехісису, якого мене навчав дід, наразі набула живої подоби; і тільки по тому, як я зміг змусити знову прожити цей нічний шабаш, моя лють, моя ненависть до підступності євреїв з поняття абстрактного перетворилася на глибоку й нестримну пристрасть. Господи, й справді треба було вигадати ніч на празькому цвинтарі, чи принаймні слід було прочитати мої про неї записи, аби усвідомити, наскільки мені вже остогидло, що це трикляте поріддя отруєє нам життя!

Тільки тепер, прочитавши кілька разів свій документ, я зрозумів, наскільки ця місія була моя. Мені треба було

за будь-яку ціну продати комусь мою доповідь, і тільки якщо я правитиму за неї, як за батька, вони повірять, що це правда, і зроблять свій внесок у те, щоб вона стала правдоподібною...

Та сьогодні ввечері краще не писати. Ненависть (або ж лише згадка про неї) спотворює розум. У мене тремтять руки. Треба йти спати, спати, спати.

13

Далла Піккола стверджує, що він не Далла Піккола

5 квітня 1897 року

Учора вранці я прокинувся у своєму ліжку, одягнувся, скористався незначною кількістю гриму, яку може стерпіти моя особа. Потому я спустився вниз, аби прочитати ваш щоденник, у якому ви розповідаєте про свою зустріч з абатом Далла Пікколою, описуючи його як чоловіка безсумнівно старшого за мене, та ще й горбаня. Потім я пішов до вашої кімнати поглянути на себе у люстерко, позаяк у моїй кімнаті, як і личить священику, його немає, і хоч я не хочу опуститися до самовихваляння, та я з полегшенням зауважив, що маю правильні риси обличчя, я зовсім не косоокий, і зуби у мене не вип'ячуються. У мене чудовий французький акцент, до того ж з ледь помітними італійськими інтонаціями.

Але кого ж тоді ви зустріли під моїм ім'ям? І хто ж я тоді такий?

14

Біарріц

Пізнього вечора 5 квітня 1897 року

Я пізно прокинувся й прочитав ваш коротенький запис у своєму щоденнику. Ви жайворонок. Боже мій, пане абате, колись настане день (чи ніч), коли ви прочитаєте ці мої рядки. Тоді хто ж ви насправді? Чому саме зараз мені згадалося, що я вбив вас ще до війни?! Як же я можу розмовляти з привидом?!

Я вбив вас? Чому наразі я так у цьому впевнений? Спробуймо відтворити події. Поза тим, треба попоїсти. Дивовижно, вчора я не міг навіть думати про їжу без відрази, а сьогодні готовий проковтнути геть усе, що знайду. Коли б я міг вільно виходити з дому, звернувся б до лікаря.

Покінчивши з доповіддю про зустріч на празькому цвинтарі, я був готовий зустрітися з полковником Дмитрієм. Пам'ятаючи про те, як сподобалася Брафману французька кухня, я й полковника запросив у «Rocher de Cancalle», але, здавалось, він зовсім не цікавився наїдками й ледь лизькав навіть те, що я йому замовив. У нього були трохи лукаві очі з маленькими пронизливими зіницями, побачивши які, я

відразу ж подумав про куницю, хоч тих куниць жодного разу в житті не бачив (ненавиджу куниць так само, як євреїв). Дмитрій, як мені здалося, мав виняткову здатність загнати свого співрозмовника на слизьке.

Прочитавши мою доповідь, він промовив:

— Надзвичайно цікаво. Скільки?

Спілкуватися з таким людьми — саме задоволення, тож я випалив, мабуть, захмарну суму — п'ятдесят тисяч франків, пояснюючи, скільки мені коштували мої інформатори.

— Занадто дорого, — відповів Дмитрій. — Чи то пак, для мене занадто дорого. Сподіваємося розділити витрати. У нас добрі стосунки з пруськими спецслужбами, які теж мають клопіт через євреїв. Я заплачу вам двадцять п'ять тисяч і дозволяю віддати копію цього документа пруссакам, які дадуть вам решту. Я сам їм про все розкажу. Звісно, вони теж захочуть такий же оригінал, який ви віддали нам, але, як я чув від пана Лагранжа, ви маєте надзвичайне вміння примножувати оригінали. Людину, яка увійде з вами в контакт, звать Штьєбер.

Більше він не промовив ані слова, увічливо відмовившись від коньяку. Потім уклонився — радше по-німецькому, ніж по-російському — різко схиливши голову, майже під прямим кутом, рівно випроставшись, — а потім пішов геть. Рахунок сплатив я.

Я наполіг на тому, щоб зустрітися з Лагранжем, який уже розповідав мені про цього Штьєбера — впливового голову пруських шпигунів. Він спеціалізувався на збиранні інфор-

мації за кордоном, але й умів просочитися у різноманітні таємні товариства та рухи, не викликаючи підозр у держави. Років з десять тому його робота була надзвичайно цінною, коли збирали матеріал на Маркса, який цікавив і німців, і англійців. Здається, він сам, чи то його агент Крауз, який користувався несправжнім ім'ям Флері, зміг проникнути у лондонське помешкання Маркса, видавши себе за лікаря, та заволодів переліком усіх членів товариства комуністів.

— Вдалий хід, завдяки якому вони змогли взяти чимало небезпечних осіб, — підвів підсумок Лагранж.

— Марна пересторога, — зауважив я.

Щоб дозволити отак себе підманути на власній простоті, ці комуністи мали б бути пустоголовим набродом, такі даліко б не заїхали. Та, як казав Лагранж, хто його знає. Краще вжити запобіжних заходів і покарати перше, ніж учинять злочин.

— Ми втрачаємо чудового агента служб, які збирають інформацію, коли йому доводиться втручатися у те, що вже відбулося. А наша робота — втручатися раніше, ніж щось станеться. На організацію заворушень на вулицях ми витрачаємо дріб'язок. А багато й не треба: лише кілька дюжин колишніх в'язнів та кілька поліціантів у цивільному розграбують кілька ресторацій та пару борделів, горланячи «Марсельезу», й підпалять кілька кіосків, і ось тоді приходять наші у формі й, удавши бійку, усіх арештовують.

— І навіщо таке потрібно?

— А потрібно для того, щоб утримувати у стані неспокою поважних буржуа, переконуючи їх у необхідності жорстоких

Я наполіг на тому, щоб зустрітися з Лагранжем...

заходів. Якщо нам доведеться придушувати справжні, невідомо ким організовані заворушення, досягти цього буде набагато важче. Але повернімося до Штьєбера. Відколи він очолив прусську розвідку, він блукав східноєвропейськими містами й, перевдягнувшись блазнем, занотовував усе, що чув, водночас створюючи шпигунську мережу дорогою, де одного дня озброєна прусська армія пройде від Берліна до Праги. Рівночасно з тим, він виконував таку ж саму роботу для Франції, позаяк так чи інакше, а війни все одно було неможливо уникнути.

— То чи не було б ліпше мені не зустрічатися з цим добродієм?

— Не було б. Не слід спускати з нього очей. Краще хай на нього працюють наші агенти. З іншого боку, ви маєте розповісти йому все, що стосується євреїв, але нас це не цікавить. Таким чином, співпрацюючи з ним, ви не нашкодите нашому уряду.

За тиждень мені прийшла записка, підписана Штьєбером. Він питав мене, чи міг би я, якщо це не завдасть мені великого клопоту, поїхати до Мюнхена, що у Баварії, і, зустрівшись з його довіреною особою, таким собі Годше¹, передати йому мій документ. Певна річ, що це був для мене клопіт, але надто вже мене цікавила решта винагороди.

Я спитав Лагранжа, чи знає він цього Годше. Той розповів, що колись цей чоловік був поштовим службовцем,

---

¹ Герман Фрідріх Годше (1815—1878) — німецький письменник, уродженець Польщі, провокатор та секретний агент прусської розвідки. Його антисемітський роман «Біарріц» було покладено в основу «Протоколів сіонських мудреців».

який насправді був провокатором, працюючи на прусську секретну поліцію. Після заворушень 1848-го, аби звинуватити лідера демократів, сфальшував листи, з яких випливало, що цей чоловік хотів убити короля. Та, вочевидь, у Берліні знайшовся якийсь знавець, який розповів, що листи — підробка, тож Годше виявився вплутаним у скандал і був вимушений покинути свою посаду на пошті. Але то ще півбіді: ця справа підірвала довіру до нього у таємній службі, де тобі пробачать, якщо ти підробив документи, але не подарують, якщо ти дозволив потім злапати себе, як kota за салом. Він знайшов ужиток своїм навичкам, пишучи такі собі історичні романці під псевдонімом Джон Реткліф і співпрацюючи з газетою «Kreuzzeitung»¹ — пропагандистським антиєврейським виданням. Служби тепер користувалися його послугами, лише коли треба було поширити серед євреїв правдиву чи недостовірну інформацію, хай там якою вона була.

«Одначе саме така людина мені потрібна», — подумав я собі. Але Лаґранж почав мені розтлумачувати, мовляв, можливо, якщо вони звернулися до мене у цій справі, то лише тому, що моя доповідь для пруссаків не має великої ваги, тому вони й дали доручення дрібноті, аби просто дізнатися, що й як, та щоб сумління було чисте, й мають намір мене згодом ліквідувати.

— Неправда, німцям потрібна моя доповідь, — заперечив я, — мені за неї пообіцяли значну суму.

---

¹ «Рози'яття» (нім.).

— Хто пообіцяв? — спитав Лагранж, але почувши мою відповідь, мовляв, то був Дмитрій, посміхнувся: — Це ж росіяни, Симоніні, що тут ще скажеш. Хіба їм важко пообіцяти щось від імені німців? Але ви все-таки поїдьте до Мюнхена, нам-бо теж цікаво, що вони там поробляють. Але не забудьте, що Годше — підступний негідник. Інакше він би цим не займався.

Я б не сказав, що Лагранж був поблажливий до мене, та, може, до когорті жалюгідних людей він зараховував і високі чини, а отже, й себе особисто. Хай там як, та коли мені добре платять, я не діткливий до образ.

Гадаю, я вже розповідав у своєму щоденнику, яке враження на мене справила та мюнхенська пивниця, в якій баварці, юрблячись навколо довжелезних *table d'hôte*, упираючись одне одному в коліна, смакуючи масними сосисками, посьорбують пиво з кухлів завбільшки з чан, чоловіки й жінки разом, жінки галасливіші, сміхотливіші й вульгарніші за чоловіків. Безсумнівно, нижча раса; мені коштувало неабияких зусиль після надзвичайно виснажливої дороги пробути ті кілька днів на землі тевтонів.

І саме у пивниці призначив мені зустріч Годше — здається, мій німецький шпигун просто народився для того, щоб ритися у такому оточенні: за його нахабно-елегантним убранням, що ховало вовчу подобу, виднілася особа, котра перебивалася випадковим заробітком.

Кострубатою французькою він почав розпитувати мене про мої джерела, але я викрутився, змінивши тему, натяк-

нувши на моє гарібальдійське минуле, і чоловік був приємно здивований, бо він, мовляв, пише роман про події в Італії у 1860-х роках. Його вже було майже завершено. Книга називатиметься «Біарріц»¹, за об'ємом вона буде чималенькою, але події розгортатимуться не лише в Італії, дію буде перенесено у Сибір, Варшаву, навіть у Біарріц тощо. Він навіть залюбки розповідав про свій твір, вважаючи, що завершує Сікстинську капелу у царині прозових романів. Я не розумів анічогісінько з подій, якими він переймався, та, як видається, основою твору буде невідступна загроза трьох зловісних сил, які таємно керують світом, тобто масонів, католиків, зокрема єзуїтів, та євреїв, останні з яких, проникаючи до лав інших двох, намагаються похитнути ще у самісінькому зародку чистоту роду тевтонців-протестантів.

Він розлого переповідав фокуси масонів-мацціанців, потім переносив дію до Варшави, де вони влаштовували змову проти росіян, укупі з нігілістами — триклятим поріддям, так само як і інші, яких в усі часи породжували слов'яни. Та неабиякого значення автор надавав їхній системі вербування, яка була надзвичайно подібною до системи, яку використовували баварські ілюмінати та масони «Альта Вендіти», коли кожен член спільноти вербує ще дев'ятьох, які не повинні знати один одного. Отож він знову повернувся до подій, які відбувались в Італії, слідуючи за наступом п'ємонтців на Королівство обох Сицилій, безладдям

---

¹ *Біарріц* — місто і комуна в департаменті Атлантичні Піренеї, в Аквітанії, на південному заході Франції.

страждань, зрад, наруг над шляхетними панянками, подорожами а-ля Рокамболь¹ надзвичайно хоробрих ірландських легітимістів, усіх, як один, у каптурах зі шпагами, таємними посланнями, захованими під хвостами у кобил боягузкарбонарія графа Караччоло, який гвалтував дівчину, ірландку-легітимістку, перснями-викривальниками з окисленого зеленого золота та зі зміями, які обплелися навколо червоного корала, спробою викрадення сина Наполеона III, драмою, яка трапилась у Кастельфідардо, де проливалася німецька кров за понтифікат, який там кинувся у боротьбу проти *welsche Feigheit*². Годше висловився німецькою, можливо, щоб я не образився, але мені й моїх незначних знань у цій мові стало, аби втямити, що йдеться про боягузтво, яке зазвичай властиве латинським народам. Наразі історія ще більш заплутувалася, а ми ще навіть не дійшли до середини першого тому.

Поволі-поволі, що більше Годше розповідав, то більше сяяли його очі, трішки схожі на свинячі, з рота капали краплі слини, він гигикав сам до себе, згадуючи про деякі витівки, які він особисто вважав надзвичайними, і, як мені видавалось, прагнув, аби я з перших рук переповів йому плітки про Чалдіні, Ламармору та інших п'ємонтських генералів і, звісно, про те, що відбувалося серед гарібальдійців. Проте, позаяк у його колах було заведено платити за інформацію, я не мав наміру задарма віддавати йому цікавинки, які стосува-

---

¹ Персонаж романів французького письменника XIX ст. П'єра Пуансона дю Терая, шляхетний злодій і шукач пригод.

² Іноземних (часто французьких чи італійських) боягузів (*нім.*).

лися подій в Італії. Однак про те, що я знав, краще було мовчати.

Я відзначив, що цей чоловік іде хибним шляхом: не можна створювати небезпеку, яка має тисячу личин, адже подоба зла має бути лише одна, інакше читач стає неуважним. Якщо хочеш викрити євреїв, то й веди мову лише про них і залиш у спокої ірландців, неаполітанських принців, п'ємонтських генералів, польських патріотів та російських нігілістів. Хто за двома зайцями женеться, жодного не спіймає. Як можна так розпорозуватись? Тим паче, що, як на мене, єдиною його нав'язливою думкою були євреї й лише євреї; для мене то й на краще, адже у безцінному документі, який я хочу йому запропонувати, йдеться саме про євреїв.

Годше зізнався, що пише свій роман не заради грошей чи сподіваючись на якусь земну славу, а задля того, аби визволити німецький рід з єврейських тенет.

— Нам слід згадати слова Лютера, який говорив, що євреї — лихі, ядучі, підступні аж до мозку кісток, вони століттями були нашою карою, нашою чумою, зокрема й за його часів також. Це саме він назвав їх «підступними зміями, отруйними, мстивими, жорстокими вбивцями, бісовими дітьми, які кусають і шкодять нишком, бо не можуть зробити цього відкрито». Йї єдиними ліками проти них є *«schärfe Barmherzigkeit»* — саме так висловився Годше, не спромігшись перекласти вислів, але я здогадався, що він, певно, означає *«некуче милосердя»*: так писав Лютер про безсердечність. Треба було спалювати синагоги або ж засипати їх таким шаром землі, щоб ніхто й ніколи більше не побачив

жодного їхнього каменя, знищувати їхні домівки й зганяти євреїв у хлів, як циган, повідбирати у них усі їхні тексти з талмудів, у яких євреїв навчають лише брехні, прокльонів та лайок, завадити їм займатися лихварством, конфіскувати все золото, яке вони мають, включно з коштовностями, й дати у руки їхнім парубкам лопати та сокири, а дівчатам — веретена та кудельця, бо, розтлумачував Ёдше, *Arbeit macht frei*¹ — «лише робота звільняє». За Лютером, остаточне вирішення проблеми — вигнати євреїв з Німеччини, як скажених псів.

— Ніхто, — мовив Ёдше, — принаймні до сьогодні, не приділяв уваги словам Лютера. Одначе справа в тім, що ще з давніх-давен неєвропейські народи вважали нечистими — гляньте на негра, якого й сьогодні цілком справедливо називають «тварюкою». І досі немає чітких критеріїв, за якими б визначалися вищі раси. Сьогодні ми знаємо, що найгуманнішими є білі, а найрозвиненішими серед білої раси — германці. Але наявність євреїв обертається невідступною загрозою схрещування рас. Погляньте на грецькі статуї: яка чистота рис, яка витонченість стану, й не випадково така краса отожднювалася з чеснотами: приваблива людина обов'язково вважалася хороброю, як нерідко трапляється і в наших, тевтонських, легендах. А тепер уявіть, як цих Аполлонів змінять семітські риси: засмагла шкіра, похмурий погляд, ніс, як у хижака, хирляве тіло. Гомер саме так характеризував Терсита²,

---

¹ Ця фраза як гасло була розміщена на входах до багатьох німецьких концтаборів.

² *Терсит* — невгамовний крикун, найзухваліший і найпотворніший між ахейцями в Троянській війні.

якого вважав утіленням підступності. Християнські перекази (згадаймо, що, врешті, її засновником був Павло — єврей з Азії, якого в наші дні ми б назвали турком) переконали нас, що ми всі походимо від Адама. Е ні, відділившись від первородної тварюки, люди пішли різними шляхами. Тож ми маємо повернутися туди, де ці шляхи розходяться, а отже, до справжніх національних коренів нашого народу, а не до божевільних французьких *lumières*¹ з їхнім космополітизмом, *égalité*² та братерством у всьому світі! Це — дух нового часу. Те, що зараз називають у Європі народне Рісорджименто³, є закликом до первісної чистоти рас. Ось лише назва й мета стосуються виключно германського роду, а те, що в Італії відродження колишньої краси пов'язане з вашим кривоногим Гарібальді, вашим коротуном королем та карликом Кавуром — то від цього аж смішно. Навіть римляни були єврейського поріддя.

— Римляни?

— Чи ж ви Вергілія не читали? У нього батько був троєнець, отже, азіат, тож це семітське переселення знищило дух древніх італійських народів⁴, адже гляньте, що сталося з кельтами: зазнавши римського впливу, вони перетворилися на французів, а отже, на ще один латинський народ.

---

¹ Просвітители (*фр.*).

² Рівність (*фр.*).

³ *Рісорджименто* (іт. відродження, оновлення) — в історіографії — термін, що означає період боротьби за об'єднання Італії.

⁴ Тобто народів, що населяли Апеннінський півострів і навколишні землі — Сардинію, Сицилію до створення Римської держави, і згодом асимільованих римлянами. У більш вузькому сенсі — племена індоевропейської групи, які в давнину населяли Апеннінський півострів і говорили італійськими мовами.

І лише германцям удалося зберегти чистоту та незараженість крові й зламати міць Рима. Врешті, вищість арійської раси над єврейською, а значить, і латинською, видно з досягнень германців у різноманітних видах мистецтва. Бах, Моцарт, Бетховен, Вагнер народилися аж ніяк не в Італії і не у Франції:

Між тим, Годше зовсім не був тим арійським героєм, якого розхвалював, навпаки, якби мені довелося сказати правду (але чому б це завжди казати правду?), мені він здавався ненажерливим євреєм, ласим до чуттєвих утіх. Та, врешті-решт, я мав йому вірити, адже йому вірили спецслужби, які мали заплатити мені двадцять п'ять тисяч франків, які ще залишалися.

Утім, я не зміг утриматися від того, щоб не позловтішатися. Я спитався, чи він сам вважає себе взірцем вищої аполлонічної раси¹. Кинувши на мене понурий погляд, чоловік зазначив, що належність до роду — це річ радше духовна, а не фізична. Єврей завжди залишиться євреєм, навіть якщо він, через помилку природи (як іноді трапляється, коли на світ з'являються немовлята з шістьма пальцями чи жінки, які знають таблицю множення), народиться блакитнооким білявцем. І арієць є арієць, якщо він носить у собі дух свого народу, навіть коли він чорнявий.

Та очевидно, що моє питання загасило запал Годше, він заспокоївся і, витерши піт з чола великою хустинкою з червоними квадратами, спитав про документ, заради якого ми зустрілися. Я віддав папірець і, зважаючи на те, що він

---

¹ Тобто нащадків давніх римлян та греків.

мені щойно розповідав, гадав, що він буде просто у захваті від документа. Адже якщо його уряд хотів позбутися євреїв так, як наставляв Лютер, то моя розповідь про празький цвинтар саме годилася для того, щоб поставити на вуха всю Пруссію через єврейську змову. Але де там: чоловік неспішно читав, посьорбуючи пиво, часто морщачи чоло й примружуючи очі так, що іноді був схожий на монгола, а потім видав таке:

— Навіть не знаю, чи такі новини когось зацікавлять... У документі йдеться про те, що ми давно вже знали про єврейські плутні. Звісно, написано дуже гарно, й якби це все було вигадкою, то склали її надзвичайно вправно.

— Прошу, гер Годше, я не з таких людей, щоб продавати вам чиїсь фантазії!

— Звісно, мої підозри не мають певних доказів, але я теж маю обов'язки перед тими, хто мені платить. Треба перевірити, чи це не підробка. Я повинен передати їх геру Штєберу та його людям. Залиште мені папери й можете навіть повернутися до Парижа, і там за кілька тижнів отримаєте відповідь.

— Але ж полковник Дмитрій сказав, що справу вже вирішено...

— Не вирішено. Ще. Я ж сказав, лишіть мені документ.

— Я не брехатиму вам, гер Годше. Документ, який ви тримаєте в руках, — оригінальний. Справжній, розумієте? Певна річ, його цінність уже у самому змісті, але крім того, він цінний ще й тим, що ця інформація записана в оригінальній доповіді, яку склали відразу після зустрічі, про яку

йдеться. Я не можу дозволити, щоб такий документ пішов з моїх рук, принаймні поки мені не заплатять обіцяної винагороди.

— Ви надміру підозріливий. Та нехай, замовте ще кілька кухлів пива й дайте мені годину, щоб я все переписав. Ви ж самі сказали, що інформація у документі має свою вагу, і якби я хотів вас ошукати, то просто запам'ятав би все, позаяк, запевняю вас, що прочитавши документ, я запам'ятовую все майже слово в слово. Однак я б хотів показати текст ґеру Штьєберу. Тому дозвольте мені все переписати. Ви принесли сюди оригінал, ви його й заберете.

Мені не було чим заперечити. Я образив свої смакові рецептори кількома гидкими тевтонськими сосисками, вижлуктивши чимало німецького пива, яке, маю зізнатись, смакувало краще за французьке. Я сподівався, що Ґодше перепише уважно все до цятки.

Прощалися ми прохолодно. Ґодше дав мені зрозуміти, що рахунок треба поділити на двох і що я випив пива більше, і, пообіцявши, що за кілька тижнів надішле звістку, покинув мене; я пінився від люті через те, що мав подолати такий шлях, аби спіймати облизня за власний кошт, поза тим не побачивши й талера з тієї суми, про яку домовився з Дмітрієм.

«Оце йолоп, — мовив я до себе, — Дмітрій знав, що Штьєбер не заплатить, тож просто розжився інформацією за півціни. Лагранж мав рацію, не варто було довіряти тому росіянину. Хоча, можливо, я просив забагато й маю бути задоволений, що отримав половину».

Наразі я вже був переконаний, що німці більше не покажуться, й дійсно, протягом кількох місяців не надійшло жодної звістки. Лагранж, якому я розповів про свої напасті, усміхнувшись, поблажливо відповів: «Такі вже ризики у нашій професії, не зі святими доводиться мати справу».

Мені все це не подобалося. Моя розповідь про празький цвинтар була занадто вправною, аби змарнувати її десь на сибірських землях. Я б міг продати її езуїтам. Зрештою, перші звинувачення євреїв і натяки на міжнародну змову за їхньої участі з'явилися завдяки езуїту штабу отця Баррюеля, тож дідів лист не мав пройти непоміченим вищими керівниками ордену.

Єдиною моєю ниткою з езуїтами був отець Далла Піккола. Лагранж звів мене з ним, тож саме до нього я звернувся за допомогою. Лагранж сказав, що він передав падре, що я його шукаю. І дійсно, якийсь час по тому до моєї крамниці прийшов абат Далла Піккола. Тож я показав йому, як кажуть у світі торгівлі, свій крам. І в мене склалося враження, що абата він зацікавив.

— Певна річ, я маю глянути на документ, а потім натякнути на нього комусь з ордену, адже, знаєте, ці люди не купують kota в мішку. Сподіваюся, ви довірите мені документ на кілька днів. Я не випускатиму його з рук.

І я повірив достойній духовній особі.

За тиждень Далла Піккола знов показався у моїй крамниці. Провівши його у кабінет, я запропонував падре випити що-небудь, але чоловік був не надто привітним.

— Симоніні, ви, безсумнівно, маєте мене за дурня, виставляючи мене гидким підсобником в очах отців Товариства Ісуса, руйнуючи мережу чудових контактів, яку я створював протягом багатьох років.

— Пане абате, я не розумію, про що йдеться...

— Припиніть брати мене на кпини. Ви дали мені цей документ, — і він жбурнув на стіл мою доповідь про празьке кладовище, — стверджуючи, що він таємний, і я заправив за нього страшенно дорого, але отакої — єзуїти глянули на мене, як на телепня, й увічливо повідомили, що мій цілком таємний документ — то вигадки, узяті з роману «*Біарріц*» такого собі Джона Реткліфа. Цяточка в цяточку, слівце у слівце, — і він жбурнув мені ще й книжку. — Вочевидь, ви знаєте німецьку, тож прочитали роман, щойно він вийшов у світ. Ви вичитали історію про нічну зустріч на празькому цвинтарі, вона припала вам до серця, й ви не втримались, щоб не видати вигадки за правду. І, з властивою плагіаторам безсоромністю, сподівалися, що на цьому березі Рейну ніхто читати по-німецькому не вміє...

— Стривайте, гадаю, я второпав...

— Нема чого торопати. Я міг би викинути цю макулатуру в кошик і послати вас до дідька, але я впертий і мстивий. Запевняю, я повідомлю ваших друзів у таємній службі, з якого ви тіста й наскільки можна довіряти інформації, яку ви надаєте. Чому я вас попереджаю? Не через гарне до вас ставлення, позаяк людині вашого поріддя я його не винен, а для того, аби, якщо спецслужби вирішать, що вам варто встромити кинджал у спину, ви знали, хто їм під-

**— Симоніні, ви, безсумнівно, маєте мене за дурня,
виставляючи мене гидким підсобником...**

казав. Адже який сенс убивати когось через помсту, якщо жертва не знає, що це ти маєш намір її порішити, чи не так?

Ясно, як Божий день. Цей пройдисвіт Годше не показував документ Штьєберу (а Лагранж розповідав, що він писав фейлетони під псевдонімом Реткліф): він побачив, що це саме те, що потрібно його недописаному роману, й, вгамовуючи свою антиєврейську жагу, забрав собі справжню історію (чи принаймні те, що він мав нею вважати) і вирішив зробити мою доповідь частиною розповіді — тільки своєї. Однак Лагранж мене попереджав, що цей ошуканець уже попадався на підробці документів, тож, усвідомлюючи, що втрапив у пастку фальсифікатора, я сатанів від люті.

Проте до люті додався ще й страх. Можливо, про кинджал у спину Далла Піккола говорив метафорично, але Лагранж висловився цілком ясно, що у колі спецслужб, коли хтось стає занадто вайлуватим, він зникає. Уявімо, що якийсь співробітник прилюдно показує свою ненадійність, видаючи літературний непотріб за секретні матеріали, та ще й до всього наразив спецслужби на ризик стати посміховиськом в очах езуїтського ордену; хто ж захоче, щоб він і надалі плентався під ногами? Один удар ножем — і гойдайся собі на хвилях Сени.

Саме це пообіцяв мені абат Далла Піккола, і пояснювати йому, що сталося насправді, немає жодного сенсу, у нього не було причин мені вірити, адже він не знав, що я віддав Годше документ перше, ніж негідник дописав свій роман, а знав про

те, що я дав йому (маю на увазі Далла Пікколу) папери після того, як вийшла друком книга Годше.

Я опинився у глухому куті.

Хіба що завадити Далла Пікколі відкрити рота.

Я діяв майже інстинктивно. У мене на письмовому столі стояв важезний підсвічник з кованого заліза. Схопивши його, я штовхнув абата до стіни. Той витріщив очі, а потім прошепотів на одному подихові:

— Чи не надумали мене порішити?..

— Так, мені дуже прикро, — відповів я.

Мені справді було прикро, та я мусив убити його, аби виплутатись з обставин, що склалися. Я завдав удару. Абат упав ниць, пускаючи юшку крізь вип'ячені зуби. Поглянувши на труп, я не відчув ані краплини вини. Він сам напросився.

Треба було лишень позбутися цього надокучливого тіла.

Коли я купував цю крамничку й квартиру на горішньому поверсі, власник показав мені лаз, який відкривався у долівці у винному льосі.

— Побачите там кілька сходинок, — мовив він, — і спочатку вам не стане духу туди спуститися, бо від страшенного смороду втрачатимете свідомість. Але часом може стати у нагоді. Ви іноземець і всього не знаєте. Колись, коли нечистоти скидали просто на вулицю, існував закон, за яким, перш ніж викинути власні покидьки з вікна, треба було попереджати: «Обережно, вода!» Але то був великий клопіт, тож горщик просто перевертали, й горе тому, хто саме про-

ходив повз. Потім на вулицях поробили канали, які згодом укрили, і так виникли каналізаційні труби. Сьогодні барон Осман зробив у Парижі гарну каналізацію, але вона годиться лише для стоку води, а випорожнення, коли труба під вашим нужником не забита, пливуть самі по собі до ями, яку спорожняють уночі, відносячи все у відстійник. Проте сьогодні точаться суперечки, чи не потрібно остаточно адаптувати *tout-à-l'égout*¹, тобто чи не час зробити так, щоб великими каналізаційними трубами збігали не лише стічні води, а й нечистоти. Саме через це понад десять років тому вийшла постанова, що кожен власник будинку має з'єднати свій будинок з каналізацією тунелем завширшки щонайменше метр тридцять. Такий тунель ви побачите там, унизу, хіба що він трохи вужчий і нижчий, ніж того вимагає закон, та хай їм трясця. Всі ці штуки роблять на великих бульварах, а не в нікому не потрібних завулках. А сюди ніхто не прийде перевіряти, чи ви й справді зносите ваші відходи, аби їх віднесло куди слід. Коли вас знудить від думки, що треба місити все це лайно, просто скиньте випорожнення цими сходами, сподіваючись, що дощової днини вода дійде аж сюди й віднесе все з собою. З іншого боку, вихід у каналізаційну мережу може дати певну перевагу. Ми живемо у часи, коли в Парижі кожні десять-двадцять років відбуваються революції чи заворушення, тож підземний тунель для втечі цілком може прислужитися. Ви, певно, вже читали роман, який недавно вийшов, зветься «Знедолені»², де головний

---

¹ Каналізаційна система (фр.).

² Йдеться про роман Віктора Гюґо.

герой разом з другом, якого поранили у плече, тікають каналізаційними тунелями, тож ви зрозумієте, що я маю на увазі.

Як поціновувач романів-фейлетонів, я чудово знав роман Віктора Гюго. Я, звісно, не хотів повторювати досвід головного героя, тим паче що гадки не мав, як автор змусив свого персонажа пройти такий шлях під землею. Можливо, в інших паризьких районах ці тунелі були достатньо високі й просторі, але той, що йшов під завулком Мобер, певно, викопали багато століть тому. Втім, спустити тіло Далла Пікколи з горішнього поверху, а потім ще й у льох було важко, але, на щастя, він був досить сухий та покручений, тож пересувати його було легко. Однак для того, щоб спустити тіло під лаз зі сходів, я мусив скотити його униз. Потім я теж спустився й, не розгинаючись, протягнув його ще на кілька метрів, щоб не гнив просто під моєю оселею. Однією рукою я тягнув тіло за литку, а іншою тримав каганця, втім, на жаль, не мав третьої руки, щоб заткнути собі носа.

Цього разу мені вперше довелося самотужки позбавлятися тіла людини, яку я вбив, адже з Ньєво та Нінуццо все вирішилося саме по собі й мені не треба було нічим перейматися (хоча у випадку з Нінуццо, принаймні першого разу на Сицилії, мені все ж таки слід було потурбуватися). Тепер я зрозумів, що в убивстві найбільш дратує процес заховування трупа, й, мабуть, саме через це священики не радять убивати, хіба тільки у бою, коли тіла вбитих залишають на погону стервятникам.

Я протягнув покійного абата метрів з десять, а знаєте ж бо, тягти попа поміж власних випорожнень та ще бозна-кого, хто наробив тут до мене, річ не надто приємна, тим паче, що доводиться розповідати про це своїй жертві, — святий Боже, що я таке пишу? — Нарешті, перетоптавши чимало лайна, я зауважив здаля слабкий промінчик світла, отже, на перехресті завулка Мобер та рю Сотон є каналізаційний люк, який виходить на дорогу. Спочатку я вирішив відтягти тіло до найбільшого колектора й покинути його там на милість більш бурхливих вод, але потім мені спало на думку, що хтозна, куди ця вода занесе труп, може, навіть у Сену, а там хтось ненароком може впізнати любий серцю труп. І правильно вирішив, позаяк зараз, коли я пишу про це, я дізнався, що на найбільших відстійниках у долині Кліші недавно всього за піврічний відтинок часу знайшли чотири тисячі псів, п'ятох телят, двадцятьох баранів, по сім кіз та свиней, вісімдесятьох домашніх птахів, шістьдесят дев'ятох котів, дев'ятсот п'ятдесят кроликів, мавпу та пітона боа. У статистичних даних не згадують про кількість попів, але, щоб статистика стала ще кумеднішою, я б міг зробити свій внесок. Залишивши мого мерця там, можна було небезпідставно сподіватися, що з місця він не зрушить. Між стіною і, власне, каналом, який, безсумнівно, був набагато старший за барона Османа, був вузесенький тротуар, де я й поклав труп. Я розраховував, що, зважаючи на тутешню вологість та міазми, тіло розкладеться досить швидко, лишивши по собі тільки купу кісток, які годі буде впізнати. Крім того, зваживши на природу завулка, довелося визнати, що це місце не варте того, щоб його ре-

монтували, а отже, ніхто ніколи аж сюди не дійде. Та й навіть якби хтось знайшов людські рештки у цьому місці, мусив би показати, звідки вони: будь-хто, вилізши з люка на рю Сотон, міг лишити тут труп.

Повернувшись до кабінету, я відкрив роман Годше на тій сторінці, де Далла Піккола поклав закладку. Моя німецька дещо заіржавіла від невживання, але я міг зрозуміти якщо не тонкощі розповіді, то хоча б основне. Безсумнівно, що це була саме моя зустріч рабинів на празькому цвинтарі, хіба Годше (з його пристрасстю до театральності) яскравіше розписав нічне кладовище, написав, що спочатку на цвинтар прийшов банкір, такий собі Розенберг, та польський рабин з капелюшком на маківці і пейсами на скронях, а для того, щоб увійти, треба було прошепотіти сторожеві кабалістичний пароль з шести складів.

Слідом на цвинтарі показався чоловік, який в моїй оригінальній версії був моїм інформатором, а разом з ним такий собі Ласалі, що обіцяв допомогти йому відвідати зустріч, яка відбувалася раз на сто років. Обидвоє нап'яли на себе несправжні бороди та довгі сутани, а потім зустріч відбувалася більш-менш так, як її описав я, включно з моїм фіналом, у якому з могили здіймалося блакитнувате світло і віддалялися постаті рабинів, котрих проковтнула ніч.

Безсоромник використав мою куценьку доповідь, щоб нагнати мелодраматичності. Вона згодилася для будь-чого, окрім як збити кілька талерів. Дійсно, немає більше нічого святого.

Достоту, як того хочуть євреї.

Наразі йду спати; я відійшов від своїх помірних гастрономічних звичок, випивши, я б сказав, непомірну кількість кальвадосу (у мене непомірно голова йде обертом, підозрюю, тепер таке траплятиметься неодноразово). Але, оскільки я, здається, лише занурившись у сон без сновидінь і прокидаюся абатом Далла Пікколою, я б тепер хотів подивитися, як же ж це я прокинуся у подобі покійного, безсумнівною причиною і свідком смерті котрого був особисто я.

15

Далла Піккола воскрес

Світанок 6 квітня 1897 року

Капітане Симоніні, не знаю, чи сталося це під час вашого сну (непомірного чи незмірного, називайте, як вам до вподоби), та я знову прокинувся й мав змогу прочитати ваші рядки. У перших світанкових променях.

Коли я прочитав ваші нотатки, мені спало на думку, що, можливо, з якоїсь загадкової причини ви обманюєте (й опис вашого життя, який ви так відверто складаєте, зовсім не заперечує того, що ви іноді вдаєтеся до брехні). Якби й існувала людина, яка напевне знає, що ви мене не вбили, то це я сам. Отже, знявши з себе моє священницьке вбрання, я, майже голим, спустився у льох, відчинив міфічний лаз, про який ви так чудово розказували, і очманів від смороду. Я спитав себе, що ж я хочу перевірити: чи у каналізації ще лишилася купка кісток від трупа, якого ви залишили там більше чверті століття тому? І задля цього я маю спуститися у те лайно, аби переконатися, що то не мої кісточки? Та, якщо дозволите, я вже це знаю напевне. Отож, я вам вірю, ви дійсно вбили якогось абата Далла Пікколу.

Хто ж тоді я? Цілком певно, що не той отець Далла Піккола, якого ви вбили (який навіть на мене не схожий), але як же можуть існувати двоє абатів Далла Пікколи?

Насправді річ у тому, що я, можливо, божевільний. Боюся виходити з дому. Чи, може, навпаки, мені слід вийти й щось купити, позаяк через своє священицьке вбрання по шинках розгулювати мені не можна.

У мене немає таких кулінарних талантів, як у вас, хоча, відверто кажучи, я не менше за вас ласий до всілякої смакоти.

Мене охопило нездоланне бажання вбити себе, але я усвідомлюю, що це диявол мене спокушає. Та й нащо мені себе вбивати, якщо це вже зробили ви? Тільки б даремно час згаяв.

7 квітня

Любий абате, досить уже.

Я не пригадую, що зробив учора, та ваші записи я знайшов сьогодні вранці. Припиніть себе мучити. Що, ви теж не пригадуєте? Тож повторюйте за мною, довго витріщайтеся собі у пупок, а потім починайте писати, нехай ваша рука думає за вас. З якого це дива я завжди повинен усе пригадувати, а ви згадуєте лише дещицю, яку я волів би забути?

Наразі мене охопили зовсім інші спогади. Щойно вбивши Далла Пікколу, я отримав записку від Лагранжа, в якій він запрошував мене на зустріч опівночі, цього разу на Фюрстенберзькій площі, у пору, коли те місце видається досить

химерним. Як кажуть совісні люди, того вечора у мене було нечисте сумління, адже я щойно вбив людину й боявся (підсвідомо), що Лагранж про це дізнався. Аж ні, було цілком очевидно, що мова піде зовсім про інше.

— Капітане Симоніні, нам треба, щоб ви не спускали очей з одного кумедного типа, священика... як би це мовити... сатаніста.

— І де ж я його знайду, у пеклі?

— Без жартів. Отже, це такий собі отець Буллен, який багато років тому познайомився з Адель Шевальє, послушницею з монастиря «Saint-Thomas-de-Villeneuve» у Суассоні, про яку ходило багато містичних чуток: нібито вона вилікувалася від сліпоти й почала пророкувати. У монастирі почали юрбитися послідовники, її поведінка збентежила наставниць дівчини, тож єпископ відправив її подалі з міста. Хай там як, та наша Адель потім обрала отця Буллена за свого духовного наставника, тим паче, що згодом Господь звів їх. Так вони вирішили заснувати релігійну спільноту «Товариство виправлення душ», іншими словами, хотіли присвятити Господу нашому не лише молитви, а й різноманітні види фізичної спокути гріхів, аби спокутувати образи, яких завдали Йому грішники.

— Непогано, як на мене.

— Ось тільки вони проповідують, що, аби позбавитись гріха, треба грішити, стверджуючи, що людство зникчемо від подвійної зради Адама з Ліліт¹ та Єви з Самаелем² (і не

---

¹ Згідно з єврейською міфологією — перша дружина Адама.

² *Самаель* — ангел смерті. У різних традиціях він виступає як на боці Бога, так і на боці Сатани (а інколи й асоціюється з ним). Кабала описує Самаеля як

питаєте мене, хто вони такі, бо парафіяльний священик з моєї церкви розповідав мені лише про Адама та Єву), й загалом, треба проробляти не зовсім зрозумілі речі, проте, здається, абат та панянка, про яку йдеться, а також чимало їхніх послідовників сходилися, як би це мовити, на дещо розпусні зустрічі, де гвалтували одне одного. Поза тим, пліткували ще й про те, що абат завбачливо сховав плід їхніх з Адель незаконних утіх. Ви, звісно, скажете, що все це радше має цікавити поліцейську префектуру, а не нас, одначе до цієї купи давно вже ввійшли пані з поважних родин, які є дружинами високопосадовців, навіть жінка одного міністра, а падре Буллен вивуджував у цих набожних дам значні кошти. За таких обставин справа набула державної ваги, а тому ми мали взяти її в свої руки. Парі висунули звинувачення й присудили три роки за ґратами за шахрайство й порушення пристойності, звідки вони вийшли наприкінці 1864-го. Потому ми загубили слід Буллена, але, на нашу думку, він узявся за розум. Останнім часом, вочевидь, прощений Святим престолом після численних покаянь, абат осьдечки у Парижі знову взявся доводити своє переконання про спокуту чужих гріхів, примножуючи гріхи власні; а якщо всі почнуть дотримуватися такої думки, то справа перетне межі релігії й стане справою політичною, ви мене розумієте? З іншого боку, вже навіть церква занепокоїлась, і нещодавно паризький архієпископ відлучив Буллена від церковних служб і то, маю сказати, саме вчасно. У відповідь Буллен тільки й того, що сплу-

---

«гнів Божий», що взяв за дружину Ліліт після того, як вона покинула Адама. Саме Самаель прийшов до Мойсея, коли той умирав.

тався ще з одним святенником, який зажив собі слави еретика, таким собі Вінтрасом. Ось у цій течці все, що вам варто про нього знати, чи принаймні все, що знаємо про нього ми. Тепер ваша черга за ним дивитися й повідомляти нам, що він замірився утнути.

— Я ж не жінка, яка шукає собі духівника, аби той її гвалтував, як же я підйду до нього?

— Та звідки ж я знаю, може б, ви священником вдяглися? Як мені відомо, ви можете перевдягтися гарібальдійським генералом чи щось таке.

Ось що мені щойно спало на думку. Але до вас, абате, це не має жодного стосунку.

16

Буллен

8 квітня

Капітане Симоніні, прочитавши ваші роздратовані примітки, я вирішив наслідувати ваш приклад й узятися за перо, навіть не витріщаючись собі у пупок, майже машинально, довірившись власному тілу, яке через мою руку саме вирішить пригадати те, про що забула моя душа. А той ваш лікар Фройд зовсім не був дурнем.

Буллен... Перед моїми очима наша з ним прогулянка біля парафіяльної церкви на околицях Парижа. Чи то було у Серве? Пригадую, як він казав мені:

— Покутувати гріхи, які вчиняють проти Господа нашого, значить, ще й брати їх на себе. Гріх може бути загадковим тягарем; тому, щоб звести нанівець тягар кривди, який покладає нечистий на людство, слід грішити якомога сильніше задля того, аби скинути її з плечей слабших наших братів, які неспроможні вигнати з себе лихі сили, що зробили нас своїми рабами. Ви коли-небудь бачили *papier tue-mouches*, яке нещодавно винайшли у Німеччині? Вони намащують стрічку патокою й вішають її над своїми тортами у вітрині. Приваблені

патокою, мухи застрягають у цій в'язкій речовині, гинучи з голоду, або ж тонуть, коли стрічку, обліплена комахами, викидають у канал. Ось і ревний спокутувач гріхів має бути, як цей папірець, що знищує мух: приваблювати до себе всіляке безчестя, аби потім перетворитися на очисний тигель.

Бачу, як Буллен, стоячи перед вітарем у якійсь церкві, збирається «очистити» затяту грішницю, вже одержиму, яка, звиваючись долі, сипала бридкими прокльонами й повторювала імена демонів: Абігор, Абракас, Адрамелех, Габорум, Мельхольм, Столас, Заебос...

Буллен вдягнений у священне вбрання фіолетового кольору й у червону тогу, він схиляється над жінкою, промовляючи щось схоже на замовляння, тільки (якщо я добре розчув) навпаки: «*Cruх sacra non sit mihi lux, sed draco sit mihi dux, veni Satana, veni!*»¹ Потім, схилившись над спокутницею, тричі плює їй у рота, підіймає поділ, і, помочившись у чашу, яку використовують під час меси, дає нещасній випити з неї. Згодом (руками!) витягає з посудини речовину безперечно фекального походження й, оголивши груди одержимої нечистим, розмазує на них речовину.

Задихаючись, жінка качається долівкою й випускає стогони, які помалу затихають, аж поки вона не провалюється у майже гіпнотичний сон.

Зайшовши у ризницю, Буллен швиденько вимив руки. А потім тяжко зітхнув, так ніби щойно виконав суворий обов'язок: «*Consummatum est*»².

---

¹ «Святий хрест буде світлом для мене, але дракон мій провідник, я йду до тебе, Сатано, йду!» (лат.).

² Діло зроблено (лат.).

**Вам же відомо, що у певних ложах для того, щоб скрі-
пити клятву, проколюють кинджалом облатку.**

Пригадую, я сказав йому, що мене прислала особа, яка бажає залишитися невідомою й яка хотіла б провести обряд, для якого знадобляться освячені облатки.

Буллен осміхнувся:

— Чорну месу? Але якщо на обряді присутній священник, саме він безпосередньо повинен їх освячувати, освячення буде справжнім, навіть якщо церква його відлучила.

Я зробив уточнення:

— Гадаю, особа, про яку йде мова, не захоче, аби месу проводив священник. Вам же відомо, що у певних ложах для того, щоб скріпити клятву, проколюють кинджалом облатку.

— Зрозуміло. Я чув, що є один тип, у якого неподалік пляс Мобер є крамничка, в якій той продає bric-à-brac, але він і облатки продавав. Спробуйте зв'язатися з ним.

То це за таких обставин ми познайомились?

17

Часи Комуни

9 квітня 1897 року

Я порішив Далла Пікколу у вересні 1869-го. У жовтні я отримав цидулку від Лагранжа, в якій він запрошував мене на прогулянку по набережній уздовж Сени.

Ось такі вони, жарти пам'яті. Може, я й не пригадую найістотніших подій, але чудово пам'ятаю відчуття, яке з'явилося у мене того вечора, коли біля Королівського мосту я зупинився, вражений раптовим спалахом світла. Я стояв біля будівельного майданчика, на якому зводили новий офіс «*Journal Officiel de l'Empire Français*»¹ і який у нічну годину освітили електричним світлом, аби прискорити роботи. Посеред лісу балок та будівельних помостів усі промені палаючого джерела електричного світла були зосереджені на групі каменярів. Неможливо передати словами магію того зіркового пролиску, що сяяв у навколишній темряві.

Електрика... У ті роки дурні почувалися так, ніби їх оточує майбутнє. Відкрили Суецький канал, який поєднував Середземномор'я з Червоним морем, і тепер для того, щоб дістатися Азії, не потрібно було обпливати навколо

---

¹ «Офіційний журнал Французької імперії» (фр.).

Африки (нашкодивши багатьом достойним мореплавним експедиціям); урочисто дали початок Усесвітній виставці, й завдяки її винаходам стало очевидним, що те, що зробив барон Осман, аби понівечити Париж, було лише початком; американці добудовували залізницю, яка з'єднає схід та захід їхнього континенту, а зважаючи на те, що вони щойно дали волю неграм, ця чернь змішається з усіма націями, перетворюючи їх на болото напівкровок, гірше за євреїв. Під час війни між Північчю та Півднем Америки з'явилися підводні човни, на яких моряки вже не топилися, а задихалися під водою, добрі сигари, які існували за часів наших батьків, замінювали на нетривкі патрони, які згоряли в однісіньку мить, позбавляючи курця будь-якого задоволення, наші солдати вже давно харчувалися зіпсованим м'ясом, законсервованим у жерстяних бляшанках. Кажуть, у США вже придумали кабінку, яка герметично закривалася й могла за допомогою гідропоршнів піднімати людей на горішні поверхи багатоповерхівок: і вже повідомляли про те, як кілька поршнів зламалося у суботу ввечері й люди залишилися замкнутими у тому ящику, без повітря, не кажучи вже про воду та їжу, аж поки у понеділок їх не знайшли там мертвими.

Усі були у захваті, адже тепер життя полегшувалося, вже вивчали прилади, які дозволяли говорити на відстані, а також машини, за допомогою яких можна писати механічно, не користуючись ручкою.

Чи ще залишаться авторські документи, які можна буде сфальшувати?

Люди раділи, дивлячись у вітрини парфумерних крамничок, де виставлялися дивовижні засоби на основі тонізуючого ефекту молочка латуку, відновники для волосся на основі хіни, крем маркізи Помпадур із соком банана, молочко з какао, рисова пудра з пармськими фіалками — і всі ці винаходи з'явилися задля того, щоб зробити привабливішими найхтивіших жінок, а тепер усім цим могли користатися й модистки, вже готові перетворитися на утриманок, адже у багатьох ательє тепер стояли машини, які шили замість них.

Єдиною справді цікавою річчю, яку винайшли за тих часів, була порцелянова штукенція, яка дозволяла випорожнятися сидячи.

Утім, навіть я усвідомлював, що це видиме пожвавлення ознаменовувало кінець імперії. На Всесвітній виставці Альфред Крупп¹ продемонстрував п'ятдесятитонну гармату небачених розмірів, яка заряджалася з розрахунку сто фунтів пороху на одне ядро. Наполеон так захопився зброєю, що нагородив Круппа орденом Почесного легіону, та коли чоловік показав імператорові перелік своїх збройних винаходів, які він уже був готовий продати будь-якій європейській країні, вищі французькі командувачі, в яких були свої фаворити серед судновласників, переконали імператора відмовитись від пропозиції купити винаходи. А от король Пруссії, вочевидь, придбав.

---

¹ *Альфред Крупп* (1812—1887) — німецький промисловець та винахідник, найбільший постачальник зброї свого часу, за що йому дали прізвисько Гарматний король.

Однак Наполеон уже не міг міркувати, як раніше: через каміння у нирках імператор був не в змозі їсти та спати, не кажучи вже про їзду верхи. Він вірив консерваторам та своїй дружині, які були переконані, що французька армія досі була кращою в світі, хоча (це виявилось пізніше) вона нараховувала лише щонайбільше сто тисяч проти вчетверо більшого прусського війська. А Штьєбер уже слав до Берліна рапорти, у яких писав про *chassepots*¹, що їх французи вважали останнім зойком техніки серед зброї, які насправді вже годилися хіба що для музейних експонатів. Більш того, тріумфував Штьєбер, французи не мають розвідувальної служби, яка могла б зрівнятися з їхньою.

Втім, повернімося до фактів. Я зустрів Лагранжа у домовленому місці.

— Капітане Симоніні, — мовив він без усіляких світських люб'язнощів, — що ви знаєте про абата Далла Пікколу?

— Нічого. А що таке?

— Він зник саме тоді, коли виконував невеличке наше завдання. Як на мене, ви останній, хто з ним бачився: ви хотіли з ним побалакати, й я направив його до вас. А що далі?

— Далі я передав йому ту ж саму доповідь, яку я давав росіянам, аби він показав її у певних церковних колах.

— Симоніні, місяць тому я одержав записку від абата, в якій він казав щось на кшталт: «Мушу якнайшвидше з вами

---

¹ Гвинтівки (фр.).

зустрітися, маю розказати вам дещо цікаве про вашого Симоніні». Зважаючи на тон повідомлення, хвалити вас у своїй розповіді він не збирався. Отже, що сталося між вами та абатом?

— Я гадки не маю, що він хотів вам розповісти. Можливо, він вважав свавіллям з мого боку пропонувати йому документ, який (як він гадав) я виготовив для вас. Вочевидь, він був не в курсі наших домовленостей. Мені він нічого не сказав. І я більше його не бачив, хоч мені теж цікаво, що зрештою сталося з моєю доповіддю.

Лагранж кілька хвилин пильно на мене дивився, а потім, сказавши «ми про це ще поговоримо», пішов геть.

Не було про що ще говорити. З тієї миті Лагранж мені з душі не злазив, та, якби мав якісь більш конкретні підозри, навіть попри те, що я закрив рота абату, мене б усе одно спіткав знаменитий удар кинджалом у спину.

Тому я вжив деяких запобіжних заходів. Звернувшись до зброяра на рю де Лапп, я попросив у нього палицю-меч. У нього була одна, але дуже поганої якості. Тоді я згадав, що просто на моєму улюбленому Passage Jouffroy я бачив такий у вітрині крамнички торговця ціпками. Там я знайшов справжнє диво: з ручкою у вигляді змії зі слонової кістки та палицею з червоного дерева, неймовірно елегантна річ — і міцна. Одначе ручка на тому ціпкові не для того, щоб на неї спиратися, якщо у вас часом болить нога, позаяк хоч вона трошки нахилена, та радше розташована вертикально, ніж горизонтально. Проте вона чудово годилася, якщо треба використати ціпок як шпагу.

Такий ціпок — феноменальна зброя, коли ти вступаєш у сутичку із супротивником, який озброєний пістолем. Удаючи зніяковіння, ти відступаєш назад і направляєш на ворога палицю, ще краще, щоб і рука тремтіла. Той регоче й хапається за ціпок, щоб вирвати його з твоїх рук, допомагаючи тобі вистромити з палиці гострезний, колючий стержень, і поки він ошелешено намагається втямити, що тримає у руках, ти швидко проколюєш його лезом, майже без зусиль розпа-нахуючи його від скроні до самого підборіддя, вперек, а може, ще й розрізуючи йому ніздрю, якщо не виколуючи око; кров, юшахи з чола, заливає йому очі. Крім того, найважливіше у цій справі — ефект несподіванки: отоді ворога буде знешкоджено.

Якщо це дрібненький нападник, скажімо, якийсь злодюжка, то ти забираєш ціпок і йдеш собі геть, залишаючи злодюжку понівеченим на все життя. А от якщо супротивник більш підступна особа, після першого розрізу, майже підкоряючись рухові руки, горизонтально розвертаєшся й одним рухом розтинаєш йому горлянку, аби нещасному більше не довелося перейматися через свій рубець.

Я вже не кажу про те, який поважний та шляхетний вид маєш, ідучи вулицею з такою палицею, хай вона й коштує чимало, але вона варта своєї ціни: часом не потрібно скупитися.

Якось увечері, повертаючись додому, я зустрів біля своєї крамнички Лагранжа.

Я трішки повернув ціпок, але потім збагнув, що таємні служби не послали б такого, як він, позбавлятися такої особи, як я, тож я налагодився слухати.

— Отже, палиця-меч. З такою головою це не що інше, як палиця-меч. Боїтеся когось?

— Ви мені скажіть, чи варто, пане Лагранж.

— Нас боїтеся, адже знаєте, що ми стали вас підозрювати. Наразі, дозвольте мені висловитись коротко. Війни між Францією та Пруссією не уникнути. Штьєбер заводнив Париж своїми агентами.

— Ви їх знаєте?

— Не всіх, і саме тут уступите у гру ви. Оскільки ви пропонували Штьєберу свою доповідь про євреїв, він вважатиме вас, як би то мовити, особою, вартою довіри. Гарзд, у Париж прибула його людина, Ѓодше, з яким, здається, ви вже знайоми. Гадаємо, він вас шукатиме. Станете пруським шпигуном у Парижі.

— Шпигувати проти рідної країни?

— Не будьте лицеміром, це не ваша рідна країна. Та якщо вас це так турбує, ви шпигуватимете саме для Франції. Передаватимете пруссакам неправдиву інформацію, яку ми вам надаватимемо.

— Наче неважко...

— Навпаки, надзвичайно небезпечно. Якщо у Парижі вас викриють, ми будемо вимушені вдавати, що ви не маєте до нас стосунку. Тоді вас розстріляють. Якщо пруссаки дізнаються, що ви ведете подвійну гру, вас уб'ють і, певно, у набагато менш правомірний спосіб. Скажімо так, під час цього

завдання існує п'ятдесятивідсоткова ймовірність того, що ви кісток не зберете.

— А якщо я не погоджуся?

— Тоді ймовірність дев'яносто дев'ять відсотків.

— Чому не сто?

— Через ваш ціпок. Утім, не надто на нього розраховуйте.

— Я був певен, що маю щирих друзів у спецслужбі. Дякую, що дбаєте про мене. Гарзд. Я згоден без усілякого остраху, погоджуюсь заради Батьківщини.

— Ви станете героєм, Симоніні. Чекайте на накази.

За тиждень, незвично впрілий, у моїй крамничці з'явився Годше. Опиралися бажанню його задушити було важко, але я впорався.

— Знаєте, я вважаю вас крадієм та фальсифікатором, — мовив я.

— Не більше за вас, — відповів німець, улесливо посміхнувшись. — Гадаєте, я врешті-решт не докопався, що ваша розповідь про зустріч на празькому цвинтарі була навіяна твором Жолі, котрий скінчив за ґратами? Я б і сам до цього дійшов, та ви скоротили мені шлях.

— А чи усвідомлюєте ви, гер Годше, що ворожої поведінки на французькій землі достатньо, аби доповісти про вас моїм знайомим, і тоді ваше життя не буде варте й шеляга?

— А ви розумієте, що ваше вартуватиме не більше, якщо, у випадку арешту, я назву ваше ім'я? Отже, мир. Я сподіва-

юся продати той розділ з моєї книги надійним покупцям, як щиру правду. Поділимося порівну, адже тепер маємо працювати разом.

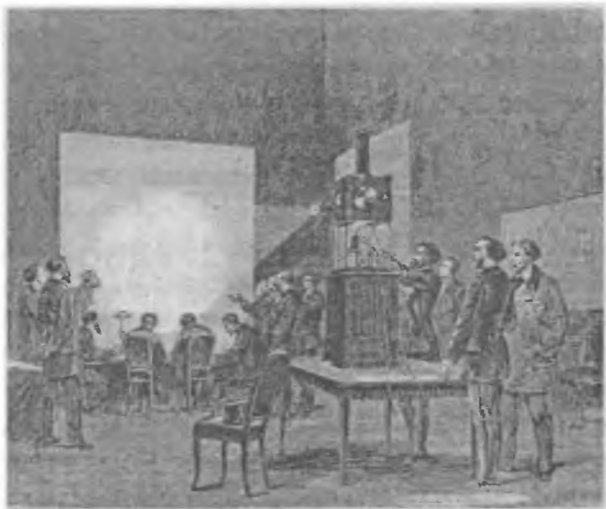
За кілька днів до початку війни Годше привів мене на ганок будинку обабіч Нотр-Дам де Парі, в якому один старець понабудовував чимало голуб'ятень.

— Це чудове місце для того, аби пускати голубів, бо навколо Нотр-Дам їх сотні, тож ніхто не зважатиме. Кожного разу, коли матимете корисну інформацію, напишете послання, й старий випустить голуба. Так само й ви приходитимете щоранку до нього, аби дізнатись, чи є для вас настанови. Все просто, чи не так?

— Але що саме вас цікавить?

— Ми ще не знаємо, яка саме інформація про Париж нам потрібна. Наразі ми перевіряємо передову. Але рано чи пізно, якщо ми переможемо, Париж нас зацікавить. Тому нам потрібно знати інформацію про пересування війська, чи у місті імператорська родина, настрої люду, все й одночасно з тим — нічого; настала ваша година показати свій гострий розум. Нам можуть прислужитися мапи, й ви, напевно, поцікавитесь, як можна прив'язати географічну карту на шию голубу. Ходімо поверхом нижче.

На нижньому поверсі я побачив ще одного персонажа з фотолабораторії та невеличку вітальню, де одна стіна була пофарбована у білий колір і стояв один з тих проекторів, котрі на ярмарках називають «магічними ліхтарями», бо завдяки їм на стінах та великих простирадлах з'являються картинки.

Коли прийде повідомлення, його збільшують, про-
ектуючи на стіну...

— Оцей добродій візьме ваше послання, яке б воно велике не було й скільки б сторінок не мало, й зменшить його на аркуші колодію, який і відправлять із пташкою. У місці призначення ваше послання збільшать, спроектувавши на стіну. Так само буде й з посланнями, які отримуєте ви, якщо вони будуть дуже великими. Одначе тепер пруссаку у цих місцях уже не затишно, тож сьогодні ввечері я поїду з Парижа. Ми з вами переписуватимемось записками, як закохана пара.

Лише від самої думки мене пройняла огида, та, хай йому грець, я сам у це встряв, і лише тому, що прикінчив абата. А що ж тоді діється з генералами, які вбивають тисячі людей?

Так ми дожили до війни. Лагранж, звісно, часом давав мені звістки, які я мав передати ворогові, але, як сказав Годше, наразі пруссаків Париж не цікавив, адже здебільшого вони переймалися тим, скільки війська має Франція в Ельзасі, Сен-Прива, Бомоні, Седані.

Аж до самісінької облоги Париж жив веселощами. Та у вересні вирішили позакривати всі концертні зали, не лише аби можна було брати участь у фронтівій солдатській драмі, а й для того, щоб відрядити на той самий фронт пожежників, які перебували на чергуванні, однак уже за місяць театр «Комеді Франсез» отримав дозвіл показувати вистави задля підтримки сімей полеглих солдат, хоч і показували ті вистави в умовах економії: без опалення, встроивши свічки туди, де мали б стояти гасові лампади. Пізніше у Амбігу, Порт-сен-Мартен, Ле Шатле та Атенеї теж поновили деякі вистави.

Найважчі часи настали після Седанської трагедії¹. Наполеон потрапив у ворожий полон, імперія впала, країну охопили майже (знову ж таки «майже») революційні заворушення. Було проголошено республіку, хоча, як мені дали зрозуміти, у лавах самих республіканців не було єдності: одні вбачали у цьому можливість соціальної революції, а інші — були ладні підписати мирову з ворогом, аби лишень не допустити такого реформування, адже, як казали, воно б обернулося справжнісіньким комунізмом.

У середині вересня пруські війська підійшли до брами Парижа й, захопивши укріплення, які мали б боронити це місто, почали його бомбардувати. П'ять місяців тривала нещадна облога, під час якої найбільшим ворогом став голод.

З політичних махінацій та маршів з одного кінця міста в інший я розумів небагато, а ще менше хотів розуміти, тож дійшов висновку, що у такі моменти краще надто вже не тинятися вулицями. А от питання харчів ще й як мене стосувалося, тож я щодня розпитував крамарів у своєму районі, як справи з поживком. Спочатку, під час прогулянок садами штибу Люксембурзького, складалося таке враження, ніби парижани живуть у череді худоби, бо у межах міста розгулювало багацько великої та малої рогатої худоби. Та вже у жовтні говорили про те, що лишилося не більше двадцяти

---

¹ Битва при Седані відбулася під час першого етапу франко-прусської війни, 1 вересня 1870 року. Франція зазнала нищівної поразки, втративши більше ста тисяч солдат полоненими, включно із самим імператором Наполеоном III, і майже все озброєння, фактично відкривши пруському війську шлях на Париж.

п'яти тисяч биків та сто тисяч баранів, а цією краплиною в морі багатомільйонний мегаполіс не прогудуєш.

І дійсно, деякі сім'ї помалу почали смажити своїх золотих рибок, усі коні, котрих не забирала армія, йшли на конину, бушель картоплі коштував тридцять франків, а один кондитер, такий собі Боссье, за двадцять п'ять продавав ящик сочевиці. Кролятиною вже й не пахло, тож м'ясники без крихти сорому продавали спочатку добре вгодованих котів, а потім і собак. Повирізали всіх екзотичних тварин із зоопарку Саду рослин¹, тож той, хто різдвяної ночі мав що тринькати, у фешенебельному ресторанчику «Буазен» міг пригощатися міцною юшкою зі слонини, верблюжою печенею по-англійському, тушкованим кенгуру, котлетами з ведмежатини під *saucе poivrade*², м'ясом антилопи з трюфелями, котятиною з гарніром з молочних мишенят, адже наразі на дахах не те що горобчика не побачиш — пацюки та миші зникали з підвалів.

Гаразд, верблюда в їжу — ще півбіді, таке я ще стерплю, але пацюків на харч — оце вже нізащо. Навіть під час облоги у місті знаходилися контрабандисти та перекупники, тож я донині пригадую одну пам'ятну вечерю (шалено дорого), коли я разом із кількома привілейованими особами (не всі серед них були людьми з вищого паризького товариства, але у такій скруті забувалися соціальні відмінності) не в якомусь дорожньому ресторані, а в одному *gargotte*³, котрий розташову-

¹ Сад рослин — відкритий для публіки ботанічний сад у Парижі, що є частиною Музею природознавства.

² Гострий соус (фр.).

³ Шинок (фр.).

вався майже на околиці міста, смакував фазаном та найсвіжішим паштетом з гусячої печінки.

У січні з німцями підписали перемир'я, а в березні символічно здали Париж, і, мушу зізнатися, навіть мені було принизливо бачити, як пруссаки марширують у своїх шпичастих шоломах Єлисейськими Полями. Потім вони закрипились на північному сході столиці, залишивши французькому уряду керівництво південним заходом, тобто фортами Іври, Монруж, Ванве, Іссі, включно з чудово оснащеним фортом Мон-Валер'єн, з якого (і це довели пруссаки) легко можна було обстрілювати західну частину столиці.

Прусські війська залишали місто, й починав роботу новий уряд на чолі з Тьером. Та Національна гвардія, яка вже майже не підкорялася урядові, наразі конфіскувала й сховала на Монмартрі гармати, які придбала завдяки публічній підписці. Тьер послав генерала Лекомта, аби той забрав гармати: спочатку він наказував своїм солдатам обстрілювати Національну гвардію та натовп, проте згодом, приєднавшись до повстанців, його ж солдати взяли генерала Лекомта у полон. Тим часом, не знати як, але хтось серед повстанців упізнав ще одного вояка — генерала Тома, який під час подій 1848-го залишив по собі не надто добру славу¹. Одначе справа була не лише у цьому: чоловік був переодягнений у цивільне, ймовірно, тікаючи через якісь

---

¹ Вочевидь, ідеться про повстання 23—26 липня 1848 року, коли на вулиці вийшли незадоволені робітники, почали зводити барикади, але військам було наказано придушити повстання.

свої справи, та всі вирішили, що він шпигує за повстанцями. Отож його відвели до Лекомта, й обидвох розстріляли.

Тьер відступив разом зі своїм урядом до Версаля, і вже наприкінці березня у Парижі було проголошено Комуни. Тепер уже Тьер зі своїми урядовцями (версальськими) взяли Париж в облогу, бомбардуючи його з Мон-Валер'єн, а от прусаки взагалі не встрявали, навіть дещо прихильно ставлячись до тих, хто зайде на їхню територію, тож під час другої облоги провізії у столиці було більше, аніж під час облоги першої: зморені голодом своїми ж співвітчизниками, парижани таємно отримували харчі від ворога. Тож уже були люди, котрі, порівнюючи чиновників Тьера з німцями, тихцем казали, що, врешті-решт, ці любителі кислої капусти були добрими християнами.

Саме коли повідомляли, що французький уряд відходить до Версаля, я отримав від Годше листа, в якому той повідомляв, що німців уже не цікавлять події у Парижі, а тому голуб'ятня та фотостудія будуть демонтовані. Але тими ж таки днями до мене завітав Лагранж, який, здавалось, здогадався, про що мені писав Годше.

— Любий Симоніні, ми хочемо, аби ви робили для нас те, що робили для німців: тримали нас у курсі. Ми вже заарештували двох ваших друзів. Голуби полетіли за своїм звичним маршрутом, але все, що лишилось у лабораторії, залишиться нам. За допомогою комунікаційних ліній ми налагодили зв'язок між фронтом у Іссі та тією самою мансардою непо-

далік Нотр-Дам. Звідти й відсилатимете нам свої повідомлення.

— «Відсилатимете нам» — це ж кому? Ви ж були, як би це мовити, людиною з імператорської поліції, тож мали б щезнути разом зі своїм імператором, натомість зараз ви говорите, наче розвідник Тъера...

— Капітане Симоніні, я належу до тієї когорти людей, які залишаються, навіть коли уряди відходять. Наразі я відбуваю у Версаль до свого уряду, позаяк у цьому місті зі мною може статися те ж саме, що й з Лекомтом та Тома. Ці навіжені швидкі до розстрілу. Відплатимо їм тією ж самою монетою. Коли нам знадобиться якась конкретніша інформація, отримаєте докладні настанови.

Докладніша інформація... Легко сказати, зважаючи, що у кожному кварталі відбувається щось інакше, у тих самих районах, де поважні буржуа чекають на повернення законного уряду, замкнувшись по своїх домівках, марширують загони Національної гвардії, повтикавши квіти у дула рушниць і тримаючи червоні знамена. Ані з газет, ані з базарних пліток так і не вдалося зрозуміти, хто ж дійсно входить до складу Комуни: там є робітники, журналісти, лікарі, помірні республіканці й розлючені соціалісти, навіть справжнісінькі яacobінці, котрі мріють не про Комуни 1789-го, а про повернення жажливої Комуни 1793-го. Проте на вулицях панувало справжнісіньке піднесення. Якби не люди у формі, можна було б подумати, що відбуваються народні гуляння. Солдати гралися у гру, яка в Турині зветься *sussi*, а тут *au bouchon*; офіцери величалися перед дівчатами.

Сьогодні вранці мені спало на думку, що серед мого старого мотлоху збереглася ціла коробка старих газетних вирізок того часу, які згодяться мені для того, аби відновити те, що вже не в змозі повернути моя пам'ять. Серед них були газети найрізноманітніших спрямувань: «Le Rappel», «Le Réveil du Peuple», «La Marsellaise», «Le Bonnet Rouge», «Paris Libre», «Le Moniteur du Peuple» та ще багацько інших. Гадки не маю, хто їх читав, напевно, лише ті, хто їх писав. Позаяк я купував ці видання лише для того, щоб подивитися, чи немає там чого цікавого для Лагранжа.

Те, наскільки все було непросто, я усвідомив, зустрівши якось у безладному натовпі так само безладної демонстрації Моріса Жолі. Через мою бороду він насилу впізнав мене, та, впізнавши, признав у мені карбонарія чи щось таке, а відтак вирішив, що я теж учасник Комуни. Для нього я був щедрим та добрим товаришем по нещастю, тож він, узявши мене під руку, відвів до себе додому (надзвичайно проста оселя на рю Вольтер) і там за келихом «Гран Марньє» звирився мені:

— Симоніні, я брав участь у перших виступах республіканців, я закликав до продовження війни, але згодом збагнув, що цей захопливий люд хоче забагато. Революційна Комуна врятувала Францію від чужоземного вторгнення, та існують дива, які трапляються лише раз в історії. Революцію не виголошують декретом, вона народжується з життів простих людей. Країна, яка слабує на моральну гангрену протягом двадцяти років, не відродиться за два дні. Франція спроможна лише на те, щоб каструвати своїх

найвидатніших синів. Я просидів за ґратами два роки за те, що був противником Бонапарта, та вийшовши на свободу, я не знайшов жодного видавця, який би надрукував мої нові твори. Ви, звісно, заперечите, мовляв, у нас ще й досі була імперія. Але ж після падіння імперії цей новий республіканський уряд віддав мене під суд за те, що я брав участь у мирному вторгненні в Отель-де-Віль¹ наприкінці жовтня. Гаразд, мене відпустили, бо не могли висунути проти мене звинувачень у насильстві, але ось яку винагороду отримують ті, хто боровся проти імперії й цього ганебного перемир'я.

Наразі здається, що увесь Париж не тямить себе від радості через цю комунарську утопію, але ви навіть уявити не можете, скільки людей намагається втекти з міста, аби не потрапити у військо. Кажуть, що буде проголошено загальний призов для всіх, віком від вісімнадцяти до сорока років, але погляньте-но, скільки хамлюг вештається вулицями у районах, куди не наслідуюється ступати ногою навіть Національна гвардія. Тих, хто хоче віддавати життя за революцію, — обмаль. Як сумно.

Жолі видався мені невинним ідеалістом, котрий завжди невдоволений обставинами, хоча маю визнати, що його життєві обставини й справді не назвеш чудовими. Однак мене стурбували слова Жолі про обов'язковий призов, тож я гарненько посивив волосся й бороду і тепер був подібний до поважного шістдесятилітнього добродія.

---

¹ Палац на правому березі Сени, де розміщуються муніципальні органи влади Парижа.

У середині вересня пруські війська підійшли до брами Парижа й, захопивши укріплення, які мали б боронити це місто, почали його бомбардувати...

Проте, на відміну від Жолі, я стрічав на майданах та ринках людей, які підтримували нові закони на кшталт звільнення від квартплати, яку власники підняли під час облоги міста, повернення робітникам знярядь праці, які вони у той самий час заклали до ломбарду, відшкодування дружинам та дітям вояків Національної гвардії, які загинули при виконанні службових обов'язків, відстрочення терміну виплати по векселях. Усі ті прекрасні речі, котрі спустошують гуртові каси на користь наброду.

А тим часом цей набрід (варто було лишень послухати розмови на пляс Мобер та у місцевих пивницях) оплесками зустрічав скасування кари на гільйотині (власне, цілком природно), але противився закону про заборону проституції, за яким просто неба викидали чимало роботяг кварталу. Отож усі паризькі повії повиїжджали до Версаля, й я навіть гадки не маю, де ж хоробрі бійці Національної гвардії охолоджували свій запал.

А щоб спровокувати ворожість буржуазії — осьдечки вам закони про відмежування держави й церкви й відчуження церковного майна. Годі й згадувати про галас, який зчинився через арешти монахів та попів.

У середині квітня передові загони війська з Версаля просочилися на північно-західні території, у напрямку муніципалітету Неї, розстрілюючи всіх прибічників союзу, яких лише спромоглися вловити. З Мон-Валер'ен гарматним вогнем обстрілювали Тріумфальну арку. А за кілька днів по тому я став свідком найнеймовірнішої події за час тієї облоги: масонського параду. Я не уявляв собі масонів у якості кому-

нарів, але ось вони марширують у своїх нагрудниках з хоругвами, вимагаючи від уряду у Версалі на час припинити бомбардування, даючи можливість вивезти поранених із селищ, які обстрілюють. Вони дійшли майже до самісінької Триумфальної арки, куди, за збігом, не долітали кулі та гарматні ядра, хоч воно й цілком зрозуміло, адже більшість їхніх братів разом з легітимістами залишилися за містом. Загалом (ворон воронові око не виклює), для того, аби отримати одноденне перемир'я, користувалися допомогою версальських масонів, і угоду було таки підписано, й у лавах Комуни крокували масони паризькі.

З решти подій Комуни я пригадую вкрай небагато, позаяк вони відбувалися на землі, а я пересувався містом під нею. Лагранж за допомогою записок повідомляв мені, що цікавить вище командування. Уявіть собі, що Париж покращений підземними тунелями міської каналізації, про які так полюбляють писати письменники у своїх романах, але під мережею стічних труб, які пролягають не тільки до околиць міста, а й за його межі, лежать переплетіння вапнякових та крейдяних печер, а також споконвічні катакомби. Котрісь добре відомі, а котрісь не дуже. Військові знали про широкі ходи, які поєднували фортеці за межею міста з його центром, тож з появою прусаків нашвидкуруч залатали деякі хідники, аби ворог не зробив якогось капосного сюрпризу, хоча ворог той навіть на думці не мав заходити до того підземного лабіринту, боячись ніколи звідти не вийти чи загубитися на мінному полі. Насправді ж про катакомби та печери знало небагато людей, здебільшого то були злочинці, які

користувалися цими лабіринтами, аби контрабандою ввозити крам на злість митним кордонам і для того, щоб утекти від поліцейських облав. Моє завдання полягало в тому, щоб розпитати якнайбільше шахраїв й навчитися вільно орієнтуватися у тих тунелях.

Пригадую, як, перш ніж підтвердити, що наказ отримано, не втримався і передав: «Хіба військові не мають детального плану?» А Лагранж відповів: «Не ставте ідіотських питань. Перед початком війни наш генштаб був так певен у нашої перемозі, що роздав лише мапи Німеччини, нехтуючи французькими».

У часи, коли розжитися пристойними наїдками було не просто, виловити когось зі старих знайомих у *tapis-franc* й відвести його у більш-менш пристойну таверну, де він би міг поласувати молоденьким курчам та першокласним вином, було зовсім не важко. Й вони не лише розпускали язика, а й провадили мені захопливі підземні екскурсії. Потрібен був лише ладний ліхтарик, щоб не сплутати, коли повертати праворуч чи ліворуч, і трохи пам'яті, аби відзначити найрізноманітніші позначки, якими були обмальовані стіни у тунелях, як-от обриси гільйотини, стара металева табличка з написом, зображення бісика, намальоване вугіллям, чи якесь ім'я, виведене кимось, хто так і не вийшов звідси. Й не треба лякатися, якщо натрапиш на якусь гуртову могилу, адже якщо правильно йти за черепами, можна дійти до східців, що ведуть до льоху якої-небудь таверни, де тебе радо обслужать і де можна знову споглядати зірочки на небі.

Деко́трі з тих тунелів у подальшому відкрили для відвідування, а про інші дотепер знають лише мої інформатори.

Незабаром, попрацювавши з кінця березня до кінця травня, я вже набрався певних знань і відсилав Лагранжу креслення деяких імовірних шляхів. Потім я добрав, що з моїх повідомлень мало користі, адже урядовці вже проникали у Париж, нехтуючи підземеллям. У розпорядженні Версаля було вже п'ять армійських корпусів, вояки з котрих були добре навчені й натреновані й мали в голові, як незабаром виявилось, лише одну думку: полонених не брати, кожного федераліста, котрого впіймають, треба вбивати. Був навіть наказ, і я на власні очі бачив, як його виконували: коли набирається більше десятка полонених, то каральний загін треба замінювати кулеметом. До вояків регулярної армії приєднались *brassardiers*, бандити чи щось таке, з триколірними пов'язками на передпліччях, котрі були жорстокішими за регулярні війська.

О другій по обіді двадцять першого травня, у неділю, восьмитисячна радісна юрба зібралася у саду Тюільрі на благодійний концерт для вдів та осиротілих дітей вояків Національної гвардії, не підозрюючи, що незабаром тих, для кого треба буде збирати благодійні внески, стане жахаюче багато. Насправді (хоч про це стало відомо згодом) концерт ще тривав, коли пів на п'яту урядові війська, зайшовши у Париж крізь браму Сен-Клу та зайнявши Отьой та Пассі, перестріляли всіх бійців Національної гвардії, котрих спромоглися впіймати. Згодом казали, що вже о сьомій версальців

у Парижі було тисяч з двадцять, і хтозна, що у цей час робила верхівка Комуни. Адже для того, щоб учинити революцію, треба мати гарну військову підготовку, а якщо ти справді чудово обізнаний у військовій справі — тоді пристанеш на бік влади, а отже, я не бачу причини (принаймні розумної), щоб учиняти революцію.

До ранку понеділка версальці порозставляли свої гармати під Тріумфальною аркою, а комунарам було наказано порушити організовану оборону й стати на барикади, кожен у своєму кварталі. Якщо все справді було саме так, то союзному командуванню трапилася чергова нагода блиснути власною дурістю.

Барикади зводили повсюдно, навіть у кварталах, де люди вороже ставилися до вояків Національної гвардії, як-от Опера чи фобур¹ Сен-Жермен, де гвардійці викурювали з дому надзвичайно елегантних добродіїв, змушуючи їх виносити на вулицю їхні найдорожчі меблі. З одного кінця вулиці до іншого натягували мотузку, позначаючи таким чином місце майбутньої барикади, куди кожен зносив виколупані з бруківки камені чи чували з піском; з вікон викидали стільці, комоди, лави та матраци, часом спитавши власників, а часом забираючи без дозволу у заплаканих мешканців, які забилися, згорнувшись калачиком, у найдальші, вже спорожнілі кімнати.

Якийсь офіцер, прийнявши мене за свого, наказав:

— Городянине, зробіть і ваш внесок, ми й за вашу свободу йдемо на смерть!

---

¹ Фобур (фр. «передмістя») — стала назва деяких вулиць та районів Парижа, які знаходяться на місці середньовічних передмість.

Вдавши, що я теж взявся за діло, я пішов забрати ослінчика у кінці вулиці, а потім повернув за ріг.

Ці парижани вже майже століття тішаються зі зведення барикад, а той факт, що вони розсипаються після першого ж гарматного пострілу, мало кого бентежить: барикади зводять для того, щоб почуватися героями, та я хотів би побачити тих, хто залишиться до вирішальної миті. Вони вчинять точнісінько так, як я, а боронити їх залишаться найдурніші, яких пристрелять тут-таки на місці.

Зрозуміти, що відбувається у місті, можна було лише з повітряної кулі. Ходила чутка, що зайняли будівлю *L'ecole Militaire*¹, де розташовувалась зброярня Національної гвардії, інші казали, що бій відбувався на пляс Кліші, а деякі стверджували, що німці відкрили урядовцям дорогу з півночі. У вівторок узяли Монмартр і забрали чотири десятки чоловіків, троє жінок та четверо дітлахів, і, відвівши туди, де розстріляли Лекомта та Тома, тепер уже з ними вчинили так само.

У середу я спостерігав за тим, як палають громадські будівлі на кшталт Тюїльрі, котрі, за плітками, підпалили комунари, аби призупинити наступ урядових військ, а насправді то були осатанілі яacobінці, *pétroleuses*², котрі блукали, несучи відерце з бензином у руках, щоб учинити підпали, а дехто божився, що то від урядових гаубиць, урешті, були й такі, що звинувачували бонапартистів, мовляв, вони, скориставшись

---

¹ Військова школа (фр.).

² Підпалювачки-жінки, які, якщо вірити версальським газетам, вчинили підпали у період Паризької комуні.

нагодою, спалювали компрометуючі архіви; я із самісінького початку подумав, що на місці Лагранжа учинив би саме так, одначе згодом, поміркувавши, вирішив, що добрий розвідник ніколи не знищить такі документи, а тільки гарненько сховає їх, бо ж може трапитися, що колись вони згодяться для шантажу.

Попри страшенні сумніви й страх опинитися у самісінькому пеклі сутички, я востаннє навідався на голуб'ятню, де знайшов послання від Лагранжа. Він повідомляв, що зв'язуватися з ним через голуб'ятню більше не потрібно, й дав мені адресу в уже окупованому Луврі та пароль, аби я пройшов заставу урядових військ.

Саме у цей момент, почувши, що урядовці дісталися пагорба Монпарнас, мені спало на гадку, що якось мені довелося відвідати тамтешній винний льох, звідки, уздовж рю Д'Ассас та рю Шерше Міді йшов підземний тунель, який виходив у підземелля під покинутим складом у багатоквартирці на перехресті біля станції метро «Червоний Хрест», розв'язка, яку ще добре контролювали комунари.

До околиць Лувра, через острів Сіте, неважко було дістатися, та проминувши церкву Сен-Жермен-л'Осеруа, я побачив дещо, що, відверто кажучи, мене трохи здивувало. Я зауважив чоловіка та жінку з дитиною, що зовсім були не схожі на втікачів із завойованих барикад; я побачив, як купка п'яних *brassardiers*, котрі, вочевидь, святкували взяття Лувру, намагалися відтягти чоловіка від жінки, яка, ридаючи, щосили вчепилася в нього. Потім їх усіх трьох приставили до стіни й зрешетили кулями.

Я намагався йти лише поміж регулярних вояків, яким я мав змогу проказати пароль, потім мене відвели до кімнати, де кілька чоловік утикали кольоровими гвіздками велику карту міста. Побачивши серед них Лагранжа, я покликав його. До мене повернувся добродій середнього віку, котрий мав цілком пересічну зовнішність (гадаю, якби мене попросили описати його, я б не згадав жодної прикметної риси), і, не подавши мені руки, гречно привітався:

— Гадаю, ви — пан Симоніні. Мене звати Ебутерн. Віднині всі справи, які пов'язували вас з паном Лагранжем, вестимете зі мною. Знаєте ж бо, навіть у державні спецслужби потрібно вливати свіжу кров, тим паче, наприкінці війни. Мсьє Лагранж заслужив на гідну пенсію і, можливо, наразі рибалить десь із вудкою, подалі від цього гидкого безладу.

Наразі ставити питання було невчасно. Я розповів Ебутерну про тунель від рю Ассас до «Червоного Хреста», а той сказав, що конче необхідно провести операцію саме у тих місцях, бо долетіла звістка про те, що, очікуючи на прибуття урядової армії з півдня, комунари збирають чималеньке військо. Тож він наказав мені йти у винний льох, адресу якого я йому надав, і чекати там на невеличкий загін *bras-sardiers*.

Я вже збирався неспішно прогулятися від Сени до пагорба Монпарнас, аби дати змогу Ебутерну прийти до місця призначення першим, коли раптом, ще з правого берега, зауважив трупи двадцяти розстріляних людей. Напевно, вони померли зовсім недавно й, здавалось, були різного віку й походили з різних прошарків суспільства. Серед них був

До мене повернувся добродій середнього віку:
— Гадаю, ви — пан Симоніні. Мене звати Ебутерн...

парубок із трохи роззявленим ротом і клеймом пролетарія, а поряд — зрілий кучерявий буржуа з добре доглянутими вусиками, що схрестив руки на ледь зім'ятому жилеті; недалечко лежав чоловік з обличчям, як у артиста, а поруч — ще один, котрого годі було впізнати, бо замість лівого ока у нього була чорна дірка, а навколо голови було намотано рушника: може, якась жаліслива душа чи, навпаки, безсердечний любитель порядку захотів зв'язати продірявлену хтозна-скількима кулями голову, яка вже не трималася купи. Поряд лежала жінка, яка, мабуть, колись була красунею.

Вони лежали під травневим сонцем, а над ними, приваблені запахом бенкетувань, кружляли перші весняні мухи. Здавалося, їх було обрано навмання, аби лишень комусь догодити; їх розклали на тротуарі, аби звільнити шлях, яким наразі проходила група урядових солдат, котрі тягли за собою гармату. Тієї миті в їхніх обличчях мене вразило лиш одне: *безтурботність*. Вони лежали там, ніби прийнявши вві сні долю, яка їх поєднала.

Дійшовши до кінця ряду, я побачив останнього страченого, й риси його обличчя вразили мене. Він лежав віддала, ніби його поклали до інших пізніше. Його обличчя було вкрите кров'ю, що запеклася, але я відразу ж упізнав у чоловікові Лагранжа. Спецслужби почали вливати нову кров.

Я не якась там тендітна баба, адже навіть зміг відтягти труп абата у каналізацію, але це видовище мене збентежило. Й не тому, що я жалів Лагранжа, радше тому, що таке могло трапитися зі мною теж. Досить лише зустріти на Монпарнасі когось, хто впізнає в мені людину Лагранжа, і краще б то

був версалець, а не комунар, однак і той, й інший мали б достатньо приводів, щоб ставитися до мене з недовірою, а то були часи, коли, якщо тобі не довіряють, тебе пристрелять.

Розраховуючи на те, що там, де ще палають громадські будівлі, навряд чи досі залишатимуться комунари, а урядовці ще не патрулюють територію, я насмілювався проминути Сену, аби пройти всією рю де Бак і вийти на поверхню на станції «Червоний Хрест». Звідти я мав змогу відразу зайти на покинутий склад і пройти решту шляху під землею.

Я боявся, що на станції захисна система завадить мені дістатися моєї багатоквартирки, але я помилявся. Подекуди на порогах стояли групи озброєних вояків, що чекали на накази, із вуст у вуста передавали звістки, які суперечили одна одній, адже ніхто не знав, звідки прибудуть урядовці, хтось ліниво збирав і розбирав невеличкі барикади, змінюючи в їзд на вулицю відповідно до найсвіжіших повідомлень. Прибувала численна група гвардійців, і чимало мешканців того буржуазного кварталу намагалися переконати вояків не вдаватися до марного героїзму, мовляв, версальці теж наші співвітчизники, та ще й республіканці, і Тьер обіцяв амністію всім комунарам, які здадуться...

Вхідні двері багатоквартирки були ледь прикриті, тож я, увійшовши, гарненько замкнув їх за собою. Спустившись у гамазею, зійшов нижче у льох і, прекрасно орієнтуючись у тунелях, дістався Монпарнасу. Там я зустрів з тридцять *brassardiers*, які дорогою назад ішли за мною слідом, з гамазеї вони рушили по деяких квартирах, аби позаякувати мешканців, та натомість їх радо зустріли добре вбрані добродії,

котрі ще й показали, з яких вікон краще видно перехрестя. Саме у цю мить на перехрестя, з боку рю дю Драгон, в'їжджав верхи на коні офіцер, везучи наказ усім стати до бою. Вочевидь, за наказом слід було укріпити позиції, очікуючи атаки з рю Севр чи з рю Шерше Міді, тож на розі вказаних вулиць комунари вже збирали камені з бруківки, аби звести чергову барикаду.

Поки *brassardiers* розходились до вікон, я подумав, що лишатися там, куди так чи інакше колись долетять кулі комунарів, недоречно, тож, ще коли на вулиці панувала страшна метушня, я повернувся на склад. Знаючи траєкторію, за якою летітимуть кулі з вікон, я причаївся за рогом рю дю В'є-Коломб'є, аби у разі небезпеки непомітно вислизнути геть.

Більшість комунарів, зводячи барикади, відклали свою зброю, тож стрілянина з вікон захопила їх зненацька. Згодом вони опанували себе, хоч досі не розуміли, звідки їх обстрілюють, тож почали палити на рівні людського зросту у бік в'їзду з рю дю Ірней та рю дю Фур. Тому мені довелося податися назад на випадок, якщо почнуть стріляти й по рю дю В'є-Коломб'є. Потім хтось уторопав, що вороги стріляють з гори, і почався обмін кулями з перехрестя по вікнах будинків і навпаки, от тільки урядовці чудово бачили, куди стріляти, й цілилися у натовп, а комунари досі не розуміли, по яких вікнах цілити.

Коротше кажучи, для урядовців це було легке побоїще, а от серед тих, хто відстрілювався на перехресті, кричали, що хтось їх зрадив. Отак завжди: коли зазнаєш невдачі в якій-

небудь справі, завжди шукаєш винного у власній безпорадності. Яка там у біса зрада, казав я сам до себе, ви просто не вмієте боротися по-іншому, тільки й знаєте, що влаштувати революцію...

Нарешті хтось вирахував, у якому будинку засіли урядовці, й ті, що ще лишилися серед живих, почали гамселити у двері, намагаючись їх вибити. Гадаю, коли комунари ввійшли всередину, будівля вже була порожньою, бо *brassardiers* на той час уже повернулися під землю, однак я вирішив піти геть, не дочекавшись на продовження. Як я дізнався згодом, версальці дійсно прийшли з рю Шерше Міді, та ще й чимало, тож останні оборонці з «Червоного Хреста», мабуть, були розгромлені вщент.

До свого завулка я дістався околяса, обминаючи вулиці, на яких досі чувся грім пострілів. Уздовж стін я зауважив нещодавно розклеєні маніфести Комітету народного порятунку, який закликав городян захищатися з останніх сил («*Aux barricades! L'ennemi est dans nos murs! Pas d'hésitations!*»¹).

У пивниці на рю Сотон я почув останні новини: на рю Сен-Жак розстріляли сімсот комунарів, підірвали пороховий склад у Люксембурзькому саду, на знак помсти комунари витягли з в'язниці у районі Рокет кількох полонених, серед яких був архієпископ Парижа, й приставили їх до стіни. Розстріл архієпископа був точкою неповернення. Щоб усе знову стало на свої місця, треба, щоб кривава ванна заповнилася до щирцю.

---

¹ «На барикади! Ворог біля наших стін! Не зволікайте!» (фр.).

Одначе, поки я вислуховував найсвіжіші повідомлення, до пивниці зайшли жінки, яких постійні клієнти вітали радісними вигуками. Це були *les femmes*, котрі поверталися до своїх *brasserie*! Урядовці привезли з собою з Версаля проститутток, яких повиганяла Комуна, й знову випустили їх вештатися вулицями, ніби показуючи, що все знову повернулося на круги своя.

Мені більше не ставало сил лишатися поміж цього наброду. Вони знищували єдину добру річ, яку зробила Комуна.

За наступні кілька днів, по останніх сутичках з холодною зброєю один на один на цвинтарі Пер-Лашез, добігли кінця дні Комуни. Переповідали, що ста сорока сімох чоловік, котрі вижили, зловили й стратили на місці.

Так вони навчилися не пхати носа у справи, які їх не стосуються.

18

Протоколи

Зі щоденника за 10 та 11 квітня 1897 року

По закінченні війни Симоніні знову став до своєї звичної роботи. На щастя, незважаючи на значну кількість загиблих, проблеми спадку досі залишалися актуальними, численні молоді парубки, які загинули на фронті чи на барикадах, завчасно не склали заповітів, тож Симоніні був переобтяжений роботою й завалений шаленими грошима. Який же солодкий мир, коли йому передувало жертвне омивання!

Далі у щоденнику Симоніні нічого не розповідав про своє нотаріальне щодення, згадавши лишень, що протягом цих років не забував старі контакти, намагаючись збути свій рапорт про зустріч на празькому цвинтарі. Він не знав напевне, що робив Годше увесь цей час, але Симоніні мусив його випередити. Ще й тому, що, дивовижно, але за часів Комуни євреї, здавалося, десь зникли. Чи ці вроджені змовники таємно смикали за нитки Комуни, чи, навпаки, ховались у Версалі, нагромаджуючи капітали, аби підготувати події повоєння? Однак вони стояли за масонами, й паризькі масони виступили на боці комунарів, які розстрі-

ляли архієпископа, отже євреї мали якось бути до цього причетними. Убивали дітей, а що там уже казати про архієпископів.

Якось одного дня 1876 року, блукаючи у таких спогадах, Симоніні почув, як унизу дзвонять у двері, а коли зійшов відчинити, побачив на порозі літнього чоловіка у сутані. Спершу він подумав, що то явився черговий абат-сатаніст, аби продати освячені облатки, та придивившись пильніше під копицю хоч уже й посивілого, але добре закучерявленого волосся, Симоніні впізнав абата Бергамаскі, якого не бачив безмаль три десятки років.

А от езуїту, надто через бороду (яка наразі знову стала чорною, трошки присипаною сивиною, як і личить сорокалітньому чоловікові) було дещо складніше впізнати у чоловікові, що стояв перед ним, Симоніні, якого він востаннє бачив ще юнаком. Аж ось очі абата заблищали, й він промовив:

— Звісно, це ж ти, Симоніні, це дійсно ти, хлопчику мій! Чому ж тримаєш мене на порозі?

Чоловік посміхався, але хай ми й не посміємо назвати цю усмішку тигрячим оскалом, одначе котячим — безсумнівно. Впустивши чоловіка, Симоніні провів його до кабінету, а потім спитав:

— Як ви мене знайшли?

— Ох, Симоніні, хлопчику мій, — відповів отець Бергамаскі, — хіба ж ти не знаєш, що ми, езуїти, знаємося на цьому краще за нечистого. Хоч нас п'ємонтці й витурили з Турина, але ми досі зберігали свої гарні знайомства

у колах, на які, як я дізнався, ти, по-перше, працював, підробляючи заповіді, а по-друге, так уже трапилось, підсунув п'ємонтським спецслужбам доповідь, у якій згадував і моє ім'я, називаючи мене радником Наполеона III й людиною, що змовлялася на празькому кладовищі проти Франції та Сардинського королівства. Чудово вигадав, годі й казати, хоч згодом я второпав, що ти набрався цього у того антиклерикала Сю. Я розшукував тебе, але мені сказали, що ти був на Сицилії у лавах гарібальдійців, а потім виїхав з Італії. Генерал Негрі ді Сенфрон має чудові стосунки з орденом, тож він направив мене до Парижа, де мої брати мали знайомих в імператорських спецслужбах. Так я довідався, що ти зв'язувався з росіянами й що твоя доповідь про нашу зустріч на празькому цвинтарі перетворилася на документ, у якому йшлося про євреїв. Я дізнався, що ви шпигували за таким собі Жолі, тому розжився копією його книжки, яка лежала в конторі якогось Лакруа, що героїчно поліг у сутичці з підриwnиками-карбонаріями; тоді я зауважив, що Жолі також списав у Сю, а ти недолуго здряпав у Жолі. Врешті, мої німецькі брати повідомили, що такий собі Годше описав зустріч на празькому цвинтарі, під час якої євреї говорили приблизно те ж саме, що ти написав у документі, котрий продав росіянам. Ось тільки я знав напевне, що першоджерело, в якому згадувались ми, єзуїти, було твого авторства й складене воно було за багато років до книжки Годше.

— Слава Богу, хоч хтось віддав мені належне!

— Дозволь мені розповісти до кінця. У подальшому, під час війни, облог, Комуни, Париж став шкідливим для людини у рясі, як-от я. Я вирішив відновити свої пошуки кілька років тому, коли подібна до твоєї розповідь про євреїв на празькому кладовищі з'явилася у Санкт-петербурзькому виданні. У ній ішлося, що це уривок з роману, в основі якого — реальні факти, а отже, уривок було взято з книги Годше. А тоді, вже цього року, приблизно таку ж саму історію надрукували у брошурці в Москві. Коротше кажучи, чи то там, нагорі, чи то там, унизу, затівають справу державної ваги проти євреїв, які перетворюються на загрозу. Однак вони й для нас стали загрозою, адже за допомогою цього Єврейського альянсу вони ховаються за спинами масонів. Тому Його Святість вирішив розгорнути широку кампанію проти всіх цих ворогів церкви. І осьдечки з'являєшся ти, Симоніні, який має заслужити моє прощення за жарт, що утнув проти мене разом з п'ємонтцями. Так знеславивши орден, ти йому тепер дещо завинив.

От трясця, ці єзуїти кмітливіші за Ебутерна, Лагранжа та Сенфрона, знають усе й про кожного, їм зовсім не потрібні таємні спецслужби, бо вони самі собі таємні спецслужби, вони мають своїх братів у кожному куточку світу й чують усе, що кажуть кожною мовою, яка з'явилася на світ після падіння Вавилонської вежі.

Після подій, пов'язаних з Комуною, геть усі у Франції, навіть антиклерикали, пройнялися релігією. Йшла навіть

мова про те, щоб звести на Монмартрі храм на знак загальної спокути за ті трагічні дні безбожництва. Отже, коли всі захопилися реставрацією, тоді треба стати гарним реставратором.

— Гаразд, падре, кажіть, що від мене потрібно.

— Підемо далі за твоїм сюжетом. По-перше, цей Годше продає таємну зустріч рабинів своїми силами, тому треба створити ще одну версію, ще більш дивовижну й яскраву, а по-друге, треба поставити Годше у таке становище, щоб він більше не міг поширювати свій варіант.

— І як же я зможу контролювати того фальсифікатора?

— Я попрошу своїх німецьких братів не зводити з нього очей, а згодом — нейтралізувати його. Наскільки ми обізнані щодо його життя, у ньому є чимало приводів для шантажу. Ти маєш скласти ще один документ про зустріч рабинів, зрозуміліший, з більшою кількістю посилок на сучасні події у політиці. Перечитай пасквіль Жолі. Треба, так би мовити, витягти на світ Божий єврейський макіавеллізм, а також їхні плани щодо того, як занепасти Штати.

Потім Бергамаскі додав, що для того, щоб зробити розмову рабинів більш правдоподібною, варто приплести туди розповідь абата Баррюеля, а надто — листа, якого написав йому дід Симоніні. Він спитав, чи ще зберіг Симоніні копію дідового листа, яка б чудово згодилася за оригінал, отриманий падре Баррюелем.

Копія листа знайшлася на дні комода у маленькій дідовій скриньці ще тих часів, і Симоніні зажадав від падре

Бергамаскі винагорода за такі неоціненні дані. Єзуїти — скнари, але падре був змушений співпрацювати. І ось у липні 1878 року у виданні «*Contemporain*» надрукували спогади падре Гривеля, котрий був довіреною особою отця Баррюеля, більшість інформації Симоніні дістав не лише з дідового листа, а й з інших джерел. «Про празький цвинтар напишемо потім, — казав падре Бергамаскі. — Якщо певні вибухові новини подавати за одним разом, після початкового ажіотажу, читачі про все забудуть. А такі новини треба смакувати, й тоді кожна нова звістка збудить спогади про попередню».

Створюючи документ, Симоніні не приховував свого задоволення від *repêchage*¹ дідового листа, а пройнявшись зухвалістю, ніби переконався, що, роблячи те, що він робить зараз, він, по суті, точно виконує заповіт.

Симоніні з охотою взявся прикрашати розмову рабинів. Пильніше вчитавшись у твір Жолі, він зауважив, що на автора не так сильно вплинув Сю, як гадав Симоніні, коли вперше читав цю книгу, приписавши своєму Наполеону-Макиавеллі інші ниці вчинки, які, здавалось, вигадані саме під євреїв.

Поєднуючи документ в одне ціле, Симоніні усвідомив, що він надто яскравий і занадто розлогий: добра змова євреїв уразить ревних католиків, якщо в ній неодноразово згадуватимуть про замір зіпсувати мораль, ба навіть можна запозичити у Гугено де Массо ідею про фізичну

---

¹ Відновлення (фр.).

Потім Бергамаскі додав, що для того, щоб зробити розмову рабинів більш правдоподібною, варто приплести туди розповідь абата Баррюеля, а надто — листа, якого написав йому дід Симоніні...

вищість євреїв, чи взяти брафманівські правила, як скористатися нажитками християн за допомогою лихварства. А ось республіканці збентежаться, почувши про пресу, яку контролюють щодень сильніше, а підприємців та дрібних банківських вкладників, які ніколи банкам не довіряли (суспільна думка вже обізнана з виключно єврейськими страшезними статками), за живе візьме звістка про економічні наміри міжнародного клану юдеїв.

Отож мало-помалу в голові Симоніні заснувала думка, яка, хоч він того й не усвідомлював, була надзвичайно єврейською та кабальною. Не потрібно складати одну історію про празький цвинтар та вигадувати один варіант бесіди рабинів, а треба скласти декілька варіантів: один для курії, один для соціалістів, ще один для росіян, інший для французів. І не треба загодя робити шаблони для бесід, просто зробити все на окремих аркушах таким чином, щоб, скомпонувавши їх по-різному, виходила та чи інша розмова: тоді можна було б продати кожний примірник різним покупцям, залежно від потреби, кожному своє. Загалом, для гарного нотаріуса це все одно, що запротоколювати різні депонування, свідчення чи зізнання, які потім пропонують адвокатам, аби ті могли вести захист щораз по-різному. Отже, Симоніні почав складати свої записи як Протоколи, пильненько слідкуючи за тим, щоб падре Бергамаскі був у курсі, позаяк для святого отця він відбирав тексти, які якнайбільше стосуються релігії.

Симоніні завершує свою коротку розповідь про тогочасну роботу надзвичайно цікавим зауваженням: наприкінці 1878-го він радо відзначив, що зник і Годше, якого, вочевидь, придушило пиво, котре він жлуктив щодень більше, і бідолашний Жолі, що, як завжди у розпачі, прострелив собі голову. Мир душі його, він, урешті, був непоганою людиною.

Можливо, на пам'ять про дорогого покійного автор щоденника надто розтягував свою розповідь. Коли він пише про це, його почерк стає плутаним і сторінка обривається. Значить, він заснув.

Проте, прокинувшись наступного дня майже надвечір, Симоніні зауважив у своєму щоденнику кілька нотаток абата Далла Пікколи, який, потрапивши якимсь незбагненим чином до кабінету сьогодні вранці й прочитавши записи свого альтер еґо, поспішив вписати кілька моралізаторських уточнень.

Яких уточнень? Наш капітан Симоніні, котрий, якщо не намагався дуже вправно стерти з пам'яті згадку про це, то напевне був не в змозі пригадати все, як слід, не мав би так дивуватися смерті Годше та Жолі.

Після того, як у газеті з'явився дідів лист, Симоніні отримав від Годше листа, написаного французькою з досить сумнівною граматиною, однак з цілком однозначним змістом. «Любий пане Симоніні, — йшлося у листі, — гадаю, те, що побачило світ у «*Contemporain*», — це аперитив перед наступним матеріалом, який ви намірилися оприлюднити,

а ми обоє знаємо, що авторство цього матеріалу належить мені й я можу це довести (маючи на руках «*Біарриц*»), а от ви не маєте на свою користь жоднісінького доказу, навіть того, що ви у тому документі коми розставляли. Тому я, перш за все, пропоную вам відкласти свій намір і зустрітися зі мною за присутності нотаріуса (звісно, з іншого гніздечка птиця, ніж ви), аби визначити авторство документа про празький цвинтар. Якщо не погодитесь, я напишу в газету про ваше шахрайство. А відразу по тому піді до такого собі пана Жолі й розповім йому, що ви поцупили один з його літературних витворів. Якщо ви ще не забули, що за фахом Жолі — адвокат, тоді ви усвідомлюєте, у яку халепу можете вскочити».

Стривожившись, Симоніні відразу ж зв'язався з падре Бергамаскі, котрий порадив: «Ти переймайся Жолі, а ми подбаємо про Годше».

Досі вагаючись, не знаючи, як учинити з Жолі, Симоніні отримав листа від падре Бергамаскі, в якому той повідомляв, що бідолашний гер Годше відійшов у інший світ, лежачи у своїй постелі, благаючи помолитися за мир душі його, навіть попри те, що був він проклятим протестантом.

Тепер Симоніні втямив, що́ мав на увазі Бергамаскі, коли казав «перейматися Жолі». Одначе робити деякі речі Симоніні було не до вподоби, та й, урешті-решт, саме він був у боргу перед Жолі. Втім, він не міг наразити на небезпеку успішне завершення їхнього з Бергамаскі плану, як би сумління його не гризло. Але ми вже знаємо, як Си-

моніні активно використовував твір Жолі, абсолютно не завдаючи собі клопоту турбуватися через заперечні скиглення автора.

Отож чоловік, ще раз навідавшись на рю де Лапп, придбав невеличкого, малопотужного та ще й майже безшумного пістоля, якого легко можна сховати вдома.

Симоніні чудово пам'ятав, що у помешканні Жолі, хоч і невеличкому, всі стіни завішені гобеленами та килимами, які чудово приглушують багато сторонніх шумів. Хай там як, а діяти краще вранці, коли знадвору чутно стукіт екіпажів та омнібусів, які прямують з Королівського мосту на рю де Бак чи їздять туди-сюди вздовж Сени.

Симоніні подзвонив у двері. Відчинивши, адвокат, хоч і здивувався, але швиденько запропонував гостю кави. Потому Жолі взявся переповідати всі свої недавні нещастя. Для більшості людей, котрі читають газети, неправдиві як завжди (йдеться і про читачів, і про редакторів), він, хоч і покинув свої оманливі революційні переконання й запал його згас, усе-таки досі лишився комунаром. На його думку, він цілком справедливо обурювався марнославством Греві¹, котрий висунув свою кандидатуру у президенти республіки, тож Жолі склав докірливий маніфест, розрекламувавши й надрукувавши його за власний кошт. Утім, йому стали докоряти, буцімто він бонапартист і плів інтриги проти республіки, Гамбет-

---

¹ *Жуль Греві* (1807—1891) — французький політичний діяч, президент Франції, перший глава держави, який був переконаним республіканцем й активно протидіяв реставрації монархії.

та¹ зневажливо згадав про «продажні пера, за плечима яких стоїть судова картотека», а Едмон Абу² поставився до нього як до фальсифікатора. Коротше, вся французька преса напустилася на нього, лише «Фігаро» надрукувала його маніфест, тоді як усі інші не прийняли листа, який Жолі написав на свій захист.

Хоча, якщо добре поміркувати, Жолі таки виграв свою битву, адже Грєві зняв свою кандидатуру, але ж це був один з тих людей, які ніколи не бувають вдоволені, прагнучи остаточної перемоги справедливості. Викликавши на дуель обох своїх кривдників, Жолі подав позов на десять газет за відмову прийняти його оголошення, наклепи й публічну образу.

— Захищався я самотійно, і запевняю вас, Симоніні, що я викрив усі скандали, які преса замовчувала, а надто ті, про які писала. А знаєте, що я сказав тим негідникам (я й суддів маю на увазі)? «Панове, я не боюся імперії, яка, маючи владу, змушувала вас мовчати, й тепер я сміюся з вас, бо ви наслідуйте ту імперію у найгидкіших її проявах!». А коли вони хотіли позбавити мене слова, я додав: «Панове, імперія судила мене за заклики до ненависті, зневагу до уряду, а може, й до імператора, але імператорські судді дали мені слово. Наразі ж я прошу суддів республіки дарувати мені таку ж свободу, якою я тішився за часів імперії!»

---

¹ Леон Мішель Гамбетта (1838—1882) — політичний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1881—1882 роках.

² Едмон Франсуа Абу (1828—1885) — французький письменник, публіцист, мистецький критик.

— І чим усе скінчилось?

— Я виграв, проти вісьмох з десяти газет мій позов задовольнили.

— То чому ж ви пригнічений?

— Адвокат, який був моїм супротивником у суді, хоч і похвалив мою працю, але сказав, що я зруйнував своє майбутнє через власну нестримну завзятість і що безталання ходить за мною, як кара за мою гординю. Що, торкнувшись то одного, то іншого, я так і не став ані депутатом, ані міністром. І що, мабуть, я мав більше успіху як письменник, ніж як політик. Та це цілковита брехня, адже про те, що я написав, уже давно забули, а по тому, як я виграв судові справи, всі значущі салони повиганяли мене геть. Я виграв безліч битв, але все одно лишився невдахою. Настає мить, коли всередині щось обривається, й тоді вже немає ані снаги, ані волі. Кажуть, потрібно жити, але життя — то морока, що, врешті-решт, доводить до самогубства.

Симоніні подумав, що зробити те, що він задумав, — то святе. Він позбавить бідолашного найвідчайдушнішого, та ще й вкрай принизливого вчинку, його останньої невдачі. Він зробить добру справу. А заразом здихається небезпечного свідка.

Симоніні попрохав адвоката проглянути деякі документи, з приводу яких він потребував думки Жолі. Він дав чоловікові величезний стос: то були старі газети, але для того, аби зрозуміти, про що йдеться, потрібно було кілька хвилин, тож Жолі, сівши у крісло, намагався позбирати всі аркуші, що падали йому з рук.

Поки той спантеличено почав читати, Симоніні спокійно зайшов йому за спину, притис дуло пістоля до скроні й вистрелив.

Жолі розм'як, з дірочки у скроні потік тоненький струмінь крові, руки звисли. Вкласти пістоля йому в руку було неважко. На щастя, подія ця сталася років за шість чи сім до того, як винайшли чарівний порошок, котрий допомагає виявити на зброї неповторні відбитки пальців, що торкалися тієї зброї. У часи, коли Симоніні зводив рахунки з Жолі, ще довіряли теорії такого собі Бертільйона, яка полягала у вимірюванні скелета та інших кісток підозрюваного. Ніхто й не запідозрив, що такий чоловік, як Жолі, міг не вкорочувати собі віку.

Зібравши стос газет і вимивши філіжанки, з яких вони споживали каву, Симоніні залишив квартиру в ідеальному порядку. Як він дізнався згодом, тамтешній швейцар, не побачивши свого пожилця кілька днів, зателефонував до комісаріату у кварталі Сен-Тома-д'Аквін. Вибивши двері, знайшли труп. З короткої замітки у газеті випливало, що пістоль лежав долі. Ймовірно, Симоніні надто слабо поклав зброю до рук покійного, одначе то було неістотно. Завдяки надзвичайному везінню, на столі лежало кілька листів до матері, сестри, брата... І попри те, що в жодному з листів прямо не йшлося про самогубство, однак усі вони були просякнуті глибоким, високомовним песимізмом. Складалося враження, що їх було написано заздалегідь. І хтозна, чи не мав наміру Жолі насправді заподіяти собі смерть, бо ж тоді Симоніні даремно так журився.

Настає мить, коли всередині щось обривається, й тоді вже немає ані снаги, ані волі. Кажуть, потрібно жити, але життя — то морока, що, врешті-решт, доводить до самогубства...

Це вже не вперше Далла Піккола нагадує своєму сусіду по квартирі те, про що, напевне, міг дізнатися лише під час сповіді й що той сусіда дуже прагнув забути.

Симоніні вже трохи до того звик, тож унизу сторінки з доповненнями Далла Пікколи він надряпав кілька роздратованих речень.

Звісно, текст, у який Оповідач тихцем заглядає, сповнений несподіванок, і, можливо, колись із нього варто буде скласти роман.

19

Осман-бей

11 квітня 1897 року, вечір

Любий абате, я на силу намагаюся згадати своє минуле, а ви неугавно перериваєте мене, наче педантичний гувернер, котрий щоразу вказує мені на мої орфографічні помилки... Ви мене відволікаєте. Бентежите. Гаразд, це я вколошкав Жолі, але ж мета, яку я перед собою поставив, виправдовує ті незначущі засоби, якими я зазвичай користуюся. Візьміть за взірєць політичну поміркованість та холонокровність падре Бергамаскі й тримайте своє хворобливе зухвальство на припоні...

Коли мене вже не шантажували ані Жолі, ані Годше, я нарешті був у змозі взятися за свої Празькі Протоколи (чи принаймні такими я їх уявляв). Мені слід вигадати щось новеньке, позаяк мій старий варіант про зустріч на празькому цвинтарі вже перетворився на загальновідому оповідку, майже як з роману. Кілька років по тому, як у «*Contemporain*» надрукували дідів лист, там же з'явилася реальна розповідь рабина, яка нібито була задокументована у рапорті одного англійського дипломата, такого собі сера Джона Рідкліфа. Оскільки Годше, підписуючи свій роман, використовував

псевдонім «сер Джон Реткліф», було цілком зрозуміло, звідки ростуть ноги. З часом я припинив рахувати, скільки разів різні автори запозичували мою розповідь про празький цвинтар: оце пишу, й мені, здається, пригадується, що недавно такий собі Бурнан надрукував «*Les juifs nos contemporains*»¹, де знову з'являється розмова рабинів, тільки тепер Джоном Рідкліфом звать уже, власне, рабина. Боже мій, як же жити у світі фальшувальників?

Я шукав нову інформацію для своїх Протоколів, не нехтуючи певними витворами преси, досі гадаючи, що, коли не зважати на бідолаху абата Далла Пікколу, мої клієнти не надто скидаються на людей, які цілісінькими днями просиджують у бібліотеках.

Якось падре Бергамаскі сказав таке:

— Російською вийшла книжка такого собі Лютостанського про Талмуд та євреїв. Я спробую дістати її й попросити своїх братів зробити переклад. Однак є ще одна особа, з якою треба поспілкуватися передовсім. Ти коли-небудь чув про Осман-бея?

— Він турок?

— Можливо, серб, але пише німецькою. Його книжечку про підкорення євреями світу вже перекладено багатьма мовами, та, гадаю, йому знадобиться більше інформації, бо він живе з антиюдейських кампаній. Кажуть, що російська політична поліція дала йому чотириста рублів, аби він поїхав до Парижа в науку до Всесвітнього Єврейського альянсу, про який, як я пригадую, ти вже дещо дізнався від свого друга Брафмана.

---

¹ «Євреї — наші сучасники» (фр.).

— Насправді, обмаль.

— То вигадай щось і запропонуй тому Осман-бею, а він запропонує щось тобі.

— Як я його знайду?

— Він сам тебе знайде.

Я вже майже не співпрацював з Ебутерном, але час від часу ми зв'язувалися. Цього разу ми зустрілися біля головного входу в Нотр-Дам, і я розпитав його про Осман-бея. Здавалося, що він знайомий з поліцією половини світу.

— Можливо, він єврей, як і Брафман та решта озлоблених представників його породи. У нього довгенька біографія. Спочатку він називався Міллінгер чи Міллінген, пізніше — Кібрідлі-заде і якийсь час його вважали албанцем. Бея виганяли з багатьох країн за брудні обладки, здебільшого шахрайства, інколи в якій-небудь державі він потрапляв за ґрати на кілька місяців. Він присвятив себе єврейському питанню, бо завбачив, що це справа прибуткова. Не знаю вже, за яких обставин, але якось, перебуваючи у Мілані, він привселюдно зрікся всього, що казав з приводу євреїв, а потім надрукував у Швейцарії нові антисемітські книжечки й подався продавати їх у Єгипет, ходячи від хати до хати. Але справжньої слави він зажив у Росії, де спочатку опублікував кілька розповідей про вбивства християнських дітлахів. Наразі він присвятив себе Єврейському альянсу, й саме тому ми хочемо втримати його якнайдалі від Парижа. Я багато разів казав вам, що ми не хочемо встрявати у сварку з цим людом, нам немає у цьому потреби, принаймні зараз.

— Але він уже їде до Парижа, а може, вже й приїхав.

— Бачу, ви вже більш за мене обізнані. Та нехай, якщо хочете, приглядайте за ним, ми, як і завжди, будемо вам вдячні.

Ось саме тому я мав двійко вагомих причин, аби зустрітися з тим Осман-беєм: по-перше, щоб продати йому інформацію, яку маю на євреїв, а по-друге, щоб тримати Ебутерна у курсі пересувань об'єкта. За тиждень Осман-бей дійсно дав про себе знати, підсунувши під двері моєї крамнички записку, в якій повідомляв мені адресу пансіону в кварталі Маре¹.

Я гадав, що він ласий до смачненького, тож хотів запросити його у «Grand Véfour», аби він скуштував *fricassée de poulet Marengo e les mayonnaises de volaille*², ми обмінялися кількома цидулками, але він відхилив мої запрошення, призначивши зустріч того ж вечора на розі пляс Мобер та рю Метр-Альбер. Я побачив, як підїхав фіакр, тож мені довелося підійти ближче.

Коли екіпаж зупинився на розі майдану, звідти вигулькнув писок, з яким я б не хотів зустрітись посеред ночі на котрійсь вулиці у моєму кварталі: закудлані довгі коси, карлючкуватий ніс, хижий погляд, землисте обличчя, сухоребрый, наче акробат, та ще й ліве око нервово сіпається.

— Доброго вечора, капітане Симоніні, — відразу привітався чоловік, додаючи: — У Парижі, як то кажуть, навіть

---

¹ *Маре* — квартал у Парижі, на правому березі Сени, де розташовано багато пам'яток. Незважаючи на численні вигнання євреїв, цей район донині вважають єврейським.

² Куряче фрикасе під майонезом а-ля Маренго (*фр.*).

стіни мають вуха. Тому єдиний спосіб спокійно погомоніти — прогулятися містом. Візник не почує нас аж звідси, а якби й міг, то він усе одно глухий, як тетеря.

Так, поки на місто спускалися сутінки, а з туманної ковдри, яка поволі розстелялася, майже вкриваючи бруківку на вулицях, накрапав дрібненький дощик, ми вперше повели свою розмову. Здавалося, що фурманові дали вказівку прослизнути у найменш залюднені квартали, їхати найгірш освітленими вулицями. Ми цілком спокійно могли побалакати на бульварі Капуцинів, та Осман-бей, вочевидь, полюбляв театральність.

— Париж — немов пустеля, погляньте на перехожих, — казав він, усміхаючись, і від тої усмішки його обличчя осяялось так, як осяюється череп від свічки (цей чолов'яга із землистим обличчям мав білосніжні зуби). — Вони рухаються, наче примари. Може, щойно проб'ються перші світанкові промені, вони поспішать повернутися у свої могили.

— Мені вже осточортіло: я, звісно, оцінив стиль, дещо навіть нагадує найкращі зразки творів Понсона дю Терая¹, але, може б, ми побалакали про більш конкретні речі. Наприклад, що ви можете мені розповісти про такого собі Іполита Лютостанського?

— То шахрай та шпигун. Був католицьким священиком, але сану його позбавили, бо він, як би то мовити, робив з

---

¹ *П'єр Алексіс Понсон дю Терай* (1829—1871) — французький письменник, один із засновників роману-фейлетону або роману з продовженнями. Намагаючись наслідувати Ежена Сю, написав у 1857-му роман про пригоди Рокамболя. Відзначався шаленою популярністю серед сучасників. Брав участь у франко-пруській війні й навіть створив власний загін.

хлопчиками не надто порядні речі, а це вже, знаєте ж бо, найгірша характеристика, адже, святий Боже, всі ж знають, що людина — слабка, таж якщо ти вже став священиком, то мусиш дбати про певні норми пристойної поведінки. А він тільки й зробив, що став православним монахом... Я вже досить добре знаю Святу Русь, аби стверджувати, що у тих монастирях на краю світу старці зав'язують з послушниками, як би краще висловитися, — «братерські стосунки». Втім, я не охочий до інтриг і не переймаюся чужими справами. Знаю лише, що ваш Лютостанський взяв у російського уряду для своїх оповідок про людські офіри, які приносять євреї, — звичайнісінькі казочки про ритуальні вбивства дітей-християн, — шалені гроші. Ніби він з дітьми ліпше поводить. Загалом, ходять чутки, що він, пообіцявши за певну грошову винагороду зректися всього, що опублікував, зблизився з певними єврейськими колами. Уявляєте, якщо євреї труснуть калиткою. Ні, це ненадійна особа. — А потім ще додав: — Ох, мало не забув. У нього сифіліс.

Мені хтось казав, що великі письменники завжди у своїх персонажах описують себе самих.

Пізніше Осман-бей вислухав те, що я хотів йому розповісти, й поблажливо посміхнувся, почувши мою мальовничу розповідь про зустріч на празькому цвинтарі, а потім перебив:

— Капітане Симоніні, оце й справді скидається на літературу, так само, як і те, що ви приписуєте мені. Я шукаю неспростовні докази зв'язку Єврейського альянсу з масонами, бажано — не знову блукаючи минувиною, а передбача-

ючи майбутнє, свідчення зв'язку французьких та пруських євреїв. Альянс — це сила, яка закидає свої золоті тенета на увесь світ, прагнучи підкорити собі всіх і все, й саме це необхідно доводити й викривати. Сили, подібні до Альянсу, існують споконвічно, вони існували ще до Римської імперії. Саме тому вони дієві, позаяк мають три тисячоліття. Подумайте-но, як вони керували Францією, використовуючи такого єврея, як Тьер.

— Тьер був євреєм?

— А хто ж як не єврей? Вони навколо нас, за нашими спинами, вони контролюють наші заощадження, керують нашою армією, впливають на нашу церкву й на наші уряди. Я підкупив одного службовця в Альянсі (французи всі продажні) й дістав копії всіх листів, які надіслано комітетам євреїв у багатьох країнах, які мають теплі стосунки з Росією. Комітети існують у всіх країнах зарубіжжя, й поки поліція наглядає за великими шляхами, вони бігають полями, болотами та водопотоками. Все це одна павутина. Віддавши це послання цареві, я врятував Святу Русь. Лише я. Я миролюбний, я мрію, щоб у світі панувала смиренність і ніхто більше не знав, що значить слово «насильство». Якщо зі світу зникнуть усі євреї, котрі своїми грошима підтримують торгівців зброєю, ми станемо ближчими до століття щастя.

— Отже?

— Отже, одного дня ми муситимемо прийняти єдине розумне рішення, остаточне рішення: про повне винищення єврейського поріддя. Ви спитаєте, чи разом з дітьми? Так, з дітьми. Знаю, це може видатися іродівським наміром, та коли

йдеться про погане сім'я — просто зірвати рослину не достатньо, треба вирвати її коріння. Якщо не хочете, щоб вилупився комар, — убивайте лялечку. Наступати на Єврейський альянс треба лише в переломний момент. Єдиний шлях знищити його — позбавитись усього поріддя.

Наприкінці нашої прогулянки пустельним Парижем Осман-бей зробив мені пропозицію:

— Капітане, того, що ви мені запропонували, — надзвичайно мало. Не вдавайте, що я розповів вам щось цікаве про Альянс, про котрий незабаром знатиму геть усе. Укладімо угоду: я спроможний наглядати за євреями з Альянсу, але не за масонами. Походячи з містичної, православної Росії, не маючи глибоких знань про місцеве фінансове та інтелектуальне середовище, я не зможу проникнути до масонів. Вони приймають до своїх лав таких, як ви, з годинничком у кишені свого жилета. Вам утертися в те оточення буде неважко. Я чув, ви пишаєтеся тим, що брали участь у походах Гарібальді, того масона, як і будь-хто інший. То як — ви мені про масонів, а я вам про Єврейський альянс?

— Угоди на словах досить?

— Коли домовляються джентльмени, зайве укладати письмові угоди.

20

Росіяни?

12 квітня 1897 року, дев'ята ранку

Любий абате, я остаточно переконався, що ми — дві різні особи. Маю цьому докази. Сьогодні вранці, десь, мабуть, годині о восьмій, прокинувшись (у власному ліжку), я ще в нічній сорочці пішов до кабінету, коли помітив темну примару, яка намагалася дременути донизу. Краєчком ока я миттю зауважив, що хтось наробив у моїх паперах безладу, тож, узявши ціпок-меч, котрий, на превелике щастя, був під рукою, я зійшов до крамниці. Я помітив, як чорна тінь, неначе крук — передвісник лиха, вийшов на вулицю. Я пішов слідом, але чи то мені просто не поталанило, чи то мій нав'язливий гість добре підготував свою втечу, та я спіткнувся об стілець, який стояв не на своєму місці.

Витягши меч з палиці, я, накульгуючи, кинувся в завулок. Ох, ні душі вже не було ані праворуч, ані ліворуч. Мій відвідувач утік. Але я можу заприсягтися, що то були ви. Саме ви, бо коли, повернувшись додому, я зайшов до вашого помешкання, ваше ліжко було порожнє.

12 квітня, полудень

Капітане Симоніні, щойно прокинувшись (у власному ліжку), відповідаю на ваше послання. Присягаюся, то був не

я, оскільки у той час я спав. Однак, прокинувшись, я був до смерті наляканий, побачивши, як коридором біжить чоловік, безсумнівно, то були ви. Не знявши нічної сорочки, я побіг за вами й побачив, як ви, наче привид, спускаєтеся у свою брудну крамничку й вислизаєте з дверей. Я теж спіткнувся об стілець, коли вбігав у завулок Мобер, де від привида не лишилося й сліду. Але то були ви, присягаюся, на Бога, скажіть мені, що я вгадав...

12 квітня, перша пополу́дні

Любий абате, що зі мною? Вочевидь, я слабую, наче спочатку втрачаю свідомість, а потім, знов опанувавши себе, помічаю, що ви, втручаючись у мою розповідь, псуєте мій щоденник. Ми з вами одна особа? Замисліться на хвильку, хоч би послуговуючись здоровим глуздом, як не логічним доказом: якщо наші обидві зустрічі трапились одночасно, то цілком обґрунтовано можна було б припустити, що один з цих чоловіків я, а інший — ви. Але зустрічі ці трапились у різний час. Певна річ, якщо я, увійшовши до своєї оселі, бачу, як хтось тікає, я знаю напевно, що то не я; а припущення про те, що інший — то обов'язково маєте бути ви, ґрунтується на майже безпідставному переконанні, що цього ранку у квартирі нас було лише двоє.

А якщо нас справді було лише двоє, тоді виникає певна суперечність. О восьмій ранку саме ви порпалися у моїх речах і саме за вами я гнався. Але чому тоді кожен з нас пам'ятає мить і годину, коли хтось проник у його оселю, але

Його було вбито одним пострілом просто у серце...

зовсім не пригадує той момент і ту годину, коли *власне він сам* увійшов до помешкання іншого?

Звісно, ми могли б про це забути, або мати таке бажання, або з якоїсь причини замовчати. Але я, наприклад, цілком щиро запевняю, що анічогісінько не приховав. З іншого боку, думка про те, що у двох людей одночасно виникло однакове бажання приховати щось один від одного, мені видається дещо схожою на літературну вигадку, тож годі, навіть Монтепен¹ не зміг би вимудрувати чогось такого.

Більш вірогідним здається припущення, що у цьому замішані троє. Таємничий пан Містёр² рано-вранці вдирається до мене, а я думаю, що то ви. Об одинадцятій цей самий пан Містер приходить до вас, і ви гадаєте, що то я. Чи вам це здається неймовірним, зважаючи на море шпигунів навкруги?

Одначе це не доводить, що ми різні люди, позаяк одна й та сама людина, спочатку в подібі Симоніні, може пригадати візит чужинця о восьмій, а потім, уже як Далла Піккола, — об одинадцятій.

Таким чином, цей трапунок геть не вирішив проблеми стосовно нашої особистості. Тільки ускладнив обом життя (чи тій людині, якою ми обоє з вами є), пускаючи, щоб плутався між ногами, третього, котрий може спокійнісінько навідуватися до нас обох.

---

¹ *Ксав'є Монтепен* (1823—1902) — французький письменник, надзвичайно популярний у XIX столітті через свої романи з купою різноманітних сюжетних поворотів, «страхить», несподіванок. Через сороміцькість одного з них був оштрафований і засуджений до кількох місяців ув'язнення.

² *Mystère* (фр.) — таємниця, секрет.

А що, як нас не троє, а четверо? Містер-1 прийшов до мене о восьмій, а Містер-2 завітав до вас об одинадцятій. Який зв'язок між Містером номер 1 та Містером номер 2?

Врешті, чи ви абсолютно певні того, що людина, котра переслідувала вашого Містера, — це були ви, а не я. Визнайте, це чудове питання.

Хай там як, а я вас попереджаю. У мене є палиця-меч. Щойно я зауважу ще одну примару у власній оселі, не питаю, хто такий, відразу рубатиму. Навряд чи, щоб то був я і щоб я сам себе зарубав. Можу вколотати Містера (першого чи другого). Але можу вбити й вас. Отож треба бути насторожі.

12 квітня, вечір

Ваші слова, прочитавши які, я немов прокинувся від тривалої дрімоти, збентежили мене. Немов уві сні, у моїй голові промайнув образ лікаря Батая (але хто це такий?), котрий, коли ми були в Отьой, трохи хильнувши, дав мені маленького пістоля, кажучи: «Мені боязко, з масонами ми зайшли надто далеко, вони хочуть нашої смерті, краще мати при собі зброю». Я перелякався, однак мене більше настрахала зброя, аніж загроза смерті, бо я *знав* (але чому?), що з масонами я впораюся. Наступного дня я жбурнув пістоля у шухляду тут, у цій квартирі на рю Метр-Альбер. Цього ранку ви мене налякали, тож я пішов зазирнути до тієї шухлядки. У мене виникло відчуття, ніби я це вже робив, але за мить я струснувся. Геть марення. Близько шостої я обережненько

вислизнув у коридор для перевдягань і попростував до вашого помешкання. Я побачив, як просто на мене насувається химерна фігура: то був згорблений чоловік, котрий тримав у руках лише маленьку свічку. То могли бути ви, але, святий Боже, я зовсім утратив голову. Я вистрілив, і чоловік упав до моїх ніг, більше не поворухнувшись.

Його було вбито одним пострілом просто у серце; це був мій перший і, сподіваюсь, останній у житті постріл. Яке жарття!

Я обмацав його кишені: знайшов лише кілька листів російською. А потім, поглянувши на його обличчя, я ясно побачив високі вилиці й трохи розкосі очі, як у калмика, не кажучи вже про біляве, майже біле волосся. Безсумнівно, це був слов'янин. Чого він хотів від мене?

Я не міг дозволити трупові лежати в моїй оселі, тому я зніс його донизу, у ваш льох, і, відчинивши хідник, який веде до каналізаційних тунелів, цього разу насмілився зійти східцями, по яких насилу стяг тіло, а потім, ризикуючи задихнутись від міазмів, потяг його туди, де, як я вважав, лежать рештки ще одного Далла Пікколи. Та отакої, на мене чекали аж дві несподіванки. По-перше, випари та пліснява у підземеллі, через якесь хімічне диво, диво науки, яка є царицею нашого часу, посприяли збереженню протягом десятиліть того, що, мабуть, було рештками мого бездиханного тіла, від якого, щоправда, лишився лише скелет, однак на ньому можна було ще й розгледіти клапоть чогось схожого на шкіру, тож, хоч то була мумія, але в ній досі збереглася людська подоба. По-друге, поряд із тілом імовірного Далла Пік-

коли лежало ще двійко трупаків: чоловік у сутані і напівголена жінка, та, попри те, що обидва вже були на стадії розпаду, мені здалося, що є в них щось страшенно мені знайоме. Чия ж це пара тіл, котрі немов збудили у моєму серці бурю, а в голові — невимовні образи? Я не знаю й знати не хочу. Та обидві наші історії виявляються набагато складнішими, ніж здавалось.

І тепер навіть не думайте мене переконувати, що з вами трапилось те ж саме. Я більше не граю у цю гру перехресних збігів.

12 квітня, ніч

Любий абате, я не тиняюсь вулицями, убиваючи людей, принаймні не маючи на те причини. Проте я таки навідався до каналізації, куди не ходив віками. Святий Боже, трупів справді чотири. Один з них, сто років тому, поклав я особисто, другий поклали ви якраз цього вечора, а чиї ж тоді інші два тіла?

Хто навідується до моєї клоаки, розкидаючи трупи?

Росіяни? Чого хочуть ті росіяни від мене, від вас, від нас?

*Oh, quelle histoire!*¹

---

¹ Ох і морока! (Фр.).

21

Таксиль

Зі щоденника за 13 квітня 1897 року

Симоніні зі шкіри пнувся, аби лишень дізнатися, хто приходив у його помешкання — й у оселю абата Далла Пікколи. Він пригадав, що на початку вісімдесятих почав відвідувати салон Жюльєтти Адам¹ (з якою познайомився у книгарні на рю де Боен — тоді вона називала себе мадам Ламіссін), там же він познайомився з Юліаною Дмитрівною Глінкою², а через цих жінок зв'язався з Рачковським³. Якщо хтось і проник до нього в оселю (чи в оселю Далла Пікколи), то зробив він це за дорученням когось із цих двох, які згадувались йому як суперники, котрі полюють за одним скарбом. Але відтоді сплигло вже років з п'ятнадцять, протягом яких сталося чимало різноманітних подій. Як довго росіяни вже ходять по його п'ятах?

---

¹ Жюльєт Адам (1836—1936) — французька письменниця й феміністка.

² Юліана Глінка (1844—1918) — російська окультистка, секретний агент царської розвідки.

³ Петро Рачковський (1853—1910) — арештований за участь у лівих революційних угрупованнях, згодом став поліцейським інформатором, уступив у лави екстремістської організації, а згодом став головою Охранного відділення. Мав зв'язок із Глінкою.

А може, це масони? Він міг накоїти щось, що неабияк їх роздратувало, й вони, можливо, прийшли до його помешкання шукати якийсь компромат, що назбирав на них Симоніні. У ті часи він намагався зв'язатися з масонами, і для того, щоб порадувати Осман-бея, і в справах падре Бергамаскі, котрий уже дихав йому в спину, бо в Римі збирались розпочати тотальний наступ на масонство (і на євреїв, які надавали їм сил), а тому потребували свіжої інформації: з цим у них було настільки сутужно, що єзуїтська газета «Католицька культура» була вимушена надрукувати лист, який написав Симонінів дід отцю Баррюелю, той самий, що три роки тому надрукували у «*Contemporary*».

Цікаво, чи справді у ті часи мало сенс членство в якій-небудь ложі? Його б змусили присягати, він би мав брати участь у всіляких зборах, не мав би права відмовити у послугі своїм побратимам. Усе це суттєво обмежило б його свободу дій. Поза тим, не виключено, що ложа, аби прийняти його у свої лави, захотіла б перевірити його справжнє життя і його минуле, а цього він не повинен був допускати. Можливо, доцільніше було б, удаючись до шантажу, змусити якогось масона стати його інформатором. Нотаріус, який склепав стільки підроблених заповітів, які, на щастя, мали певну вагу, ймовірно, мав якого-небудь масонського сановника.

Власне, вигадувати якийсь певний матеріал для шантажу навіть не потрібно. Кілька років тому Симоніні дійшов висновку, що, хоч перетворившись з простого *тои-*

chard на міжнародного шпигуна, він таки чогось досягнув, але цього було замало, аби вдовольнити його честолюбство. Шпигунське життя зобов'язувало Симоніні жити майже потайки, та з віком він почав відчувати щораз більшу потребу жити у соціумі заможного й у пошані. Так він розкрив своє справжнє покликання: не бути шпигуном, а вдавати шпигуна, та ще й такого, що працює і вашим і нашим, і ніколи не знаєш, на кого наразі він збирає інформацію й скільки тої інформації він має.

Вдавати шпигуна виявилось справою дуже прибутковою, оскільки кожен намагався вивудити, як вважалося, неоціненно важливі таємниці, тож ці люди були готові розщедритися на чималеньку суму, аби лише і собі урвати у нього трошки таємного. Та, не бажаючи називатися, вони використовували як привід його нотаріальну діяльність, трусячи грошенятами, не кліпнувши оком, щойно він виставляв надмірно великий рахунок, і, зважте, не лише платячи дорого за незначні послуги, а й не отримуючи жодної інформації. Гадаючи, що вони за неї вже заплатили, вони просто чекали, поки їм повідомлять якісь дані.

На думку Оповідача, Симоніні готувався до нових часів: по суті, зважаючи на поширення свободи преси й появу передових засобів зв'язку, починаючи від телеграфу й закінчуючи радіо, яке ось-ось упровадять, таємна інформація перетворюється на дефіцит, а це могло б призвести до кризи у професії таємного агента. Краще вже, не володіючи секретами, робити вигляд, що маєш їх. Ніби жити на рен-

ту чи отримувати проценти від патенту: ти лежня справляєш, люди вихваляються тим, що дістали від тебе приголомшливі відомості, твоя слава росте, й гроші пливуть до тебе без жодних зусиль.

Яка ж людина, коли її безпосередньо не шантажують, боїтиметься шантажиста? Перше ім'я, яке заснувало у голові, був Таксиль. Симоніні пригадав, що вони познайомились, коли він складав для чоловіка певні листи (чий? для кого?) й той розповідав йому про свій вступ у ложу «*Le Temple des amis de l'honneur français*»¹, надаючи цій події неабиякої значущості. Чи був Таксиль праведником? Симоніні не хотів схибити, тож пішов спитатися в Ебутерна. Його новий консультант, на відміну від Лагранжа, ніколи не змінював місце зустрічі, завжди призначаючи побачення у глибині головного нотрдамського нефу.

Симоніні поцікавився, що спецслужби знають про Таксіля. Ебутерн розреготався:

— Зазвичай це ми просимо вас про інформацію, а не ви нас. Цього разу я піду вам назустріч. Звісно, ім'я мені знайоме, але це клопіт не для розвідки, а для поліції. Почекайте, за кілька днів я розповім вам усе.

Доповідь про клієнта прийшла наприкінці тижня й, певна річ, була дуже цікавою. У ній ішлося про те, що Марі Жозе Габріель Антуан Жоган-Пажес² народився у Марселі

---

¹ «Храм друзів честі французів» (фр.).

² Лео Таксиль (1854—1907) — псевдонім французького журналіста та письменника, відомого противника католицизму та клерикалізму, що прославився

в 1854 році, його віддали в єзуїтську школу, тож цілком природно, що у неповних вісімнадцять він почав співпрацювати з антиклерикальними газетами. У Марселі водився з жінками легкої поведінки, поміж яких одна проститутка у подальшому була засуджена на дванадцять років каторжних робіт за те, що вбила хазяйку помешкання, яке винаймала, а іншу арештували за зумисне вбивство коханця. Можливо, поліція марнославно приписувала йому ще й випадкові стосунки, хоч це й дивно, адже виявилось, що Таксиль працював на правоохоронців, здаючи їм інформацію про своє республіканське оточення. Та, можливо, люди з поліції теж соромились його, бо якось його навіть було викрито за пропаганду так званих «Цукерок багатолюбства», які насправді були звичайними пігулками-афродизіаками. У 1873-му він надрукував у місцевих газетах декілька листів, підписаних піддробленими підписами рибалок, у яких попереджали про те, що затока переповнена акулами, що спричинило неабиякий гвалт серед мешканців. Пізніше, засуджений за різноманітні антирелігійні статті, втік у Женеву. Перебуваючи там, пустив чутку, що на дні Женевського озера затоплені руїни античного міста, приманивши до озера зграї туристів. За поширення неправдивих та упереджених новин Таксиля вигнали із Швейцарії, покинувши яку, він переїхав спочатку до Монпельє, а потім до Парижа, де заснував на рю де Еколь «Ан-

---

своїми антирелігійними пародіями та «антимасонським» розіграшем, котрий тривав дванадцять років, жертвами якого стали Папа Римський та чимало французьких священників.

LA VIE DE JÉSUS

65

LES NOCES DE CANA

Jésus, qui avait le goût allumé comme les autres, éprouva alors le besoin de faire jouer les filles de sa toute-puissance. (Chap. XIX.)

«Життя Христа», переказане за допомогою надзвичайно зневажливих карикатур (наприклад, про стосунки Марії та Святого Духа у подібі голуба)...

тиклерикальну бібліотеку». А ставши нещодавно членом масонського товариства, був незабаром звідти виключений за негідництво. Здається, тепер його антиклерикальна діяльність не така прибуткова, як колись, бо наразі він по вуха у боргах.

Тепер Симоніні почав пригадувати все, що знав про Таксиля. Він написав кілька книжок, які, окрім своєї антиклерикальності, були ще й украй антирелігійними, як-от «Життя Христа», переказане за допомогою надзвичайно зневажливих карикатур (наприклад, про стосунки Марії та Святого Духа у подобі голуба). Також він написав похмурий роман «Син єзуїта», завдяки якому показав, що за халтурник був його автор: на першу сторінку він виніс присвяту Джузеппе Гарібальді («котрого люблю, як батька»), й тут нічого сказати, але на титульному аркуші говорилося про «Вступ» Джузеппе Гарібальді. Переднє слово називалося «Антиклерикальні роздуми» й було ущипливо-розлюченим випадом («Коли я бачу перед собою священика, особливо єзуїта — втілення попівства, мене аж до дрижаків та нападів нудоти проймає все його мерзенне єство»), у якому абсолютно не йшлося про те, якому саме творові воно передує. Отже, цілком зрозуміло, що Таксиль бознаде відкопав цей вступ, подаючи все так, ніби це слово було написано для його книжки.

Симоніні не хотів кинути на себе тінь через такого персонажа. Тому, придбавши чудову перуку невизначеного кольору, що більше тяжів до каштанового, з рівеньким проділом набік, він вирішив постати перед ним в образі

нотаріуса Фурньє. Зробивши за допомогою відповідного крему обличчя блідшим, він приклеїв пару бакенбардів під колір перуки, через які його лице здавалося витягнутішим. Підійшовши до люстерка, спробував наліпити на себе трохи тупувату усмішку, яка б демонструвала пару його золотих різців: сприяли цьому маленькі зубопротезні шедеври, які приховували його справжні зуби. До всього, маленький протез надавав його вимові невеличкого акценту й навіть змінював тембр голосу.

Пневматичною поштою Симоніні послав зазначеній особі на рю де Еколь *petit bleu*¹, запрошуючи його наступного дня до «Кафе Риш». То було чудове місце для знайомства, адже до тієї кав'ярні навідувалися небагацько відомих персонажів, тож хвалькуватий вискочень не встоїть перед камбалами та бекасами з «Риш».

Лео Таксиль мав масне, опасисте обличчя, на якому випиналися чималенькі вуса, широке чоло та велику лисину, з якої безугавно витирав піт, говорив чоловік голосно, з нестерпним марсельським акцентом.

Таксиль не міг уторопати, чому це нотаріус на ймення Фурньє захотів з ним побалакати, але мало-помалу почав тішитися думкою, що це якийсь добродій, цікавий до спостережень за людською натурою, як і багацько тих, кого у ті романтичні часи називали «філософами», котрий цікавиться його антиклерикальною полемікою та надзвичайними життєвими пригодами. От і почав Таксиль, напхавши рота, захоплено переповідати свої молодецькі зухвальства:

---

¹ Телеграма (фр.).

— Як я поширив чутку про акул у марсельській затоці, всі місця для купання, починаючи від Каталані й закінчуючи пляжем у Прадо, спорожніли на кілька тижнів, і мер міста заявив, що акули, либонь, прийшли з Корсики, пливучи за якимось кораблем, з якого у воду кидали рештки зіпсованого копченого м'яса, а муніципальна комісія запросила групу *chassepots*, аби все перевірили, скориставшись буксиром, і, уявіть, дійсно прибула сотня солдатів на чолі з генералом Еспіве! А та вигадка про Женевське озеро? Набігло газетярів з пів-Європи! Почалися розмови про те, що затоплене місто було зведене за часів Галльської війни¹, коли те озеро було настільки вузесеньким, що коли річка Рона протікала через водойму, річкові води не змішувалися з озерними. Місцеві човнярі зробили собі заробіток, возячи туристів на середину озера, де у воду наливали олію, щоб краще побачити дно... Один відомий польський археолог навіть відправив на батьківщину доповідь про те, що уздрів на дні озера перехрестя, на якому стояла статуя коня. Найголовніша особливість людської природи у тому, що люди ладні вірити у казна-що. Поза тим, як би тоді церква змогла проіснувати майже два тисячоліття, коли б у світі не було легковірних людей?

Симоніні спитав про ложу «*Le Temple des amis de l'honneur français*»:

— А чи важко вступити до масонської ложі?

---

¹ Галльська війна — серія військових кампаній і битв між римськими легіонами та галльськими племенами з 58-го по 50 рік до н. е.

— Достатньо бути добре матеріально забезпеченим і не жаліти грошей на чималенькі внески. Й завжди бути наготові прикрити свого побратима. Що ж стосується моралі, то, хоч про неї чимало балакають, одначе головний речник Великої Колегії Статуту був власником борделю на рю де ля Шосе д'Атен, а один з Тридцяти трьох¹ найвпливовіших парижан — шпигун, ба навіть більше — голова розвідки, що, втім, одне й те саме. Такий собі Ебутерн.

— Але як вступають до братства?

— Проходячи обряди! Якби ви лишень знали! Гадки не маю, чи вірять вони насправді у Великого Архітектора Усесвіту², про якого багато говорять, але до своїх ритуалів вони ставляться серйозно. Знаєте, через що мені довелося пройти, щоб стати підмайстром?!

Далі Таксиль повів мову про обряди, від яких волосся сторчки ставало.

Симоніні не був певен, що завзятий брехун Таксиль не підбріхує, розповідаючи йому зараз байки. Тож він спитав, чи не здається чоловікові, що він розкриває таємниці, які

---

¹ *Верховна рада тридцять третього градусу у Франції* — одна з організацій французького масонства, що відповідає за керівництво вищими ступенями Древнього й Прийнятого Шотландського Статуту (один з найпоширеніших масонських статутів, заснований у 1801 році у Чарльстоні (США) братами Джоном Мітчеллом та Фредеріком Дальхо) й підпорядковується Великій ложі Франції.

² *Великий Архітектор Усесвіту (Великий Будівельник Усесвіту)* — це концепція уявленя про Бога, яку розглядають християнські теологи. У масонстві — це універсальне та нейтральне позначення Верховної Істоти (згідно з папськими буллами, в яку вірить кожен член братства, але як і в кого саме вірити — це особиста справа кожного з братів, залежно від того, хто якої віри дотримується).

член таємного товариства повинен ревно оберігати, й що він занадто розписав масонську обрядовість. На те Таксиль невимушено відповів, мовляв, «знаєте, я нікому нічого не винен. Ті телепні мене вигнали».

Видно, і його ворота в тісті через ту нову газету в Монпельє під назвою «*Le Midi Rëpublicain*», де у першому номері було надруковано листи, в яких висловлювали заохочення й підтримку від різних відомих людей, між яких письменник Віктор Гюґо та політик й історик Луї Блан. Потім ці люди раптом розіслали у промасонські газети листи-запечення, в яких жалілися, що їхні імена збезчещено. У ложі було проведено безліч слухань, протягом яких Таксиль на свій захист, по-перше, показав оригінали тих листів, а по-друге, пояснив поведінку Гюґо старечим маразмом літньої знаменитості, зіпсувавши свій перший доказ недопустимою образою величі своєї батьківщини та франкмасонського товариства.

Отак Симоніні пригадав, як, власне, під ім'ям Симоніні ж підробив листи Гюґо та Блана. Вочевидь, Таксиль зовсім забув про цей факт. Він так звик брехати, навіть самому собі, що коли згадував про ті листи, його очі світилися щирою вірою так, ніби вони були справжніми. І навіть якщо він кволо пригадував про нотаріуса на ймення Симоніні, навряд чи він пов'язував його з іменем нотаріуса Фурньє.

Втім, Таксиль не приховував своєї глибокої зненависті до своїх колишніх побратимів з ложі, і саме це мало значення.

Симоніні швиденько втямив, що завдяки заохоченій вигадницькій жилці Таксиля той може розп'якати чимало пікантного про Осман-бея. Одначе у його голові вже виринула інша невгасима ідея, яка спочатку була лише непевним відчуттям, інтуїтивним зародком, який згодом виріс у викінчений план, окреслений у всіх деталях.

Під час першої їхньої зустрічі виявилось, що Таксиль ласий попоїсти, тож удаваному нотаріусу спала на думку ідея запросити його до модного ресторанчика «Père Lathuile», де подавали добре відому *poulet sauté* й не менш добре знані тельбухи по-кайєннському, а про винний льох і говорити зайве: ото ж, прицмокуючи губами, я спитав, чи не хоче він за певну винагороду написати для якогось видавця мемуари про свою масонську минувшину. Почувши про винагороду, Таксиль надзвичайно захопився цією думкою. Призначивши чоловікові чергову зустріч, Симоніні відразу побіг до падре Бергамаскі.

— Послухайте мене, падре, — мовив він, — маємо тут запеклого антиклерикала, чиї антицерковні книжки вже не продаються, як колись. Поза тим, він чудовий знавець масонського світу, який має зуб на те братство. Варто лише повернути Таксиля у католицьку віру, аби він зрікся своїх антирелігійних творів і почав викривати масонські таємниці, як у ваших, єзуїтських, руках з'явиться невгамовний пропагандист.

— Але ж людина не може навернутися в один мент, лише тому, що ти їй наказав?

— Як на мене, у випадку з Таксилем — це лише питання часу. Достатньо заохотити його любов до розпускання брехливих пліток і переконати його, що він з'явиться на перших шпальтах газет, як цей чолов'яга несподівано змінить свої переконання: пригадуєте, як звали того грека, що, аби залишитися у пам'яті нащадків, спалив храм Артеміди в Ефесі?

— Герострат. Звісно, звісно, — відповів Бергамаскі, поринувши у думки. А потім додав:

— Утім, незвідані шляхи Господні...

— На скільки можемо розщедритись, щоб його навернення стало безперечним?

— Колись сказавши, що навертатися треба від щирого серця, *ad majorem Dei gloriam*¹, не будемо зараз вередливими. Проте не пропонуйте йому більше за п'ятдесят тисяч франків. Він, звісно, скаже, що це замало, але ви нагадаєте йому, що, з одного боку, він отримає нашу прихильність, котра безцінна сама по собі, а з іншого, якщо напише книжки проти масонів, буде в змозі отримати зиск від нашої системи розповсюдження, а це — сотні тисяч примірників.

Позаяк Симоніні не мав певності в тому, що діло вигорить, він, перестрашувавшись, розповів Ебутерну, що єзуїти замірилися навернути Таксиля у католицьку віру.

— Ніде правди діти, — мовив Ебутерн, — часом мої переконання співпадають з поглядами єзуїтів. Бачте, Си-

---

¹ Для більшої слави Божої (лат.) — девіз Товариства Ісуса (єзуїтів).

моніні, я кажу вам як сановник, але не єзуїтів, а «Гранде Оріенте» — єдиного справжнього масонського товариства, світського, республіканського, яке, хай навіть виступає проти церковників, але не заперечує Бога, адже має віру у Великого Архітектора Всесвіту, якого кожен може називати, як заманеться — чи то християнським Богом, чи то безособовою космічною силою. Те, що той незграба Таксиль у наших лавах, хай його й потурили, досі нас бентежить. Та ми не будемо проти, щоб той відступник плів на масонів таку гидоту, що ніхто цьому більше віри йняти не буде. Ми знаємо, що незабаром почнеться наступ Ватикану на масонів, тож не сподіваємося, що папа поводитиметься шляхетно. Масонський світ споганено безліччю конфесій: багато років тому Рагон¹ склав перелік 75-ти масонських товариств, 52 масонських статутів, 34 орденів, у 26 з яких приймають і чоловіків і жінок, та 1400 ритуальних градусів². Я міг би розповісти вам про шотландський та тамплієрський статутути, статут Ередома, статут Шведенборга, статут Мемфіса та Мізраїма, який заснував той шахрай та нездара Каліостро, про верховних магістрів Вейсгаупта, сатаністів, люциферистів чи паладійців, — як не назви, навіть у мене від них голова йде обертом. Та найбільшої дурної слави нам завдають різ-

---

¹ Жан Батіст-Марі Рагон (1771—1862) — французький масон, письменник, один з найосвіченіших масонів свого часу.

² У масонстві немає градусу вище третього: перший — учень, другий — підмайстер і третій — майстер. Всі інші вважаються додатковими ступенями навчання чи розвитку, позаяк, за масонською ідеологією, всі члени ордену рівні між собою.

номанітні сатанинські обряди, в яких, хоч і просто через естетичні мотиви, беруть участь поважні люди, навіть гадки не маючи, як цим нам шкодять.

Сорок років тому, попри своє нетривале членство у масонському товаристві, П'єр Жозеф Прудон¹ склав гімн Люциферові: «Прийди, Нечистий, обмовлений священиками й королем, прийди, й дай-но я прилину до тебе, тебе обійму...», а той італієць Рапісарді² написав «Люцифера», котрий, зрештою, був звичайнісіньким міфом про Прометея, а Рапісарді ж навіть масоном не був, але от такий масон, як Гарібальді, підніс його до небес, тож тепер масонське преклоніння перед Дияволом — то майже основне положення. Пій ІХ на кожному кроці повсякчас бачив за масонством диявольські підступи, а колись давно один італійський поет на ймення Кардуччі³, що був великим пустомелею, але, на жаль, і великим масоном, написав Сатані оду, приписуючи йому навіть винайдення залізниці. А пізніше цей Кардуччі сказав, що Сатана — то лише метафора, й знову ж таки в очах людей культ Нечистого став головною масонською розвагою. Власне, у нашому середовищі не завадить людина, яка вже давно зганьбила своє ім'я, була галасливо вигнана з масонського ордену й є беззаперечним ренегатом і яка напише про нас кілька

---

¹ П'єр Жозеф Прудон (1809—1865) — французький соціаліст, публіцист і соціолог, один із засновників анархізму.

² Маріо Рапісарді (1844—1912) — італійський поет, відомий поемою «Люцифер» та полемікою з її приводу з Джозуе Кардуччі.

³ Джозуе Кардуччі (1835—1907) — видатний італійський поет, лауреат Нобелівської премії за 1906 рік.

памфлетів, що нас завзято знеславляють. Таким робом, звівши його роль до рівня порнографіста, ми обламаємо Ватикан. Звинуватйте людину у вбивстві, й вам можуть повірити, а скажіть, що вона вечеряє немовлятами, як Жиль де Ре¹, й до вас жодна душа серйозно не поставиться. Зведіть антимасонський рух до рівня фейлетонів, і він перетвориться на тему для книжок, якими торгують, розносячи по хатах. Отож нам потрібні люди, які виваляють нас у багнюці.

З усього цього видно, що Ебутерн мав набагато потужніший розум, передовсім набагато хитріший за свого попередника Лагранжа. Наразі він не міг достеменно сказати, скільки «Гранде Оріенте» могла вкласти у цю справу, та за кілька днів він знову об'явився з повідомленням: «Сто тисяч франків. Але поведіться з ними, як зі справжнім непотребом».

Наразі у розпорядженні Симоніні було сто п'ятдесят тисяч франків, за які він мав придбати сміття. Якщо він запропонує Таксилеві, на додаток обіцяючи тиражі, сімдесят п'ять тисяч, то він, зважаючи на мутну воду, в якій той зараз борсається, радо погодиться. Решта сімдесят п'ять лишилися би Симоніні. П'ятдесятивідсоткова винагорода — не так уже й погано.

---

¹ Жиль де Монморансі-Лаваль, барон де Ре (1404—1440) — маршал Франції, соратник Жанни Д'Арк, алхімік. Був звинувачений у серійних убивствах, хоча зараз достовірність цих звинувачень підлягає сумніву. Є прототипом фольклорного персонажу Синя Борода.

Проте, від чийого ж імені мені запропонувати Таксилеві гроші? Від Ватикану? Отець Фурньє не надто скидався на особу, вповноважену папою. Отже, він щонайбільше міг попередити про те, що до нього прийде хтось штибу падре Бергамаскі, адже, зрештою, попи й існують для того, щоб когось навертати або вислуховувати сповіді про чиясь темну минувшину.

До речі, про темну минувшину. Чи мав Симоніні довірятися падре Бергамаскі? Не варто лишати Таксиля в руках єзуїтів. Бували такі письменники-атеїсти, котрі продавали по сотні примірників однієї книжки, а потім, кинувшись до ніг церкви з розповідями про своє життя після навернення, дійшли до двох-трьох тисяч примірників. Власне, якщо добре поміркувати, серед міських республіканців налічується чимало антиклерикалів, але у селах — санфедисти¹, котрі мріють про колишні часи короля та курії, і, навіть не враховуючи неграмотних (за яких читає піп), їх там усе одно сила-силенна, як бісів. Залишаючи падре Бергамаскі подалі від справи, можна переконати Таксиля, умовивши його підписати приватний документ про партнерську частку десь у десять-двадцять відсотків від його майбутніх творів, співпрацювати під час створення його нових пасквілів.

У 1884-му Таксиль, надрукувавши «*Любовні походеньки Пія ІХ*», у яких знеславив тоді вже покійного понтифі-

---

¹ Санфедисти — фанатичні прибічники панської влади.

ка, завдав по почуттях ревних католиків вирішального удару. Того ж року діючий понтифік папа Лев XIII видав папське послання «*Humanum Genus*», котре було «огудою масонському моральному та філософському релятивізму», а видавши послання «*Quod Apostolici Muneris*», папа «осяйнув» страшенні помилки комуністів та соціалістів, тож наразі йшлося вже про безпосередню націленість на середовище масонів та масонські доктрини, розкриття таємниць, які наводять жах та штовхають на злочини всіх їхніх adeptів, бо «це постійне вдавання й прагнення до втаємниченого життя, прив'язування людей намертво, неначе рабів, нехтування чужою волею задля незбагненої для них мети, використання їх як сліпих знарядь у будь-якій справі, а радше — у справжнісінькому лиходійстві, вкладання зброї в їхню смертоносну правицю, залишаючи злочин безкарним, — усі ці свавілля гостро суперечать людській природі». Не згадуючи вже про неприхований релятивізм та натуралізм, притаманні їхнім доктринам, за якими людський розум — єдиний над усім суддя. Такі вимоги мають свої наслідки: понтифікат позбавлено його споконвічної влади, схотіли звести церкву, шлюб перетворили на просту цивільну угоду, позбавили церкву можливості виховувати молодь, віддавши це право світським учителям, і проповідують, що «всі люди мають рівні права й перебувають у цілковито рівних умовах, що за своєю природою кожен — незалежна особистість, що бажання підкорити людей іншій волі, окрім як їхній власній, — це тиранія». Отож для масонів «носієм

усіх прав і громадянських обов'язків є народ, чи то пак — держава».

Безперечно, «не маючи страху перед Богом і ігноруючи закони Божі, зневажаючи владу властителів, узаконюючи й потураючи повстанській одержимості, знищивши будь-яке погамування людських пристрастей, залишивши лише кару, все це може призвести лише до одного — все-світньої революції та бунту. Саме в цьому й є відверте прагнення й неприхована справа численних об'єднань комуністів та соціалістів. І даремно переконувати, що таємне масонське товариство не має стосунку до цих замірів».

Необхідно якнайшвидше «підірвати» бомбу про навернення Таксилія до католицької віри.

Тут, як видається, записи Симоніні перетворюються на мішанину. Ніби він зовсім не пам'ятає, хто навернув Таксилія у католицизм. Наче його пам'ять зробила стрибок, залишивши йому лише спогад про те, що за кілька років Таксиль став католицьким глашатаєм антимасонства. Після того, як він *urbi et orbi* сповістив про своє повернення в католицизм, марсельці написали спочатку «*Les frères trois-points*» (де йдеться про три пункти тридцять третього масонського градусу) та «*Les Mystères de la Franc-Maçonnerie*» (з трагічними ілюстраціями закликів до Нечистого та жаскими ритуалами), а слідом — «*Les soeurs maçonnes*», де йшлося про масонські ложі, до яких приймають жінок (про що раніше нічого не знали), а за

CHEZ TOUS LES LIBRAIRES ET M^{rs} DE JOURNAUX

LES MYSTÈRES DE LA FRANC-MACONNERIE

DÉVOILÉS PAR
NÉO TASSOT.

UN SEUL MEMBRE
DU LA REUN. LOGE
LE TEMPLE
N°5 ANG. DE S'UNION FRANCS
DU GRAND ORIENT DE FRANCE

LA 3ème LIVRAISON est GRATUITE
CHAQUE LIVRAISON SUIVANTE
SE VEND 30 FRANCS
TIEUX LIVRAISONS CHAQUE SEMAINE — LIRE SOUS TOUS LES QUINZE JOURS
LETOUZEY ET ANÉ Éditeurs 327 Rue de Valenciennes PARIS

...марсельці написали спочатку «Les frères trois-points» (де йдеться про три пункти тридцять третього масонського градуса) та «Les Mystères de la Franc-Maçonnerie» (з трагічними ілюстраціями закликів до Нечистого та жаскими ритуалами)...

рік — «*La Franc-Maçonnerie dévoilée*» та ще «*La France Maçonnique*»¹.

До того, як перші книжки побачили світ, аби нажахати читача, було достатньо описати якусь ініціацію. Близько восьмої Таксиль викликали до штаб-квартири масонів, де його зустрів брат-швейцар. О пів на дев'яту його зачинили у Кімнаті Роздумів: комірчині з чорними стінами, на яких вип'ячувалися голови мерців, а під ними стирчали дві перехрещені великі гомілкові кістки й виднівся напис: «Якщо тебе привела сюди марна цікавість — забирайся геть!» Несподівано гасова лампадка притухла, на прихованих пазах відсунулася розсувна стіна, й очам необізаного бранця відкрилося підземелля, освічене печерними факелами. На колодку, обгорнену закривавленим лляним полотном, настромили щойно відрубану людську голову, й, поки Таксиль задкував, почувся голос, який лунав ніби зі стіни: «Тремти, необізнаний, перед тобою голова нашого побратима, котрий порушив клятву, відкривши наші таємниці!»

Звісно, розгадав Таксиль, що йдеться про фокус, і голова, певно, належить побратиму, який ховається у порожній виїмці, видлубаній у колоді; а у лампади напхано клоччя, просякнуте камфорним спиртом та сирією кухонною сіллю, сумішшю, яку ярмаркові фокусники називали «пекельною мішанкою»: якщо її підпалити, то з'являється зеленувате світло, котре надає несправжньому небіжчикові

---

¹ «Брати 33 градусів», «Таємниці масонської Франції», «Сестри-масонки», «Розвінчана Франція», «Масонська Франція» (фр.).

мертвенної блідості. До речі, про обряди посвячення чоловік знав ще дещо, як-от про стіни із запітнілих дзеркал, на яких, коли потухне вогник у горлечку, завдяки магічному ліхтарику з'являлися рухомі примари й навколо зв'язаного чоловіка сходились люди у масках, а потім продірявлювали його кинджальними ударами. Ось якими нищими засобами лева намагалася підкорити собі вразливих претендентів.

Потому так званий Жахливий брат починав готувати невтаємниченого: знімав з нього капелюха, вбрання та правий черевик, загортав йому аж до коліна праву штанину, оголював йому груди там, де знаходиться серце, зав'язував очі, кілька разів просив обернутися навколо своєї осі, а потім, кілька разів провівши сходами вниз та вгору, вів його до Зали втрачених вроків. Поки відчинялися двері, Брат-знавець, використовуючи товстезні щипці, торохкотів величезними ланцюгами. Претендента проводили до зали, де Знавець тицяв йому в оголені груди кінчиком меча, а Вельмишановний питав: «Невтаємничений, що відчуваєте ви на своїх грудях? Що на ваших очах?» А претендент мав одказати: «Очі мені затуляє товстою пов'язкою, а на грудях своїх відчуваю лезо від зброї». Тоді Вельмишановний мовив: «Пане, цей меч завжди націлений покарати того, хто відступився від клятви, — це символ докорів, які розірвуть ваше серце, якщо, на ваше нещастя, ви станете відступником і зрадите товариство, членом якого прагнете стати; а пов'язка на ваших очах — символ засліплення, в якому перебува-

ла людина, що керується пристрастями й потопає в не-
уцтві й забобонах».

Потім хтось брав претендента, розкручував його ще кілька разів, поки у бідолахи голова не починала йти обертом, а потім штовхав чоловіка до великої запони, зробленої з цупкого картону, штибу кілець, укритих папером, крізь які у цирку стрибають коні. Почувши наказ про те, що його треба завести у печеру, нещасного щосили кидали на ту запону; картон, звісно, проривався, й претендент падав на матрац, що лежав на тому боці.

А ще були «нескінченні сходи», насправді — ківшевий елеватор, ступаючи на який із зав'язаними очима, претендент повсякчас відчував перед собою чергову сходинку, що на неї треба зійти, але, позаяк елеватор було спрямовано донизу, випробовуваний завжди лишався на одній висоті.

Ще претендента випробовували «випусканням крові» та «тавруванням». У першому випадку брат Хірург хапав претендента за руку, досить сильно тицяв йому кінчиком зубочистки, у той час як ще один брат наливав на руку випробовуваному тоненькою цівочкою теплої води, аби той повірив, що то ллється його власна кров. А для випробовування розжареним залізом один із Знавців, натерши тіло сухою полотниною, прикладав на те місце шматок льоду чи розплавлену частину тільки-но задмуханої свічки, чи розжарену ніжку лікерного келиха, припалюючи нею аркуш паперу. Наприкінці Вельмишановний посвящав претендента у таємниці товариства й повідомляв йому

Почувши наказ про те, що його треба завести у печеру, нещасного щосили кидали на ту запону; картон, звісно, проривався, й претендент падав на матрац, що лежав на тому боці...

особливі слова та вислови, за допомогою яких побратими впізнають один одного.

Втім, зараз Симоніні згадував усі ці Таксилеві твори як читач, а не як людина, яка була їхнім натхненником. Хоча він пам'ятав, що про всі творіння Таксиля він (звісно, знаючи зміст наперед) загодя розповідав Осман-бею, ніби йдеться про неймовірні викриття. Певна річ, за наступної зустрічі Осман-бей зазначав, що все це у своїй книзі написав Таксиль, та Симоніні легко знайшов тому виправдання, мовляв, Таксиль дійсно був його інформатором, але хіба ж то Симоніні винен, що, відкривши йому таємниці масонів, Таксиль вирішив отримати з цього матеріальний зиск і написав книжку. «Та про всяк випадок, слід би заплатити йому, аби не розп'ятав усім про свої пригоди», — по цих словах Симоніні кинув на Осман-бея дуже красномовний погляд. Одначе Осман-бей відповів, що платити базикалові за мовчання — це викинути гроші на вітер. Та й чого б це Таксилеві приховувати таємниці, про які він уже розповів? Отож, цілком слушно не довіряючи Симоніні, Осман-бей не розповів тому ніяких таємниць про Єврейський альянс.

Відтоді Симоніні перестав інформувати Осман-бея. Проте коли чоловік писав щоденника, мав на думці один клопіт: «Чому ж це я пам'ятаю про те, що надавав Османові інформацію про Таксиля, але зовсім нічого не пригадую про те, як, власне, спілкувався з Таксилем?

Чудове питання. Якби я все пригадав, то не записував би зараз усе, що відтворюю в пам'яті. *Quelle Histoire!*»

Після таких мудрих міркувань Симоніні пішов спати, щоб прокинутись, як він гадав, наступного ранку геть упрілим, наче йому всю ніч снилися жахіття та мучили шлункові розлади. Проте, повернувшись до своїх записів, він зрозумів, що прокинувся не наступного ранку, а аж через два дні. Поки Симоніні спав дві ночі неспокійним сном, невблаганний Далла Піккола, не вдовольняючись тим, що розкидає його особистою каналізацією трупи, вліз зі своїми розповідями про те, про що він, вочевидь, геть нічого не знав.

22

Диявол у ХІХ столітті

14 квітня 1897 року

Любий капітане Симоніні,

і знову ж таки, там, де ваші спогади плутаються, у мене вони жвавіші. Отже, гадаю, я спочатку йду на зустріч з паном Ебутерном, а потім з падре Берґамаскі. Назвавшись вашим ім'ям, іду по гроші, які маю (чи мав би) заплатити Лео Таксилеві. А потім, цього разу вже назвавшись нотаріусом Фурньє, поспішаю на пошуки Лео Таксила.

Пане, запевняю вас, я не маю наміру прикриватися своєю сутанною, аби ви визнали Ісуса Христа, якого берете на кпини, й мені ні холодно ні жарко від того, що ви потрапите до пекла. Я прийшов до вас не задля того, щоб обіцяти вам вічне життя, я прийшов сказати вам, що ті кілька опублікованих творів, у яких розвінчуються злочини масонів, знайдуть розважливих читачів, але їхню кількість я без вагань назву мізерною. Ви, певно, не знаєте, який успіх може мати книжка, якщо її підтримують усі монастирські ченці, священники, архієпископи, й я не маю на увазі лише Францію, а врешті-решт, увесь світ. А щоб ви повірили, що я прийшов не наvertати вас, а допомог-

ти вам заробити грошей, я відразу розповім вам про мої скромні побажання. Вам досить лише підписати документ, який би гарантував мені (чи то пак милосердному товариству, яке я презентую) двадцять відсотків від ваших майбутніх авторських гонорарів, а я натомість познайомлю вас з людиною, яка розуміється на масонських таємницях краще за вас.

Гадаю, пане Симоніні, як ми згодом домовились, зазначені двадцять процентів від гонорарів Таксиля ми поділили між собою. Та я дарма запропонував йому ще дещо: «У мене для вас є ще сімдесят п'ять тисяч франків, і не цікавтеся, хто мені їх дав, бо, можливо, здогадаєтеся з мого вбрання. Ці сімдесят п'ять тисяч ваші (хоч ви ще не розпочали), якщо ви, давши слово, завтра привселюдно повідомите про своє навернення у католицьку віру. З цих сімдесяти п'яти тисяч, зважте, сімдесяти п'яти тисяч франків, ви не винні жодного процента, адже для людей, які мене до вас прислали, гроші — то диявольський послід. Ось порахуйте — тут сімдесят п'ять тисяч».

Ця сцена стоїть перед моїми очима, ніби я дивлюся на дагеротип.

Проте у мене склалося враження, що Таксиля вразила не стільки значна сума та обіцянки майбутніх гонорарів (навіть попри те, що щойно він побачив на столі стільки грошей, у нього засяяли очі), як можливість того, що він, затятий антиклерикал, зробивши різкий оберт на триста шістдесят градусів, перетвориться на ревного католика. Він уже носом чув, як здивується народ і скільки писатимуть

про нього газети. Набагато краще за вигадане античне місце на дні швейцарського озера.

Він весело сміявся, уявляючи, якими будуть його майбутні твори аж до того, якими будуть ілюстрації.

— О, я вже бачу перед очима свій трактат про таємниці масонів, неймовірніший за будь-який роман. На обкладинці — крилатий Бафомет¹ з відрубаною головою на згадку про сатанинські обряди тамплієрів... Трясця тобі (даруйте, падре, за вислів), це ж буде новина дня! Тим паче, незважаючи на те, про що йшлося у моїх памфлетиках, стати католиком, віруючим і мати гарні стосунки з курією — це надзвичайно почесне діло, а надто для моєї родини та наших сусідів, які часто дивляться на мене так, ніби то я особисто розп'яв нашого Господа Ісуса Христа. Однак кого ви маєте на думці, коли кажете, що ця людина мені допоможе?

— Я познайомлю вас з оракулом — це створіння під гіпнозом розповідає про ритуали паладійців неймовірні речі.

* * *

Тим оракулом, певно, була Діана Воган². Здається, я завжди про неї знав геть усе. Пригадую, як якимось уранці поїхав

---

¹ *Бафомет* — ідол або зображення невідомого походження, що відображає певну еретичну істоту. Вперше це ім'я прозвучало на публіці під час гоніння на орден тамплієрів.

² Створюючи свою містифікацію, Таксиль повідомив, що існують масонські ложі для жінок. Він вигадав паладійське масонство — «верхівку» франкмасонства, що керує всім орденом, преклоняючись перед Сатаною й проводячи криваві ритуали. А вигаданий персонаж Діани Воган — це паладійська гротесмейстерша.

до Венсенна так, ніби я завжди знав, де знаходиться клініка лікаря дю Мор'єра. Клініка була невеличкою будівлею з маленьким, але пишним садом, де сидять, гріючись під променями сонця, байдуже, не зважаючи одне на одного, зовні цілком спокійні пацієнти.

Знайомлячись з дю Мор'єром, я сказав, що чув про нього від вас. Потім плутано послався на об'єднання милостивих дам, які опікувалися душевнохворою молоддю, й, здається, від цього у лікаря наче камінь з душі впав.

— Маю попередити вас, — мовив він, — що сьогодні Діана перебуває у фазі, яку ми називаємо нормальною. Капітан Симоніні, певно, розповів вам, що в цій своїй подобі Діана шаленіє, тобто вважає себе адептом таємничого масонського товариства. Аби не стривожити її, я представлю вас як побратима-масона... сподіваймося, вона нічого не матиме проти духовної особи.

Мене провели до просто вмебльованої кімнати, в якій стояли шафа та ліжка, а у кріслі, оббитому білим полотном, сиділа жінка з правильними рисами обличчя, м'яким волоссям з мідним відтінком, прибраним високо на маківці, погляд у неї був гордовитий. Побачивши нас, жінка враз насмішкувато зморщила рота й спитала:

— А що, лікарю, явилися кинути мене у материнські обійми церкви?

— Ні, Діано, попри своє вбрання, це брат, — відповів дю Мор'єр.

— Перед ким він преклоняється? — стрепенулася вона. Відбити випад мені коштувало певних зусиль:

— Мені не дозволено говорити, — прошепотів я обережно, — можливо, ви знаєте, чому...

Відповідь була саме такою, на яку очікували.

— Розумію, — відповіла Діана, — ви від Великого майстра Чарльстона. Я рада, що ви зможете передати моє бачення фактів. Зібрання відбувалося на рю де ля Круа Ніве, у місцезрешташуванні ложі «Les Couers Unis Indivisibles», яку ви, певно, знаєте. Мене мали посвятити у Майстрині храмовників, і я прийшла, сповнена покори прийняти єдиного милостивого бога — Сатану й проинятися ненавистю до лихого бога — отця католицького, Адоная¹. Я, сповнена жагучого бажання, це ви мені повірте, підійшла до вітваря Бафомета, де на мене вже чекала Софія Сафо, яка почала розпитувати мене про паладійські догми, тож я покійно, як завжди, відповідала: «Який обов'язок має Майстриня храмовників?» — «Ненавидіти Ісуса, проклинати Адоная та шанувати Люцифера». Хіба ж не цього хотів Великий майстер? — і, питаючи, вона схопила мене за руки.

— Звісно, цього, — відповів я розважливо.

— Тоді я проказала ритуальний заклик: «Прийди, прийди, Люцифере великий, обмовлений священиками й королями!» Моє тіло тремтіло від збудження, коли я почула, як усі присутні в один голос, піднявши кинджали, як один, прокричали: «Nekam Adonai, Nekam!» Та поки я сходила до вітваря, Софія Сафо дала мені патену², річ, яку я раніше ба-

---

¹ В юдейській традиції — звернення до Бога у молитвах.

² Патена (лат. «блюдо») — в католицькій церкві латинського обряду — одна з літургійних посудин, на якій викарбувані сцени з Нового Заповіту. Ви-

чила лише у вітринах крамниць релігійних предметів, тож поки я цікавилась, що тут робить ця парафернальна гидка річ римського культу, Велика майстриня мені пояснила, що, оскільки Ісус, зрадивши істинного Бога, підписав на горі Фавор¹ мерзенну угоду з Адонаєм, порушивши хід речей й обернувши хліб на тіло своє, то наш обов'язок — проколоти кинджалом блюзнірську облатку, якою священики щодня відроджують Христове відступництво. Скажіть-но мені, пане, чи бажає Великий майстер, щоб цей ритуал був частиною посвяти?

— Я не годен цього казати. Може, краще ви розкажіть, що ви зробили далі.

— Певна річ, я відмовилась. Адже проколювати кинджалом облатку — значить, вірити, що то дійсно тіло Господнє, а істинний паладієць не повинен вірити у цю брехню. Проколювати облатку — це католицький обряд для віруючих католиків!

— Гадаю, ви маєте рацію. Я стану вашим посланцем і повідомлю вашу думку Великому майстру.

— Дякую, брате, — мовила вона й поцілувала мені руки.

Потім, я б навіть сказав легковажно, розстебнула вгорі сорочку, оголивши білісіньке плече, й поглянула на мене, запрошуючи. Та раптом вона різко вивернулася, ніби від сильних конвульсій. Покликавши сестру, лікар дю Мор'єр

користується під час літургії, символізуючи віфлеємські ясла, а також домовину, в яку поховали тіло Ісусове. Під час меси у патену кладуть облатки, що освячуються.

¹ Гора в Галілеї, в Ізраїлі, де, згідно з Євангелієм, відбулося Преображення Господнє.

разом з нею перенесли дівчину на ліжку. І чоловік промовив:

— Зазвичай, коли з нею трапляється така криза, вона переходить з одного стану в інший. Вона досі при тямі, це лише контрактура щелеп та язика. Варто лише трапитись невеличкому спазму в яєчниках...

Незабаром нижня щелепа опустилася, відхилившись ліворуч, рот перекосився, хоч був досі відкритим, і в глибині виднівся язик, що зігнувся півколом так, що зовсім не було видно кінчика, ніби хвора ось-ось його проковтне. Потім язик розслабився, різко витягнувся, звисившись з рота, швидко-швидко то засовувався, то знову висовувався, як у змії. Зрештою, щелепи та язик стали у своє природне положення, й хвора спромоглася промовити кілька слів:

— Язык шкрябає мені піднебіння... У мене у вусі — па-вук...

За кілька хвилин у неї знову трапились конвульсії язика і щелеп, та відчувши спазми у яєчниках, вона знову заспокоїлась. Незабаром її дихання стало важким, з язика злетіли кілька обірваних фраз, жінка поглядом утупилася в одне місце й закотила очі, все її тіло задерев'яніло; руки звело у колових рухах, зап'ястки торкалися один одного із тилового боку, нижні кінцівки випростувались.

— Кінська стопа, — пояснив дю Мор'єр. — Ця фаза скидається на епілепсію. Почекайте, далі буде клоунська фаза...

Обличчя жінки поволі налилося кров'ю, рот то відкривався, то закривався, і з нього, утворюючи великі бульбаш-

ки, текла слина. Наразі хвора випускала стогони й крики штибу «ух, ух!», м'язи на обличчі схопили спазми, повіки відкривалися й закривалися почергово, вона, ніби акробатка, вигнулася всім тілом, яке тепер обпиралося об ліжко лише потилицею та стопами.

Кілька секунд ми спостерігали за огидним видовищем, у якому лялька з вивихнутими кінцівками, здавалося, стала зовсім невагомою, але потім хвора впала на постіль, а те, як жінка поводитися далі, дю Мор'єр визначав, як «бурхливу поведінку»: спочатку вона поводитися погрозливо, ніби хотіла відбити атаку нападника, потім пустотливо, наче пускаючи комусь бісики. А потім ураз перетворилася на розпусну звабницю, яка хтивими рухами язика заохочувала клієнта у солодколюбній позі, вдивляючись йому покірно в очі, простягнувши руки й зімкнувши долоні, витягнувши губи, ніби благаючи про цілунок; урешті, закотивши очі до неба так, що видно було лише білу рогівку, вона вибухнула любовним маренням:

— О мій володарю, — мовила вона надломленим голосом, — мій любий змію, священний гаспиде... я — твоя Клеопатра... тут, на власних грудях, я вигодую тебе... О моє кохання, увійди у мене цілковито...

— Діані ввижається її священний змії, що проникає у неї, інші хворі бачать, як вони зливаються в одне зі Святим Серцем. Часом, коли істеричка бачить фалічну фігуру чи образ чоловіка, що підкорює її, — пояснював мені дю Мор'єр, — це все одно, ніби їй являється образ того, хто згвалтував її у дитинстві. Можливо, ви колись бачили репродукцію

Святої Терези Джанлоренцо Берніні¹ — відмінностей від цієї нещасної — жодних. Уся містика в тому, що істеричка побачилась зі своїм духівником раніше, ніж зі своїм лікарем.

Поза тим, Діана, розкинувшись, як на розп'ятті, увійшла у наступну фазу, в якій промовляла незбагненні погрози на чийсь адресу й, несамовито перевертаючись на ліжку, переповідала жаскі одкровення.

— Нехай відпочине, — промовив дю Мор'єр, — коли прийде до тями, вона засмутиться, згадавши бридоту, якої наговорила. Скажіть вашим милостивим дамам, щоб не лякалися таких кризів. Треба лише утримувати її у випростаному положенні й заткнути їй у рота ганчірку, щоб бува не проковтнула язика, та й добре було б крапнути їй у рота кілька краплин речовини, яку я вам дам.

Потім він додав:

— Справа в тім, що нам доводиться ізольовувати її. А я не можу тримати її тут довше, позаяк це лікувальний заклад, а не в'язниця; люд у лікарні пліткує, й корисно, ба навіть необхідно у лікувальних цілях, аби вони спілкувалися поміж собою, маючи враження, що живуть цілком нормальним, спокійним життям. Мої гості — не є божевільними, вони лише мають розхитані нерви. Діаніні кризи можуть уразити інших пацієнтів, а речі, які вона розповідає у своєму «лихому» стані, хай би які вони були, правдиві чи ні — усіх триво-

---

¹ *Екстаз Святої Терези* — вітварна група у капелі Корнаро у римській церкві Санта-Марія дельла Вітторія, зведена у 1645—1652 роках Джанлоренцо Берніні. Скульптура присвячена іспанській монашці, святій Терезі, яка жила у XVI столітті. Якось у листі вона розповіла, що їй «уві сні явився янгол у плоті, пронизав її черево золотою стрілою, від чого вона зазнала “солодкої муки”».

...хвора, ніби акробатка, вигнулася всім тілом, яке тепер обпиралося об ліжко лише потилицею та стопами...

жать. Сподіваюсь, що ваші милосердні дами знайдуть можливість відгородити її від інших.

Після зустрічі з лікарем я напевне зрозумів, що він намагається здихатися своєї пацієнтки, стверджуючи, що вона у клініці ніби ув'язнена, й боїться, що вона почне спілкуватися з іншими хворими. Крім того, він боявся, що хтось повірить у її розповіді, тож він, відразу наголосивши, що йдеться про марення причинної, уживав застережних заходів.

* * *

Протягом кількох днів я винаймав помешкання в Отьюї. Нічого надзвичайного, але місце досить затишне. Увійшовши до оселі, опиняєшся у типовій вітальні, як у буржуазних родин, з канапою кольору червоного дерева, оббивку на якій змінили на утрехтський оксамит, штори з червоного дамаску, на каміні — дзигар з чотирма маленькими колонами по боках, по краях каміна — квіткові вази під скляними ковпаками, дзеркало й до блиску натерта плитка на підлозі. Поряд — спальня, яку я обрав для Діани: на стінах суконні шпалери кольору суміші сірого та муарово-перлинового, а на підлозі — товстий палас з червоними розетками; з такого ж самого сукна, але розстрочені широкими бузковими смугами, що порушували загальну монотонність, було пошито запони над ліжком та порт'єри на вікнах. Над ліжком висіла хромолітографія, на якій були зображені пара закоханих пастушків, а на поличці стояв інкрустований несправжніми камінцями дзигар, обабіч котрого по обидва боки сиділи

пухкенькі амури, підтримуючи букет лілій, що правили за підсвічник.

На горішньому поверсі було ще дві кімнати. Одну з них я віддав напівглухій старій бабці, яка любила заглядати у пляшку, мала достоїнство бути нетутешньою й ладна була на все, аби підзаробити. Я вже не пригадую, хто мені її порадив, та мені здалося, що вона б чудово доглядала за Діаною, коли у хаті більше нікого не було, й за потреби чудово впоралася, з Діаниними нападами.

Між іншим, оце пишу й пригадую, що стара не отримувала від мене звісток, мабуть, десь із цілий місяць. Можливо, я залишив їй достатньо коштів на прожиття, але на який час? Треба поспішити в Отьой, але наразі розумію, що не знаю адреси: Отьой, де це? Чи, може, мені обійти увесь район, гамселячи у двері й питаючи, чи не живе тут істеричка-паладійка, хвора на роздвоєння особистості?

* * *

У квітні Таксиль привселюдно оголосив про своє навернення у католицьку віру, а вже у листопаді вийшла друком його перша книга «*Les frères trois-points*». Десь у той самий час я повів його до Діани. Не розповівши про її подвійну особистість, я мусив пояснювати, що нам вона буде у пригоді не як боязка діва, а як завзята паладійка.

За останні кілька місяців я, використовуючи речовину, яку дав мені лікар дю Мор'єр, навчився керувати змінами у стані Діани й ґрунтовно вивчив її поведінку. Одначе я усвідомив, що, очікуючи на свої непередбачувані напади, Діана

нервується, тож треба було знайти спосіб змінювати її стан за моєю вимогою: зрештою, гадаю, саме так чинив зі своїми істеричними пацієнтками лікар Шарко.

Я не мав таких магнетичних здібностей, як Шарко, тому пішов до бібліотеки шукати описів більш традиційних способів впливу, як-от «De la cause du sommeil lucide» древнього (і цілком справжнього) абата Фаріа. Надихнувшись цим твором, а також деяким іншим читвом, я вирішив стиснути коліна дівчини власними коліннями, схопившись за великі пальці рук, пильно вдивлятися їй в очі, потім, щонайменше за п'ять хвилин, забрати руки й схопити її за плечі, разів з п'ять чи шість пройти долонями уздовж рук аж до кінчиків пальців, після цього покласти долоні жінці на голову й спуститися від обличчя аж до черевної порожнини, тримаючи руки на відстані приблизно п'ять-шість сантиметрів, пальцями іншої руки тримаючи її під лопатками, і, врешті, спуститися вздовж тіла до колін або навіть до кісточок пальців на ногах.

З точки зору сором'язливої моралі «праведної» Діани, цей спосіб був надзвичайно інвазивний, і дівчина заходилася таким криком, ніби (прости Господи) я замахувався на її цноту, але це діяло настільки безвідмовно, що вона майже миттєво вгамовувалась, потім, подрімавши кілька хвилин, просиналася у першому своєму стані. Втім, повернути її до стану другого було набагато легше, адже «лихий» Діані, здавалось, подобалися такі мої дотики, тож вона силкувалася зробити так, щоб я якнайдовше проводив свої маніпуляції, робила багатозначні рухи й стогнала, важко диха-

ючи. На моє щастя, невдовзі вона підпадала під гіпнотичну дію й також засинала, бо якби цього не відбувалося, я б мав величезний клопіт як з тим, щоб далі проводити свої маніпуляції, так і з тим, щоб тримати її бридку хтивість на припоні.

* * *

Гадаю, будь-який представник чоловічої статі вважав би Діану за винятково принадну жінку, принаймні на моє міркування, міркування чоловіка, котрого сан та покликання утримали подалі від статевого безсилля. А от Таксиль, вочевидь, був чоловіком з невситимим сластолюбним апетитом.

Віддаючи мені свою пацієнтку, лікар дю Мор'єр наділив мене також валізою, напханою речами, яку мала з собою Діана, коли він поклав її на лікування: безперечно, її родина була заможною. Тож у той день, коли я повідомив жінці, що прийде Таксиль, вона, не приховуючи свого кокетування, ретельно прибралася. Хоч який відсутній вона мала вигляд, перебуваючи в обох своїх станах, Діана була надзвичайно уважною до цих маленьких жіночих дрібниць.

Таксилья вона враз зачарувала («гарна жінка», — мовив він прицмокуючи), тож, коли з часом він навчався моїх гіпнотичних маніпуляцій, то намагався якнайдовше торкатися жінки, навіть тоді, коли вона вже цілком очевидно занурилася в сон, тому мені доводилося робити несміливі зауваження: «Гадаю, вже досить».

Мабуть, якби я залишив його з Діаною наодинці, коли вона перебувала у своєму первісному стані, чоловік би дозволив собі й інші вільності, й вона радо б на них відповіла. Тому я намагався, щоб ми зустрічалися втрюх. Часом учотирюх. Позаяк, щоб пожвавити пам'ять та завзятість Діани-сатаністки-люциферистки (разом з її люциферським настроєм), я вирішив, що буде корисно звести жінку ще й з абатом Булленом.

* * *

Абат Буллен. Відколи паризький архієпископ відлучив його від церкви, Буллен поїхав до Ліона, де приєднався до спільноти кармелітів, заснованої Еженом Вінтра¹ — медіумом, котрий проводив месу в білосніжному вбранні, на якому був зображений великий перевернутий червоний хрест та вінці з індіанською фалічною фігурою. Молячись, Вінтра левітував, доводячи своїх прибічників до екстазу. Під час його служб з облаток крапала кров, але ходили чутки, що він практикував гомосексуалізм, причащав монашок-коханок й заохочував спокутувати гріхи необмеженою грою чуттів, загалом, провадив усе те, у чому, поза всіляким сумнівом, брав участь і абат Буллен. Тим паче, що по смерті Вінтра абат оголосив себе його послідовником.

---

¹ *Ежен Вінтра* — засновник так званої церкви кармелітів. У 1839 році вің заявив, що отримав послання від архангела Михаїла, після чого у нього почалися видіння, в яких до чоловіка начебто приходили той-таки Михаїл, Святий Дух, Йосип та Діва Марія, котрі запевняли, що Вінтра має заснувати нову релігію й проповідувати наближення віку Святого Духа.

Він приїздив до Парижа щонайменше раз на місяць. Дослідження такого створіння, як Діана, з демонологічної точки зору не вдалося йому слушною думкою («А краще б вигнати з неї бісів», — казав він, але я вже добре знав, як саме він тих демонів виганяє). Чоловікові пішло вже на сьомий десяток, однак він був сповнений запалу й мав погляд, який я не побоюся назвати дійсно магнетичним.

Буллен слухав розповідь Діани, яку Таксиль ретельно занотовував, але, на мою думку, переслідував зовсім інші цілі, часом нашіптуючи на вухо дівчині підбивання та поради, з яких ми анічогісінько не могли второпати. Хай там як, а вона була нам надзвичайно корисною, адже з того, що вона розповіла про масонські таємниці, вдалося дізнатися про проколювання облаток кинджалом і найрізноманітніші види чорних мес, неабияким знавцем котрих був абат Буллен. Таксиль записував різні сатанинські церемонії, і мало-помалу, у міру того, як виходили його книжки, він чимраз більше цікавився чорними службами, які масони у його творах проводили на кожному кроці.

* * *

Видавши кілька книжок, Таксиль відчув, що йому вже замало тої дециці знань, які він мав про масонів. Свіжими ідеями забезпечувала його лише «лиха» Діана у стані гіпнозу, коли, витріщивши очі, переповідала церемонії, де, можливо, була присутня, або про які чула в Америці, або ж ті, що просто вигадувала. Слухаючи деякі з її розповідей, ми сиділи, роззявивши рота, навіть я — людина досвідче-

на (я так гадаю) — був приголомшений. Приміром, якось вона взялася розповідати про посвяту її ворога — Софі Вальдер чи Софі Сафо, — називайте її як хочете. Ми так і не зрозуміли, чи усвідомлювала вона, наскільки кровозмісний характер мала та сцена, проте коли вона переповідала, в її голосі не було молебності, а навпаки — він був сповнений захоплення, ніби у людини, яка, маючи привілеї, споглядала церемонію на власні очі.

— Це був її батько, — повільно почала Діана, — саме він приспав її й підніс до губ розпечене залізо... Він мав упевнитись, що її тіло позбавлене будь-яких зовнішніх пасток. У неї на шиї висіло намисто — змія, що згорнулася калачиком... І от батько знімає те намисто й, розкривши кошик, витягає звідти живу змію й кладе жінці на живіт... Змія чудова, коли повзе, здається, ніби танцює, вона доповзає до шиї Софі й, знову скручуючись, стає замість намиста... А тоді, ставши проти обличчя, висуває до її губ вібруючого язика, ніби шипить у поцілунку. Яка ж вона... дивовижно... лискуча... Тоді Софі просинається, підводиться й стоїть непорушно, наче вкопана, а батько розстібає їй корсет й оголяє груди! Він удає, ніби виводить на її грудях питання, й літери червоним випалюються на її плоті, а змія, яка, здавалось, дрімала, просинається й на тому ж таки тілі Софі виводить хвостом відповідь.

— А звідки ти все це знаєш, Діано? — спитав я.

— Я дізналася про це ще в Америці. Мій батько посвятив мене у паладійки. Потім я поїхала до Парижа, мабуть, вони хотіли відправити мене якнайдалі... У Парижі я по-

Молячись, Вінтра левітував, доводячи своїх прибічників до екстазу.

знайомилась із Софі Сафо. Ми завжди ворогували. А коли я відмовилась учиняти так, як вона того хотіла, Софі відправила мене до лікаря дю Мор'єра, сказавши йому, що я навіжена.

* * *

Я пішов у клініку лікаря дю Мор'єра, аби віднайти Діаніні сліди:

— Лікарю, ви маєте мене зрозуміти, моє братерство не допоможе дівчині, якщо я не знатиму, хто вона, звідки й хто її батьки.

Дю Мор'єр глянув на мене так, ніби перед ним стіна стоїть.

— Я ж уже сказав вам, що нічого не знаю. Мені довірила її родичка, вона вже покійна. Хочете адресу? Вам видасться дивиною, але я більше її не маю. Рік тому в моєму кабінеті сталася пожежа й було знищено чимало документів. Про її минуле я нічого не знаю.

— Але ж вона з Америки?

— Може бути, хоч французькою розмовляє без жодного акценту. Скажіть вашим милостивим дамам, нехай не надто переймаються, бо такого, щоб вона вийшла з обох своїх теперішніх станів і повернулася в навколишній світ, ніколи не трапиться. Хай будуть до неї ласкаві й дадуть дожити їй віку у цьому стані, бо запевняю вас, з такої глибокої фази істерії ніхто не виходить живим-здоровим. Настане день, коли у неї в матці почнеться надзвичайно сильне запалення, й медицина буде безсилою допомогти.

Я переконався, що лікар обманює, можливо, він теж паладист (а не належить до «Гранде Оріенте») і вирішив поховати живцем ворога товариства. Втім, це лише мої фантазії. Мабуть, продовжувати розмову з дю Мор'єром — дарма гаяти час.

Допитую Діану в обох її станах.

Наче зовсім нічого не пригадує. На шиї має золотий ланцюжок з медальйоном: на ньому, здається, якась надзвичайно подібна до неї жінка. Я зауважив, що медальйон відкривається, й довго просив Діану показати мені, що всередині, та жінка зухвало, налякано й з палкою рішучістю відмовилась, тільки торочила: «Мені його матуся подарувала».

* * *

Відтоді, як Таксиль провадить свою антимасонську кампанію, сплигло вже чотири роки. Реакція католицького світу набагато перевищила наші сподівання: У 1887-му кардинал Рамполла¹ викликав Таксилья на аудієнцію до папи Льва XIII. Офіційне узаконення його боротьби — перший крок до шалених тиражів. І грошей.

У ті часи я отримав дуже коротеньку, але красномовну записку: «Вельмишановний абате, наша справа пішла набагато далі, ніж ми замірялися. Хочете докласти руку? Ебутерн».

Назад дороги не було. Я маю на увазі не гроші з авторських гонорарів, які пливли бурхливим потоком, а сукуп

---

¹ *Маріано Рамполла дель Тіндаро* (1843—1913) — у 1887—1903 роках державний секретар Святого престолу.

союзників усіх тих, хто чинив тиск, котрих завдяки їм було нажито серед католиків. Наразі Таксиль уже став героєм боротьби з сатанізмом і не мав бажання звертати із цього шляху.

Поза тим, я почав отримувати лаконічні цидулки від падре Берґамаскі: «Все йде чудово, чи не так? Але як що до євреїв?»

Отак Берґамаскі порадив, щоб у своїх творах Таксиль розвінчував не лише пікантні таємниці масонів, але й євреїв. Однак де там: і Діана, і Таксиль на цю тему — ані пари з вуст. Щодо Діани, я зовсім цьому не дивувався, можливо, на американських материках, звідки вона родом, євреїв менше, ніж у нас, і ця проблема для неї чужа. Але масонські кола заводнені євреями, тому я наголосив Таксилеві на цьому факті:

— А я тут яким боком? — відповів він. — Я ніколи не натрапляв на масона-єврея й гадки не мав, що такі трапляються. Я жодного разу не бачив у ложі рабина.

— Вони не ходять туди, вдягнувшись рабином. Я знаю від свого діда-єзуїта, надзвичайно обізнаного у цій справі, що монсеньйор Мерен, — не якийсь там кюре, а архієпископ, — у наступній своїй книзі розповість про те, що всі масонські обряди мають кабалістичне підґрунтя й що саме юдейська кабала штовхає масонів до обожнювання демонів.

— Тоді хай монсеньйор Мерен сам про це розповідає. У нас і так безліч справ розпочато.

Таке вперте небажання Таксиля говорити на цю тему досить довго викликало у мене питання (може, він сам єв-

рей?), доки я не дізнався, що протягом своєї газетярсько-письменницької діяльності він, чи то через наклеп, чи то через непристойність, неодноразово був притягнений до суду й мусив платити чималенькі штрафи. Тож він багацько заборгував лихварям-євреям і наразі не міг віддати свої борги (ще й тому, що радо тринькав незначні заробітки від своєї антимасонської діяльності). А тому побоювався, що євреї, які досі не завдавали клопоту, відчувши, що на них нападають, за борги упечуть його за ґрати.

Та чи справа була лише у грошах? Таксиль, звісно, негідник, але на певні почуття він таки здатен, наприклад, він дуже міцно прив'язаний до рідні. Тож чоловік трохи співчував євреям, котрі зазнали стількох переслідувань. Казав, що папи захистили євреїв з гетто, хоч і вважаючи їх за другосортних мешканців.

Тими роками у Таксилья від успіху голова пішла обертом: вважаючи себе глашатаєм антимасонської та католицької легітимістської думки¹, він подався у політику. Він балотувався в одну з міськрад Парижа й став конкурувати й полемізувати з таким відомим журналістом, як Дрюмо, який брав участь у жорстокій антисемітській та антимасонській кампанії й мав неабиякий авторитет серед церковників;

---

¹ Принцип, уперше висунутий Талейраном на Віденському конгресі 1814—1815 рр. для захисту й обґрунтування прав династії Бурбонів (скинутої 1792 року під час Великої Французької революції і відновленої на престолі у 1814-му) як законних (легітимних) правителів Франції. За цим принципом, жодною територією не можна розпоряджатися доти, доки її законний володар офіційно від неї не відрікся. У ширшому розумінні легітимістами називають будь-яких прихильників скинутих монархій.

отож він почав натякати на те, що Таксиль — інтриган; і «натякати» — це, певно, надто м'який вираз.

У 1889-му Таксиль написав памфлета на Дрюмо, не знаючи, як його краще діткнути (адже обидва були противниками масонства), почав називати юдофобію Дрюмо видом психічного розладу. Дійшло навіть до взаємних звинувачень у російських погромах.

Та Дрюмо був чудовим полемістом й у відповідь написав памфлет, у якому висміював одного добродія, котрий обернувся на поборника церкви, обіймаючись з єпископами та кардиналами та приймаючи їхні вітання, але ще кілька років тому писав бридкі та вульгарні речі про папу, попів та монахів, не кажучи вже про Ісуса та Діву Марію. Але це було не найгірше.

Я часто приходив погомоніти до Таксилья на гостину, саме в ту оселю, де колись на першому поверсі розташовувалась «Антиклерикальна бібліотека», й нас нерідко перебивала його дружина, котра приходила сказати щось своєму чоловікові на вушко. Як я зрозумів згодом, чимало невинуватих противників церкви ще й досі приходили за цією адресою, аби пошукати у помешканні ревного католика Таксилья антиклерикальну літературу, яку він без ліку наскладав у своєму підвалі, аби з легким серцем знищити її; тож, надзвичайно обачно, він, ніколи не показуючись сам, відправляв до них дружину, продовжуючи отримувати зиск з тої невичерпної жили. Втім, я ніколи не мав ілюзій стосовно щирості його віри, позаяк єдиний світоглядний принцип, що надихав його, — гроші *non olet*¹.

---

¹ Не пахнуть (лат.).

Ось тільки про цей його принцип знав не я один, але й Дрюмо, який тепер звинувачував марсельця не лише в якійсь непевних зв'язках з євреями, але й у тому, що він донині не покався у своїх антиклерикальних поглядах. Цього стане для того, щоб вселити у найбільш боязких читачів нашого автора пекучі сумніви.

Треба було відбивати напад.

— Таксилю, — кажу, — я знати не хочу, чому ви особисто не хочете встрявати у боротьбу проти євреїв, але можна ж вивести на сцену когось іншого, хто б узявся за цю справу?

— Мене особисто це не стосується, — відповів він. А потім додав: — Насправді, моїх викриттів уже недостатньо, замало навіть байок, які розповідає нам наша Діана. Ми самі створили читачів, які прагнуть більшого, й, цілком можливо, тепер вони читають мене не тому, що хочуть більше дізнатись про ворогів Святого Хреста, а лише через палку любов до оповідань. Як часом трапляється зі шпигунськими романами, коли читача спонукають до того, щоб він пристав на бік злочинця.

* * *

Так з'явився лікар Жорж Батай.

Таксиль знайшов, чи віднайшов, старого друга-медика з морфлоту, який побачив чимало екзотичних країн, пхаючи носа у різноманітні храми таємних релігійних товариств, але над усе був широко обізнаний з пригодницькими романами штабу творів Луї Буссенара й фантастичних опові-

дей Луї Жаколіо, як-от «Spiritisme dans le monde» («Спіри-тизм у світі») чи «Voyage au pays mystérieux» («Подорож загадковими країнами»). Я всіляко підтримував бажання шукати нових сюжетів у світі фантастичної літератури (а з вашого щоденника я дізнався, що ви, надихаючись Сю та Дюма, дотримувалися такої ж думки). Люди читають оповідання про пригоди на воді й на суші, бо вони їм просто до вподоби, згодом легко забуваючи, про що читали, тому коли ти розповідаєш їм щось, узятє з роману, як події, які відбувалися насправді, вони лише якомсь непевно пригадують, що десь уже про те чули, знаходячи підтвердження своїм переконанням.

Чоловіком, котрого знайшов Таксиль, був Чарлі Гакс. Він захистився на тему пологів за допомогою кесаревого розтину, потім написав кілька розповідей про торговельний флот, але на цьому не зужив свого літературного таланту. Здавалось, він страждає на гострий алкоголізм і, цілком очевидно, не має грошей. З того, що я второпав з його балачок, він збирався написати ґрунтовну працю проти релігії та християнства як «хрестової істерії», та, почувши пропозицію Таксиля, він був готовий списати тисячі сторінок, неславлячи дияволопоклонників на славу й захист церкви.

Пригадую, у 1892-му ми почали, загалом написавши 240 окремих видань, що виходили одне за одним протягом двох з половиною років, створювати *monstre*¹ твір, який називався «Диявол у ХІХ столітті», на обкладинці котрого

---

¹ Страшений (фр.).

був зображений усміхнений Люцифер, що мав крила, як у кажана, й хвіст, як у дракона; крім того, був і такий підзаголовок — «загадки спіритизму, сатанинське масонство, повне викриття паладизму, чаклунство та гоетія¹ й усі види сучасного сатанізму, окультний магнетизм і медіуми-демоністи, кабала кінця століття, магічні обряди розенкрейцерів, прихована одержимість, передвісники приходу Антхриста» — усе це під авторством загадкового лікаря Батая.

Як і планувалося, у новому творі не розповідалося нічого нового, окрім того, про що вже писали в інших джерелах. Таксиль та Батай зібрали до купи всі твори, які були видані раніше, й зробили з того мішанку з таємних культів, появи демонів, обрядів, від яких у жилах холоде кров, відродження тамплієрських мес з тим самим Бафометом тощо. Навіть ілюстрації було змальовано з інших книжок про окультизм, які були вже писані-переписані одна з одною. Єдині малюнки, які ще ніколи не друкувались, — портрети масонських майстрів, котрі дещо скидалися на листівки, на яких у американських степах зображують злодіїв, котрих треба впізнати й віддати під суд, живими чи мертвими.

* * *

Робота кипіла. Гакс-Батай, добряче нажлуктившись абсенту, переповідав Таксилеві свої викриття, а той, прикрасивши розповідь, записував; Батай опікувався деталями, що стосуються медицини та отруйницького мистецтва, опису-

---

¹ Середньовічна традиція викликання демонів та створення талісманів.

ючи міста та екзотичні ритуали, свідком яких йому випало бути насправді, тоді як Таксиль прикрашав своїми вигадками те, що переповідала у своїх мареннях Діана.

Наприклад, Батай згадував Гібралтарську скелю як губчастий пагорб, пронизаний безліччю тунелів, печер та підземних гротів, де правлять свої обряди всі спільноти з найбільш блюзнірських таємних товариств, розповідав про масонів-шахраїв з Індії, чи явлення Асмодея, а Таксиль почав виводити профіль Софі Сафо. Прочитавши «Пекельний щоденник» окультиста-демонолога Коллена де Плансі¹, він вирішив, що Софі повинна розповісти про те, що існують шістсот шістдесят шість пекельних легіонів, кожен з яких складається із шестисот шістдесяти шести демонів.

Попри те, що Батай уже був напідпитку, він таки спромігся порахувати й налічив сорок чотири мільйони чотиреста тридцять п'ять тисяч п'ятсот п'ятдесят шість демонів. Ми перераховували й здивовано погоджувались, що він має рацію, а чоловік, торохкаючи кулаком по столу, кричав: «Ось бачте, я не п'яний!» І, винагороджуючи себе, доливав, аж поки не звалився під стіл.

Ми із захватом вигадували токсикологічну лабораторію масонів у Неаполі, де вони виготовляли отрути, аби звести ворогів ложі. Шедевром Батая була речовина, яку він без жодної причини з точки зору хімії назвав *манною*: у кухоль, повний змій, закривають жабу, годують лише отруйними грибами з додаванням цикути та дигіталісу, залишають тва-

---

¹ Жак Огюст Симон Коллен де Плансі (1794—1887) — французький письменник, автор відомих творів з окультизму.

...який називався «Диявол у XIX столітті», на обкладинці котрого був зображений усміхнений Люцифер, що мав крила, як у кажана, й хвіст, як у дракона...

ринок помирати, збризнувши трупи пульверизованою склопіною та молочаєм, а потім відправляють у куб для перегонки, випаровують рідину на повільному вогні, наприкінці відділивши спелелі трупи та вогнетривкий порошок, таким чином отримуючи не одну, а дві отрути: одна — рідка, а інша — порошкоподібна, але обидві мають однаковісіньку летальну дію.

— Я вже бачу, скільки єпископів будуть у захваті від таких оповідок, — казав Таксиль, усміхаючись і чухаючи собі пах, як він зазвичай робив, коли був дуже задоволений. І казав він це, добряче поміркувавши, оскільки після кожного випуску «Диявола» він отримував листа від якого-небудь прелата, де той дякував за його сміливі викриття, що відкривають очі багатьом вірянам.

Часом згадували про Діану. Адже лише вона могла вигадати «Містичну скриню» Великого майстра Чарльстона: малесенький ящикок, яких у світі існує лише сім. Відкривши кришечку, бачиш срібний мегафон, подібний до дзвоника на мисливському розі, тільки меншенький; ліворуч відходить кабель зі срібних дротиків, які одним боком приєднані до приладу, а іншим — до штучки, яку вставляють у вухо, щоб можна було чути, про що говорять шість інших власників приладу. А праворуч жаба циноберового¹ кольору, яка випускає маленькі іскорки з роззявленої пащі, ніби показує, що триває розмова, а сім маленьких золотих статуєток представляють семірко найголовніших чеснот за паладійською шкалою, а також сімох найвищих масонських майстрів. Отак,

---

¹ Червоний відтінок між помаранчевим та яскраво-червоним.

повертаючи на п'єдесталі одну зі статуєток, Великий майстер попереджав одного з майстрів у Берліні чи Неаполі про небезпеку. Якщо майстра наразі не було перед апаратом, він відчував легкий гарячий подув на обличчі й казав щось, приміром, таке: «Буду за годину», а з жаб'ячої горлянки у приладі Великого майстра чулося: «За годину».

Спочатку ми питали себе, чи не видасться наша розповідь надто фантастичною, ще й тому, що відтоді, як Антоніо Меуччі¹ запатентував свій винахід — «телетрофон», чи, як тепер кажуть, «телефон», сплигло вже багацько часу. Втім, ті вигадки — то були цяцьки для багатіїв, наші ж читачі зовсім не обов'язково мали про них знати, а от надзвичайний винахід штибу «скрині» безсумнівно свідчив про диявольську наснагу.

Іноді ми зустрічалися вдома у Таксиля, іноді в отьойському помешканні. Часом зазирали до мишатні Батая, проте тамтешній застояний сморід (дешевого питва, віками не праних штанів та залежаних недоїдків) наштовхував нас на думку, що цих засідань треба уникати.

* * *

Одна з проблем, яка стояла перед нами: як описати генерала Пайка² — Великого майстра світового масонства,

---

¹ Антоніо Меуччі (1808—1889) — італійський учений, який у 1860 році дійшов висновку про можливість перетворення звукової вібрації в електричні імпульси, що дозволяє передавати голос на відстані. Саме тому Меуччі зараз вважають справжнім винахідником телефону.

² Альберт Пайк (1809—1891) — американський адвокат, військовий письменник.

який з Чарльстона вирішував долю світу. Але на світі немає нічого більш невідомого, як те, про що вже написали.

Не встигли ми видати перший випуск свого «Диявола», як з'явилася очікувана книжка монсеньйора Мерена, архієпископа парафії Порт-Луї (де та парафія в біса є?), — «Франкмасонство — синагога Сатани», і Батай, який сяк-так умів лепетати по-англійському, під час своїх подорожей натрапив на опубліковану в Чикаго у 1873 році «The Secret Societies»¹ авторства генерала Джона Фелпса — запеклого ворога масонських лож. Тож нам не лишилось іншого, як переписати зміст цих книжок, аби якнайліпше описати образ цього Величного старця, великого святого отця світового паладизму, а може, навіть засновника Ку-клукс-клану й головного керівника змови, яка призвела до вбивства Лінкольна. Ми вирішили, що Великий майстер Вищої ради Чарльстона носитиме титули: Головний брат, Верховний командор, Найосвіченіший майстер Великої симфолічної ложі, Таємний майстер, Непорочний майстер, Таємний Секретар, Настоятель та Суддя, Маестро, Обранець дев'ятьох, Блискучий обранець п'ятнадцятьох, Верховний обраний лицар, Голова дванадцяти родів, Великий майстер-архітектор, Великий обранець Священного склепіння, Безгрішний і верховний масон, Кавалер Сходу та меча, Цар Єрусалима, Кавалер Сходу й Заходу, Верховний князь розенкрейцерів, Великий патріарх, Вельмишановний майстер ad vitam усіх Симфолічних Лож, Пруський кавалер неокіту, Великий майстер ключа, Князь Лівану й дарохранитель-

---

¹ «Таємні товариства» (англ.).

ниці, Кавалер бронзової змії, Найвищий розпорядник храму, Кавалер Сонця, Принц-адепт, Великий скотт святого Андрія Шотландського, Великий обраний кавалер кадоша, Бездоганний посвячений, Великий наглядач-інквізитор-командор, Найясніший і найвидатніший правитель таємного царства тридцяти трьох, Найусесильніший та могутній правитель, Головний командор, Великий майстер хранилища великого паладія, Верховний понтифік усесвітнього франкмасонства.

Ми цитували листа, в якому осуджувалися безчинства деяких італійських та іспанських священиків, що, «керовані справжнісінькою ненавистю до Бога та священиків», преклоняються перед його протилежністю на ймення Сатана — істотою, створеною священицькою брехнею й чие ім'я ніколи не повинно вимовлятися у ложі. Так осуджували обряди генуезької ложі, члени якої привселюдно осмілилися підняти стяг з написом «Слава Сатані!», але згодом виявилось, що огуда була спрямована на сатанізм (християнський забобон), тоді як масонська віра має ґрунтуватись на щирій люциферіанській доктрині. Це священики, вірячи у Диявола, створили сатанізм та сатаністів, відьом, відьмаків, чаклунів та чорну магію, тоді як люциферіанці практикують світлу магію, як магія тамплієрів, які були їхніми древніми наставниками. Чорна магія — це магія послідовників Адоная, лихого Бога, якого шанують християни, котрий обернув лицемірство на святість, порок на чесноту, брехню на правду, віру на абсурд теологічної науки, всі вчинки якого виявляють жорстокість, підступ, зненависть до людини, дикунс-

тво та заперечення науки. Люцифер же, навпаки, ласкавий Бог, що протистоїть Адоною, як світло протистоїть мороку.

Абат Буллен намагався роз'яснити нам, у чому полягає різниця між культами того, хто для нас був просто демоном: дехто вірить у те, що Люцифер — це провинний янгол, що вже розкаявся й може стати новим Месією. Існують жіночі таємні товариства, учасниці котрих вважають Люцифера особою жіночої статі, яка має добрий норов, на противагу лихому Богові. Інші вважають його Сатаною, якого прокляв Бог, але дотримуються думки, що Христос для людства зробив недостатньо, тож обожують Божого ворога — саме це й є справжні сатаністи, які відправляють чорні меси тощо. Є демонопоклонники, яким просто до вподоби відьомські ритуали, *l'envoûtement*¹, ворожіння, а є такі, що перетворюють сатанізм на справжнісіньку релігію. Серед них є люди, яких знають, як організаторів культурних спілок, як-от Жозефін Пеладан², гірше за Станіслава Ґуайта³, що розвивав мистецтво зумисного отруєння. Поза тим, є ще паладійці, обряд для небагатьох обраних, до яких входив і карбонарій Мацціні. Пліткують навіть, що завоювання Сицилії Гарібальді — це діло рук паладійців, ворогів Бога та монархії.

Тоді я спитав абата, як же він може звинувачувати у сатанізмі своїх супротивників — Ґуайту та Пеладана, коли, як я чув з паризьких чуток, саме його називають сатаністом.

---

¹ Чаклування (*фр.*).

² Жозеф (Жозефін) Пеладан (1858—1918) — французький письменник-символіст, один із засновників руху розенкрейцерів у Франції.

³ Станіслав Ґуайта (1861—1897) — французький письменник, езотерик та окультист, активний діяч ордену розенкрейцерів.

— Ет, — мовив він, — у цьому світі окультних наук межі між Добром та Злом настільки хисткі, що те, що здається одній людині Добром, для інших буде Злом. Ба навіть у древніх казках різниця між відьмою та феєю полягає у віці та принадності.

— І що ж роблять ті ворожки?

— Кажуть, що Великий майстер з Чарльстона став на герць з таким собі Горгасом з Балтимора, головою дисидентського шотландського обряду. Підкупивши пралю, йому вдалося дістати хустинку свого суперника. Чоловік поклав її у солоний розчин і щораз, коли додавав солі, бурмотів: «Саграпім меланктебо ростромоук еліас фітг». Потім висушив хустинку над вогнем, спалив віття магнолії; затим, тримаючи на долонях складену хустинку, протягом трьох тижнів щосуботи читав молитву до Молоха¹, ніби пропонував йому дар. Надвечір третьої суботи спалив хустинку у вогні від горіння спирту, поклав попіл на бронзовий таріль і залишив у спокої на цілу ніч; а на ранок змішав попіл з воском і виліпив маленьку іграшку, ляльку. Такі диявольські вироби називаються «dagyde». Взявши виріб, чоловік поклав його у скляну кулю, з якої за допомогою пневматичного насоса викачав повітря, щоб у кулі утворився абсолютний вакуум. Тепер його суперник почав мучитися від гострого болю невідомого походження.

— Він від цього помер?

---

¹ Молох — шановане в Палестині, Фінікії та Карфагені божество природи й сонця, в жертву якому спалювали живцем людей, особливо дітей. Переносно вживається як символ жорстокої сили, що вимагає багато жертв.

— Тут справа у тонкощах, може, не треба було так далеко заходити. Важливо те, що за допомогою чорної магії можна чинити вплив на людину на відстані, й саме так чинить зі мною Гуайта та його поплічники.

Мені він більше не хотів нічого розповідати, але Діана, яка слухала його, із захопленням вела за ним очима.

* * *

У потрібний момент, завдяки моїй наполегливості, Батай присвятив чималенький розділ участі євреїв у таємних масонських товариствах, дійшовши аж до окультистів вісімнадцятого століття, стверджуючи, що існують півмільйона масонів-євреїв, котрі таємно входять у союз з офіційними масонськими товариствами, але їхні ложі не мають назви, лише номер.

Ми зробили це саме вчасно. Здається, у той період у якійсь газеті стали використовувати один чудовий термін — «антисемітизм». Тепер ми ставали частиною «офіційної» течії, й несподівана недовіра до євреїв віднині ставала доктриною, як християнство чи ідеалізм.

На наших засіданнях Діана теж була присутня, й якось, почувши назви, які ми вигадували для єврейських спільнот, вона кілька разів повторила: «Мелхіседек, Мелхіседек»¹. Але що ж вона пригадала? А потім жінка повела далі: «Під час зібрання патріархів... відзнакою масонів-євреїв... був срібний ланцюжок із золотою дощечкою, а на ній був

---

¹ У Біблії — цар Саліма (міста, яке знаходилося на місці Єрусалима), священник Всевишнього.

напис, який репрезентує скрижалі Закону... Мойсеєвого закону».

То була вдала думка, й ось уже наші євреї збираються у храмі Мелхіседека, аби обмінятися знаками опізнання, паролями, присягами та вітаннями, котрі мали обов'язково носити єврейський характер, як-от «Гразім Гаізім», «Яван Абадон», «Бамакек Бамеарак», «Адонай Бего Гальколь». Певна річ, у ложі тільки те й робили, що сипали погрозами на адресу Святої римської церкви та самого Адоная.

Таким робом Таксиль (прикриваючись ім'ям Батая на обкладинці) і задовольняв своїх роботодавців з духівництва, і не дратував своїх єврейських кредиторів. Навіть попри те, що тепер Таксиль уже міг віддати їм свій борг, адже за перші п'ять років він отримав триста тисяч франків (чистого прибутку), з яких, серед усього іншого, шістдесят тисяч пішли до моєї кишені.

* * *

Пригадую, десь наприкінці 1893-го у газетах тільки й мови було, що про армійського капітана, такого собі Дрейфуса, який продав у пруське посольство воєнну інформацію. І як на зло, обманщик був євреєм. Дрюмо відразу ж кинувся на справу Дрейфуса, й мені здалося, що «Диявол» теж має оповідати про якісь неймовірні викриття. Але Таксиль заперечив, сказавши, що у шпигунські історії, пов'язані з військовими, краще не встрявати.

І лише згодом я зрозумів, що саме мав на увазі Таксиль: писати про внесок євреїв у масонство — це одне, а от витя-

гувати на сцену Дрейфуса — означало б натякнути (чи викрити), що він масон, а у цьому вже не було ані крихти обачності, позаяк у війську масонство процвітало по-особливому й, можливо, багато хто з офіцерів вищого командування, які відправляли Дрейфуса під суд, теж були масонами.

* * *

З іншого боку, нам і так не бракувало джерел, з яких можна отримати зиск, а з погляду аудиторії, яку ми створювали, наші карти були кращими за карти Дрюмо.

Десь приблизно через рік після появи «Диявола» Таксиль сказав мені таке:

— Врешті-решт, усе, що ми написали, вигадав Батай, але чому йому можна вірити? Нам потрібна навернена паладійка, яка розкаже про найпотаємніші секрети секти. Де ви бачили роман, у якому немає жінки? Софію Сафо ми показали мерзотницею, й вона навряд чи викличе у католицьких читачів симпатію, навіть якщо навернеться. Нам потрібна жінка, яка вмить зачарує собою, навіть попри те, що буде сатаністкою, жінка з обличчям, ніби осяяним наверненням, що обов'язково станеться, паладійка, зловлена у тенета, яка мало-помалу звільняється від пут і повертається в обійми релігії своїх предків.

— Отже, нам потрібна Діана, адже вона — майже живе втілення наведеної грішниці, тим паче, що вона може бути майже за бажанням і тією, й іншою.

Отож у випуску «Диявола» номер 89 на сцені з'явилася Діана.

На сцену Діану вивів Батай, та, аби її поява була більш правдоподібною, вона зараз же написала листа, в якому виказувала своє невдоволення, ба навіть критику щодо того, як її, у стилі оповідок «Диявола», було зображено у творі. Маю зізнатися, що її образ вийшов надто мужеподібним, тож ми, стверджуючи, що один художник написав її портрет, відвідавши жінку в її паризькому помешканні, відразу ж зробили її образ жіночнішим.

Діана дебютувала у журналі «*Le Palladium régénéré et libre*», який позиціонував себе як журнал паладистів-сепаратистів, котрим стало духу в найдрібніших деталях описати культ Люцифера й блюзнірські прокльони, що промовляються під час їхніх обрядів. Страх перед паладизмом, у якому недавно зізналися, був настільки безсумнівним, що такий собі канонік Мустель у своєму «*Revue Catholique*» говорив про те, що вільнодумство паладійки Діани — це безсумнівне свідчення її скорого навернення. Діана особисто явилася до нього й дала дві сотні для його прихожан. Мустель закликав читачів молитися за те, щоб Діана навернулася в їхню віру.

Присягаюсь, що Мустель — це не наша вигадка й ми не платили йому грошей, однак він ніби дотримувався написаного нами сценарію. Поряд з його журналом з'явилося також «*La Semaine Religieuse*», яке надихнув монсеньйор Фава, єпископ Гренобля.

Десь, здається, у 1895-му Діана навернулася у католицизм і за півроку по тому, так само окремими випусками, видала «Мемуари колишньої паладійки». Ті, хто передплатив випуски «*Le Palladium régénéré et libre*» (який, звісно, припи-

...зробили її образ жіночнішим...

няв публікації), міг вільно перейти на передплату «Мемуарів», або їм повернуть гроші. У мене таке враження, що, коли не враховувати окремих фанатиків, читачі добре поставились до зміни платформи. Зрештою, Діана розповідала про свою гріховодницьку подобу речі надзвичайно неймовірні, а читачі саме цього й хотіли, як вважав згодом Таксиль, і це стало його головним принципом: неістотно, про що розповідати — про любовні походеньки помічників Пія IX чи про гомосексуальні ритуали якогось масона-сатаніста. Людям подавай заборонений плід, і квіт.

І саме такий плід обіцяла читачам Діана: «Я напишу про все, що траплялося у «Трикутниках», і чому я, скільки мала снаги, намагалася цьому завадити, або щó вважала праведною справою. Хай мене розсудять читачі...»

Молодець, Діана. Ми створили міф. Але жінка про те гадки не мала, адже її переповнювало почуття екстазу через ліки, які ми давали їй, аби вона була спокійною й корилася лише нашим (Боже мій, ні, *їхнім*) милуванням.

* * *

Я знову переживаю миттєвості несамовитого захвату. На Діану, що навернулася у віру, була спрямована жага та любов парафіяльних священиків та єпископів, матерів сімейств та грішників, що покаялися. У «Пелерін» написали, що якась Луїз, тяжкохвора жінка, надихнувшись випадком Діани, пішла у паломництво до Лурда й дивовижним чиномвилікувалася. Найбільше щоденне католицьке видання «Croix» написало таке: «Ми вже бачили коректуру першого розділу

«Мемуарів», які починає видавати міс Воган, і наразі ми й досі перебуваємо у несказанному захваті. Якою ж дивовижною є ласка Божа у душах, коли вона проявляється...» Монсеньйор Лазарескі, посланець Святого престолу при Головному комітеті антимасонського об'єднання, наказав правити триденне богослужіння на знак подяки у церкві Святого Серця у Римі за навернення Діани, а також співати славень Жанні Д'Арк на честь Діани (то була арія з музичної оперети, яку один друг Таксила написав для якогось мусульманського султана чи халіфа), що ми й почали його виконувати на заходах Римського комітету, присвячених боротьбі з масонами, і навіть співали по деяких церквах.

І тепер, наче за нашою власною вигадкою, на користь Діани з'явилася загадкова кармелітка з міста Лізьє, що, незважаючи на молодий вік, мала славу святенниці. Ця сестра Тереза Дитяти Ісуса та Святого Лику¹, отримавши примірник звірянь наведеної у віру, так була зворушена, що зробила Діану героїнею своєї театральної оперети «Тріумф смиренності», яку вона написала для своїх сестер й у якій серед персонажів була навіть Жанна Д'Арк. Вона прислала Діані свою світлину у костюмі Жанни Д'Арк.

Поки спогади Діани перекладали все новими й новими мовами, генеральний вікарій Рима Пароккі радо вітав жінку

---

¹ *Св. Тереза з Лізьє (1873—1897), Св. Тереза Дитяти Ісуса і Святого Лику (в миру Тереза Мартен) — католицька свята, монахиня-кармелітка, одна з трьох жінок, що удостоєна титулу Учитель церкви. Книжка «Історія однієї душі», що була видана через рік після смерті Терези й передавала її приховане внутрішнє життя, мала надзвичайний успіх і стала всесвітньо відомою. Місце її поховання є другим після Лурду за кількістю паломників за рік у Франції.*

з наверненням, яке називав «чарівним тріумфом милості», папський секретар Вінченцо Сарді написав, що Провидіння дозволило Діані стати адепткою того таємного товариства, аби потім краще його придушити, а в «Католицькому Суспільстві» стверджували, що Діана Воган, повернувшись з обіймів тіні до святого світла, наразі використовує свій досвід на службу церкві, оприлюднюючи матеріали, які не мають собі рівних у правдивості та користі.

* * *

Я чимраз частіше зустрічав Батая у будинку в Отьої. Які у них з Діаною були стосунки? Інколи, несподівано завітавши в Отьою, я заставав їх, здивованих, в обіймах одне одного. Діана при цьому витріщалася у стелю, маючи вигляд абсолютного раювання. Та, можливо, вона щойно ввійшла у свій другий стан і після сповіді насолоджувалася своїм цілковитим очищенням. Утім, значно більше підозр викликали у мене стосунки Діани та Таксила. Щораз, коли я несподівано з'являвся у будинку, я бачив Діану, яка була на дивані розперезана й обіймала Таксила, що сидів із синюшним обличчям. Чудово, думаю, хтось же має вдовольняти тілесні жадання «лихої» Діаниної подобі, бо я цього не хотів би. Мати фізичні стосунки з жінкою — це вже річ бентежна, а уявіть, якщо ще й з божевільною.

Коли я приходжу до Діани, що перебуває у «цнотливій» подобі, вона сидить, схиливши мені голову на плече, ридає, й просить втішити її. Тепло, яким віддає її тіло коло мого плеча, подих на моїх щоках, від якого віє каяттям, — від

усього цього моїм тілом пробігає тремтіння, й я, враз відсторонившись, закликаю її піти преклонити коліна перед святим образом і благати прощення.

* * *

У паладійських колах (чи існують вони насправді — здається, численні анонімки засвідчують це, поза тим, аби щось дійсно виникло, тільки й треба, що говорити про це) тихцем погрожують на адресу зрадниці Діани. Тим часом щось трапилось, але ця подія повсякчас вилітає мені з голови. Відразу так і кортить сказати: помер Буллен. Та я, ніби в тумані, пригадую, що він був поряд з Діаною ще й пізніше.

Я надто багато хотів від своєї пам'яті. Треба перепочити.

Дванадцять років гарного життя

Зі щоденника за 15—16 квітня 1897 року

Наразі не лише ті сторінки, на яких у щоденнику писав Далла Піккола, стають майже несамовито сплутані із записами Симоніні, хоч часто обидва пишуть про одне й те саме, а й записи, власне, самого Симоніні стають переривчастими, ніби часом йому важко згадати різні події, місця та людей, з якими він зустрічався й де бував протягом цього самого періоду. Відтинок часу, який відтворює Симоніні (нерідко плутаючи події, які цілком очевидно сталися не перед, а після), стосується подій починаючи від уже згаданого навернення Таксила й до року 1896-го чи 1897-го. Щонайменше дванадцять років описано плетеницею приміток, декотрі з яких записано майже як стенограму, ніби автор боявся загубити спогади, що несподівано виринали у його голові, почергово змішуючи їх з переказами окремих розмов та трагічних подій.

Отож Оповідач, як з'ясувалося, позбавлений тої врівноваженої *vis narrandi*¹, котрої, виявляється, не додержу-

¹ Чіткість, яка необхідна при переказі будь-чого (лат.).

ються вже навіть ті, хто пише щоденники, обмежиться тим, що розділить спогади на окремі розділи, так, ніби описані події мали місце одна за одною чи траплялися окремо одна від одної, хоча, найімовірніше, ці події відбувалися одночасно, як-от відразу по розмові з Рачковським Симоніні того ж вечора мав зустріч з Гав'ялі.

Салон мадам Адам

Симоніні пригадує, як, навернувши Таксиля на путь віри (хтозна, чому пізніше Далла Піккола його, так би мовити, прибрав), він вирішив якщо не стати до лав масонів у повному сенсі, то відвідувати більш-менш республіканські кола, де, на його думку, масонів хоч греблю гати. Завдяки послугам людей, з якими він познайомився у книгарні на рю де Боен, зокрема Туссенелю, його прийняли у салон Жюльєтти Ламіссін, котра на цей час уже стала пані Адам, дружиною депутата від республіканського крила, засновника «Кредіт фонсьє»¹, що згодом став довічним сенатором. Отож товстосуми, люди великої політики та культури прикрашали собою цей будинок перше, ніж з'явитися на бульварі Пуасоньє чи бульварі Малезерб, де не лише сама хазяйка зажила певної слави (навіть опублікувала твір про життя Гарібальді), але й крутилися такі державні мужі, як Гамбетта, Тьєр, Клемансо, й такі письменники, як Сюллі-Прюдом, Флобер, Мопассан, Тургенєв. Там-таки Симоніні зустрів незадовго до

---

¹ «Кредіт фонсьє де Франс» — національний іпотечний банк Франції.

смерті чоловіка, котрий уже обернувся на пам'ятник власній персоні, увіковічений віком, латіклавією¹ та наслідками інсульту, — Віктора Гюго.

Симоніні не звик до такого оточення. Певно, саме у цей час він зустрів у «Маньї» лікаря Фройда (про цю зустріч він писав у щоденнику за 25 березня) й усміхнувся, почувши, як той розповідав, що для того, щоб піти на вечерю до лікаря Шарко, чоловік мусив купувати собі фрак та гарну чорну краватку. А, до речі, сам Симоніні мав придбати не лише фрак та краватку, але й нову накладну бороду, виготовлену найкращим (і найпутнішим) паризьким виробником перук. Утім, хоч завдяки студентським рокам він не був культурним неуком, а за нагоди під час свого перебування у Парижі не нехтував можливістю щось почитати, у жвавій розмові з блискучими, обізнаними, часом глибокодумними людьми, які повсякчас красувалися *à la page*², він усе-таки почувався ніяково. Він був дуже мовчазним, слухав усе дуже уважно й лише зрідка обмежувався згадками про давні бої, які траплялися у часи «Гарібальдійської тисячі», адже до Гарібальді у Франції завжди ставилися шанобливо.

Симоніні був засмучений. Він-бо сподівався послухати не лише розмови про республіку, які на той час були менш значущими, а й дискусії переконаних революціонерів, утім, Жульєт Адам любила оточувати себе російськими добродіями, які, безсумнівно, були близькими до царя, вона

---

¹ Тога з широкою пурпуровою смугою у римлян.

² На сторінці (*фр.*).

була англофобкою й друкувала у своєму «*Nouvelle revue*» твори такої особи, як Леон Доде, якого небезпідставно вважали реакціонером, у той час як його батько Альфонс був щирим демократом, однак, до честі мадам Адам, до її салону належали обидва.

Одначе звідки з'являлися антиєврейські розмови, які часто пожвавлювали бесіди у салоні, було зовсім незрозуміло. Чи їхнім джерелом була ненависть соціалістів до єврейського капіталізму, представником котрих у салоні був Туссенель, чи містичний антисемітизм, який поширювала в оточенні Юліана Глінка, котра дуже міцно була пов'язана з російськими окультистами, згадуючи ритуали бразильського *sandomblé*¹, в який була посвячена ще дитиною, коли її батько був дипломатом у тих краях, і була близькою подругою (про це пліткували) мадам Блаватської, відомої у ті часи у Парижі великої окультистської ворожки?

Жульєт Адам не приховувала своєї нелюбові до світу євреїв, і якимось Симоніні був присутнім на вечорі, де хазяйка читала уривки з твору російського письменника Федора Достоевського, що, вочевидь, заборгував тому самому Брафману, з яким зустрічався Симоніні і який писав про Великий кагал.

— Достоевський пише, що, попри те, що вони так часто втрачали свою землю, свою політичну незалежність, свої закони й навіть власну віру, вони завжди виживали,

---

¹ Кандомбле — негритянський культ, подібний до вуду, розповсюджений у Північній Бразилії.

стаючи ще згуртованішими, ніж раніше; ці євреї такі живучі, такі винятково сильні та сповнені сил, що вони не спромоглися б вистояти, якби не мали держави над усіма державами, що існують у світі, такої собі *status in stata*¹, яку б вони зберігали повсякчасно і повсюдно, навіть у часи найбільших гонінь, ізолюючись та відчужуючись від народів, серед яких живуть не асимілюючись, дотримуючись єдиного принципу: «Навіть тоді, коли тебе розсипано по всім білим світі, це не має значення, май віру, й здійсниється все, що обіцяли тобі, а тим часом живи, нехтуй, поєднуйся, експлуатуй і чекай, чекай, чекай...»

— Цей Достоевський — чудовий красномовець, — коментував Туссенель, — бачте, як розпочав, виказує співчуття, симпатію, я б навіть сказав «пошану» до євреїв: «Чи, може, я теж ворог євреям? Хіба може таке бути, щоб я був ворогом цьому нещасному народові? Навпаки, я пишу й кажу про те, чого вимагає гуманність та справедливість, про те, до чого зобов'язує людяність та християнський закон...» Чудове переднє слово. А згодом він пише про те, що цей «нешасний» народ знищує християнський світ. Фантастичний хід. Звісно, не оригінальний, якщо ви читали комуністичний маніфест Маркса. Починає з неймовірного сюжетного повороту: «На Європу насувається привид», а потім панорамно переповідає нам історію соціальної боротьби від часів Древнього Риму до наших днів, а від сторінок, які він присвячує буржуазії як революційному класу, справді перехоплює подих. Він

---

¹ Держава в державі (лат.).

показує нам нову неспинну силу, яка розлітається планетою, ніби творчий подих Господній на початку створення світу. А наприкінці цієї оди (яка, присягаюсь, справді захоплює) на сцену виходять підземні сили, котрі розтривожив триумф буржуазії: капіталізм сам із власного нутра випустив своїх могильників — пролетарів. А вони так і кажуть у лоб: «Тепер ми хочемо знищити вас і заволодіти всім тим, що колись було ваше». Саме так чинить Достоевський — він виправдовує змову юдеїв, яка керує їхнім виживанням упродовж віків. Достоевський — справжній соціаліст.

— Він не соціаліст, — утрутилася всміхаючись Юліана Глінка. — Він — мрійник, а тому каже правду. Бачте, як він випереджає, на перший погляд, більш доцільне заперечення, мовляв, якщо й існує споконвічно «держава в державі», то вона є лише наслідком одвічних переслідувань, які її породили, і якщо зрівняти євреїв у правах з корінним населенням, держава та зникне. Але Достоевський застерігає, що це помилкова думка! Навіть зрівнявшись у правах з корінними, євреї все одно не позбавляться свого непохитного переконання, що колись прийде Месія, який мечем своїм підкорить усі народи. А тому єдине діло, якому вони віддають перевагу, — торгівля золотом та коштовностями. Тоді, у годину, коли прийде Месія, вони не відчуватимуть зв'язку з землею, яка їх прихистила, а тому спокійнісінько заберуть із собою все своє майно, коли, як поетизує Достоевський, «засяє промінь світанковий» і обраний народ забере цимбали, ба-

рабани, цевниці¹, й срібло, й добро, й святиню, й понесе у «старий дім», у Палестину.

— У Франції до них надто поблажливі, — мовив Туссенель, — тому зараз вони хазяйнують на Біржі та у фінансах. Тому соціалізм без антисемітизму існувати не може... Невипадково ж євреї запанували у Франції, саме коли у цій країні запанували нові капіталістичні принципи, які прийшли до нас з того боку Ла-Маншу.

— Пане Туссенель, ви надто все спрощуєте, — відповіла Глінка. — У Росії серед тих, кого отруїли революційні ідеї Маркса, якого ви так вихваляєте, чимало євреїв. Вони повсюдно.

Потому вона обернулася до салонних вікон, ніби вони вже чекають її за рогом зі своїми кинджалами в руках. А Симоніні, знову охоплений своїми дитячими страхами, згадав про Мордехая, що посеред ночі підіймається сходами...

Робота на Охранку

Симоніні враз визначив у Глінці свою потенційну клієнтку. Він почав сідати поряд і неабияк упадати за нею, звісно, йому це коштувало певних зусиль. Наш герой не надто знався на тонкощах жіночих чар, але навіть він усвідомлював, що писком вона скидалася на куницю, а її очі знаходились надто близько до перенісся, а от Жульєт Адам, хоч і була вже не такою, якою він знав її двадцять років

---

¹ Російський народний інструмент, подібний до багатоствольної флейти.

тому, досі мала чудову поставу й приваблювала своєю величністю.

Поza тим, Симоніні не надто втрачав рівновагу поряд з цією жінкою, він вислуховував її фантазії й навіть удавав цікавість, коли та розповідала про те, як марила, побачивши примару гімалайського гуру у Вюнсберзі, який посвятив її в якесь одкровення. Отож це була особа, якій можна було запропонувати матеріали проти юдеїв, прилаштувавши їх до жіночих нахилів до езотерики. Тим паче, ходили чутки, що Глінка була небогою генерала Оржеєвського, людини, яка має у таємній поліції певну вагу, й таким робом якомсь була завербована Охранкою — імперською розвідувальною службою й прив'язана (втім, досі не зрозуміло, в якості кого — підлеглої, співпрацівниці чи прямого конкурента) до нового голови відділу зовнішньої розвідки Петра Рачковського. «*Le Radical*», газета лівого спрямування, висловила припущення, що Глінка отримувала засоби до існування, систематично викриваючи російських терористів, які знаходяться у вигнанні, а звідси впливає, що ця жінка не лише відвідувала салон мадам Адам, але й крутилася у середовищах, до яких Симоніні не мав змоги дістатися.

Треба переробити згідно зі смаками Глінки розповідь про празький цвинтар, прибравши звідти розтягнуті уривки про економічні заміри й зробивши акцент на більш-менш месіанських моментах у бесіді рабинів.

«Порибаливши» трішки у творах Гугено та іншій тогочасній літературі, Симоніні написав про те, як рабини

...тому зараз вони хазяйнують на Біржі та у фінансах.
Тому соціалізм без антисемітизму існувати не може...

нібито мріють про повернення Володаря, обраного Господом як Царя Ізраїлю, мета якого — звільнитися від свавілля гоїв. Тому Симоніні додав до своєї розповіді майже дві сторінки всілякої месіанської маячні, штибу «завдяки могутності й жахіттю Сатани царство Царя-звитяжця Ізраїлю наближається у наш невідроджений світ; цар, народжений з крові Сіону, Антихрист, уже близько до трону світового панування». Однак, зважаючи, що у царському оточенні одна лише думка про республіку наганяє жаху, Симоніні уточнив, що лише республіканська система правління, обличчям якої є народ, надала б євреям можливості, завоювавши більшість, увести закони, необхідні для досягнення їхніх цілей. «Лише такі йолопи, як гої, — казали рабини, — можуть повірити, що у республіці будуть вільнішими, ніж у авторитарній державі. Але ж усе достоту навпаки: при авторитаризмі правлять мудреці, а в республіці влада належить плебсу, якого євреї можуть легко підбурити». Тим, як республіка могла б співіснувати з Царем усього світу, не надто переймалися: випадок Наполеона III, який ще був свіжий у пам'яті, доводить, що республіка може створити імператорів.

Проте, коли згадав про дідові розповіді, Симоніні спало на думку прикрасити свою історію довгими розміркованнями на тему того, як працював і як має функціонувати таємний уряд світу. Кумедно, що Глінка зовсім не усвідомлювала, що аргументи достоту такі самі, як і в Достоєвського, а може, усвідомлювала, й саме тому цей надзвичай-

но древній документ підтверджує слова Достоевського, засвідчуючи, що йому можна вірити.

Отож з розмови на празькому цвинтарі випливало, що насправді саме євреї-кабалісти стояли за хрестовими походами, бо мали на меті повернути Єрусалиму велич центру Всесвіту, ще й завдяки (і тут Симоніні знав, що йому буде де розгулятися) всюдисущим тампліерам. Прикро, що згодом араби вигнали хрестоносців до моря, й тамплієри скінчили саме так, як скінчили, бо інакше б план здійснився на декілька століть раніше.

«З такими перспективами, — нагадували рабини з цвинтаря, наприклад, Уманезімо, — Велика Французька революція й американська Війна за незалежність зробили свій внесок у те, щоб підірвати християнські принципи та пошану до володаря, готуючи підґрунтя до підкорення світу євреями. Певна річ, що аби досягти цієї мети, вони мали б створити собі поважний вид, тобто заснувати масонські ложі».

Симоніні знов майстерно скористався текстами абата Баррюеля, про якого, найімовірніше, російське начальство Глінки гадки не мало. І справді, генерал Оржеєвський, якому Глінка передала документ, вирішив, що текст можна поділити надвоє: частину, яка більш-менш відповідала справжньому варіанту розповіді про зустріч на кладовищі, надрукували у тамтешніх газетах, утім, забувши (чи то вирішивши, що читачі дійсно забули, чи то просто не знаючи), що розповідь про празький цвинтар, процитована з твору Гюдше, вже з'являлася у Петербурзі де-

сять років тому, а у подальшому цитувалася у «*Antisemiten Katechismus*» Теодора Фріша. А інша частина вийшла памфлетом під назвою «Тайна єврейства» («Таємниці євреїв»), з передмовою, особисто написаною Оржеєвським, у якій він писав, що вперше у цьому тексті, що нарешті з'явився на світ Божий, показано глибокий зв'язок між єврейством та масонством, котрі обоє є провісниками нігілізму (у тогочасній Росії це було надзвичайно тяжке звинувачення).

Очевидно, Оржеєвський передав Симоніні гарну компенсацію, а Глінка дійшла до того (чого Симоніні жахався й що було жаским саме по собі), що запропонувала своє тіло як винагороду за таку чудову справу; та цнотливо зітхаючи й не приховуючи тремтіння в руках, такої помилки Симоніні вдалося уникнути, натякнувши, що його доля небагато чим різниться від жеребу Октава де Маліве¹, про який десятками років пліткували всі шанувальники Стендаля.

Відтоді Глінку Симоніні більше не цікавив, утім, як і вона його. Та одного разу, завітавши до «*Café de la Paix*» по *déjeuner à la fourchette*², Симоніні заскочив жінку за столиком у компанії вгодованого й на око досить вульгарного буржуа, з яким вона сперечалася з неприхованим напруженням. Він зупинився, аби привітатися, й Глінці нічого не лишалося, як познайомити Симоніні з Рачковським, котрий дивився на нього з неабиякою цікавістю.

---

¹ Персонаж роману Стендаля «Арманс», який хворів на імпотенцію.

² Ланч (фр.).

Тоді Симоніні не розумів такої пильної до себе уваги, усвідомивши її причини дещо пізніше, коли, почувши дзвоник у двері своєї крамнички, побачився з Рачковським особисто. З широкою усмішкою й сановитою невимушеністю чоловік пройшов через крамничку й, помітивши сходи нагору, зайшов у кабінет і зручненько вмовстився у невеличкому кріслі поруч із робочим столом.

— Прошу, поговорімо про справи, — сказав він.

Білявий, як і всі росіяни, хоч і трошки посивілий, як трапляється з чоловіками за тридцять, Рачковський мав м'ясисті чуттєві губи, ніс, що видавався вперед, і до біса слов'янські брови, до глибокої душі хижу усмішку й улесливий тон. Симоніні зауважив, що він був схожий радше на гепарда, ніж на лева. «Цікаво, — питав він себе, — що б менше збентежило: запрошення на прогулянку з Османбеєм уздовж Сени посеред ночі, чи до Рачковського у його перший день у російському посольстві на рю де Греней?». Симоніні вирішив, що все-таки прогулянка вздовж Сени.

— Отже, пане Симоніні, — повів розмову Рачковський, — може, ви до пуття не знаєте, що це за така штука, яку ви тут на Заході недоладно називаєте «Охрана», а російські емігранти зневажливо — «Охранка»?

— Я чув плітки...

— Жодних пліток. Усе ясно, як Божий день. Ідеться про Охоронне відділення — відділ безпеки, розвідку, яка підпорядковується нашому міністерству внутрішніх справ. Воно з'явилося після замаху на Олександра II у 1881 році

задля того, щоб захищати імператорську родину. Але по-малу відділ мусив почати опікуватися терористичною загрозою з боку нігілістів, тож довелося організувати кілька наглядових відомств за кордоном, де прекрасно живеться нашим емігрантам та вигнанцям. Ось чому, захищаючи інтереси своєї країни, я приїхав сюди. Ті, хто ховається, — терористи. Розумієте?

— Розумію, але до чого тут я?

— Все по порядку. Вам не слід боятися бути зі мною відвертим, якщо ви маєте якусь інформацію про терористичні угруповання. Я знаю, що свого часу ви попередили французьку розвідку про небезпечних антибонапартистів, а виказати можуть хіба що друзі, чи принаймні знайомі. Я не баба. Колись я теж мав стосунок до російських терористів, що було — те загуло, адже у антитерористичних службах може плідно працювати лише той, хто далеко просунувся у підривних угрупованнях. Аби належно служити закону, треба мати досвід того, хто його переступив. У вас у Франції маєте за приклад Відока, який став головою поліції лише після того, як побував на лаві підсудних. Не варто довіряти надто, як би це мовити, «чистим» поліцейським. Утім, повернімося до нашої справи. Нещодавно ми зрозуміли, що терористам служить чимало євреїв. Уповноважений певними особами при царському дворі, я намагаюся показати, що саме євреї підточують моральний гарт російського народу й загрожують, власне, його існуванню. Ви, певно, чули, що я — протезе міністра Вітте, котрий зажив слави ліберала й не захоче чути моїх

аргументів. Утім, запам'ятайте, що ніколи не слід служити своєму теперішньому хазяїну, завжди треба готуватися до служби тому, хто буде після нього. Коротше, я не хочу гаяти час. Я бачив документи, які ви передали пані Глінці, й вважаю, що здебільшого то сміття. Звісно, ви працюєте лахманником, продаючи вживану річ дорожче за нову, для прикриття. Однак багато років тому в «Contemporain» було надруковано матеріали, котрі ви отримали від діда, й я б здивувався, якби у вас не було ще. Кажуть, що ви обізнаний у багатьох речах (ось тепер Симоніні міг скористатися плодами свого прагнення радше здаватися шпигуном, аніж бути ним насправді). Я хочу, аби ви надали мені достовірні матеріали. Я вмю відділяти зерна від плевелів. Платитиму. Якщо матеріал нікчемний — я дратуюсь. Розумієте?

— Чого ви конкретно хочете?

— Якби знав, не пропонував би вам гроші. У мене є співробітники, які теж уміють скласти документ, але я маю сказати їм, що саме писати. Я не можу розповідати порядному російському підданому, що євреї чекають на Месію, бо і мужикові, і землевласникові до цього байдуже. Якщо вони чекають свого Месію, то пояснення має стосуватись їхніх кишень.

— Але чому ви націлились саме на єврейство?

— Бо в Росії є євреї. Якби жив у Туреччині, націлився б на вірменів.

— Отже, ви хочете знищити євреїв, як Осман-бей. Може, знаєте його?

— Осман-бей — фанатик. Поза тим, він теж єврей. Треба триматися від нього якнайдалі. Я не хочу нищити євреїв, я б навіть не побоявся сказати, що вони — мої найліпші союзники. Мене цікавить моральне обличчя росіян, і я не хочу (як не хочуть того люди, яким я служу), щоб народ повернув своє невдоволення на царя. Тому народові потрібен ворог. І не треба шукати його, приміром, серед монголів чи татар, як це колись давно робили самодержці. Щоб ворога визнавали й боялися, він має бути у хаті або за її порогом. Ось чому я обрав євреїв. Провидіння подарувало нам їх, тож, на Бога, скористаймося подарунком і молимося за те, щоб завжди десь поруч був єврей, якого можна боятися й ненавидіти. Ворог потрібен, щоб дати народові надію. Хтось сказав, що патріотизм — це останній прихисток негідників: морально безпринципні люди завжди загортаються у стяг, а байстрюччя завжди посилається на чистоту своєї раси. Національна ідентичність — це останній засіб незаможних. Наразі почуття ідентичності ґрунтується на ненависті, ненависті до того, хто не є ідентичним. Ненависть треба зрощувати як громадянську пристрасть. Ворог — це насправді друг народу. Щоб виправдовувати власну нікчемність, завжди потрібен хтось, кого можна ненавидіти. Ненависть — це єдина перворідна пристрасть. Любов — ось відхилення від норми. Чому Христа розп'яли? Бо говорив він речі, чужі природі. Не можна любити когось усе життя, й саме через це марне сподівання перелюбствують у шлюбі, убивають матерів і зраджують друзів... А от ненавидіти можна протягом усьо-

го життя. Аби тільки ця людина завжди була поряд, щоб не дати згаснути нашій ненависті. Ненависть розжарює наші серця.

Дрюмо

Симоніні занепокоїла та розмова. Здається, Рачковський говорив цілком серйозно, відтак, якщо Симоніні не дасть йому невідомий матеріал, чоловік «роздратується». Не те щоб джерела його обміли, навпаки, він назбирав чимало матеріалу для своїх численних Протоколів, але йому здавалось: потрібно щось значущіше, ніж історії про Антихриста, які були годящими для таких, як Глінка; тобто наразі потрібне щось таке, що більше торкається сьогодення. Коротше, він не хотів продавати свій оновлений «празький цвинтар» за безцінь, навпаки, хотів збути його дорожче. А тому Симоніні чекав.

Він звірився падре Бергамаскі, котрий напосідав на нього, прохаючи нові матеріали проти масонів.

— Почитай-но ось цю книжечку, — відповів езуїт. — Це «La France juive» Едуара Дрюмо. На сотні сторінок. Оцей точно знає більше за тебе.

Симоніні перегорнув лише кілька сторіночок:

— Так це ж достоту те ж саме, що писав старий Гугено більш як п'ятнадцять років тому!

— А кому яке діло? Книгу з руками відривають, вочевидь, її шанувальники гадки не мають, хто такий Гугено. Чи ти думаєш, що твій росіянин уже прочитав Дрюмо?

Хіба не ти справжній майстер повторно переписувати? Йди, пронюхай, що кажуть і роблять у тому середовищі.

Зійтися з Дрюмо було неважко. Відвідуючи салон Жульєт Адам, Симоніні потоваришував з Альфонсом Доде, який тими вечорами, коли влаштовувати прийом була черга не Адам, а когось іншого, запрошував його до себе у помешкання у Шампросей, де з ласки мадам Жюлі Доде збиралися такі люди, як Гонкури, П'єр Лоті, Еміль Золя, Фредерік Містраль і, власне, Дрюмо, котрий зажив слави після того, як вийшла його «*La France juive*» («Жидівська Франція»). У наступні роки Симоніні почав частенько зустрічатися з Дрюмо, спочатку у заснованій ним «Анти-семітській лізі», а потім у редакції його газети «*La Libre Parole*».

У Дрюмо була лев'яча грива, довга чорна борода, вигнутий дугою ніс та жагучі очі, настільки палкі, що (а надто, коли зважити на часто вживаний опис) його можна було б назвати «єврейським пророком»; утім, його ненависть до юдеїв і справді мала у собі щось месіанське, наче Всемогутній нагородив його особливою місією — знищити обраний народ. Ненависть Дрюмо до євреїв зачаровувала Симоніні. Він ненавидів євреїв, як би це мовити, через кохання, з власної охоти, за покликанням, це був імпульс, який замінював йому сексуальний потяг. Дрюмо був не філософським чи політичним антисемітом, як Туссенель, і не теологічним, як Гутено, він був антисемітом чуттєвим.

Досить було лише почути його виступи на довгих та пустопорожніх редакційних зборах:

— Я залюбки написав передмову до твору абата Де-спорта, присвяченого загадковості, що її євреї надають крові. І йдеться не лише про середньовіччя. Божественні єврейські баронеси, хазяйки салонів, досі додають у солодощі, якими частують своїх гостей, кров християнських дітей.

І ще:

— Семіт — дріб'язковий, він скнара, інтриган, слабак, упертюх, а от ми, арійці, сповнені сил, здатні на подвиг, лицарство, ми неупереджені, відверті, довірливі аж до простацтва. Усі думки семіта — приземлені, він не бачить нічого, окрім теперішнього моменту, бо ж чи читали ви колись у Біблії про потойбічний світ? Арієць завжди пристрасно захоплюється трансценденталізмом¹, він — дитя ідеалу. Християнський Бог перебуває високо в небесах, а от єврейський — сидить часом у горах, часом у колючих кущах. Семіт — це купець, а арієць — землероб, поет, монах, але передовсім — воїн, бо кидає виклик смерті. Семіт не здатен творити, адже чи бачили ви колись, щоб євреєм був поет, композитор, художник, чи бачили ви колись єврея, що зробив наукове відкриття? Арієць — ось винахідник, а єврей лише отримує зиск з його винаходів.

Чоловік почав читати з Вагнера:

— Годі й уявити, щоб древня людина чи представник наших днів, чи то герой, чи то коханець, був євреєм, ми-

---

¹ Трансценденталізм — напрям філософії, який вивчає те, що лежить за межами досвіду, те, що неможливо пізнати, зважаючи на досвід.

Я почав відвідувати його спочатку у заснованій ним «Антисемітській лізі», а потім у редакції його газети «La Libre Parole»...

моволі не відчувши всю комічність такої можливості. Та найбільшу огиду у нас викликає акцент у мові єврея. Наші вуха неабияк гвалтують різкі, скрипливо-шиплячі звуки їхньої мови. І цілком природно, що така неприємна нам уроджена черствість єврейського характеру найкраще виявляється у співі, котрий є найжвавішим, найнепідробнішим виявом особистої чуттєвості. У єврея може проявитися схильність до будь-якого іншого виду мистецтва, окрім співочого, в якому їм ніби відмовила сама матінка-природа.

— А як же тоді, — обізвався хтось із присутніх, — ви поясните єврейське засилля у театрі? Россіні, Мейербер, Мендельсон, чи оперна співачка Джудітта Паста — вони ж усі-чисто євреї.

— Може, тому, що музика — не найвище мистецтво, — почулось припущення. — Хіба не казав той німецький філософ, що вона нижча за літературу та живопис, бо бентежить чуття навіть тих, хто не хоче її слухати? Якщо поруч тебе хтось заграє мелодію, яка тобі не до вподоби, ти все одно змушений її слухати, наче коли якась людина витягає з кишені напахчену хустинку з огидним тобі запахом. Мистецтво, яке прославляло арійців, я маю на увазі літературу, тепер у занепаді. А от музика — чуттєве мистецтво для розпещених та хворих — процвітає. Найбільший меломан серед тварин, після крокодила, — це єврей. Всі піаністи, скрипалі, віолончелісти — євреї.

— Звісно, але тільки як виконавці, вони паразитують на творах композиторів. А Мейербер та Мендельсон, яких

ви згадали, — другосортні композитори. А от Деліб та Оффенбах — не євреї.

Далі почали затято сперечатися про те, чи музика — чуже для євреїв мистецтво, чи вона є винятково єврейською, та думки з цього приводу розійшлися.

Коли тільки проектували Ейфелеву вежу, а в часи, коли її було завершено, — й поготів, антисемітські настрої розпалилися найбільше: створив її німецький єврей, і то була єврейська відповідь храмові Сакре-Кер¹. Слово взяв Б'єз, який, мабуть, був найзапеклішим поборником антисемітизму з усіх; він доводив відсталість євреїв тим, що вони пишуть зліва направо, а не справа наліво, як усі нормальні люди: у самій лише формі цієї вавилонської споруди — свідчення того, що їхній мозок створений не так, як наш.

Наразі перейшли до алкоголізму — болячки тогочасного французького суспільства. Повідомляли, що у той час у Парижі на рік вживали 141 тисячу гектолітрів спиртного.

— Алкоголь, — промовив невідомий, — поширений і серед євреїв, і серед масонів, які вдосконалили свою традиційну отруту — суміш миш'яку, свинцю та беладони. Це отрута, схожа на воду, й містить опіум та майку². Викликає млявість чи слабоумство, а згодом призводить до смерті. Її додають у алкогольний напій, який потім штовхає на самогубство.

---

¹ Відомий храм на пагорбі Монмартр, присвячений серцю Христовому, як символу Божої любові до людей.

² Жук, який живиться листям білого ясеня.

— А порнографія? Туссенель написав (тепер уже й соціалісти можуть казати правду), що свиня — це символ єврея, котрий не соромиться борсатися у ницості та безчесті. З іншого боку, у Талмуді сказано, що побачити вві сні випорожнення — то добрий знак. Підіть на рю де Круасан, цей порнографічний базар. Там на кожному кроці крамнички (геть усі єврейські), повсюдно розпусні зображення: монахи, що злягаються з хлопчиками, священники, що батожать голих жінок, які прикриті лише власним волоссям, фалічні зображення, пиятики за участю п'яних монахів. А перехожі сміються, навіть родини з дітьми! Даруйте на слові, але це триумф Ануса. Каноніки-педераста, жіночі сидниці, по яких періщать батогом розпусні святі отці...

Наступною темою було кочівництво євреїв.

— Єврей за натурою своєю — кочівник, але він переїжджає з місця на місце, тікаючи, а не відкриваючи нові землі, — нагадав Дрюмо. — Арієць подорожує, відкриває Америку, незвідані землі, а єврей тільки й чекає, коли арієць знайде нову землю, а тоді починає її експлуатувати. А почитайте казки. У євреїв ніколи не ставало фантазії, аби вигадати гарну казку; араби, їхні семітські брати, склали казки «Тисяча й одної ночі», де хтось знаходить бурдюки з грішми, печеру, де заховані діаманти злодіїв, лампу з добрим духом, — й усе їм падає з неба. А от у казках арійців, приміром, у пошуках Грааля, все треба заробити боротьбою та пожертвою.

— Та незважаючи ні на що, — мовив хтось із друзів Дрюмо, — вони спромоглися вижити попри всі життєві негаразди...

— Авжеж, — майже пінився від злості Дрюмо, — їх неможливо позбутися. Будь-який інший народ, переселяючись у чуже середовище, не витримавши іншого клімату й чужорідної їжі, стає кволішим. А ті навпаки, переміщаючись, міцніють, як комахи.

— Вони — наче цигани, котрі ніколи не хворіють. Навіть коли живляться падлом. Може, їх рятує канібалізм і саме тому вони крадуть дітей...

— Але ж хто сказав, що канібалізм продовжує життя? Плянь на негрів у Африці: хоч і канібали, а по своїх селах мруть, як мухи.

— Тоді чим же пояснити їхню невразливість? Середня тривалість життя єврея — п'ятдесят три роки, а християнина — тридцять сім. Ще із середньовіччя відомо, що існує якась незбагненна причина, чому їх не вражають епідемії. Здається, у них усередині сидить якась чума, яка рятує їх від чуми звичайної...

Симоніні зауважив, що про всі ці докази вже колись писав Гугено, але в оточенні Дрюмо переймалися не стільки тим, звідки беруться думки, скільки тим, щоб вони були правдивими.

— Згода, — відповів Дрюмо, — до фізичних хвороб вони стійкіші, але євреї більш схильні до розумових недуг. Живучи щодень між обладками, перекупництвом та змовами, вони руйнують собі нерви. В Італії один навіжений на триста сорок вісім євреїв, а серед католиків — один на сімсот сімдесят вісім. Лікар Шарко провів кумедні дослідження серед російських євреїв, про яких ми знаємо, бо

там вони бідняки, а у Франції вони заможні й ховаються зі своєю хворобою у клініці лікаря Бланше, платячи величезні гроші. Знаєте, що Сара Бернар поставила у своїй домівці білу труну?

— Євреї розмножуються вдвічі швидше за нас. Наразі у світі їх налічується більше чотирьох мільйонів.

— Про це ще у Книзі Вихід¹ записано. Діти Ізраїлю «ширяться, як ниви, буйно ростуть і силами наливаються й наповнюють землю».

— Отакої. Вони були й тоді, коли ми й не здогадувалися. Хто був революціонер-якобінець Марат? По-справжньому звався Мара. Це була сім'я сефардів², яку вигнали з Іспанії, котра, аби приховати своє єврейське походження, прийняла протестантство. Отакий Марат: рожевогубий, помер у грязюці, страждав на розумову хворобу, маючи манію переслідування, а пізніше — манію убивати. Типовий єврей, який мстився християнам, здебільшого відправляючи їх на гільйотину. Гляньте на його портрет у «Музео Карнавале»: враз упізнаєте психа з галюнами, невротата штибу Робесп'єра та інших якобінців, а побачивши, наскільки несиметричне у нього обличчя, зрозумієте, що він — навіжений.

— Французьку революцію зробили винятково євреї, це знаємо. А от Наполеон, з огляду на його ненависть до папи й зв'язки з масонами, що — теж семіт?

— Скидається на те, адже про це ще Дізраелі писав. Балеарські острови та Корсика були прихистком євреям,

---

¹ «Вихід» (лат. *Exodus*) — друга частина П'ятикнижжя Мойсея.

² Нащадки перших євреїв в Іспанії.

яких прогнали з Іспанії: ставши згодом маранами¹, вони взяли імена господарів, яким служили, як-от Орсіні чи Бонапарт.

У кожному товаристві є *gaffeur* — людина, яка ставить недоречні питання у неслухну мить. І осьдечки пролунало лукаве питання:

— А що ж Ісус? Він — єврей, а помирає замолоду, не цікавлячись грошима, думає лише про Царство Небесне...

На це питання відповів Жак де Б'єз:

— Панове, байку про те, що Ісус був євреєм, поширили самі євреї, тобто святий Павло та четверо євангелістів. Насправді Ісус, як і ми, французи, був кельтом, хоч нас набагато пізніше підкорили латиняни. Але перш ніж латиняни підкорили кельтів, ті були завойовниками, хіба ви не чули про галатів², які дійшли аж до самісінької Греції? Саме на честь завойовників, галлів, було названо Галлію. Поза тим, легенда про непорочне зачаття й народженого без гріха сина має кельтсько-друїдське коріння. Подивіться лишень на портрети, які збереглися до наших часів: Ісус був блакитнооким блондином. Він висловлювався проти лихварства та забобонів — єврейських пороків, і на відміну від Месії, приходу котрого чекали євреї, говорив, що

---

¹ *Марани*, або *маррани* — термін, яким християнське населення Іспанії і Португалії називало євреїв, що прийняли християнство, та їхніх нащадків, незалежно від ступеня добровільності навернення (кінець XIV—XV ст.).

² Союз трьох кельтських племен, кожен з яких складався ще з чотирьох племен. Згадана у тексті Галлія знаходилася на території сучасної Центральної Анатолії, у Туреччині.

**Хтось казав, що алкоголь поширили євреї та масони,
які вдосконалили свою традиційну отруту...**

його царство буде небесне, а не земне. Євреї були одновірцями, тому Христос, якого надихнуло кельтське багатівірство, й поширив думку про Трійцю. За те вони його й убили. Каїфа, що засудив Христа, — ото був жид, як жидами були зрадник Юда та Петро, який зрікся його...

У рік заснування «La Libre Parole» Дрюмо чи то інтуїтивно, чи то так йому пощастило, та приклався до корупційного скандалу, пов'язаного з будівництвом Панамського каналу, який мав поєднати Тихий і Атлантичний океани.

— Усе дуже просто, — пояснював він Симоніні, перш ніж розпочати свою кампанію. — Тому самому Фердинанду де Лессепсу, батькові Суецького каналу, доручили збудувати й Панамський перешийок. Будівництво оцінили у шістсот мільйонів франків, а Лессепс організував анонімне акціонерне товариство. Спорудження каналу, хоч і з величезними труднощами, розпочали у 1881 році, й незабаром Лессепс уже відчув нестачу грошей, отож він почав продавати акції. Проте частину отриманих коштів Лессепс витратив на підкуп журналістів, аби ті не розп'якували про чимраз значніші труднощі, з якими йшло будівництво, тож, як наслідок, до 1887 року викопали заледве половину каналу, розтринькавши 1,4 мільярда франків. Тоді Лессепс просить допомоги в Ейфеля — того самого, що звів ту огидну вежу; знову назбиравши грошей, він витратив їх на хабарі журналістам та урядовцям. Отож чотири роки по тому «Загальна ком-

панія міжokeанського Панамського каналу» збанкрутувала, а вісімдесят п'ять тисяч добропорядних французів, які ризикнули вкласти гроші в будівництво, залишилися без копійки.

— Про цю обуродку всі вже добре знають.

— Звісно, втім, наразі я можу довести, що на боці Лессепа були фінансисти-євреї, поміж яких був барон Жак де Райнах (мав пруське прізвище!). Завтрашній номер «La Libre Parole» наробить галасу.

І таки наробив, утягуючи у скандал журналістів, урядових функціонерів та колишніх міністрів. Райнах укоропив собі віку, кількох важливих осіб посадили, Ейфель дивом урятувався, Лессеп відскочив, бо термін давності злочину минув, а Дрюмо, викривши таку аморальність, тріумфував, але найважливіше — тепер він підкріпив свою антиєврейську кампанію реальними фактами.

Кілька вибухівок

Втім, я гадаю, що перш ніж підступитися до Дрюмо, Симоніні, як завжди, у нефі Нотрдамського собору зустрівся з Ебутерном.

— Капітане Симоніні, я вже сто років тому доручив вам утягти Таксиля у кампанію проти масонів, аж до цирку на дроті, розвернутого проти найтривіальніших масонів. Абат Далла Піккола, який посилався на вас і якому я довірив чималенькі кошти, обіцяв, що триматиме все під контролем. Та, гадаю, Таксиль зайшов надто далеко. Однак,

оскільки саме ви прислали до мене абата, спробуйте натиснути на нього й на Таксиля.

Тепер Симоніні мусив визнати, що стосовно цього у нього в голові зовсім порожньо: начебто пригадує, що опікуватися Таксилем мав Далла Піккола, та не пам'ятає, щоб давав йому якісь такі доручення. Пригадував лише, що сказав Ебутерну, що подбає про справу. Потім розповів, що наразі цікавиться єврейським питанням і має намір увійти до оточення Дрюмо. Втім, Симоніні неабияк здивувався, зауваживши, наскільки прихильним став Ебутерн до того народу. Хіба ж не торочили йому повсякчас, — спитав себе Симоніні, — про те, що уряд не хоче встривати в антиєврейські кампанії?

— Все змінюється, капітане, — відповів Ебутерн. — Бачте, аж донедавна євреї були або злидарями, що живуть у гетто, як досі у Римі чи Росії, або грошовитими банкірами, як у нашій країні. Бідні євреї були або лихварями, або лікарями, а ті, хто став фінансово успішним, утримували двір та багатіли, наживаючись на королівських боргах, бо позичали гроші на військові кампанії. Тож така людина завжди перебувала серед сильних світу цього, але ніколи не встривала у політику. Та й, маючи лише фінансові інтереси, не цікавилася виробництвом. А потім трапилось дещо, що навіть ми пізно втямили. Після Французької революції державам уже потрібно було значно більше грошей, ніж могли дати євреї, тож поступово юдеї перестали бути найбільшими позичкодавцями. Втім, ми наразі зрозуміли, що принаймні тут

революція поволі-поволі зробила всіх громадян рівними. І з часом євреї вже були не лише біднотою з гетто й не лише високопоставленими капіталістичними буржуа, але й дрібними міщанами, фахівцями у різних галузях, працівниками держапарату, військовими офіцерами. Ви знаєте, скільки зараз в армії офіцерів-євреїв? Значно більше, ніж ви здатні собі уявити. І це лише у війську: помалу євреї просочилися в анархічні та комуністичні підривні кола. Якщо раніше революціонери були однаково налаштовані проти євреїв та капіталістів, бо юдеї, врешті-решт, завжди були союзниками уряду, який наразі перебував при владі, то сьогодні стає модно бути *євреєм-опозиціонером*. А хто ж був той Маркс, про якого стільки торочать наші революціонери? Зубожілий міщанин, котрий сидів на шиї у дружини-аристократки. Й не забуваймо, приміром, про те, що в їхніх руках вся вища освіта, починаючи з коледжів і закінчуючи Практичною школою вищих досліджень¹, крім того, усі паризькі театри, більшість газет, як-от «*Journal des débats*» — офіційне видання вищої банківської сфери.

Проте Симоніні досі не міг узяти втямки, що ж хотів Ебутерн знати про євреїв-буржуа тепер, коли вони надто заводнили геть усі сфери життя. Коли ж Симоніні спитав, Ебутерн у відповідь лише непевно махнув рукою:

— Не знаю. Нам треба просто пильнувати їх. Клопіт у тому, що ми мусимо довіритися цій новій категорії

---

¹ Французький університет, який входить до альянсу шести паризьких університетів — Об'єданого Паризького університету.

єврейства. Зважте, я не маю на увазі чутки, що ходять про єврейську змову з метою підкорення світу! Євреї-буржуа більше не визнають себе частиною своєї рідної спільноти, часто навіть соромлячись свого походження, але, одночасно з тим, це все одно люди підступні, бо щирими французами вони стали тільки недавно й уже завтра можуть стати зрадниками, хоч би з'якшавшись з прусською єврейською буржуазією. Коли пруссаки вторглися у Францію, більшість їхніх шпигунів були євреями з Ельзасу.

Ми вже збиралися попрощатися, коли Ебутерн промовив:

— До речі. Ще за Лагранжа ви мали справи з таким собі Гав'ялі. Це саме ви запроторили його за ґрати.

— Так, він був одним з тих, хто планував замах на вулиці де ла Юшетт. Я гадав, що всі змовники в Кайенні чи десь у тих місцях.

— Усі, окрім Гав'ялі. Нещодавно він утік і намірився у Париж.

— Хіба можна втекти з Диявольського острова?

— Звідусіль можна втекти, треба лише не мати й крихти совісті.

— Чому ж не заарештуєте його?

— Бо він чудово робить вибухівку й наразі може стати нам у нагоді. Ми знайшли його: продає лахміття на Кліньянкурі¹. Чому б вам не поновити старі зв'язки?

---

¹ Один з найвідоміших блошиних ринків у Парижі.

Знайти лахмітників у Парижі неважко. Хоч їхні ятки й розкидані по всьому місту, тогочасне лахмітницьке царство розташовувалось між вулицями Муффтара та Сен-Медар. Наразі, принаймні ті, про яких знав Ебутерн, крамарювали біля станції метро «Порт-Кліньянкур», мешкаючи у купі бараків, накритих хмизовою стріхою, де за сприятливих погодних умов, не знати з якого дива, у настільки нудотному оточенні навкруги цвітуть соняшники.

Неподалік був так званий «Ресторан мокроногих босяків», адже своєї черги доводилось чекати на вулиці, а щойно ввійшовши, можна було за одне су встромити у чималеньку макітру величезну виделку, а там уже що вловиш, те вловиш: як поталанить — натрапиш на кусень м'яса, а як ні — на шматочок моркви, а наштрикнувши, можна витягти.

У лахмітників були свої *hôtels garnis*¹. З обстанова небагато: стіл, ліжко, кілька стільців з різних гарнітурів. На стінах висять або ж святі образи, або ж гравюри зі старих романів, знайдених у смітті. Осколок люстерка, який годі собі й увити у домашній лазничці. Прийшовши сюди, лахмітник передовсім перебирав свої знахідки: кісточки, скляні, порцелянові вироби, старі стрічки з орденів, шовкові клапти. Робочий день починався о шостій ранку й тривав до сьомої вечора, бо якщо міські поліціанти (або, як їх називали в народі, «фліки») заскочать когось після сьомої, то оштрафують.

---

¹ Готелі з обмеженими послугами, що пропонують постояльцям лише ночівлю.

Симоніні пішов шукати Гав'ялі саме туди, де він мав бути. Наприкінці пошуків у *babine*¹, де окрім вина продавали абсент, називаючи його «отруйним» (наче звичайний абсент сам по собі недостатньо отруйний), йому показали на одного чолов'ягу. Симоніні пригадав, що у часи їхнього знайомства він ще не носив бороди, тож бороду збрив. Попри те, що вже сплило років з двадцять, Симоніні гадав, що його ще досі можна впізнати. А от кого впізнати було неможливо, то це Гав'ялі.

Чоловік був блідий, зморшкуватий, мав довгу бороду. З-під засмальцьованого комірця, звідки стирчала худюща шия, звисала жовтувата краватка, більше подібна до мотузки. Він був у драному капелюсі, зеленуватому рединготі, одягненому зверху на протертий жилет, у брудних черевиках, наче їх віками не мили, а шнурки були обліплені багном та лушпайками. Втім, серед інших лахмітників Гав'ялі не надто виділявся, адже ті були зодягнені не краще за нього.

Симоніні пішов привітатися, удаючи, що щиро зрадів зустрічі. Та Гав'ялі глянув на нього холодними очима:

— Й у вас ще стало нахабства з'являтися мені на очі, капітане? — спитав він. Симоніні розгубився, а чоловік повів своє: — Ви що, за дурня мене маєте? Я ж бо чудово бачив, як того дня, коли заявилися жандарми й почали нас обстрілювати, ви добили того бідолаху, котрого назвали своїм агентом. А потім, коли ми всі опинилися під одними вітрилами на кораблі, що прямував на Кайенну, вас серед

---

¹ Шинках (фр.).

нас не було. Незважно скласти два по два. За п'ятнадцятирічну відпустку на Кайєнні набираєшся розуму: ви вигадали нашу змову, аби потім самому її викрити. Мабуть, прибуткове діло.

— То й що? Хочете помститися? Опустилися до рівня покидьків суспільства? Та навіть якщо ви таки маєте рацію, поліція прислухається до мого слова, а отже, мені варто сказати, кому треба, й ви попливете назад до Кайєнни.

— На Бога, капітане. За роки, що я провів на Кайєнні, я став мудрим чоловіком. Коли ти змовник, то маєш усвідомлювати, що можеш перестрітися з *touchard*. Це ніби гратися у поліцейських та злодіїв. Бачте, люди кажуть, що з віком усі революціонери стають поборниками трону та вівтаря. Мені той трон та вівтар потрібен, як п'яте колесо до воза, та, гадаю, часи великих ідеалів уже позаду. Через цю так звану Третю республіку вже не втямиш, де саме той тиран, на якого треба вчиняти замах. Одне я ще не розумівся: робити вибухівки. А те, що ви знайшли мене, означає, що вам потрібні бомби. Я згоден, якщо платитимете. Бачите ж, де я мешкаю. Мені цілком вистачить нової домівки та нового ресторану. Кого треба порішити? Як і всі сучасні революціонери, я теж став продаватися. Ви на цьому, мабуть, добре знаєтеся.

— Мені від вас, Гав'ялі, потрібні вибухівки, та наразі я ще не знаю, які й у яке місце. Про це поговоримо у слушний час. Наразі можу запропонувати вам грошенят, хрест на вашому минулому й нові документи.

Гав'ялі сказав, що йому байдуже, кому служити, аби добре платили, тож Симоніні заплатив йому достатньо, аби щонайменше місяць він не жив з лахміття. Щоб змусити людину коритися тому, хто віддає накази, немає нічого кращого за лаву підсудних.

Згодом Ебутерн повідомив Симоніні, що саме мав зробити Гав'ялі. У грудні 1893 року анархіст на ім'я Огюст Вальян з криком «Смерть буржуазії! Слава анархії!» кинув у палаті депутатів Парижа вибуховий пристрій, начинений цвяхами. Це був символічний жест: «Якби я дійсно хотів когось убити, начинив би пристрій картечкою, — казав Вальян на суді, — звісно, я не можу вам брехати, щоб ви мали насолоду перерізати мені горлянку». Втім, щоб іншим не кортіло, горлянку йому таки перерізали. Однак клопіт був не в тому: спецслужби турбувало те, що такі вчинки можуть здатися комусь подвигом і можуть з'явитися послідовники.

— Трапляються кепські вчителі, — пояснював Ебутерн Симоніні, — які заохочують у суспільстві терор та безлад, а самі у цей час спокійненько сидять по своїх клубах та ресторациях, теревенячи про поезію та попиваючи шампанське. Бачите цього копійчаного журналюгу-памфлетиста Лорана Тайяда, який, заради того, щоб стати депутатом, користується своїм подвійним впливом на суспільство. Про Вальяна він написав таке: «Кому яке діло до жертв, якщо сам учинок був прекрасний». Для держави такі Тайяди більш небезпечні за Вальянів, бо таким важче відтяти

голову. Таких-от інтелектуалів, які ніколи не платять податків, треба привселюдно провчити.

Провчити мали Симоніні та Гав'ялі, тож кілька тижнів по тому у «Фойот», просто за рогом від того місця, де Тайяд смакував свої дорогуці спагеті, вибухнула бомба, й чоловік утратив око (Гав'ялі був генієм, бо склав вибухівку так, що жертва мала залишитись жива, отримавши натомість саме таке поранення, як було потрібно). Газети, які підтримували уряд, тепер мали добру нагоду написати саркастичні відгуки штабу: «То як, мсьє Тайяд, а тепер учинок був прекрасний?» Урядові, Симоніні та Гав'ялі добряче пощастило. Окрім ока, Тайяд залишив на місці вибуху ще й свою репутацію.

Та найбільш задоволеним був Гав'ялі, й Симоніні навіть подумав, що це чудово — повертати життя та довіру тим, хто безталанно їх утратив через нещасливі життєві обставини.

Того ж таки року Ебутерн дав Симоніні й кілька інших доручень. Скандал з Панамським каналом уже значно менше цікавив публіку, адже якщо повсякчас повторюють одну й ту саму новину, вона починає наганяти нудьгу; Дрюмо ця тема вже не цікавила, хоч дехто й досі роздмухував полум'я, й уряд вочевидь був стурбований цим (як би це назвали у наш час?) зажеврінням. Треба відволікти увагу публіки від жмаків цієї затасканої історії, тож Ебутерн попросив Симоніні організувати добрячий заколот, який би відразу потрапив на перші шпальти газет.

Симоніні відповів, що організувати заколот не так уже й легко, але Ебутерн зробив підказку, мовляв, найбільш охочі підняти галас — студенти. Найзручніше — організувати у студентському середовищі якийсь заворушення, а потім вкинути туди кілька професійних організаторів суспільного безладу.

Знайомих серед студентства Симоніні не мав, але йому відразу ж спало на думку, що найбільше йому стане у нагоді студент із революційними, а ще ліпше — анархічними нахилами. А хто ж найкраще знається на анархістах? Звісно, людина, яка за фахом втиралася в їхнє середовище й потім їх викривала — Рачковський. Отже, Симоніні зв'язався з Рачковським, котрий, вишкіривши свій вовчий оскал, що він хотів видати за щиру усмішку, розпитав чоловіка що і як.

— Мені лишень потрібно кілька студентів, здатних здійснити галас за наказом, — відповів Симоніні.

— Та без проблем, — мовив Рачковський, — підіть до «Шато Руж».

«Шато Руж» на рю Галанд виявилось сховком бідняцтва Латинського кварталу. Заклад з намальованою на фасаді червоною гільйотиною розташовувався у глибині внутрішнього двору: щойно ступиш ногою всередину, задихаєшся від сильного прогірклого смороду, плісняви, сто разів розігрітих страв, які за багато років ніби залишили на цих засмальцьованих стінах сліди, що можна помацати руками. Хоч незрозуміло, чому місцина у такому стані, адже відвідувачі мають приносити їжу з собою, бо у закладі

лише продають вино та дають свій посуд. Здавалось, смердюча поволока із сигаретного диму та випарів газового пальника огортала десятки клошарів, котрі сиділи, дримаючи на плечі один одного, по троє чи четверо з одного боку столу.

Втім, у обох залах не було жодного бродяги, тільки обвішані гидкими прикрасами потіпахи, з виду хамовиті чотирнадцятирічні проститутки з позападалими очима й легкими ознаками туберкульозу, та місцеві шахраї, які понатягували на себе яскраві каблучки із фальшивими камінчиками в оправі й рединготи, трохи ліпші за лахміття, яке носили на собі відвідувачі з попередньої зали. У тому отруйно-смердючому безладі походжали гарно вбрані пані та пани у вечірніх костюмах, адже відвідини «Шато Руж» наразі стали враженнями, якими не можна було знехтувати: пізно ввечері, щойно у театрі закінчувалася вистава, до входу у заклад підїжджали розкішні екіпажі — «увесь Париж» зїжджався насолодитися п'янким світом криміналітету, більшість з яких, щоб привабити поважних буржуа, власник закладу, мабуть, утримував у цьому місці безкоштовним абсентом, за який ті ж таки буржуа платили вдвічі дорожче, ніж треба.

За порадою Рачковського тут Симоніні зустрівся з таким собі Файодем, який заробляв на життя, торгуючи людськими плодами. Це був літній чоловік, що у «Шато Руж» тринькав на вісімдесятиградусну оковиту все, що заробляв удень, збираючи по лікарнях плоди та ембріони й перепродуючи їх студентам з «École de Médecine». Окрім алкоголю,

від нього тхнуло ще й плоттю, що розклалася, й через цей сморід він був змушений сидіти окремо навіть від місцевих смердючок. Утім, за чутками, він мав чималенькі зв'язки серед студентства, а надто тих, хто роками був «вічним» студентом, виявляючи більше схильності до отримання купи дипломів, ніж до дослідів над ембріонами, і готовий був здійснити рейвах за першої-ліпшої нагоди.

Так уже трапилося, що саме тими днями студенти у Латинському кварталі лютували через старого консерватора, сенатора Беренже, якого тут-таки й прозвали «Отець Цнотливість». Цей сенатор нещодавно запропонував законопроект, щоб припинити наругу над нормами пристойності, першими жертвами якого (так пліткували) були саме студенти. Приводом став публічний виступ такої собі Сари Браун — напівголої вгодованої панянки («мабуть, ще й упрілої», — здригнувся Симоніні), яка з'явилася на «Bal de Quat'z Arts»¹.

Спробуйте тільки позбавити студентство задоволення від вуаеризму. Принаймні підконтрольні Файолеві студенти вже замірилися зібратися вночі під вікнами сенатора й наробити там галасу. Треба було лише дізнатись, коли вони хочуть іти до сенатора, й зробити так, щоб десь неподалік була юрба інших людей, готових розпустити руки. За помірну плату Файоль подбав про все сам. Симоніні тільки й лишилося, що сповістити Ебутерна про дату та час.

---

¹ Бал чотирьох мистецтв — найвідоміший щорічний благодійний бал у Парижі, який було започатковано в 1892 році.

Втім, у обох залах не було жодного бродяги, тільки обвішані гидкими прикрасами потіпахи, з виду хамовиті чотирнадцятирічні проститутки з позападалими очима й легкими ознаками туберкульозу, та місцеві шахраї, які понатягували яскраві каблучки із фальшивими камінчиками в оправі й рединготи, трохи ліпші за лахміття, яке носили на собі відвідувачі з попередньої зали.

Отож галасувати почали не лише студенти — до них приєднався натовп жандармів чи солдатів, чи хто там вони були. Як не подивись, ніхто краще за поліцію не в змозі розпалити у студентів їхні войовничі нахили: окрім криків, почало літати каміння, й ось хтось із солдатів, збираючись лише напустити трошки диму, витяг димову шашку, та це впало в око бідолаші, який саме проходив повз. Ось вам і неминуча смерть. На цьому етапі втручаються головорізи, яких найняв Файоль. Студенти, зупинивши омнібус, увічливо просять пасажирів вийти з транспортного засобу, випрягають коней і перевертають омнібус, перетворюючи його на барикаду; тутечки зразу з'являються інші шибай-голови, які підпалюють барикаду. Незабаром галасливий протест перетворюється на бунт, у якому ось уже відчувається революційний присмак. На перших шпальтах газет це довго обсмоктуватимуть — прощавай, Панамський канал.

*Bordereau*¹

Значний капітал Симоніні заробив у 1894-му. Трапилося це майже випадково, хоч будь-якій випадковості завжди треба трошки допомогти. На той час у Дрюмо неабияк загострилася ненависть до євреїв, які служили в армії.

— Це всі замовчують, — жалівся він, — бо говорити про цих імовірних зрадників нашої батьківщини у самому

---

¹ Реєстр, перелік (фр.).

серці найславнішої з наших інституцій, згадувати привселюдно про те, що наше військо отруєне стількома жидами (він вимовляв «ces Juëfs, ces Juëfs», витягнувши губи трубочкою, ніби має намір дико та палко припасти до всього поріддя тих мерзенних ізраїльтян), — це дати привід зневиритися у наших збройних силах, і хтось мусить за це відповісти. Знаєте, як у наші дні єврей намагається заслужити пошану? Роблячи собі військову кар'єру чи крутячись у салонах разом з аристократами, наче митець і педераст. Ох, ці герцогині вже стомилися від своїх перелюбів з добродіями старого гарту чи з благочестивими каноніками, вони ніяк не наїдяться дивини, екзотики, неймовірного, вони дозволяють звабити себе вирядженим франтам, напахченим пачулями, наче баба. Мене мало цікавить, що розбещується високе товариство, бо маркізи, що злягалися з різними Луї, були нічим не кращі, а от коли розбещується армія, тоді французькому суспільству — край. Я переконаний, що більшість єврейських офіцерів входять у мережу пруських шпигунів, але мені бракує доказів, доказів! Знайдіть мені докази! — горланив він на редакторів своєї газети.

У редакції газети Симоніні знав коменданта Естергазі: він був страшений денді, вихвалявся своїм шляхетним корінням та віденською освітою й натякав на дуелі, які колись мав і ще матиме, але всі знали, що він ще й боргів по вуха має, редактори втікали, коли бачили, що він, загадково поводячись, іде в їхній бік, бо всі знали, що

він вициганюватиме гроші, а позичивши йому, більше ніколи їх не побачать. Естергазі був трохи зніженою особою й повсякчас носив у петлиці вишиту хустинку, дехто пліткував, що чоловік хворів на сухоти. Він мав дивну військову кар'єру: спочатку був офіцером у военній кампанії в Італії 1886 року, потім був зуавом у понтифіка, тож під час війни 1870-го воював у складі Іноземного легіону. Ходили плітки, що він мав стосунок до військової контррозвідки, та, найпевніше, у даному випадку не йшлося про інформацію, яку носять при собі, зашивши у підкладку мундира. Дрюмо уважно прислухався до думки цього чоловіка, можливо, бажаючи мати зв'язки серед військових.

Якось Естергазі запросив Симоніні на вечерю у «*Boeuf à la Mode*», й, замовивши *mignon d'agneau aux laitues*¹ та обговоривши карту вин, чоловік перейшов до суті:

— Капітане Симоніні, наш друг Дрюмо шукає доказів, яких ніколи не знайде. Проблема не в тому, щоб викрити в армії офіцерів єврейського походження, які шпигують на пруссаків. Святий Боже! У цьому світі стільки шпигунів, що одним шпигуном менше, одним більше — ми не лютуватимемо. Політична проблема полягає в тому, щоб *показати*, що вони там є. Погодьтеся: аби припнути до стіни шпигуна чи змовника, не обов'язково шукати доказів, значно легше й менш витратно самому зробити ті докази, а якщо можливо, то й шпигуна створити самому. Отже, в інтересах нашої нації ми маємо вибрати офіцера-єврея,

---

¹ Баранчик із салатом (*фр.*).

який би викликав достатньо підозр через якусь свою слабкість, і довести, що він передавав інформацію у посольство Пруссії в Парижі.

— Що ви маєте на думці, кажучи «ми»?

— Я говорю з вами від імені відділу статистики Французької розвідувальної служби, яку очолює підполковник Сандер. Ви, мабуть, знаєте, що за цією невинною назвою ховається підрозділ, який здебільшого опікується німцями: спочатку у службі цікавилися всім, що роблять німці у себе вдома; намагалися дізнатися якнайбільше про устрій їхніх військ, скільки мають дивізій кінноти, яку суму складає утримання війська — загалом, усе, що можна, не хехтували ніякою інформацією — з газет, з рапортів офіцерів, які перебували у подорожі, від жандармів, від наших агентів по обидва боки кордону. Проте віднедавна у Службі вирішили слідкувати ще й за тим, як вони поводяться у нашій рідній домівці. Є люди, які з прикрістю говорять про злиття розвідки та контррозвідки, але одне від другого невіддільне. Ми маємо знати про те, що відбувається у німецькій амбасаді, бо це чужоземна територія, отже, це й є розвідка, але ж саме там вони збирають дані на нас, тож бути щодо цього у курсі — це вже контррозвідка. Наразі у посольстві на нас працює мадам Бастіан, прибиральниця, яка вдає неграмотну, хоча насправді принаймні розуміє та вміє читати німецькою. Її робота полягає в тому, щоб щодня спорожняти кошики зі сміттям у кабінетах амбасад, таким робом передаючи нам записки та документи, які, на думку пруссаків (адже ви знаєте, які вони тупоголові), підуть

точно за призначенням. Тож треба скласти такий документ, у якому один з наших офіцерів доповідатиме секретну інформацію про озброєння французького війська. Тоді припустять, що автор документа має доступ до таємної інформації, й саме цим він себе видасть. Таким чином, нам необхідна записка, перелік, назвемо це *bordereau*. Саме тому ми звертаємося до вас, адже, як кажуть, ви у цій справі справжній майстер.

Симоніні не питає, як люди зі Служби дізналися про його вміння. Про це їм міг розповісти хоч би й Ебутерн. Отже, подякувавши за комплімент, він відповів:

— Гадаю, мені треба буде відтворити почерк якоїсь конкретної особи.

— Ми вже знайшли чудового кандидата. Це ельзасець, такий собі капітан Дрейфус, він, імовірно, проходить у Службі практику. Взяв за дружину багатійку й тепер удає *tombéur de femmes* — донжуана, тому всі його колеги терплять його крізь зуби й не стануть його захищати, навіть якби він був християнином. Ніхто його не підтримає. Це ідеальна офіра. Щойно отримаємо документ, перевіримо його й визначимо, що написаний він рукою Дрейфуса. Тоді хтось штабу Дрюмо повинен буде розпалити публічний скандал, викриваючи єврейську загрозу й, одночасно з тим, рятуючи честь наших збройних сил, які спромоглися так вправно викрити й нейтралізувати його. Зрозуміли задум?

Де ж не зрозуміти. На початку жовтня Симоніні зустрівся з підполковником Сандером. З виду то був чоловік

непримітний, із землистим лицем. Ідеальна мармиза для голови розвідки та контррозвідки.

— Оце зразок почерку Дрейфуса, а оце — текст, який треба переписати, — мовив чоловік, простягаючи Симоніні пару аркушів. — Як бачите, записку треба адресувати військовому аташе при посольстві фон Шварцкопену, з обіцянкою надати військові документи, що стосуються гідравлічних гальм 120-міліметрової гармати, а також декотрих інших деталей у цій справі. Саме до такої інформації ласі німці.

— Як гадаєте, чи варто додати кілька технічних деталей? Тоді б усе мало ще більш компрометуючий вигляд.

— Сподіваюсь, ви прекрасно усвідомлюєте, що, щойно вибухне скандал, це *bordereau* стане суспільним набутком. Ми не можемо оприлюднити у газетах технічні подробиці. Нумо, сміливіше, Симоніні. Щоб вам було якнайзручніше, я приготував для вас кімнату з усім необхідним для того, щоб ви мали змогу написати документ. Папір, пера й чорнило такі ж самісінькі, якими користуються у відомстві. Мені потрібна чудово виконана робота, тож не поспішайте, перевіряйте по кілька разів, аж поки не скопіюєте руку бездоганно.

Так Симоніні й вчинив. *Bordereau* було складене на тонесенькому аркуші паперу й було завдовжки рядків з тридцять: вісімнадцять з одного боку й дванадцять з іншого.

Симоніні подбав, щоб рядки на першій сторінці були більш розложисті, ніж на наступній, де почерк ставав по-

Тоді хтось штабу Дрюмо повинен буде розпалити публічний скандал, викриваючи єврейську загрозу...

спішливим, як зазвичай трапляється, коли пише листа вкрай схвильована людина, яка спочатку пише повагом, а потім чимраз швидше. Втім, Симоніні не забув урахувати й те, що документ, перш ніж кинути до кошика, зазвичай рвуть, отож він має потрапити до статистичного відділу не цілим, а розірваним на шмаття, аби потім його склали до купи; значить, щоб полегшити collage¹, краще трошки роз'єднати літери: але не надто відходячи від взірця почерку, який йому надали.

Загалом, він виконав чудову роботу.

Потому Сандер передав *bordereau* міністру оборони та військових справ, генералу Мерсьє, одночасно з тим замовивши експертизу з документів усіх офіцерів, які були у штабі відділу. Наприкінці перевірки найприскіпливіші його товариші по службі відзначили, що почерк документа збігався з рукою Дрейфуса, якого заарештували 15 жовтня. Протягом двох тижнів інформацію про арешт майстерно приховували, хоч і пропускаючи певні неофіційні відомості, аби полоскотати цікавість газетярів, потім тихцем почали шепотітися про те, як звуть зрадника, спочатку цілком секретно, і, врешті, припустили, що винним був капітан Дрейфус.

Щойно отримавши доручення від Сандера, Естергазі ураз повідомив новину Дрюмо, котрий забігав редакцією з кутка в куток, тряс повідомленням від коменданта і репетував: «Докази, докази, ось вони, докази!»

---

¹ Приклеювання, аплікація, колаж (фр.).

Першого листопада на першій шпальті «La Libre Parole» великими літерами було надруковано «Зрада на вищому рівні. Заарештовано офіцера єврейського походження Дрейфуса». Кампанію було розпочато, і вся Франція пала-ла гнівом.

Однак того ж таки ранку, поки у редакції тостували через радісну подію, Симоніні впав в око лист Естергазі, яким той сповіщав про арешт Дрейфуса. Він лежав на столі Дрюмо, й хоч на паперові виднілися сліди бокала, розібрати текст було дуже легко. Натренованому оку Симоніні, який не одну годину підробляв почерк Дрейфуса, стало зрозуміло, як Божий день, що почерк, у якому він так набив руку, цятка до цятки збігався з рукою Естергазі. Ніхто краще не розуміється на таких речах, як фальсифікатор.

Що ж трапилось? Сандер, замість почерку Дрейфуса дав зразок почерку Естергазі? Чи таке можливо? Дивно, непояснено, але це беззаперечний факт. Сплутав? Дав навмисне? Але тоді з якою метою? Чи, може, самого Сандера обдурих один з його підлеглих, який повернув йому інший зразок? Тоді, якщо хтось скористався його довірою, його треба повідомити про підміну? А якщо сам Сандер є злодієм, тоді відкрити свою обізнаність у його грі — це наразитися на певну небезпеку. Розповісти про все Естергазі? Але якщо Сандер підмінив зразок почерку, щоб нашкодити Естергазі, тоді, попередивши жертву, Симоніні гратиме проти всіх спецслужб? Тоді мовчати? А якщо колись спецслужби припишуть підміну йому?

Та Симоніні не мав до підміни жодного стосунку й хотів прояснити це й разом з тим довести, що його підробки є, так би мовити, автентичними. Він вирішив ризикнути й звернувся до Сандера, який спочатку неохоче погодився його прийняти, ймовірно, боячись шантажу.

А коли Симоніні розповів йому правду (єдину істину серед того моря брехні), обличчя Сандера стало ще більш землистим, ніж завжди, й він наче не хотів тому йняти віри.

— Полковнику, ви, певна річ, зберегли фотокопію того *bordereau*? Дістаньте взірці почерків Дрейфуса та Естергазі й порівняйте всі три зразки.

Незабаром на столі у Сандера лежало три документи, й Симоніні почав указувати на докази:

— Гляньте-но, наприклад, сюди. У всіх словах з подвійною літерою «s», як у словах «*adresse*» чи «*intéressant*» з тексту, написаного рукою Естергазі, перша «s» завжди трошки менша, ніж друга, і вони майже ніколи не поєднані. Саме цю особливість я зауважив учора вранці, бо, складаючи *bordereau*, я був до цього дуже уважний. А зараз подивіться на почерк Дрейфуса, який я бачу вперше в житті: дивовижно, але з двох літер перша завжди трохи більша, а друга — дещо менша, й вони завжди поєднані. Мені продовжувати?

— Ні, я зрозумів. Гадки не маю, як сталося таке непорозуміння, але я дізнаюся. Наразі клопіт у тому, що документ уже в руках Мерсьє і він усе одно може забажати порівняти його зі зразком почерку Дрейфуса, але позаяк

він не є добрим почеркознавцем, порівнянь між цими двома почерками ніяк не уникнути. Отже, необхідно, щоб йому навіть на думку не спало порівнювати документ з почерком Естергазі. Одначе, чому б це йому думати саме про Естергазі, якщо ви — ні пари з вуст? Спробуйте про все забути, й благаю, не показуйтеся більше у цих місцях. Вашу винагороду переглянуть відповідним чином.

Потому Симоніні вже не доводилось діставати секретну інформацію, аби бути в курсі того, що відбувається, оскільки про справу Дрейфуса писали геть у всіх газетах. Утім, навіть у генеральному штабі трапляються розсудливі люди, які забажали провести експертизу, щоб установити, чи документ справді написано рукою Дрейфуса. Сандер звернувся до Бертільйона, відомого фахівця-каліграфіста, який підтвердив, що дійсно, почерк не абсолютно тотожний руці Дрейфуса, але в даному випадку було очевидно, що Дрейфус сам підробив документ: він змінив свій почерк (хоч тільки частково), щоб усі подумали, що лист написано іншою людиною. Та, якщо не зважати на ці занадто очевидні деталі, документ, безсумнівно, написаний Дрейфусом.

І хто б насмівся сумніватися у цьому, адже навіть «La Libre Parole» щодня торочила про суспільну думку, висуваючи припущення, що *справа* здулася, бо Дрейфус був євреєм і ті ж євреї його захищали. В армії сорок тисяч офіцерів, як же, питав Дрюмо, міг Мерсьє довірити таємниці національної безпеки ельзаському єврею-космополі-

ту? Мерсьє був лібералом, на якого з одного боку тиснув Дрюмо, а з іншого — націоналістично налаштовані видання, які звинувачували його у семітофільії. Він не міг зажити собі слави людини, що захищає єврейського обманщика. Тому він аж ніяк не був зацікавлений у тому, щоб розслідування затримували, навпаки, Мерсьє брав у ньому найактивнішу участь.

Дрюмо не вгамовувався:

— Тривалий час євреї трималися подалі від армії, зберігаючи французьку чистоту її лав. Наразі вони просочилися у національні збройні сили й тепер хазяйнуватимуть у Франції, а Ротшильд віддаватиме їм накази на мобілізацію... й ви здогадуєтеся, з якою метою.

Напруга досягла піку. Начальник драгунів Крем'ю-Фуа писав Дрюмо, що своїми словами він ображає всіх офіцерів-євреїв, і вимагав відшкодування. Двоє чубилися, а щоб додати жару, хто ж є начальником Крем'ю-Фуа? Естергазі... У свою чергу, маркіз де Море з редакції «Libre Parole» викликав Крем'ю-Фуа на дуель, але його начальство заборонило йому двобій, запроторивши чоловіка до казарми, й у бій вступив капітан Майєр, котрий помер від перфорації легені. Розгорілися дебати, протести проти розпалення релігійних воєн... А Симоніні тим часом із захватом оцінював галасливі наслідки всього однієї години своєї роботи писарем.

У грудні скликали військову раду, й одночасно з тим з'явився ще один документ — лист до німців, у якому іта-

лійський військовий аташе Паніццарді писав, що «це падло Д...» продало йому креслення певних укріплень. «Д» — значить Дрейфус? Тоді ніхто не насмівся засумніватися, й лише згодом виявилось, що це був такий собі Дюбуа, який служив у міністерстві й продавав документи по десять франків за штуку. Але було вже запізно, 22 грудня Дрейфуса визнали винним і на початку січня понизили у званні в «École Militaire». А вже у лютому його посадили на корабель, що відпливав на Чортів острів.

Симоніні пішов на церемонію пониження в званні Дрейфуса, яку він у своєму щоденнику називав страшенно вражаючою: по периметру внутрішнього дворика стояли у строю солдати. Дрейфус, наблизившись, мав пройти майже кілометр поміж лав військових, які, хоч і стояли незворушні, наче передавали йому свою зневагу. Генерал Даррас витягнув шаблю з піхов, засурмили фанфари, Дрейфус у парадному мундирі у супроводі чотирьох артилеристів під командуванням сержанта промарширував до генерала, Даррас проголосив присуд про позбавлення чинів, до капітана підійшов височезний офіцер жандармів у капелюсі з пером й зірвав з мундира нашивки, гудзики, номер полку, вийняв з піхов його шаблю й, переломивши її об коліно навпіл, кинув уламки до ніг зрадника.

Дрейфус був незворушний, і багато газет побачили у цьому доказ його обману. Симоніні здалося, що у ту мить, коли проголошували ухвалу про позбавлення чинів, Дрейфус скрикнув: «Я невинний!», утім, сказав він це спокій-

но, не виходячи зі стійки «струнко». І ось, подумав Симоніні, стоїть маленький єврейчик, який так ототожнив себе зі своїм чином (відібраним) французького офіцера, що не насмілювався піддавати сумніву рішення свого командування, і наче лише тому, що командування назвало його зрадником, він мусить погодитися з цим без найменшої тіні сумніву. Можливо, у ту мить він дійсно почувався зрадником і для нього особисто слова про свою невинність були лише частиною обов'язкового ритуалу.

Здавалось, саме таким Симоніні пригадував своє минуле, поки в одній із шухлядок у столі він не знайшов статтю якогось Бріссона у «*République française*», яка вийшла наступного дня й у якій ішлося про зовсім протилежне:

«У мить, коли генерал кинув йому в обличчя ганьблivi слова, він здійняв руку й прокричав: «Слава Франції, я нічим не завинив!»

Потому унтер-офіцер довів свою справу до кінця. Позолота, що вкривала мундир, падає на землю. Йому навіть не залишили червоних пов'язок — відзнак роду військ. Зодягнений у почорнілий доломан та кепі, яке раптом потьмяніло, здається, що Дрейфус уже приміряв каторжницьку уніформу... Тим часом він знову кричить: «Я не винен!» Натопи за огорожею, якому видно лише його тiнь, пронизливо свистить, викрикуючи прокльони. Гнів Дрейфуса, котрий чує ці лайливі слова, лише наростає.

Проминаючи юрбу офіцерів, він чітко чує: «Забирайся геть, Юдо!», й, роздратовано обернувшись, знов промовляє: «Я нічим не завинив, не завинив!»

Тепер ми можемо розгледіти його обличчя. Кілька хвилин ми не зводимо з нього очей, жадаючи прочитати на цьому лиці останнє розвінчання, відбиток ества, яке донині змогли побачити лише знавці, пильно вдвляючись у найприхованіші зморшки. Проте єдине, що цілком переважає на його обличчі, — це злість, злість, яка доходить до свого апогею. Губи стиснуті у страшний гримасі, очі налялися кров'ю. Й ми усвідомлюємо, що коли звинувачений поводить ся так рішуче, має таку войовничу ходу, це тому, що його ніби аж дратує гнів, який, закипаючи, тримає його нерви у такій напрузі, що вони ось-ось надірвуться...

Що в душі цього чоловіка? Чим він керується, коли так відчайдушно заперече свою вину? Може, сподівається заплутати громадськість, вселити в душі людей сумніви, кинути підозру на безсторонність суддів, що осудили його? І раптом вривається думка, вогненна, наче блискавка: якщо він справді невинний, яка ж це страшенна мука».

Симоніні не відчував до Дрейфуса й краплини жалю, бо був цілком упевнений у його вині, адже саме він так вирішив. Утім, те, що його власні спогади та ця стаття різнилися, підказувало йому, наскільки справа схвилювала всю країну, й дехто бачив у цій послідовності подій саме те, що хотів бачити.

Le Petit Journal

Le Petit Journal
N° 10000
Le Dimanche

SUPPLÉMENT ILLUSTRE
Huit pages - CINQ centimes

MARDI 15 JANVIER 1906

LE TRAITRE

Dégradation d'Alfred Dreyfus

...височезний офіцер жандармів у капелюсі з пером...
зірвав з мундира нашивки, гудзики, номер полку,
вийняв з піхов його шаблю й, переломивши її навпіл
об коліно, кинув уламки до ніг зрадника...

Однак до того, що Дрейфус таки піде під три чорти на одноіменний острів, йому вже не було ніякого діла.

Винагорода, яка свого часу дісталася йому у такий непоганий спосіб, справді перевершила всі сподівання.

Не зводячи очей з Таксилья

Втім, Симоніні чудово пригадує, що у період, коли відбувалися всі ці речі, він не випускав з поля зору й те, що виробляв Таксиль. Над усе тому, що в оточенні Дрюмо про нього було чимало розмов, де до його діяльності ставилися передовсім скептично, а потім зі збуреним роздратуванням. Дрюмо вважав себе противником масонів, семітів та ревним католиком, хоч у певному сенсі так воно й було, й не схвалював, що до його справи долучився халтурник. Дрюмо вже давно вважав Таксилья шахраєм і навіть уже торкнувся цієї теми у *«France juive»*, наголошуючи, що всі його антиклерикальні книжечки видавали єврейські видавці. Взагалі, у ті часи через політику їхні стосунки чимраз дужче псувалися.

Ми вже знаємо від абата Далла Пікколи, що обидва, націлюючись на один і той самий електорат, були кандидатами на пост муніципальних радників Парижа. Тому вони перейшли у відкритий двобій.

Таксиль написав *«Monsieur Drumont, étude psychologique»*¹, де критикував дещо перебільшений антисемітизм свого супротивника, зауважуючи, що ненависть до євреїв більше

---

¹ «Пан Дрюмо — психологічний аналіз» (фр.).

притаманна не католицькій пресі, а виданням революційного та соціалістичного спрямування. Дрюмо у відповідь надрукував «*Testament d'un antisémite*»¹, висловлюючи сумнів у щирості навернення Таксила, з огляду на те, скільки бруду той вилив на священні для вірянина речі, й без утаву зачіпаючи бентежні питання щодо його ворожнечі з єврейством.

Якщо зважити на те, що у 1892-му з'явилося «*La Libre Parole*» — видання, де точилися політичні баталії, спроможне викрити скандальне спорудження Панамського каналу, та «*Le Diable au XIXe siècle*», якому навряд чи можна було йняти віри, стає цілком зрозумілим, чому в редакції, яку очолював Дрюмо, саркастичні випадки стосовно Таксила кожного дня були на порядку денному та чому там злостиво спостерігали за чимраз більшими напастями, які з ним траплялися.

Таксилю, як зазначав Дрюмо, більше шкодять не критики, а непрохані порадики. У випадку із загадковою Діаною знайшлися десятки досить ненадійних пригodoлюбців, які вихвалялися знайомством із жінкою, якої, найімовірніше, ніколи в житті не бачили.

Такий собі Доменіко Марджотта опублікував «*Souvenirs d'un trente-troisième. Adriano Lemmi Chef Suprême des Franc-Maçons*»², направивши свій твір Діані й заявивши, що він цілком підтримує її протест. У листі цей Марджотта нази-

---

¹ «Заповіт антисеміта» (фр.).

² Спогади одного з тридцяти трьох. Адріано Леммі — голова франкма-сонства». Адріано Леммі (1822—1906) — італійський банкір, політик, близький друг Д. Мацціні. Був Великим майстром масонської ложі «Гранде Оріенте».

вався Секретарем флорентійської ложі Савонароли, Вельмишановним членом ложі Джордано Бруно у Пальмі, Державним верховним генеральним інспектором, Верховним князем ордену Мемфіса-Міцраїма (95-й градус), Інспектором Ложі Міцраїма у Калабрії та Сицилії, Вельмишановним членом Національної ложі «Гранде Оріенте» на Гаїті, активним членом Федеральної верховної ради у Неаполі, Генеральним інспектором масонських лож трьох Калабрій, Великим майстром *ad vitam* Східного масонського ордену Міцраїма чи Єгипту Паризького (90-й градус), Комендантом ордену лицарів-боронителів світового масонства, Вельмишановним членом *ad vitam* Верховної і Генеральної ради Італійської федерації Палермо, Постійним інспектором і Верховним посланцем Великої центральної директорії Неаполя, а також членом Нової реформованої ложі Паладія. Він був, мабуть, шанованим масоном, хоч наразі стверджував, що вже покинув масонство. А Дрюмо казав, що Марджотта навернувся у католицтво, бо верховне й секретне управління таємним товариством перейшло не до нього, як він того сподівався, а якомусь Адріано Леммі.

Про темний бік особистості Адріано Леммі Марджотта розповідав, що той розпочав свою кар'єру як крадій, коли у Марселі підробив вексель неаполітанської фірми «Фальконе & Со», а у дружини свого товариша-лікаря поцупив торбинку з перлами та триста франків грошей, коли жінка варила на кухні відвар. Відсидівши за ґратами, чоловік зійшов на береги Константинополя, де, пообіцявши стати

віровідступником і погодитися на обрізання, влаштувався на службу до старого єврейського травника. Згодом за підтримки євреїв, як ми вже знаємо, він зробив кар'єру, глибоко проникнувши у масонський орден.

«Отак, — підсумовував Марджотта, — трикляте юдейське поріддя, яке є джерелом усіх бід людства, використавши всю свою владу, посадило керувати верховним й усесвітнім урядом масонського ордену одного зі своїх, до того ж, найпідступнішого з усіх».

У церковних колах таким звинуваченням радо повірили, й на книжку, яку Марджотта видав у 1895-му — *«Le Palladisme, Culte de Satan-Lucifer dans les triangles maçonniques»*¹ — написали схвальні відгуки єпископи Гренобля, Монтабана, Екса, Ліможа, Менда, Тарентеза, Пам'є, Орана, Аннесі, а також Людовіко П'яві, патріарх Єрусалима.

Та біда в тім, що повідомлення Марджотти стосувалися ледь не половини італійських політиків, включно з такою особою, як Кріспі, котрий на той час уже був лейтенантом Гарібальді та прем'єр-міністром королівства. Поки газети просто писали й продавали вигадки про масонські обряди, ніхто, врешті, надто не переймався, а от коли назовні випливає зв'язок між масонством та політичною владою, існує небезпека роздратувати якусь дуже мстиву особу.

Таксиль мав би про це знати, та, мабуть, дуже хотів устояти на землі, яку Марджотта вибивав йому з-під ніг, ось тому й з'явилася за авторством Діани книжечка майже

---

¹ «Паладизм, культ Сатани-Люцифера у масонському трикутнику» (фр.).

на чотири сотні сторінок, «*Le 33ème Crispi*» — суміш добре відомих фактів, як-от скандал з «Римським банком»¹, з яким був пов'язаний Кріспі, розповідь про договір, що він буцімто уклав з демоном Габорімом², та участь чоловіка у засіданні паладистів, на якому та ж таки Софі Вальдер об'явила, що вагітна дівчинкою, яка у свій час народить Антихриста.

— Маячня, — лютував Дрюмо. — Хіба так ведуть політичну боротьбу?

Однаке цю історію залюбки прийняли у Ватикані, й через те Дрюмо сатанів ще більше. Ватикан мав до Кріспі незведені рахунки за те, що він звелів звести на римському майдані пам'ятник Джордано Бруно — жертві духовної нетерпимості, саме тому Лев XIII цілісінький день провів у молитві біля статуї Святому Петру, благаючи спокути. Уявіть собі, як радів понтифік, читаючи документи проти Кріспі: він доручив своєму секретарю, монсеньйору Сарді, направити Діані не лише «папське благословення», як зазвичай, а й палку подяку та заохочення продовжувати її похвальну справу, справу викриття «лиходійського товариства». А те, що товариство дійсно «лиходійське», доводив той факт, що, згідно з Діаниною книжкою, Габорім був триголовим: одна голова була люд-

---

¹ Йдеться про скандал, який розгорівся, коли у результаті слідства, проведеного через зникнення коштів з банків, виявилось, що коли тодішній прем'єр використовував ці гроші для політичних цілей (після викриття поступився своїм постом тому ж таки Кріспі), то дружина Кріспі витратила гроші на власні потреби.

² Триголовий демон, який ув'язнює душі найнебезпечніших істот, що колись існували.

ська, з вогняним волоссям, друга — котяча, а третя — зміїна; до того ж Діана із завзяттям, властивим науковцям, доводить, що вона ніколи раніше не бачила його в такій личині (в її зазиваннях він з'являвся лише у подоби літнього старого з широкою, посрібленою сивим, бородою).

— Вони навіть не дбають про те, щоб усе було правдоподібно! Як може американка, що лише недавно приїхала у Францію, — обурювався Дрюмо, — знатися на всіх таємницях італійської політики? Певна річ, простий люд на такі дрібниці не зважає, тому Діанині історії купують, але ж святійший понтифік, святійший понтифік — його ж звинуватять, що повірив у порожні балачки! Необхідно захистити церкву від її ж слабкостей!

Уперше в існуванні Діани засумнівалися саме в «*Libre Parole*». Слідом у полеміку втрутилися такі видання релігійного спрямування, як «*L'Avenir*» і «*L'Univers*». А в інших католицьких виданнях зі шкіри пнулися, щоб довести, що Діана насправді існує: у «*Le Rosier de Marie*» з'явилася стаття президента адвокатської колегії Сен-П'єр пана Лотьє, який підтверджував, що бачив Діану разом з Таксилем, Батаєм та художником, який малював її портрет, хоч це було давненько, коли вона ще була паладиствою. Хай там як, а у неї, мабуть, від навернення у віру все обличчя сяяло, адже ось як описував її чоловік: «Це була жінка років двадцяти дев'яти, граційна, витончена, зростом вище середнього, привітна, відверта й чесна, очі

світяться розумом, і це свідчить, що вона рішуча й схильна верховодити. Вбирається елегантно, зі смаком, не маючи неприродного вигляду й не обвішуючись надміру коштовностями, як це іноді роблять грошовиті іноземки... Має виняткові очі: часом вони сині, як море, а часом — яскраво-жовті, кольору золота». Коли жінці запропонували шартрез, вона відмовилась, ненавидячи все, від чого тхнуло церковністю. Піла лише коньяк.

Таксиль був *magna pars*¹, організовуючи у вересні 1896-го великий антимасонський з'їзд у Тренто. Але саме під час цієї зустрічі посилилися підозри й критика з боку представників німецького католицизму. Такий собі падре Баумгартен почав вимагати свідоцтво про народження Діани й свідчення священника, який приймав урочисте зречення. Таксиль запевняв, що всі докази у нього в кишені, але так їх і не показав.

За місяць по з'їзді у Тренто такий собі абат Гарньє на сторінках «*Le Peuple Français*» знову висловив сумнів у існуванні Діани й припустив, що це була лише масонська містифікація, якийсь абат Байлі в надзвичайно впливовому виданні «*La Croix*» теж відцурався від справи, а у «*Kölnische Volkszeitung*» згадали, що того ж року, коли почали виходити випуски «*Le Diable*», Батай-Гакс проклинав Господа Бога разом з усіма його святими. Тут вступили в бій захисники Діани: той-таки канонік Мус-

---

¹ Більша частина (лат.). Цей вираз вживається на позначення людини, яка за даних обставин відіграє найважливішу роль, отримує найбільший зиск чи бере на себе більшу частину провини.

тель і «Католицька культура» та ще секретар кардинала Пароккі, котрий писав: «Треба відборонити її від шквалу наклепів, який може поставити під сумнів її існування».

У Дрюмо було вдосталь зв'язків у найрізноманітніших колах та добре газетярське чуття, хоч Симоніні ніяк не міг уторопати, як він спромігся відкопати Батая-Гакса, ймовірно, заскочив його під час чергового запою, коли він завжди ставав схильним до меланхолії та покаяння, і от вам новий поворот подій: спочатку у «*Kölnische Volkszeitung*», а згодом й у «*Libre Parole*» він зізнався у тому, що насправді його особу вигадано. На сторінках видань він щиросердно писав: «Коли з'явилася папська енциклопіка «*Humanum Genus*», мені спало на думку, що незмірному глупству та легковірності католиків треба звести пам'ятник. Варто було лишень знайти якого-небудь Жуля Верна, який би зробив із цих бандитських історій страхіття. От я й став цим Жулем Верном, оце й по-всьому... Торочив усіляку абракадабру, оздоблюючи її екзотичними деталями, ніхто ж бо не перевіряв... І католики проковтнули геть усе. Ці люди настільки пустослівні, що навіть зараз, коли я зізнаюся, що розіграв їх, вони все одно мені не повірять».

Лотьє у «*Le Rosier de Marie*» припустив, що, може, його теж обдурили й він бачив зовсім не Діану Воган, і, зрештою, завдяки такому собі падре Портальє у дуже серйозному виданні «*Études*» з'явилися перші езуїтські нападки. На

додачу, ніби й так замало, деякі газети писали, що архієпископ Чарльстона (в цьому місті буцімто була резиденція генерала Пайка, Великого майстра майстрів) монсеньйор Нортроп приїхав до Рима, щоб особисто запевнити папу Льва XIII, що чарльстонські масони — люди порядні й ніякої статуї Сатани в їхніх храмах немає.

Дрюмо тріумфував. Таксиль угамувався, й тепер, нарешті, боротьба проти масонів та євреїв знову була в надійних руках.

24

Нічна меса

17 квітня 1897 року

Любий капітане!

На останніх сторінках, що ви написали, описано неймовірну кількість подій, і мені цілком зрозуміло, що поки ви стаєте свідком одних подій, я переживаю зовсім інші.

Вочевидь, ви чули (і, може, мимохіть, через той галас, якого наробили Таксиль та Батай) про події, які відбувалися зі мною, й, можливо, спроможете згадати дещо більше, ніж здатна відтворити моя пам'ять.

Якщо зараз квітень 1897 року, то історія з Таксилем та Діаною тривала років з дванадцять, а за цей час трапилося чимало подій. Приміром, коли ми прибрали Буллена?

Мабуть, це сталося тоді, як ми вже десь рік видавали «*Le Diable*». Якось увечері Буллен приїхав у Отьой надзвичайно схвильований, повсякчас витираючи хустинкою губи, на яких виступала білувата піна.

— Я мрець, — мовив він, — мене вбивають.

Доктор Батай вирішив, що келих гарного міцного спиртного зарадить справі, Буллен пристав на пропозицію, а потім недоладно почав розказувати про ворожбу та чаклунів.

Він уже розповідав нам про своє ворогування зі Станісласом Гуайтою та його кабалістичним орденом розенкрейцерів, а також про Жозефіна Пеладана, який на знак незгоди заснував орден розенкрейцерів-католиків, — про цих персонажів у «*Le Diable*» вже писалося. Як на мене, то Пеладанові розенкрейцери та члени секти Вінтра, в якій Буллен став великим первосвященником, — то один грець: гурт людей походжає у долматиках¹, укритих кабалістичними знаками, до пуття не тямлячи, на чийому ж вони боці — Господа Бога чи диявола, та, може, Буллен саме тому й став на ножах з прихильниками Пеладана. Вони скопували один клапоть землі, намагаючись звабити одні й ті самі загублені душі.

Віддані друзі Гуайти називали його витонченим джентльменом (він був маркізом), котрий колекціонував *grimoires*², усипані п'ятикутними зірками, твори Луллія та Парацельса, свого вчителя з білої магії Еліфаса Леві³ та інші дуже рідкісні твори герметистів. Кажали, що він цілими днями просиджує у маленькому помешканні на першому поверсі на авеню Трюдай, у якому його відвідували лише окультисти й звідки він міг не виходити тижнями. Втім, якщо вірити іншим, саме у тому помешканні він боровся з привидами, якого замкнув у шафі, і, сп'янілий від морфіну та спиртного, надавав подоби тіням, породженим власними мареннями.

---

¹ Довгі сутани з широкими рукавами, які священники надягають у католицьких та англіканських церквах.

² Чаклунські книжки (фр.).

³ *Еліфас Леві* (справжнє ім'я — Альфонс-Луї Констан; 1810—1875) — відомий французький окультист.

Про те, що він мав справу зі зловісними знаннями, свідчила назва його «Нарисів про прокляті науки», де він викривав люциферські чи люциферіанські, сатанистські чи сатанинські, бісові чи бісівські інтриги Буллена, якого описує як збоченця, що «підняв розпусту до рівня літургії».

Це стара історія: ще в 1887-му Ґуайта та наближені до нього люди скликали «ініціаційний суд», на якому засудили Буллена. Чи йшлося про моральний осуд? Буллен уже давно стверджував, що то було фізичне засудження: він постійно відчував напади, почувався змученим, ураженим окультними флюїдами, поколеним невидимими дротиками, які Ґуайта та його люди встромляли в нього навіть на відстані.

І зараз Буллен відчував, що дійшов до краю:

— Щовечора, щойно засинаю, відчуваю стусани, удари, чую, ніби мене ляскають тилочком долоні. І повірте мені, це не омана моїх схиблених чуттів, бо саме у цей час мій кіт поводить ся так, ніби його вдарило струмом. Я знаю, Ґуайта зробив воскову фігурку й прошпилює її голкою, тому мене мучить різкий біль. Я силкувався наслати на нього закляття у відповідь, щоб він осліп, та він убезпечився від моїх підступів, він-бо у цьому мистецтві сильніший за мене, тож повернув моє пороблення на мене самого. Мій зір мутніє, стає важко дихати, не знаю, скільки годин я ще протримаюсь.

Ми не були певні, що чоловік каже правду, та справа була зовсім не в тому. Бідоласі справді було зле. І тут Таксиля вкотре осяйнуло:

...він боровся з привидом, якого замкнув у шафі, і, сп'янілий від морфіну та спиртного, надавав подоби тіням, породженим власними мареннями.

— Вдайте покійника, повідомте відданим людям, що померли, а тим часом відїжджайте до Парижа й ніколи більше не приїздіть у Ліон, сховайтеся у місті, збрийте вуса та бороду, переродіться. Як Діана, прокиньтесь іншою особистістю, але, на відміну від неї, більше не змінюйтесь. Аж поки Ґуайта та його поплічники, повіривши у вашу смерть, не перестануть вас мучити.

— Але як же я житиму, якщо більше не покажуся в Ліоні?

— Поживете разом з нами в Отьої, принаймні поки буревій не вщухне й ваших супротивників не викриють. Зрештою, Діані все більше потрібна допомога, й ви краще станете тутечки у нагоді, коли перебуватимете поряд кожного дня, а не з'являтиметесь наїздами.

— Але, — втрутився Таксиль, — якщо маєте вірних друзів, пошліть їм листи, в яких багато пишеть про передчуття власної кончини, відкрито звинувачуючи Ґуайту та Пелада-на, хай ваші безутішні послідовники розпочнуть кампанію проти ваших убивць.

Так усе й зробили. Єдиною людиною, яка знала про нашу фікцію, була мадам Тібо, помічниця, жриця й довірена особа (а може, й ще хтось) Буллена, яка написала його паризьким товаришам зворушливу розповідь про його передсмертні муки, хоч хтозна, як їй вдалося переконати друзів Буллена у Ліоні, мабуть, вона поховала порожню труну. Незабаром її взяли гувернанткою до одного з його друзів, який став на захист Буллена по його смерті, модного письменника Ґюїсманса¹;

---

¹ Жорж-Карл Ґюїсманс (1848—1907) — французький письменник. У своєму романі «Без дна» описав гурток сатаністів та чорні меси.

я майже певен, що часом вечорами, коли мене не було в Отьої, жінка приїздила навідати старого спільника.

Після того, як стало відомо про «смерть» Буллена, журналіст Жуль Буа у «*Gil Blas*» почав нападати на Ґуайту, звинувачуючи його у відьомстві, а «*Le Figaro*» опублікувала інтерв'ю Ґюїсманса, в якому він докладно розповідав про чаклунські ритуали Ґуайти. Все у тій же «*Gil Blas*» Буа знову закидав звинуваченнями Ґуайту, вимагав проведення розтину, аби подивитися, чи дійсно печінка та серце померлого зазнавали впливу флюїдових дротиків Ґуайта, а також наполягав на тому, щоб провели судове слідство.

У тій же таки газеті Ґуайта іронічно коментував свої смертоносні здібності («так, звісно, я вправно, наче диявол, користуюся найвитонченішими видами отрут, випаровую, аби за тисячі кілометрів людина, до якої я ставлюся неприязно, вдихнула ці токсичні випари, я — Жиль де Ре прийдешнього століття») й викликав Ґюїсманса та Буа на дуель.

Батай, споглядаючи за тим, як настільки сильні чаклуни, як з одного боку, так і з іншого, не можуть один одного навіть подряпати, посміювався, проте в одній тулузькій газеті натякнули, начебто хтось дійсно вдавався до відьомства: один з коней, якими було запряжене ландо, в якому їхав Буа на дуель, раптово і без жодної причини впав. Коня замінили, але й той теж гепнувся на землю, перевернувши екіпаж, тож Буа приїхав на поле бою увесь подряпаний і вкритий синцями. Крім того, згодом він заявляв, що одна з куль через якусь надприродну силу застрягла в дулі пістоleta.

Булленові товариші також повідомили у газети, що розенкрейцери Пеладана відправили у Нотр-Дамі месо, але в момент, коли священик підносив священну облатку та кубок, почали погрозово розмахувати кулаками у бік вітваря. Втім, хто ж його знає. «*Le Diable*», читачі якого давно звикли до більш неймовірних речей, такі звістки зовсім не цікавили. Варто лише без зайвих церемоній зтягти й Буллена в гру.

— Ви померли, — мовив Батай, — тепер вас не має цікавити, що про це напишуть. Якщо колись настане час вам знову ожити, ми до того створимо навколо вас таку загадкову ауру, що вона тільки піде вам на користь. Тому не переймайтеся тим, що ми про вас писатимемо, бо насправді то вже буде не про вас, а про героя на ім'я Буллен, якого вже не існує.

Буллен погодився й, може, у своєму марнославному забутті насолоджувався тим, що й надалі вигадував Батай про його окультні обряди. Втім, насправді, як видавалось, єдиною людиною, яка його магнетично притягувала, була тепер лише Діана. Він страшенно намагався не відчиплятися від неї ні на мить, й я дедалі більше за неї боявся, адже здавалося, що жінка все далі й далі підпадає під гіпнотичні фантазії абата, хоча вона й так далеко відійшла за межі дійсності.

* * *

Ви чудово переповіли ті події, що сталися згодом. Католики поділилися на дві частини, одна з яких сумнівалася в

існуванні Діани Воґан. Гакс став зрадником, і замок, який зводив Таксиль, почав обвалюватися. Наразі на нас з одного боку тиснула зґрая опонентів Таксиля, а з іншого — численні наслідувачі Діани, як той Марджотта, про якого ви вже згадували. Ми розуміли, що перестаралися: важко змусити людей перетравити думку про те, що триголовий диявол бенкетує разом з головою італійського уряду.

Кілька разів зустрівшись з падре Берґамаскі, я зрозумів, що коли римські єзуїти з «Католицької культури» ще схильні підтримати історію з Діаною, то французькі (через статтю падре Портальє, яку ви вже наводили) наразі вже були рішуче налаштовані закопати всю цю історію. Коротка бесіда з Ебутерном переконала мене, що й масони ніяк не дочекаються, коли все це скінчиться. Католикам було вигідно, щоб справу залагодили тихцем, аби більше не присоромлювати свою верхівку, а от масонам потрібне було гучне зізнання, так, аби всі роки Таксилевої пропаганди проти масонів заставували як звичайнісіньку халтуру.

Отож одного дня я отримав одразу два повідомлення. У першому, від падре Берґамаскі, йшлося таке: «Я уповноважую вас надати Таксилеві п'ятдесят тисяч франків, щоб він прикрив свою справу. Ваш брат у Христі Берґамаскі». А інше було від Ебутерна: «Все, досить. Дайте Таксилью сто тисяч франків, аби він привселюдно зізнався, що все вигадав».

Я був прикритий з обох боків, тож мені більше нічого не лишалось, як, забравши гроші у тих, хто мене уповноважив, продовжити.

Гаксове відступництво полегшило мені роботу. Мені тільки й треба було, що змусити Таксилю навернутися, чи то пак перенавернутися. Як і на початку цієї історії, у мене в кишені було сто п'ятдесят тисяч франків, а Таксилю вистачить і половини, адже у мене є аргументи, дієвіші за гроші.

— Таксилю, ми втратили Гакса, й тепер важко буде показати Діану на суд публіки. Я подумаю, як зробити так, щоб вона зникла. Але мене більше турбує саме ви: з пліток, як я чув, випливає, що масони надумали покінчити з вами, а ви ж самі писали про те, якою кривавою буває їхня помста. Спочатку вас захищала католицька громадськість, але наразі ви ж бачите, що навіть єзуїти від вас відкараскуються. І ось вам випадає слушна нагода: одна ложа (не питайте, яка саме, бо йдеться про надзвичайно таємні речі) пропонує вам сімдесят п'ять тисяч франків, якщо ви привселюдно зізнаєтесь, що всіх розіграли. Зауважте, яка від того користь масонам: вони відмиються від усього того лайна, яке ви на них вилили й яке тоді вкриє католиків, що заживуть собі слави легковірників. А що ж до вас особисто, то реклама, яку ви заробите собі на цьому несподіваному повороті подій, сприятиме тому, що ваші майбутні твори продаватимуться ще краще за ті, які ви писали в минулому, адже прокатолицькі читачі все одно купували чимраз менше. Знову завоюєте прихильників масонів та антиклерикалів. Будете у виграві.

Довго наполягати не довелося. Таксиль був блазень, і від думки про те, що він зможе прославитися у черговому блазнюванні, у нього загорялися очі.

— Слушайте-но, любий абате, я винайму залу й розкажу пресі, що у певний день з'явиться Діана Воган та ще й покаже фото демона Асмодея, яке вона зробила з дозволу самого Люцифера! Нехай я у рекламному оголошенні пообіцяю, що серед присутніх за жеребом розігруватимуть друкарську машинку вартістю чотириста франків, але ніякий жереб тягнути не доведеться, адже я, певна річ, з'явлюся для того, щоб повідомити, що ніякої Діани не існує: а раз нема Діани, то й машинки друкарської нема. Я вже бачу себе на перших шпальтах усіх газет. Пречудово. Дайте мені лише трошки часу, аби я організував усе, як годиться, та, якщо ваша ласка, дайте мені невеличкий аванс з тих сімдесяти п'яти тисяч, на видатки...

Уже наступного дня Таксиль знайшов залу — це була зала Географічного товариства, але звільниться вона лише великоднього понеділка. Пам'ятаю, я зауважив:

— Отже, у нас ще майже місяць. Протягом цього часу на люди не показуйтеся, аби знову не розпускали пліток. А тим часом я помізкую, як залагодити справу з Діаною.

На мить Таксиль пожвавився, але губи у нього тремтіли, а разом з ними дрижали й вуса:

— Чи не хочете ви... усунути Діану? — спитав він.

— Які дурниці, — відказав я, — не забувайте, я ж священнослужитель. Я знову відвезу її туди, звідки привіз.

Подумавши про те, що може втратити Діану, він наче зблід, та страх перед масонською помстою переважив приязнь, яку він відчуває чи відчував до Діани. Окрім того, що негідник, він був ще й боягузом. Як би він повівся,

Він постійно відчував напади, почувався змученим, ураженим окультними флюїдами, поколений невидимими дротиками, які Гуайта та його люди встромляли в нього навіть на відстані.

коли б я сказав, що дійсно замірився позбутися Діани? Може, боячись масонів, погодився б. Не йому ж брати на себе гріх.

Великодній понеділок припав на 19 квітня. Отже, якщо я заспокоїв Таксиля, сказавши, що маємо ще місяць, значить, діло відбувалося десь 19 чи 20 березня. Сьогодні 16 квітня. Таким чином, поволі відтворюючи події останнього десятиліття, я дійшов до подій, які відбувалися менш як місяць тому. І якщо цей щоденник має зіслужити мені таку ж саму службу, як і вам, відкриваючи причини мого теперішнього забуття, — все намарне. Хіба що найістотніша подія сталася за останні чотири тижні.

Маю відчуття, ніби мені страшно пригадати решту.

17 квітня, на світанку

Поки Таксиль розлючено метушився по кімнатах чи впадав у неспокій, Діана зовсім не могла втямити, що коїться. У перерві між двома станами вона, витріщивши очі, спостерігала за нашими таємними збіговиськами й, здавалось, приходила до тям лише тоді, коли чиєсь ім'я чи якесь місце викликали млявий проблиск у її голові.

Вона чимраз дужче скидалася на якийсь овоч, і єдиний тваринний прояв, який лишився, — це її безугавна чуттєвість, яку вона без усілякої підстави направляла то на Таксиля, то на Батая, коли той ще був з нами, на абата Буллена і, звісно, хоч як я намагався не образити її, даючи привід, навіть на мене самого.

Діана ввійшла до нашої спільноти, коли їй було тришки за двадцять, та зараз вона мала вже за тридцять п'ять. Одначе з усе хтивішою усмішкою Таксиль казав, мовляв, що зрілішою вона стає, то більше в ній чарів, неначе жінка за тридцять ще може бути жаданою. Може, це її життєздатність, майже як у дерева, надавала їй неначе містичної привабливості.

Втім, я не надто знаюся на таких збоченнях. Боже мій, чому ж я зупиняюся на тілесних обрисах цієї жінки, коли вона має бути для нас лише безталанним знаряддям?

* * *

Я казав, що Діана не усвідомлювала, що відбувалося. Можливо, я помилявся: у березні, може, тому, що вона вже тривалий час не бачила ані Таксиль, ані Батая, її охопила тривога. З нею стався істеричний криз: за її словами, демон жорстоко її мучив, завдавав поранень, кусав, викручував ноги, бив по обличчю, — й вона показувала мені синюваті плями навколо очей. На долонях з'явилися відмітини, що скидалися на тавро. Хапаючи мене за поділ, ніби благаючи допомоги, вона питалася, чому пекельні сили так тортурять саме її, паладійку, яка так віддана Люциферу.

Я згадав про абата Буллена, який на бісівських штуках знався краще за мене. Власне, щойно я позвав його, Діана, схопивши його за руки, почала вся тремтіти. Він, поклавши їй руки на потилицю й ніжно до неї промовляючи, заспокоїв жінку, а потім плюнув їй у рота.

— Дівчинко моя, — мовив він, — але хто ж тобі сказав, що цим тортурам тебе піддає Люцифер, твій володар? Хіба

не спадало тобі на думку, що це покара тобі за зневагу та за твою паладійську віру від твого ворога, чи то пак Єдиного Ворога, того Еона¹, що його християни називають Ісусом Христом, чи від так званих святих?

— Але ж, отче мій, — відповіла Діана спантеличено, — я стала паладійкою саме тому, що не вірю ні в яку владу того Христа, настільки не вірю, що навіть відмовилася проштрикувати кинджалом облатку, бо вважаю божевіллям вірити в те, що звичайний шматочок тіста є втіленням царевим.

— У цьому ти помиляєшся, дитино. Бачиш, як учиняють християни, визнаючи вищість Христову, але через те вони не вважають, що диявола не існує, навпаки, вони бояться його підступів, гніву, його спокус. Отак і ми маємо вчиняти: якщо ми віримо в існування нашого володаря Люцифера, то це тому, що усвідомлюємо, що ворог його Адонай, хоч би й звали його Христом, існує у подобі духа й проявляється у своїх злодійствах. А тому я переконую тебе потоптати образ ворога нашого у єдиний прийнятний спосіб.

— Який?

— На чорній месі. Неможливо отримати благословення володаря нашого Люцифера, якщо ти під час відправлення чорної меси не відмовишся від християнського Бога.

Здається, Буллен переконав Діану. Потім, намагаючись довести жінці, що сатанізм та люциферіанство, чи то пак

---

¹ Божество у давніх греків, що втілює всю тривалість часу. Зображається, як потужний старий з головою лева, навколо тіла якого обвиваються змії. Іноді він тримає в руках зодіакальне коло.

паладизм, тотожні одне одному, мають одну й ту саму мету й приносять очищення, спитав, чи можна її забрати у прихисток усіх ревних сатаністів.

Думка про те, що треба випустити Діану з дому, мені була не до вподоби, та треба було дати їй трохи свіжого повітря.

* * *

Якось я заскочив абата Буллена під час відвертої розмови з Діаною. Він питав:

— Учора тобі сподобалось?

— Але що вчора трапилось?

Абат вів далі:

— Гарзд, уже завтра ввечері в оскверненій церкві району Пассі я маю відправити наступну месу. Чудовий час: 21 березня — день весняного рівнодення, цей день в окультизмі має чималу вагу. Але якщо ти захочеш прийти, я маю тебе підготувати духовно, негайно, на самоті.

Я вийшов, а Буллен пробув з нею більше години. Коли, врешті, він мене покликав, то повідомив, що назавтра Діана піде до церкви в Пассі, але він хоче, щоб я пішов разом з нею.

— Так-так, пане абате, — наполягала вона, й очі її світилися незвичним вогнем, а щоки палали, — погоджуйтесь, я благаю вас.

Мені б варто було відмовитись, але дуже вже мені було цікаво, та й видатися лицеміром в очах Буллена я не хотів.

Оце пишу й тремчу, рука бігає по аркушу сама по собі, бо я вже не згадую, я переживаю все знову, ніби переповідаю те, що відбувається саме зараз...

Було 21 квітня. Ви, капітане, розпочали свого щоденника 24 квітня розповіддю про те, що 22-го я втратив пам'ять. І якщо сталося дійсно щось жахливе, це мало трапитися саме 21-го.

Я силкуюся пригадати, але мені це коштує неабияких зусиль, гадаю, у мене гарячка, у мене горить чоло.

Забравши Діану з помешкання в Отьої, я даю візникові фіакра якусь адресу. Той дивиться на мене косим оком, ніби не йме віри такому клієнту, як оце я, і це незважаючи на мою священницьку сутану, втім, побачивши чималенькі чайові, від'їжджає, не випустивши ані пари з вуст. Віддаляючись від центру все далі й далі, екіпаж, проїжджаючи чимраз темнішими вуличками, звертає у передмістя, аж поки не опиняється в провулку, що тягнеться уздовж старих покинутих халупок, й у самісінькому завулку впирається у фасад напівзруйнованої каплички.

Ми виходимо, а візник ніби дуже поспішає забратися з цього місця, так поспішає, що коли я, заплативши за проїзд, почав шукати по кишенях, щоб додати йому ще якийсь франк, чоловік, прокричавши: «Не треба, пане абате, я й за це вдячний!», відмовився брати на чай, аби лишень якнайшвидше дременути геть.

— Мені холодно й страшно, — мовила Діана, притискаючись до мене. Я відсахнувся, хоча одночасно з тим я усві-

домив, що вбрана вона якось дивно: на ній довга, аж з голови до п'ят, накидка з каптуром, у цій темряві її навіть можна було б сплутати з монахом, таким, які блукають монастирськими підземеллями у готичних романах, що набрали популярності на початку цього століття. Я ніколи не бачив цього вбрання, хоча, маю визнати, що мені жодного разу не спало на думку зазирнути у валізи, які вона привезла з собою із закладу лікаря дю Мор'єра.

Невеличкі дверцята у капличці напіврозчинені. Ми заходимо у неф, тільки він освітлений кількома свічками, що горять на вівтарі, а також численними триногами, які вінкоподібно розставлені від вівтаря до маленької апсиди. Власне вівтар укрито темним сукном, подібним до того, яке використовують на похоронах. Зверху, на місці, де має бути розп'яття чи образи, стоїть фігура цапа, який має непропорційно великий збуджений фалос, завдовжки щонайменше тридцять сантиметрів. Свічки були не білі чи кольору слонової кістки, як зазвичай, а чорні. У скинії — три черепа.

— Мені про них падре Буллен розповідав, — прошепотіла Діана. — Це моці волхвів, тільки справжніх: Теобенса, Менсера та Саїра. Їх застерегли від загибелі за допомогою зірки, що падає, й вони пішли з Палестини загодя, аби не стати свідками приходу Христа.

Напроти вівтаря півколом стоїть рядами молодь: праворуч — юнаки, а ліворуч — дівчата. За віком одні й другі такі молоді, що заледве можна помітити різницю між двома статями, тож напрошується думка, що у цьому вишуканому амфітеатрі зібралися ніжні андрогіни. Різниці між ними мож-

на було б не помітити через те, що у кожного на голові був вінок із зів'ялих троянд, якби хлопці не стояли зовсім голі, хвастливо показуючи члени один одному, а дівчата не були вдягнені у коротенькі туніки з майже прозорого серпанку, що майже нічого не приховували, обліплюючи їхні маленькі груди й легкі вигини стегон. Усі вони були прекрасними навіть попри те, що вираз обличчя у них був радше лукавий, ніж невинний, та вони, безсумнівно, від того ставали тільки чарівнішими; і маю зізнатися (кумедно, що я, священнослужитель, зізнаюся у цьому вам, капітане), що, відчуваючи не те щоб жах, але принаймні страх, дивлячись на зрілу жінку мені важко боротися зі спокусою перед нестатевозрілим створінням.

Ці незвичні церковні служителі проходять за вівтар, несучи маленькі кадила, роздають їх присутнім, потім дехто з них, присунувши кадила на триногах зі смолою, запалює від них маленькі кадиляця, з котрих починає чадіти суміш густого диму та розслаблюючого аромату якогось екзотичного наркотику. Тим часом решта оголених юнаків починають розносити невеличкі келихи, одного з них принесли й мені. «Випийте, любий абате, — мовив до мене юнак з безсоромним поглядом, — так треба, щоб ви прониклися духом обряду».

Випивши, я враз почувся так, ніби мене огорнув туман.

І ось заходить Буллен. На ньому біла хламида, поверх якої одягнуте церковне вбрання червоного кольору з перевернутим догори дригом хрестом¹. На перехресті зобра-

---

¹ Знак сатаністів, як символ перевернутого хреста, на якому розп'яли апостола Петра, бо той вважав себе негідним померти, як Христос.

жено чорного цапа, що стоїть на задніх лапах, виставивши роги вперед... Втім, першим же рухом, який зробив чоловік чи то через недбалість, чи то назнарошне, гадаю, через збочене кокетування, хламида спереду відкрилася, демонструючи пеніс чималеньких розмірів, і я б ніколи не подумав, що таке кволе створіння, як Буллен, може мати такий орган, що, мабуть, через якісь ліки, які він прийняв загодя, вже був у стані ерекції. На ногах у абата — двійко темних, майже прозорих панчіх, як (ой леле, про них писали вже й на сторінках «Шаріварі, і в інших тижневиках, помітивши їх на абатах та кюре навіть тоді, коли вони самі того не хочуть) у танцівниці Селести Могадор, коли та танцювала канкан на публічних балах у «Баль Маббіль».

Починаючи службу, священник, повернувшись до вірян спиною, почав читати латиною, а андрогіни відказували у відповідь:

— *In nomine Astaroth et Asmodei et Beelzébuth. Introibo ad altarem Satanae.*

— *Qui laetificat cupiditatem nostram.*

— *Lucifer omnipotens, emitte tenebram tuam et afflige inimicos nostros.*

— *Ostende nobis, Domine Satana, potentiam tuam, et exaudi luxuriam meam.*

— *Et blasphemia mea ad te veniat*¹.

---

¹ — В ім'я Астарота, і Асмодея, і Вельзевула. Входжу в вівар Сатани.

— Людина, яка вдовольняє наші бажання.

— Люцифер всемогутній, напусти тінь і знищ ворогів наших.

— Покажи нам, господь Сатана, свою владу.

— І я богохульник, і прийшов до тебе (*лат.*).

Тоді Буллен, витягнувши з-під вбрання розп'яття, кинув його долу й почав чимдуж по ньому топтатися, говорячи:

— О розп'яття, я розчавлюю тебе на знак пам'яті про помсту наших древніх майстрів-храмовників. Я топчу тебе, бо було ти знаряддям неправдивого освячення фальшивого бога Ісуса Христа.

У цю мить, навіть не попередивши мене, Діана, неначе її осягнуло (насправді це, звісно, Буллен дав їй настанови на вчорашній сповіді), проходить нефом поміж двох рядів вірян і стає, випроставшись, біля підніжжя вітваря. Тоді, повернувшись обличчям до вірних (чи невірних, хай там хто вони були), вона, немов жриця, порухом руки скидає каптур та мантію, постаючи зовсім гола. Капітане, мені забракло слів, щойно я уздрів її, неприкриту, неначе Ісиду¹, що на собі мала лише тоненьку чорну маску.

Мене неначе спазми схопили, коли я вперше в житті побачив усю нестерпну силу оголеного жіночого тіла. Золотаво-руде волосся, яке вона зазвичай цнотливо заплітає у косу й, скрутивши, приколює на потилиці, спадає, розплетене, донизу, по-сороміцькому пестячи її сідниці підступно ідеально-округлих форм. Враз впадає в око погордливість тонкої шиї цієї богині-язичниці, шиї, що височіє, ніби колона, над мармурово-білими плечима, а груди (я вперше побачив грудні залози жінки) зарозуміло й сатанинськи-гордовито здіймаються вгору. Поміж грудей — єдина річ, яка не є час-

---

¹ *Ісида (Ізіда)* — одне з головних божеств єгипетської міфології. За найдавнішими міфами, дочка богині неба Нут та бога землі Геба або бога сонця Ра; за пізнішими — сестра й дружина бога Осіріса; богиня родючості й материнства.

тиною її тіла й з якою жінка ніколи не розлучається, — її медальйон.

Вона зі сласною піддатливістю сходить трьома сходинками, що ведуть на вітвар, потім Буллен допомагає жінці лягти випроставшись на вітварі, поклавши голову на подушку з чорного оксамиту зі срібною торочкою; волосся Діани коливається по боках менси¹, живіт дещо вигнутий угору, ноги розведені так, що видно вишите полотно, яким прикрита її жіноча заглибина, а тіло зловісно вилискує в червонуватому сяві свічок. Боже мій, я навіть не знаю, які вжити слова, щоб переказати те, що я бачу, ніби мій уроджений жах перед жіночою плоттю й страх, що наповнював моє єство, розчинилися, звільнивши місце новому для мене відчуттю, немов незнана досі рідина потекла моїми жилами...

Буллен поклав жінці на груди невеличкий фалос зі слонової кістки, потім, укривши її живіт вишитим сукном, поставив на нього чашу, зроблену з якогось темного каменя.

Із чаші він витяг облатку, але не освячену, з тих, якими ви, капітане Симоніні, часом приторговуєте, а облатку, яку Буллен, досі повноправний священник святої римо-католицької церкви, хоч уже, мабуть, підданий анафемі, збирається освятити на животі у Діани.

— *Suscipe, Domine Satana, hanc hostiam, quam ego indignus famulus tuus offero tibi. Amen*², — промовляв він при цьому.

---

¹ Частина вітвара, посередині якої знаходиться гріб — місце для священних мощей.

² Отримуй, господь Сатана, цей дарунок, який я, хоч і недостойний тебе, пропоную тобі. Амінь (*лат.*).

Далі, спочатку двічі опустивши облатку додолу, потім здійнявши двічі до небес, повернувши раз по разу ліворуч і праворуч, показує її вірянам зі словами:

— З півдня я закликаю благословення Сатани, зі сходу я прошу благословення у Люцифера, з півночі закликаю до благословення Беліала¹, із заходу прошу благословення Левіафана, і розчиниться брама пекельна, і вийдуть до мене ті, кого я назвав за іменами, Вартові Колодязя Безодні. Отче наш, суций у пеклі, най прокляте буде ім'я твоє, хай згине (понищать) царство твоє, знехтують волею твоєю, як на землі, так і у пеклі! Хай святиться ім'я Звіра!

І юнаки гуртом промовляють:

— Шістсот шістдесят шість!

— Число Звіра!

А тепер Буллен голосно:

— Хай звеличиться Люцифер, ім'я якому Лихо. О, володар гріхів, протиприродних пристрастей, благодійного кровозмішення та божественної содомії, Сатана, перед тобою преклоняємося! А тебе, Ісусе, я живосилом утілюю у цій облатці, щоб ми ще раз відновили твої страждання й ще раз ти відчув муки від цвяхів, що тебе розп'яли, й списа сотника Лонгіна, що тебе проштрикнув!

— Шістсот шістдесят шість, — промовляють юнаки.

Буллен, піднявши облатку, говорить:

— Спочатку була Плоть, і була у Люцифера, і Плоть була Люцифер². Вона була спочатку у Люцифера. Усе через Неї

---

¹ У Біблії демонічна істота, дух небуття, розпусти, брехні та руйнування.

² Парафраз біблійного виразу: «Спочатку було Слово, і було у Бога, і Слово було Бог»...

почало бути, і без Неї ніщо не почало бути, що почало бути. І Слово стало плоттю, і жило поміж нами, виповнене пільмою; і ми бачили Його тьмяне світло, як Єдиновродженої від Люцифера, виповненої крику і люті і жадання.

Він дав облатці скотитися по животу Діани, після чого засунув її жінці у вагіну. Потому витягнув, підняв угору перед нефом і викрикнув щосили:

— Беріть і споживайте!

Двійко юнаків, упавши перед Булленом ниць, задирають йому хламиду й цілують його збуджений член. Потім решта підлітків кидається до його ніг, і поки хлопці мастурбують, дівчата почергово зривають із себе покрови й починають качатися одна на одній, випускаючи хтиві стогони. Приміщення наповнюється іншими запахами, ще більш нестерпно-жагучими; й мало-помалу всі присутні роздягаються й починають злягатися одне з одним, не розбираючи ані статі, ані віку. У поволоці я помічаю старезну бабу років сімдесяти: шкіра вкрай зморщена, замість грудей висять ніби пара листків салату, а ноги — як у скелета; вона качається по долівці, а підліток жадібно припадає губами до того місця, де колись була її вульва.

Я тремчу всім тілом, роздивляюся навколо, намагаючись побачити вихід із цього борделю. Місце, в якому я згорнувся калачиком, наскрізь було пронизане отруйними запахами, ніби я знаходився у щільній хмарі; я, безперечно, сп'янів від речовини, якою мене обпоїли на початку церемонії, бо наразі не можу зв'язати слів і бачу все ніби в червонуватім

тумані. І крізь той туман помічаю Діану, яка, так само гола і без маски, підводиться з вітваря, а тим часом юрбище навіжених, не припиняючи свого плотського безладдя, з усіх сил старається дати їй дорогу. Вона йде просто до мене.

Злякавшись, що можу обернутися на одного з тих навіжених, я позадкував, але вперся в колону. Важко дихаючи, Діана підійшла до мене ззаду. Святий Боже, у мене тремтить перо в руках, у голові баламутиться, фактично ридаючи од відрази (зараз, достоту як тоді), неспроможний навіть закричати, бо мені в рота впхнули щось чужорідне, відчуваю, що качаюсь по долівці, чманію від запахів, тіло, яке прагне поєднатися з моїм, викликає в мені перед-агоністичне збудження, осатанілий, як істеричка з клініки «Сальпетрієр», мацаю руками (своїми власними, ніби сам того хочу) це чуже тіло, з хворобливою цікавістю хірурга проникаю в її рану, благāju ту відьму, щоб полишила мене, захищаючись, кусаю її, а вона кричить, щоб я продовжував, закидаючи голову назад, згадую лікаря Тіссо, знаю, що за цим безтямством прийде знесилення всього тіла, на обличчі, де вже видніється смерть, з'явиться землиста блідість, зір затуманиться й сни стануть тривожними, у горлі за-стрягне хрипіння, з'явиться біль в очних яблуках, обличчя відкриють червоні плями невідомого походження і з'явиться блювотиння, схоже на щось кальциноване, серце вискакуватиме з грудей, а насамкінець, разом із сифілісом, прийде сліпота.

Уже зовсім нічого не бачачи, раптом відчуваю найбільіше й найнестерпніше відчуття всього свого життя, ніби

водночас уся кров із жил пирскає з кожного отвору мого тіла, яке від напруження майже зводить судомою: з вух, очей, з кінчиків пальців, навіть з ануса; рятуйте, рятуйте, гадаю, я відчув, що значить смерть, від якої ховається кожна жива душа, навіть коли шукає її, намагаючись через якийсь протиприродний інстинкт продовжити свій рід...

Не можу писати далі, бо вже не згадую, а переживаю все знову, це нестерпно, я хочу знову втратити всі свої спогади...

* * *

Ніби прийшовши до тями від марення, я бачу поруч із собою абата Буллена, який тримає Діану за руку, на ній знову накидка. Буллен каже, що за дверима нас чекає екіпаж: треба відвезти жінку додому, бо вона, здається, зовсім виснажена. Вона тремтить і бурмоче щось нерозбірливе.

Буллен чомусь дуже послужливий, ніби хоче, щоб я йому за щось вибачив, — врешті, це ж саме він затягнув мене в цю огидну справу. Втім, почувши, що він може йти, а про Діану я подбаю сам, він наполягає, що поїде разом з нами, адже він теж мешкає в Отьої. Наче ревнує. Бажаючи спровокувати його, я сказав, що поїду не в Отьой, а деінде, й завезу Діану до одного товариша, якому можна довіряти.

Чоловік зблід, ніби я забираю у нього здобич, яка належить лише йому.

— Пусте, я поїду з вами, Діані потрібна поміч.

Я сідаю у фіакр, не замислюючись ні на мить, прошу відвезти нас на вулицю Метр-Альбер, немов саме тоді я вирішив, що від учорашнього вечора Діани в Отьої не повинно бути. Буллен спантеличено дивиться на мене, але мовчить і, тримаючи Діану за руку, сідає в екіпаж.

Всю дорогу ми їдемо мовчки, я впускаю їх у своє помешкання.

Штовхаю Діану на ліжко й, схопивши її за зап'ясток, заговорюю з нею вперше після всього, що відбулося між нами. Я кричу до неї:

— За віщо, за віщо?!!

Буллен хотів був утрутитись, та я чимдуж жбурнув його в стіну, й він сповз по ній додолу. Лише тепер я усвідомив, наскільки слабкий та немічний був цей демон, я проти нього — просто Геркулес.

Діана вивертається, і накидка на ній розхристується, оголюючи груди, у мене немає сил дивитися на її плоть, я намагаюся запнути одержину, але моя рука заплутується у ланцюжку, на якому висить її прикраса, й ланцюжок рветься від легкої сутички, залишаючи у мене в руках медальйон. Діана силкується відібрати його, але я, відійшовши у глиб кімнати, відкриваю футлярчик. Бачу золоту медаль, яка, безсумнівно, відтворює мозаїчні Мойсеєві скрижалі, одна з них написана івритом.

— Що воно таке? — питаю, підходячи до Діани, котра, широко розплющивши очі, випросталася на ліжку. — Що це за знаки на звороті світлини твоєї матері?

— Мама, — бурмоче вона відсутнім тоном, — мама була єврейкою... Вона вірила в Адоная...

Он воно як. Я не лише злягався з жінкою з диявольського племені, я злягався з єврейкою, адже я напевне знаю, що національність у них передається по материній лінії. Отже, якщо випадково під час нашого злягання моє сім'я запліднило цю нечисту утробу, я дам життя ще одному єврею.

— Ні, ти так зі мною не вчиниш! — кричу й хапаю Діану за горлянку, вона відбивається, але я стискаю сильніше. Буллен уже опанував себе й кидається мені на спину, але я, копнувши його в пах, знову відштовхую; бачу, як він знепритомнів у кутку. Я знову кидаюсь на Діану (мабуть, тоді я був зовсім несповна розуму!), помалу її очі почали викочуватися з орбіт, язик безживно висолопився, відчуваю, як вона спускає останній подих, і ось її тіло бездиханно зм'якло.

Я опановую себе. Усвідомлюю, яке лихо я скоїв. У кутку, майже як кастрат, стогне Буллен. Намагаюся прийти до тями й регочу: «А хай йому грець, зате не породжу єврея».

Я опановую себе. Кажу, що мушу сховати труп у каналізації внизу, яка вже більше скидається на ваш празький цвинтар, капітане. Втім, було вже темно, а мені потрібно було взяти з собою каганець, пройти увесь коридор аж до вашої квартири, спуститися у льох, а звідти вже у клоаку. Тому мені став би у нагоді абат Буллен, котрий саме підводиться на ноги, дивлячись на мене, наче навіжений.

У цю мить я розумію, що не можу допустити, щоб свідок мого злочину полишив цей будинок. Згадавши, що Батай дав

— Мама, — бурмоче вона відсутнім тоном, — мама
була єврейкою...

мені пістолета, я підходжу до шухляди, де ховав його, й націлюю його на Буллена, який досі витріщається на мене божевільними очима.

— Мені прикро, абате, та якщо хочете жити, маєте допомогти мені позбавитися цього чарівного тіла.

— Звісно, звісно, — відповідає він, неначе перебуваючи в еротичному екстазі. Мабуть, у його мареві покійна Діана з висолопленим язиком та виряченими очима така ж жадана, як та оголена Діана, яка заради його втіхи ґвалтувала мене.

З іншого боку, я теж не в змозі мислити ясно. Немов уві сні, я загортаю Діану в її накидку, подаю запалений каганець Булленові, хапаю покійницю за ноги й тягну коридором аж до вашої оселі, тоді стягую сходами у крамничку, потім — у каналізацію; на кожній сходинці труп зловісно стукається головою, й ось нарешті я кладу її поруч з абатом Далла Пікколою (тим, іншим).

Здається, Буллен геть збожеволів.

— Ого, скільки трупів, — регоче він. — Може, воно й краще бути тут, а не там, нагорі, у світі, де на мене чатує Ґуайта... Чи можу я лишитися з Діаною?

— Ще б пак, абате, — відповідаю, — ліпшого я б і бажати не хотів.

Я витягаю пістоля, стріляю й поціляю йому просто посеред лоба.

Буллен падає навскоси, майже до ніг Діани.

Я нахиляюся, піднімаю його знов і кладу обабіч неї. Лежать, як коханці.

* * *

І ось саме тепер, розповідаючи все, я бентежною пам'яттю знову пізнав, якою ж була вирішальна мить, перш ніж я її втратив.

Коло замкнулося. Тепер я знаю. Зараз, на світанку 18 квітня великодньої неділі, я описав те, що трапилося пізньої ночі 21 березня з тим, хто, на мою думку, був абатом Далла Пікколою...

Прояснити голову

Зі щоденника за 18 та 19 квітня

Наразі людина, яка б дивилася з-за спини Симоніні на те, що написав Далла Піккола, зауважила би, що записи стають переривчастими, ніби рука була вже не в змозі тримати перо й те почало неконтрольовано й невпинно дряпати беззмістовні закарлючки, виходячи за межі аркуша й списуючи фетрове сукно, що вкривало письмовий стіл, тоді як тіло писаря зсунулося додолу. А вже на наступному аркуші за письмо знову взявся Симоніні.

Симоніні прокинувся у попівській сутані й перуці Далла Пікколи, але тепер уже не мав і тіні сумніву, що він є Симоніні. Він ураз зауважив на столі розгорнутий щоденник з останніми сторінками, списаними шаленою й щодалі плутанішою писаниною того, кого вважав абатом Далла Пікколою; читаючи ці рядки, він укривався потом, серце його калатало, й разом з цим він усе пригадував, аж до миті, коли записи абата обривалися й він (абат), чи то пак він (Симоніні), були ні... він *зомлів*.

Щойно прийшовши до тям, коли туман у голові по-малу розсіявся, йому все стало ясно. Опановуючи себе, він

розумів і тепер уже знав напевне, що вони з абатом Далла Пікколою — єдине ціле, й те, що згадав минулої ночі Далла Піккола, тепер уже пригадував і він сам, тобто він пам'ятав, що, перевдягнувшись абатом Далла Пікколою (не тим, що мав вип'ячені зуби й котрого він убив, а того, що він, повернувши до життя, роками втілював сам), особисто пережив жахіття чорної меси.

А що ж трапилось потім? Може, під час сутички Діана встигла стягти з нього перуку, а може, аби мати змогу дотягти тіло нещасної аж до каналізації, йому довелося зняти з себе сутану, а потім, майже безтямний, він інстинктивно повернувся у своє помешкання на Метр-Альбер, де, прокинувшись наступного ранку, 22 березня, не зміг згадати, де полишив свої речі.

Фізичний контакт з Діаною, розкриття її страшенно гидких коренів і конче необхідне, майже ритуальне убивство, яке він скоїв, — усе це було для нього надміру, тому чоловік утратив пам'ять, чи то пак вони обидва, Далла Піккола та Симоніні, її втратили, й протягом місяця одна особистість почергово змінювала іншу. Ймовірно, як і у Діани, перехід від однієї особистості до іншої відбувався після кризи, епілептичного нападу, зомління, хтозна, що воно таке було, та, не усвідомлюючи цього, він щоразу просинався іншою людиною, гадаючи, що лише спав.

Лікування лікаря Фройда виявилось дієвим (хоч він ніколи й не знатиме, що воно подіяло). Помалу переповідаючи своїй іншій особистості те, що він насилу витягу-

вав, наче сон, зі своєї заціпенілої пам'яті, Симоніні дійшов до найвизначальнішого моменту, який травмував його й штовхнув у безпам'ятство, створивши у ньому дві зовсім різні особистості, кожна з яких пригадувала частину його минувшини, й ані він, ані та інша особа, хоч це все одно був він сам, не спромоглися відновити свою цілісність, ба навіть намагаючись приховати один від одного жакливу причину того загублення спогадів.

Повертаючи собі спогади, Симоніні, певна річ, знесилився, тож, аби переконатися, що відродився до нового життя, закрив щоденника й вирішив вийти з дому й, уже напевно знаючи, хто він такий, зустрітися з кимось. Йому хотілося повноцінно пообідати, але наразі він вирішив не вдаватися у гурманство, адже його чуття вже й так зазнали суворих випробувань. Як відлюдник з Фіваїди¹, він відчував потребу у каятті. Тому Симоніні пішов у «Фліко», де за тринадцять сольдо зміг небагато, але пристойно попоїсти.

Повернувшись додому, чоловік виклав на папері деякі подробиці, які остаточно поверталися йому до голови. Продовжувати щоденник, який він вів задля того, щоб пригадати те, що вже й так знав, не було жодної потреби, однаке це вже стало його звичкою. Уявивши, що існує інший Далла Піккола, він безмаль місяць плекав ілюзії про

---

¹ У Верхньому Єгипті, що мав за столицю місто Фіви, у перші століття християнства жило чимало відлюдників, завдяки яким це місце оспівувалося у багатьох легендах про перших християн.

те, що у нього є співрозмовник, і, розмовляючи з ним, він нарешті усвідомив, наскільки завжди був самотнім, самотнім із самісінького дитинства. Можливо (наважиться висловитися Оповідач), він роздвоїв свою особистість саме задля того, щоб мати з ким побалакати.

Але наразі настала мить визнати, що ніякого «іншого» не існувало, а значить, навіть цей щоденник був часом, проведеним наодинці. Втім, він уже призвичаївся до цієї одноманітності, тож нехай так триває й надалі. Йї справа зовсім не в тім, що йому ця писанина надто була до смаку, просто нудьга, яку викликали у нього інші, змушувала його принаймні терпіти.

Отже, він увів у гру Далла Пікколу (якого створив сам, не того, якого вбив), коли Лагранж попросив його подбати про Буллена. Симоніні гадав, що у багатьох справах духовна особа викличе менше підозр, ніж мирянин. Утім, йому подобалося, що він поверне у цей світ людину, яку сам прибрав.

Придбавши за дріб'язок помешкання в завулку Мобер, Симоніні спочатку не хотів користуватися приміщенням, що виходить на вулицю Метр-Альбер, вирішивши оселитися в завулку, аби мати змогу облаштувати крамничку. А от коли на сцені з'явився Далла Піккола, чоловік, обставивши кімнатчину дешевими меблями, оселив там привид свого примарного абата.

Окрім того, що завдяки Далла Пікколі можна було дізнатися про сатаністів та окультистів, абат також став у нагоді, коли приходив до узголів'я помираючого, якого

покликав близький чи далекий родич, котрий згодом став бенефіціаром заповіту, що склепав Симоніні; тож, коли б хтось засумнівався у справжності документа, який виник так несподівано, священик засвідчив би, що заповіт достоту відповідає останній волі померлого, яку він виказав своєму духівникові. Так тривало, аж поки у розіграші, вигаданому Таксилем, Далла Піккола не набув ключового значення, а потому більш як десять років практично повністю опікувався цією справою.

Перевдягнувшись абатом Далла Пікколою, Симоніні також міг увійти в оточення падре Бергамаскі та Ебутерна, адже замаскувався він надзвичайно вдало. Далла Піккола був білявуватим, безбородим, з густими бровами, але головне — носив окуляри з блакитними скельцями, які приховували його очі. Але й це ще не все — Симоніні умудрився вигадати абатові відмінний від своєї руки почерк: дрібніший, майже жіночий, а також почав змінювати голос. І дійсно, коли Симоніні перетворювався на Далла Пікколу, він не лише писав і говорив по-іншому, він навіть думав інакше, цілковито ототожнюючись зі своєю роллю.

Прикро, що прийшов час Далла Пікколі зникнути назавжди (така вже доля в усіх абатів з таким йменням), проте Симоніні треба спекатися геть усього, по-перше, аби стерти всі ганебні спогади, які призвели до травми, по-друге, через те, що у великодній понеділок Таксиль, як і обіцяв, привселюдно відступитися від віри, а по-третє, тому, що Діани вже не існує, тож, якщо раптом хтось зане-

покоюно почне розпитувати, краще знищити будь-які сліди змови.

У нього в розпорядженні були лише неділя й ранок наступного понеділка. Щоб піти на зустріч з Таксилем, який уже протягом безмалъ місяця що два-три дні навідувався до помешкання в Отьої й, не знаходячи там ані Діани, ані абата, лише стару, яка торочила, що нічого не знає, почав боятися, що їх викрали масони, Симоніні знову вбрався абатом Далла Пікколою. Він сказав Таксилеві, що лікар дю Мор'ер урешті дав йому адресу справжньої Діаниної родини, яка мешкає у Чарльстоні, тож він знайшов спосіб переправити її до Америки. І саме вчасно, адже Таксиль міг розпатякати про обман. Симоніні віддав йому п'ять тисяч авансу з обіцяних сімдесяти п'яти, й вони домовилися зустрітися у Географічному товаристві завтра по обіді.

Так само в образі Далла Пікколи чоловік подався в Отьой. Як же здивувалася його появи стара, котра теж майже місяць не бачила ані його, ані Діани, й гадки не мала, що ж казати бідолашному панові Таксилю, який так часто сюди приїздив. Їй він теж розповів байку про те, що Діана віднайшла в Америці свою родину. Життєствердне закінчення заспокоїло бабцю, й, забравши своє дрантя, вона зникла того ж пообіддя.

Того ж вечора Симоніні спалив усі документи, в яких були сліди їхньої співпраці протягом тих років, а пізно вночі поїхав до Гав'ялі й подарував йому ящика, де лежали всі сукні та брязкальця, що належали Діані. Лахмітник

ніколи не питає, звідки беруться речі, які трапляються йому до рук.

Наступного ранку Симоніні поїхав до домовласника і, посилаючись на якийсь несподіване завдання у далеких краях, скасував оренду, мовчки заплативши за шість місяців наперед. Домовласник прийшов у помешкання подивитися, чи все гаразд із меблями та стінами, і, забравши ключі, замкнув двері на два замки.

Тепер потрібно було лише «вбити» абата Далла Пікколу (вдруге). Неморочлива справа. Симоніні змив полівський грим, зняв у коридорі сутану, й ось абат Далла Піккола навіки згинув з лиця землі. Задля перестороги чоловік прибрав з кімнати лаву для молитов та релігійну літературу, знісши їх до крамниці, щоб продати яким-небудь шанувальникам, хоч малоймовірно, що такі трапляться; й ось він міг знову використовувати будь-яке з *piéd-à-terre* для чергових перевтілень.

Окрім спогадів Таксилья та Батая, не лишилося жодного сліду тієї історії. Та Батай після своєї зради більше й носа не показував, а що ж до Таксилья, то з ним усе буде скінчено сьогодні по обіді.

По обіді 19 квітня Симоніні у своїй звичній подобі пішов повтішатися з видовища, на якому Таксиль привселюдно стане відступником. Окрім абата Далла Пікколи, Таксиль знав лише одного сфальшованого абата — абата Форньє, безбородого шатена з парою золотих коронок, а Симоніні без бороди він бачив усього раз, коли прихо-

див, щоб той підробив йому листи Гюго та Блана, та то було років з п'ятнадцять тому, тож він, мабуть, уже забув обличчя того писаря. Втім, Симоніні, про всяк випадок таки начепивши сиву бороду й зелені окуляри, завдяки яким більше скидався на члена Географічного товариства, тепер міг спокійно сидіти у партері й насолоджуватись виставою.

Про подію писала вся преса. Зала була переповнена: роззявами, шанувальниками Діани Воґан, масонами, журналістами й навіть посланцями від архієпископа та папського нунція.

Таксиль, як і властиво людині з півдня, заговорив красномовно і нахабно. На подив присутніх, які очікували зустрічі з Діаною й підтвердження всього того, що чоловік писав останні півтора десятиліття, Таксиль сперечався з газетярами-католиками, розпочавши ключову частину своїх викриттів словами: «Як каже народна мудрість: “Краще сміятися, ніж плакати”». Потім заговорив про свою пристрасть до вигадок («Хіба ж даремно я син Марселя?» — спитав він серед глядацького реготу). Й аби довести, що він у цьому мастак, розповів про марсельські пляжі й місто на дні Женевського озера. Однак з найбільшою містифікацією його життя ніщо не зрівняється. Й нумо розповідати про своє навернення лише про людське око й про те, як йому вдалося надурити численних сповідників та духовних наставників, які мали засвідчити його щире каяття.

Це був тільки початок, та розповідь уже почали переривати спочатку смішками, а потім гнівним втручанням

різноманітних церковників, які дедалі більше драгувалися. Дехто підводився з місця і йшов собі геть, а інші хапалися за стілець, ніби збиралися лінчувати Таксилья. Загалом, здійснювався справжній гармидер, який Таксилеві вдавалося перекрикувати своїми розповідями про те, як він, після того, як вийшло папське послання «Humanum Genus», аби потішити церковників, узявся обмовляти масонів. Утім, по суті, масони теж мають бути йому вдячні, адже його розповіді про їхню обрядовість недалеко пішли від їхнього бажання відродити застарілі ритуали, які для кожного масона, небайдужого до прогресу, є просто смішними. А що ж до католиків, то він з першого ж дня свого навернення зрозумів, що чимало з них переконані, що Великий Архітектор Усесвіту, Вище Єство масонів — то Диявол. От і гаразд, тож не лишалось нічого іншого, як вигадувати, керуючись саме цим їхнім переконанням.

Безладдя тривало. Коли Таксиль зачитав своє листування з папою Львом XIII (понтифік питав: «Сину мій, яке твоє бажання?» — А Таксиль йому: «Святий Отче, померти біля ваших ніг цієї ж миті було б для мене найбільшим щастям!»), галас перетворився на хор голосів, що кричав: «Майте повагу до Льва XIII! Ви не гідні вимовляти його ім'я!». А хтось репетував: «І ми оце все слухаємо! Бридота!» А інші: «Ох, шельма!» «Ох, мерзенне неподобство!» Втім, більшість присутніх лише кепкували.

— Так, — вів далі Таксиль, — я виростив дерево сучасного люциферизму, впливши у нього обряди паладійців,

які, від першого й до останнього слова, геть-чисто вигадав сам.

Слідом він розповів, як створив зі свого старого товариша-алкоголіка лікаря Батая, як вигадав Софі Вальдер, чи то пак Сафо, і як самотужки писав усі листи, які було підписано ім'ям Діани Воґан. Діана, казав він, була протестанткою, друкаркою з американської фабрики, яка виготовляла друкарські машинки; жінкою розумною, набожною, витончено-простою, якими здебільшого й є люди протестантської віри. Він зацікавив її диявольськими штучками, жінку це розважало, тож вона погодилась бути його спільницею. Переписуючись з єпископами й кардиналами, отримуючи листи від особистого секретаря верховного понтифіка, відписуючи їм про змови люциферистів, він отримував задоволення.

— Одначе ми зауважили, що навіть масонські кола повірили у наші химери. Адже коли Діана Воґан повідомила, що Великий майстер з Чарльстона призначив своїм наступником на верховний люциферіанський понтифікат Адріано Леммі, дехто з італійських масонів, серед яких був і депутат парламенту, дійсно повірили, а відтак скликали на Сицилії, у Неаполі та Флоренції три Верховних ради, які, незалежно одна від одної, прийняли міс Діану Воґан у свої почесні члени. Горезвісний пан Марджотта написав про те, що був знайомий з Діаною Воґан, утім, саме я розповів йому про вигадану зустріч, а він удав, чи то й справді повірив, що він її пам'ятає. Самі видавці піддалися омані, хоча їм нема за що собі докоряти, адже я надав їм історії, які

Діана, казав він, була протестанткою, друкаркою з американської фабрики, яка виготовляла друкарські машинки; жінкою розумною, набожною, витончено-простою, якими здебільшого й є люди протестантської віри.

можуть посперечатися з казками «Тисячі й однієї ночі». Шановне панство, — провадив він далі, — тепер, дізнавшись, що вас узяли на кпини, тільки й лишається, що реготати разом з тими, хто сидить у партері. Пане абате Гарньє, — звернувся Таксиль до одного з найбільш осатанілих своїх критиків, — як будете так сердитися, виставите себе посміховиськом.

— Ви наволоч! — кричав Гарньє, тицяючи у чоловіка своїм ціпком, тим часом як його товариші намагалися вгамувати абата.

— З іншого боку, — продовжував Таксиль янгольським тоном, — ми не можемо лаяти тих, хто повірив у наших бісів, які з'являються під час обряду посвяти. Хіба ж ревні християни не вірять у те, що Сатана переніс самого Ісуса Христа на верхівку гори, аби показати йому царство земне? Але як же він міг показати Ісусові все царство, коли земля — кругла?

— Молодець! — кричали одні.

— Хоч не блюзнірствуйте! — викрикували інші.

— Панове, — мовив Таксиль насамкінець, — я зізнаюся у тому, що скоїв дітовбивство: паладизму вже не існує, бо його вбив той, хто породив його.

Веремія дійшла свого апогею. Гарньє заліз на стільчик а й намагався звернутися до присутніх зі словом, але на його заклики або ж уїдливо сміялися, або ж сипали погрозами. Таксиль, не сходячи з подіуму, далі вів свою розповідь, гордо спостерігаючи за безладним натовпом. Це була його мить слави. Якщо він хотів, щоб його увін-

чали як короля містифікації, він досяг своєї мети. Таксиль, не зводячи очей, гордовито дивився на людей, що метушилися перед ним, погрожуючи кулаками чи палицями, з недоумкуватим виглядом та криками: «Й не соромно вам?!» А чого ж йому соромитися? Що про нього буде тільки й мови?

Але найбільше з усіх, уявивши, що чекатиме на Таксиля у найближчому майбутньому, розважався Симоніні.

Марселець, аби отримати свої гроші, кинеться шукати абата Далла Пікколу. Але й гадки не матиме, де його можна знайти. Поїхавши в Отьой, знайде лише порожній будинок, а може, у ньому вже житимуть нові пожилці. Він ніколи не знав, що у Далла Пікколи є помешкання на вулиці Метр-Альбер. Як не знав, де шукати нотаріуса на ім'я Форньє, адже йому ніколи й на думку не спадало зв'язати його з тим чоловіком, який колись підробляв для нього лист Гюго. Буллена віками не знайде. Трохи знаючи Ебутерна як масонського сановника, Таксиль ніколи не здогадувався, що він у курсі справи, а на пад-ре Бергамаскі чоловік узагалі не зважав. Коротше, Таксиль не знав, з кого вимагати своєї винагороди, й Симоніні поклав собі до кишені не половину суми, а всі гроші (шкода тільки, що довелося віддати п'ять тисяч авансу).

Кумедно було уявляти бідолашного дурисвіта, який носить Парижем, шукаючи абата та нотаріуса, яких ніколи й на світі не було, шукаючи сатаніста та паладійку, чії трупи валяються у нікому не відомій клоаці, Батая, від

якого, навіть знайшовши нещасного тверезим, Таксиль усе одно нічого не доб'ється, й пачку грошей, яка вилетіла коту під хвіст. Католики його знеславили, масони дивляться з недовірою, бо цілком слушно бояться нових його вибриків. Може, ще й маючи великі борги перед друкарями, бідолашний не буде знати, об що битися своєю упрілою головою.

«Проте, — думав Симоніні, — тому марсельському шахраєві все цілком по заслuzі».

Остаточне рішення

18 листопада 1898 року

Уже сплигло майже півтора року, відтоді як я здихався Таксиля, Діани, а найголовніше — абата Далла Пікколи. Якщо я був хворий, я вже вилікувався. Завдячуючи самогіпнозу за методом лікаря Фрейда. Однак усі ці місяці я жив, сповнений різними тривогами. Якби я був набожним, я б сказав, що у мене з'явилися докори й я мучився. Але ж що то за докори й хто мене мучив?

Увечері, втішаючись тим, як я зробив з Таксиля дурня, я безтурботно радів. Єдине, що мене засмучувало, — що мені ні з ким розділити свою перемогу, втім, я вже давно звик удовольнятися самотужки. Як і увесь осередок з «Маньї», я пішов до «Bréabant-Vachette». Зважаючи на те, як я нажився на провалі Таксилевої справи, я міг дозволити собі геть усе. Метр мене впізнав, але, що найістотніше, — його впізнав я. Він довго розхвалював мені *«salade Francilion»*, який створили після триумфу рієсе Александра Дюма-сина; святий Боже, як же я старію! Картоплю спочатку варять у бульйоні, потім ріжуть на шматочки і ще теплою приправляють сіллю, перцем, оливковою олією та орлеанським

оцтом¹, додають півкелиха білого вина, якщо можливо, то краще «Château d'Yquem», та дрібненько порізаних ароматичних трав. Тим часом у *court-bouillon*² варять стебла селери та величезних мідій. Усе перемішують і кладуть зверху тоненькі шматочки трюфелів на шампанському³. Все це роблять за дві години до того, як подати до столу, тож коли страву приносять, вона вже вичахла саме як слід.

Та у голові було досі паморочливо, тому, аби прояснити своє самопочуття, знову візьмуся вести щоденник, ніби я досі лікуюся за методом лікаря Фрейда.

Справа в тім, що тривожні речі відбуваються й досі, я живу у стані постійної непевності. Передовсім, мене досі турбує питання, що ж то за росіянин лежить у моїй клоаці? 12 квітня він був у цій же кімнаті, а може, їх було двоє. Хтось із них повернувся? Іноді траплялося, що я щось загублю й не можу знайти, усілякі дрібниці: ручку, купу аркушів, а потім знаходжу у таких місцях, де, присягаюся, ніколи їх не клав. Хтось був тут: нишпорив, перекладав речі, знайшов? Але що знайшов?

Говорячи про росіян, йдеться про Рачковського, але то чоловік потайний. Він приходив до мене двічі, все просив невідомі документи, які, на його думку, мені залишив дід, але я в'юном вився, частково через те, що ще не довів усе до ладу, а частково хотів підігріти його бажання.

---

¹ Оцет на основі натурального яблучного соку.

² Овочева юшка, яка використовується у приготуванні страв замість води, щоб смак був насиченішим. Зазвичай вариться із селери, моркви, цибулі, лимонного соку та ароматичних трав.

³ Варяться зі шпиком, шампанським та бульйоном.

Востаннє він сказав, що не має наміру більше терпіти. Спитав, чи справа лише у грошах.

— Я не жадібний, — кажу йому, — дід дійсно залишив мені документи, в яких до цятки занотована зустріч на пражському цвинтарі, але у мене їх немає, вони не в Парижі, треба поїхати в одну місцину.

— Ну то поїдьте, — відповів він. А потім досить невиразно натякнув на те, що через розкручування справи Дрейфуса у мене можуть бути неприємності. Але що ж він про це знає?

Адже насправді заслання Дрейфуса на Чортів острів не зупинило чутки, які ходили щодо історії з ним. Обізвалися ті, хто вважав Дрейфуса невинним, чи, як тепер кажуть, «дрейфусари», крім того, аби обговорити результати експертизи Бертільйона, почали завзято втручатися численні графологи.

Все розпочалося наприкінці 1895-го, коли Сандер пішов зі служби (здається, через прогресуючий параліч чи щось таке) й на його місце прийшов такий собі Пікар. Цей Пікар відразу ж показав, що має довгого носа, й, вочевидь, продовжував копати у справі Дрейфуса, хоча вона вже була закрита протягом багатьох місяців. І ось у березні наступного року він знайшов у тих же таки посольських кошиках чернетку телеграми, яку один військовий аташе Пруссії мав намір відіслати Естергазі. У тій нотатці не було нічого, що доводило б його провини, але чому б це німецькому аташе спілкуватися з французьким офіцером? Пікар, діставши зразок

почерку, гарненько перевірів Естергазі й зауважив, що почерк коменданта дуже подібний до руки, якою було написане бордеро Дрейфуса.

Я дізнався про це, бо новина просочилася у «*La Libre Parole*», а Дрюмо неабияк образився на цього інтригана, котрий хотів знову витягти на світ Божий справу, яка мала такий щасливий кінець.

— Мені відомо, що він пішов розповісти про знахідку генералам Буадефру та його заміснику Гонзу, та ті не захотіли його слухати. Наші генерали — не нервохворі.

Десь наприкінці жовтня я, зазирнувши до редакції, побачив украй знервованого Естергазі, який попросився побалакати зі мною наодинці. Він прийшов до мене додому разом з якимсь підполковником Анрі.

— Симоніні, пліткують, що бордеро написане моєю рукою. Ви ж переписували з листа чи записки Дрейфуса, хіба ні?

— Певна річ, зразок мені дав Сандер.

— Так-так, але чому ж того дня Сандер і мене не покликав? Чому не перевірів зразок руки Дрейфуса?

— Я лише вчинив так, як мене попросили.

— Знаю, знаю. Та чи не допоможете мені розгадати цей ребус? Позаяк, якщо вас використали в якихось плутнях, про причини яких я гадки не маю, тоді комусь може бути вигідно усунути такого небезпечного свідка, як ви. Отже, неопосередковано, справа вас теж стосується.

Дарма я вплутався у справи військових. Неспокійно було на серці. Потім Естергазі розповів, чого хотів від мене. Він дав мені як зразок лист італійського аташе Паніццарді та текст

листа, в якому той пише до німецького військового аташе про співпрацю з Дрейфусом і який я маю підробити.

— Підполковник Анрі подбає про те, щоб перехопити цього листа й передати його генералові Гонзу.

Я виконав свою роботу. Естергазі дав мені тисячу франків, проте, не знаю вже, що там сталося пізніше, але наприкінці 1896-го Пікара відправили в експедицію до Тунісу.

Втім, вочевидь, саме тоді, як я переймався тим, щоб позбутися Таксиля, Пікар розворушив своїх поплічників, і справи почали ускладнюватися. Звісно, йшлося лише про офіційні повідомлення, які якимось чином просочувалися у пресу й які дрейфусарські газети називали правдою, а їхні опоненти — наклепом. Знайшли телеграми, адресовані Пікару, з яких випливало, що саме Пікар писав горезвісну телеграму, яку німці буцімто направили Естергазі. Як я зрозумів, це постаралися Анрі та Естергазі. Гарна гра, як у тенісі, в якій не треба вигадувати нових звинувачень, а лише відбити на суперника те, що летіло у твій бік. Святий Боже, розвідка (власне, й контррозвідка теж) — це надто серйозна справа, аби її доручати військовим. Лагранж та Ебутерн ніколи б не вдалися до таких інтриг, утім, на що ж можна сподіватися, коли йдеться про людей, що сьогодні чудові розвідники, а завтра — годяться лише для експедиції в Тунісі, або ж які спочатку були папськими зуавами, а потім пішли на службу в Іноземний легіон?

Хай там як, а останній їхній хід був марним, адже проти Естергазі вже почали розслідування. А що як, щоб відвести від себе всі підозри, той скаже, що бордеро склав я?

* * *

Я цілий рік не міг спокійно спати. Щоночі у хаті мені вчувався якийсь шум, я повсякчас хотів підвестися й спуститися вниз у крамницю, аби перевірити, але боявся, що зустріну там росіянина.

* * *

У січні цього року над Естергазі відбувся суд за зачиненими дверима, на якому всі звинувачення й підозри з нього було повністю знято. Пікара покарали двома місяцями ув'язнення. Але дрейфусари не здавалися, й незабаром Еміль Золя, цей письменник-селюк, написав гнівну статтю «Я звинувачую!», й у гру, вимагаючи перегляду справи, вступили писакки та псевдонауковці. Хто такі ці Пруст, Франс, Ренар та Дюркгейм?¹ Ніколи не бачив їх у салоні пані Адам. Кажуть, Пруст — двадцятирічний педик, чию писанину, на щастя, не видають; і бачив я пару картин того маляра Моне: про мене, він ніби дивиться на світ очима, повними гри. Який стосунок має літератор чи художник до вироку військового трибуналу? «О, безталанна Франціє!» — як з прикрістю каже Дрюмо. Хай би ця так звана «інтелігенція», як її називає фахівець у програнні судових справ Клемансо, переймалася тими небагатьма речами, на яких мала б знатися...

Золя було притягнуто до суду², і, на щастя, його засудили до року ув'язнення. «Є ще у Франції правосуддя!» — пише

---

¹ *Еміль Дюркгейм* (1858—1917) — французький соціолог і етнолог. Вважається одним із засновників соціології як науки.

² Згадана стаття Золя була публічним листом до президента Франції, у якому автор називав виправдання Естергазі «ляпасом, що плямує обличчя

У генштабі ще забагато євреїв!

Дрюмо, якого у травні було обрано депутатом від Алжиру, а отже, у кабінеті буде чимало антисемітів, котрі відстоюватимуть погляди антидрейфусарів.

Начебто все йшло на лад: у липні Пікара засудили до восьми місяців позбавлення волі, Золя втік до Лондона, й я вже був повірив, що справу закриють назавжди. Аж ось з'явився якийсь капітан Куїньє, котрий доводив, що лист, у якому Паніццарді звинувачував Дрейфуса, було підроблено. Гадки не маю, як він міг таке казати, адже моя робота була бездоганною. Хай там як, а в генштабі до його слів дослухалися, й оскільки лист знайшов і показав усім Анрі, то розпочалися балачки про «лицеміра Анрі». Наприкінці серпня, припнутий до стіни, Анрі розколовся й був ув'язнений у «Форт Мон-Валер'єн», а наступного дня перерізав собі горлянку власною бритвою. От я й кажу: певні речі ні в якому разі не можна довіряти військовим. Хто ж так чинить? Арештували людину, яку підозрюють у зраді, й залишили йому бритву.

— Анрі не вкорочував собі віку. Йому *вкоротили* віку! — наполягав розлючений Дрюмо. — У генштабі ще забагато євреїв! Випустимо акції, хай люди купують їх за передплатою, й таким робом назбираємо коштів на процес для реабілітації Анрі!

Однак за чотири чи п'ять днів по тому Естергазі втік до Бельгії, а звідти — до Англії. Це майже те ж саме, що визнати

Франції», й відкрито звинувачував владу й військовий суд у тому, що вони навмисне засудили невинну людину. Саме це й було названо «образою влади» й стало приводом для суду.

свою провину. Та мій клопіт у тому, щоб, захищаючись, він не звалив свою провину на мене.

* * *

Тим часом, поки по мені отак чорти ходили, я знов уночі чув у помешканні шум. Наступного ранку, прокинувшись, я побачив, що догори дригом перевернуто не лише мою крамницю, а й винний льох, а дверцята, які ведуть у підземелля, стояли відчинені.

І поки я питав себе, чи не варто мені тікати, як Естергазі, у двері крамнички подзвонили. Це був Рачковський. Не піднімаючись нагору, він умостився у кріслі, яке я виставив на продаж, сподіваючись, що його хоч коли-небудь придбають, і тут-таки випалив:

— А що ви скажете, як я доповім у Sûreté¹, що у вашій каналізації лежать чотири трупи, звісно, не згадуючи, що один з них — моя людина, яку я де тільки не шукав? Мені уривається терпець. Даю вам два дні, аби ви забрали протоколи, про які ви казали, й я забуду про те, що бачив унизу. Як на мене, цілком чесна угода.

Втім, мене анітрохи не здивувало, що Рачковський знає про підземелля. Однак, з огляду на те, що мені с'як чи так доведеться дати йому якісь документи, я вирішив отримати зиск від запропонованої угоди. Отож я насмілився заперечити йому:

— А чи не могли б ви допомогти мені позбавитися клопоту, який я маю зі службами збройних сил...

---

¹ Головне управління національної безпеки — відділ французької поліції, заснований Франсуа Відоком у 1812 році.

Він розреготався:

— А що, злякалися, що дізнаються про те, що це ви склали *бордеро*?

Безперечно, для цього чоловіка немає таємниць. Він склав руки, ніби збираючись зібрати думки до купи, а потім спробував мені роз'яснити:

— Ймовірно, ви зовсім нічого у цій справі не второпали й боїтеся лише за те, щоб хтось вас у неї не втягнув. Заспокойтеся, вся Франція, з міркувань національної безпеки, зацікавлена, щоб записку визнали справжньою.

— Чому?

— А тому, що французи готують найновішу розробку — 75-міліметрову гармату, а треба, щоб і надалі німці думали, що Франція розробляє гармату зі 120-ма міліметрами. Необхідно було, щоб німці повірили, що саме це й є болючим місцем, щоб вони думали, що французький шпигун продав їм секрети тієї гармати. Як людина, наділена здоровим глуздом, ви зауважите, що німці мали б тоді похопитися: «А, родимець, якщо те *бордеро* було справжнім, то, перш ніж викидати його у смітник, ми мали б про це знати!» Тобто вони мали б проковтнути той папірець. Одріжте, вони таки втрапили у пастку, адже серед розвідників ніхто ніколи до кінця всього не скаже, бо остерігається, що сусід за столом поруч може виявитися подвійним агентом, а тому вони, ймовірно, тепер звалюють провину один на одного: «Як це так? Надійшло таке важливе повідомлення, й ніхто, навіть військовий аташе, якому воно було адресоване, й гадки про нього не мав? Чи знав і змовчав?» Уявля-

єте, який шквал взаємних звинувачень посипався! Безперечно, хтось із тамтешніх ще й головою за це поплатився. Тоді було конче потрібно й необхідно зараз, щоб у невідомість бордеро вірили всі. Через те, щоб запобігти тому, щоб Дрейфус задля свого захисту почав базікати, що він ніяк не міг шпигувати за документами щодо 120-міліметрової гармати, бо — оце так штука! — він розвідував про гармату з 75-ма міліметрами, слід було якнайшвидше відіслати його на Чортів острів. Ба більше, перед ним начебто навіть клали пістолета, аби він уникнув ганьби, яка на нього чекає. Так він міг би уникнути ймовірності постати перед привселюдним судом. Але Дрейфус виявився впертюхом і, вважаючи себе невинним, наполягав, що буде захищатися. Офіцерові не треба гадати. Поза тим, як на мене, то бідолаха зовсім нічого не знав про 75-міліметрову гармату, бо навряд щоб такі речі втрапляли на стіл стажистові. Втім, завжди треба бути пильним. Збагнули? Якщо дізнаються, що бордеро — ваших рук справа, пропаде все окомозамилування, й тоді німці зрозуміють, що гармата із 120-ма міліметрами — то хибний слід; звісно, вони, *фріци*, з кмітливостю — туго, але не в усьому. Ви, певна річ, скажете, що не тільки німецька, а й французька розвідка у руках збіговиська інтриганів. Це безперечно, інакше вони б працювали на охранку, яка працює дещо краще й, як бачите, має інформаторів як серед одних, так і серед інших.

— А як же Естергазі?

— Наш франт був подвійним агентом: при німецькому посольстві удавав, ніби шпигує за Сандером, але одночасно

з тим шпигував за німцями для Сандера. Він поклопотався, щоб склепати справу проти Дрейфуса, та Сандер уже тоді збагнув, що проколовся й німці почали його підозрювати. Сандер чудово знав, що дав вам зразок почерку Естергазі. Треба було звинуватити Дрейфуса, але, якщо раптом звинувачення проти нього підуть хибним шляхом, завжди можна перекласти відповідальність за бордеро на Естергазі. І, певна річ, сам Естергазі надто пізно второпав, у яку пастку втрапив.

— Тоді чому ж не назвав моє ім'я?

— Бо тоді б його назвали брехуном і для нього все скінчилося б ґратами чи навіть гірше. А так можна на гарному утриманні спецслужб у Лондоні лежня справляти. Втім, чи то автором записки й надалі вважатимуть Дрейфуса, чи то визнають, що її написав зрадник Естергазі, — байдуже, аби лише бордеро було визнано справжнім. Ніхто зроду не звинуватить такого фальсифікатора, як ви. Не бійтеся, ви як у Бога за дверима. А от я завдам вам багато клопоту тими трупами у підземеллі. Тож краще діставайте папери, які мені потрібні. Післязавтра до вас прийде молодик, такий собі Головінський, він працює на мене. Вам не треба робити остаточний документ, бо папери мають бути російською, тож на нього ще чекатиме переклад. Від вас потрібен свіжий, правдивий, переконливий матеріал, аби ми могли поповнити вашу розповідь про Празький цвинтар, яку всі вже знають *lippis et tonsoribus*¹. Маю зазначити, що розповідь про викриття та зібрання на кладовищі мене влаштовує, але не треба

---

¹ Про це знають всі і кожен (лат.).

уточнювати щодо часу події, тому пишеть про більш сучасні питання, а не про середньовічні фантазії.

Треба поморочитися.

* * *

Наразі у мене було повних два дні й дві ночі, щоб розібратися із записами та вирізками з газет, які я назбирав протягом більш як десятирічного товаришування з Дрюмо. Я не збирався використовувати те, про що вже писалося у «Libre Parole», але, можливо, росіянам та інформація була невідомою. Треба було все розділити. Звісно, Рачковському та Головінському не було ніякого діла до того, що євреї мають сяке-таке представництво серед музикантів чи дослідників. Набагато цікавіше, хай навіть це буде лише припущення, сказати, що євреї готують економічний крах добрих людей.

Я продивився, що я вже використовував у попередніх розмовах рабинів. Юдеї пропонували заволодіти залізницями, копальнями, лісовим господарством, земельними угіддями, взяти під свій контроль управління податками, замірялися на судочинство, адвокатуру, загальноосвітні заклади, хочуть проникнути у середовища філософів, митців, науковців, політиків, а головне — лікарів, адже лікар вхожий у родини більше за попа. Треба взяти курс на релігію, поширити вільнодумство, прибрати із шкільних програм уроки християнської віри, цілковито захопити торгівлю алкоголем та взяти під свій контроль пресу. Господи, на що ж вони могли б ще заміритися?

Однак я міг би ще раз використати цей матеріал. Адже Рачковський, мабуть, читав лише той примірник, який я давав Глінці, де я здебільшого робив наголос на релігійних та апокаліптичних темах. Певна річ, я мусив додати до вже написаного щось свіженьке.

Я ретельно проглянув усе, що могло б віддала зачепити інтереси пересічного читача. Зістаривши відповідним чином папір, я гарним почерком, наче писалося півстоліття тому, переписав усе; і ось переді мною документи, які мені передав дід, переказавши їх з протоколів, якщо були записані після зустрічі на Празькому цвинтарі, мовби їх справді склали в одному з єврейських об'єднань, штабу того гетто, в якому дід мешкав замолоду.

Коли наступного дня до крамниці ввійшов Головінський, я здивувався, як Рачковський може довіряти такі важливі справи такому слабосилому юнакові, кволому, короткозорому, вбраному у дрантя, схожому на найвідсталішого двієчника в класі. Однак, заговоривши з ним, я усвідомив, що парубок розумніший, ніж здавалось. Говорив він французькою кострубато, із сильним російським акцентом, але відразу ж спитав, чому це у туринському гетто єврейські рабини писали французькою. Я відповів, що у ті часи у П'ємонті всі грамотні люди говорили французькою, і хлопець заспокоївся. «Цікаво, — подумав я пізніше, — якою мовою розмовляли мої рабини на кладовищі, — на ідиш чи на івриті?» — та позаяк документи було складено французькою, це вже було нецікаво.

— Бачте, — казав я йому, — ось на цьому аркуші йдеться про те, що, аби зневірити тих гоїв, треба поширити думку філософів-атеїстів. А ось послухайте: «Маємо стерти з голови християн поняття Бога, замінивши його математичними розрахунками і матеріальними благами».

Я розраховував, що математика нікому не до вподоби. Пам'ятаючи про те, як жалівся Дрюмо на непристойність преси, я подумав, що думка про поширення серед широких мас безтурботних та тупих розваг навіть для добропорядної людини видасться гідною змови.

— Ось послухайте, — казав я Головінському, — «Аби запобігти тому, щоб люди відкрили для себе новий політичний курс, відволікатимемо їх найрізноманітнішими розвагами: гімнастичними змаганнями, дозвіллям, усілякими захопленнями, шинками, втягнемо їх у різні спортивні та мистецькі змагання... Заохочуватимемо любов до безмірних розкошів, збільшимо зарплати, але це не піде на користь робітникам, адже одночасно з тим, виправдовуючись поганими врожаями, піднімемо ціни на найнеобхідніше. Підірвемо основи виробництва, поширюючи серед робітників анархічні думки й заохочуючи їх до пияцтва. Спробуємо направити суспільну думку на будь-яку фантастичну теорію, яка видаватиметься прогресивною чи ліберальною».

— Гаразд, гаразд, — мовив Головінський, — та чи є ще щось цікаве для студентства, окрім згадок про розрахунки? У Росії студентство має неабияке значення, це гарячі голови, які треба тримати під контролем.

— А ось: «Коли заберемо владу у свої руки, приберемо з освітніх програм усі предмети, які можуть бентежити розум молоді, перетворивши їх у покірних істот, які обожнюють свого правителя. Замість вивчення класиків та античної історії, в якій більше поганого, ніж доброго, змусимо їх вивчати проблеми майбутнього. Зітремо з пам'яті молоді спогади про минулі століття, які були для нас сповнені прикрощів. За допомогою послідовності в освіті знищимо у головах залишки самостійності думки, котра довгий час була нам у нагоді у досягненні наших цілей... Книжки об'ємом менше трьохсот сторінок обкладемо подвійним податком, й через такі критерії письменники будуть змушені писати довжелазні твори, які ніхто не захоче читати. А от ми друкуватимемо книжки й продаватимемо їх за помірною ціною, виховуючи розум людей. Завдяки оподаткуванню кількість розважальної літератури зменшиться, а хто захоче посперечатися з нами своїм пером, ніколи не знайде видавця». Що ж стосується преси, то план євреїв передбачав фіктивну свободу преси, яка потрібна для кращого контролю над суспільною думкою. Наші рабини стверджують, що необхідно скупити більшість періодичних видань, які б начебто виражали різні думки, створюючи враження вільного вираження думок, утім, насправді всі вони будуть виражати думку єврейських володарів. Вони зазначають, що підкупити журналістів буде неважко, адже вони вже є частиною масонської спільноти, й жоден редактор не захоче розкривати змову, яка прив'яже їх усіх за одним возом, адже у світі газетярів немає жодної людини, яка б у своєму особистому

житті не встряла в яку-небудь темну справу. «Певна річ, треба заборонити газетам писати про злочини, адже народ має думати, що нова влада пододала навіть злочинність. Утім, не варто надто перейматися обмеженнями, накладеними на пресу, позаяк народ, скутий кайданами праці та злигоднів, навіть не зауважить — вільна у нього преса чи ні. Яке діло пролетарію до того, що базікала матимуть змогу базікати?»

— Це добре, — мовив Головінський, — адже у нашій країні гарячі голови жаліються на якусь примарну цензуру з боку уряду. Треба, щоб вони побачили, що коли в уряді сидітимуть євреї, буде гірше.

— Тому в мене є дещо краще: «Треба пам'ятати про нікчемність, мінливість натовпу, відсутність у нього моральної рівноваги. Сила натовпу сліпа й непрониклива: вона прислуховується то ліворуч, то праворуч. Та чи спроможні маси керувати державними справами, не змішуючи інтереси держави з особистими? Чи здатні організувати захист проти зовнішнього ворога? Це абсолютно неможливо, адже план, який має стільки частин, як думок у натовпі, знецінюється, стаючи незрозумілим та неможливим до виконання. Тільки автократичний керівник спроможний створювати всеосяжні плани, наділяючи кожен елемент механізму, державної машини своєю роллю... Суспільство не може існувати без абсолютної тиранії, позаяк воно може розвиватися лише під захистом правителя, ким би він не був, але аж ніяк не натовпу». А ось гляньте, є ще один документ: «Оскільки ніколи не існувало конституції, яка була б створена на основі волі яко-

гось народу, головний план, за яким керують державою, має виходити з однієї голови». І ще почитайте: «Ми, як багатрукий Вішну, контролюватимемо геть усе. Нам навіть непотрібна буде поліція: третина наших підданих керуватиме іншими двома третинами».

— Чудово.

— І ще таке: «Натовп — це варвари, й за будь-яких обставин вони поведуться по-варварському. Погляньте лише на алкоголіків, що перетворилися на недоумків через те, що безмірно заливаються горілкою, бо вільним усе дозволено. Чи маємо ми дозволяти самим собі й нашим підданим чинити так само? Спиртне розбестило християн: їхня молодь ошаленіла від підліткових оргій, до яких її підбурили наші вивідувачі... У політиці допускається лише неприхована сила, насилля — ось що має стати підґрунтям; хитрість та лицемірство мають узяти за правило. Зло — це єдиний засіб досягнення добра. Нам не треба спинятися ані перед корупцією, ані перед обманом чи зрадою: мета виправдовує засоби».

— У нашій країні багато говорять про комунізм. Що про нього думають рабини з Празького цвинтаря?

— Ось, почитайте: «У політиці, якщо це допоможе нам підкорити інших і отримати владу в свої руки, маємо не вагаючись конфіскувати майно. Вдамо визволителів робітничого класу, що дбають про нього, керуючись принципами братерства, які проголосили наші масони. Скажемо, що ми прийшли, щоб звільнити їх від того, що було для них ярмом, і, підбурюючи їх, поповнювати наші лави серед соціалістів,

комуністів та анархістів. Однак аристократи, що використовували робітників, усе одно були зацікавлені у тому, щоб ті були ситими, здоровими й дужими. Але наша мета зовсім протилежна: ми хочемо, аби гої виродилися. Наша сила буде в тому, що ми постійно триматимемо робітника у злиднях, хай відчуває своє безсилля, бо так він коритиметься нашій волі, й серед своїх він не знайде ані сил, ані наснаги піднятися проти нас». Й оце додайте: «За допомогою золота, яке геть усе тримаємо у своїх руках, усіма можливими таємними засобами спричинимо економічну кризу в усьому світі. Випустимо на вулиці всієї Європи незчисленні юрби робітників. Тоді цей натовп накинеться на тих, кому, через власне нещасття, заздрили з дитинства, вони заберуть у них майно й проллють їхню кров. Але нам від них шкоди не буде, адже наперед чудово знатимемо, коли вони нападуть, ми зможемо вжити необхідних заходів, аби стати на захист наших інтересів».

— А про євреїв та масонів щось маєте?

— Ще б пак, аякже. Ось дуже зрозуміло написано: «Прибравши до своїх рук усю владу, намагатимемось збільшити кількість тих, що вже є, й створити якнайбільше нових масонських лож по всьому світові. Ложі стануть головним джерелом, звідки ми черпатимемо інформацію; навіть більше — це будуть центри нашої пропаганди. Звідти налагодимо зв'язки з усіма соціалістично-революційними класами суспільства. Членами наших лож стануть майже всі агенти таємної міжнародної поліції. Більшість тих, хто вступає до таємних товариств, — це авантюристи, які так чи інак хочуть

пробитися в люди, але серйозних намірів вони не мають. Завдяки таким людям нам буде легко досягти своєї мети. Певна річ, ми й лише ми маємо керувати всіма справами масонів».

— Неймовірно!

— Також не забувайте, що багаті євреї зацікавлено слідкують за антисемітським рухом, що розгортається проти євреїв бідних, бо через те, що християни більш добросердні, вони почнуть жаліти увесь єврейський народ. «Виступи проти єврейства були дуже корисні юдейській верхівці, адже вони пробудили у серцях деяких гоїв співчуття до народу, який, як їм здається, зазнає гоніння. Завдяки цьому багатьох християн вдалося поволі перетворити на прислужників Сіону. Антисемітизм, що виявлявся у переслідуваннях євреїв нижчих прошарків суспільства, допоміг їхній верхівці контролювати та тримати їх у покорі. Вони не пручалися переслідуванням, бо в потрібну мить приходили й рятували своїх одновірців. Зауважте, що тим, хто входить до голів єврейства, антиєврейські заворушення ніколи не завдають шкоди ані у їхньому просуванні нагору, ані на їхніх чиновницько-керівних посадах. Саме вони нацькували «християнських сторожових псів» на найубогіших євреїв. Ці сторожові пси підтримували лад у їхньому стаді, допомагаючи зміцнити непохитність Сіону».

Крім того, мені прислужилися чимало сторінок з твору Жолі, на яких той, напхотом напхавши розповідь купою спеціальних термінів, описував схеми позичок та нарахування відсоткових ставок. Я в тому кумекав небагато, та й не був

цілковито певен, що з часів Жолі ставки не змінилися, але я довіряв своєму джерелу, а тому передавав Головінському сторінку за сторінкою, й, гадаю, вони знайшли свого пильного читача серед торгівців чи ремісників, які мали борги чи навіть втрапили у лихварський коловорот.

Зрештою, я додав свіженьких розмов, що точилися у «Libre Parole» з приводу метрополітену, який збиралися побудувати у Парижі. Це була стара історія, про неї вже не один десяток років говорили, але тільки у липні 1897-го було затверджено остаточний проект, а земляні роботи на першій лінії «Порт-Венсен — Порт-Майо» розпочалися лише нещодавно. Наразі невелике діло, але вже створено компанію з будівництва метро, й «Libre Parole» кілька років провадить кампанію проти численних акціонерів-євреїв, які там з'являються. Отож я вирішив, що зв'язати єврейську змову з будівництвом метрополітену — то слушна думка, тому я написав ще й таке: «Згодом усі міста матимуть свої метрополітени-залізниці й підземні переходи; за їх допомогою ми знесемо у повітря всі міста світу, укупі з їхніми установами та архівами».

— Але ж, — питав Головінський, — якщо зустріч відбувалася так давно, як же рабини дізналися про метрополітени-залізниці?

— Передовсім, якщо ви подивитесь на останню публікацію про зустріч на Празькому цвинтарі, яка з'явилася років з десяток тому в «Contemporain», то побачите, що зустріч ця відбувалася у 1880 році, коли вже, якщо я не помиляюсь,

лондонське метро, перше в світі, було відкрито. Поза тим, досить, аби вислови мали провісницький тон.

Головінський був надзвичайно задоволений цим уривком, на його думку, він був дуже багатообіцяючий. Потім зауважив:

— А чи не здається вам, що багацько з думок, які тут висловлені, суперечать одна одній? Наприклад, з одного боку, є намір заборонити розкіш, безмірну гонитву за насолодою та карати за пияцтво, а з іншого — розповсюдити спортивні змагання та розваги, споїти робітничий клас...

— Сказавши одне, юдеї відразу ж це заперечують, бо вони брехуни від природи. Та якщо ви напишете якийсь довжелезний документ, люди не зможуть прочитати його на одному диханні. Треба прагнути того, щоб у читача позиви до блювоти виникали по одному за раз, тоді, коли хтось драгується через твердження, яке прочитав сьогодні, на завтра він уже не пригадує, що саме його роздратувало вчора. Поза тим, якщо ви прочитаєте уважно, то зауважите, що рабини хочуть використати розваги, розкоші й алкоголь, аби *зараз* перетворити плебеїв на рабів, але коли вони отримують владу, змусять їх до доброго виховання.

— Правильно, вибачте.

— Так, ці документи я обмізковував десятки й десятки років, ще відтоді, як був дитиною, а тому я знаю всі їхні нюанси, — підсумував я, заслужено пишаючись собою.

— Ваша правда. Втім, я хотів би ефектного закінчення, якоїсь вражаючої фрази, яка б закарбувалася у пам'яті: про жидівське злодійство. Приміром, таке: «Наше честолюбство

...я хотів би ефектного закінчення, якоїсь вражаючої фрази, яка б закарбувалася у пам'яті: про жидівське злодійство. Приміром, таке: «Наше честолюбство не має меж, наша неситимість пожирає, жадання помсти — не знає жалю, й ми палко ненавидимо».

не має меж, наша невоситимість пожирає, жадання помсти — не знає жалю, й ми палко ненавидимо».

— Непогано для бульварного роману. Та ви справді гадаєте, що євреї, котрі аж ніяк не дурні, можуть казати щось осудливе про себе?

— Я б цим не надто переймався. Рабини розмовляють на своєму цвинтарі, цілком певні, що ніхто з мирян їх не чує. Безсоромні. Конче треба, щоб народ розгнівався.

Співпрацювати з Головінським було приємно. Він вірив, чи то вдавав, що вірить, у те, що мої документи справжні, але не боявся змінювати текст, коли мав таку потребу. Рачковський зробив правильний вибір.

— Гадаю, ми назбирали вже достатньо інформації для документа, який назвемо «Протоколи зустрічі рабинів на Празькому цвинтарі».

«Празький цвинтар» упливав з моїх рук, та я, ймовірно, докладаю руку до його тріумфу. Зітхнувши з полегшенням, я запросив Головінського до «Paillard», що на розі вулиці *Chaussée-d'Antin* та Італійського бульвару. Дорого, зате вишукано. Головінський не приховував, що йому припали до смаку *poulet archiduc* та *canard à la presse*. Втім, можливо, виходець зі степів з таким самим захватом напхався б *квашеної капуста*. Мені випала нагода заощадити й уникнути косих поглядів офіціантів, які ті кидали на відвідувача, який так гучно плямкав.

Проте їв він із задоволенням, і чи то через вино, чи то через справжню пристрасть, уже не знаю, політичну чи релігійну, та його очі захоплено сяjali.

— З усього цього вийде винятковий документ, — казав він. — Звідти просто-таки рине вся їхня відраза до народу й до віри. На цих сторінках клекоче ненависть, вона неначе переливається через вінця жбана, вщерть повного злобою... Багато хто зрозуміє, що ми вже дійшли до того, щоб прийняти остаточне рішення.

— Я вже чув такий вираз від Осман-бея, ви знаєте його?

— За чутками. Втім, поза всяким сумнівом, це поріддя необхідно винищити за будь-яку ціну.

— Здається, Рачковський зовсім не зважає на таку думку, він вважає, що євреї нам потрібні живими, аби завжди мати в їхній подобі гарного ворога.

— Дурниці! Доброго ворога завжди можна знайти. Ви не думайте, що через те, що я працюю на Рачковського, я поділяю всі його погляди. Він сам мене навчав, що, працюючи на сьогоднішнього начальника, треба вже готуватися до служби наступному. Рачковський не вічний. У Святій Русі чимало людей, які дотримуються радикальніших поглядів. Урядам західноєвропейських країн бракує рішучості прийняти остаточне рішення. А Росія переповнена енергією, навіженими сподіваннями, там завжди мріють про всесвітню революцію. Саме звідти слід чекати вирішального вчинку, а не від тих французів, що й далі ялозяться зі своїм *egalité* та *fraternité*, чи від хамлюг-німців, неспроможних на величні вчинки...

Я усвідомив це ще після розмови з Осман-беєм, під час нашої нічної прогулянки. Отримавши дідів лист, абат Бар-

рюель побоявся піти далі у своїх звинуваченнях, злякавшись повселюдної різанини, та, ймовірно, мій дід прагнув саме того, на що натякали Осман-бей і Головінський. Може, дід прирік мене втілити його мрію. Святий Боже, на щастя, знищення цілого народу безпосередньо мене не торкається, але я свій внесок, хай і скромний, роблю.

Зрештою, справа ця була прибутковою. «Жиди б ніколи не заплатили мені за винищення всіх християн, — втішав я себе, — бо їх без ліку, та й якби мали таку можливість, самі про це подбали б. А євреїв, зрештою, зі світу звести цілком можливо».

Мені особисто не треба було перейматися їхнім винищенням, адже я здебільшого уникаю фізичного насилля, та, переживши часи Комуни, я, теоретично, в курсі, як це робиться. Набираєш бригаду добре натренованих людей, яким прищепили певну думку, й усіх, кого зустрінеш дорогою з карлючкуватим носом і кучерявим волоссям, — до стіни. Звісно, як казав той архієпископ, якому приписують різанину в Безьє, запрудженому альбігойцями: «Задля перестороги, повбиваємо їх усіх. А там Бог розпізнає своїх та чужих»¹.

Як написано в їхніх Протоколах, мета виправдовує засоби.

---

¹ Маються на увазі події 22 липня 1209 року в місті Безьє, коли було вбито близько двадцяти тисяч людей, разом із дітьми та жінками. Поміж еретиків повбивали й чимало католиків. Папський легат Арно Амаурі, відповідаючи на питання солдата, мовляв, як відрізнитимемо одних від інших, дав саме таку відповідь.

Перерваний щоденник

20 грудня 1898 року

Віддавши Головінському всі матеріали, що стосувалися Протоколів з кладовища, я почувався спустошеним. Я, як і колись в молодості, отримавши диплом, питав себе: «І що тепер?» Поза тим, вилікувавшись від роздвоєння особистості, тепер я не мав кому звірятися.

Я поклав край роботі всього життя, розпочатій колись на піддашші у Турині, з прочитаної книжки Дюма «Джузеппе Бальзамо». Пригадую діда, його погляд, звернений в нікуди, коли він викликав з пам'яті привид Мордехая. Завдячуючи й моему творінню, всі Мордехаї світу відправляються на велично-жахливе вогнище. А що ж я? Відчуваю смуток, разом з відчуттям виконаного обов'язку: він усеосяжніший і невловиміший за той, який відчуваєш, пливучи пароплавом.

Я й надалі складаю «заповіти, написані власною рукою заповідальника» й продаю щотижня з десяток облаток, але Ебутерн більше мене не шукає, мабуть, вважаючи застарим, не кажучи вже про військових, де моє ім'я, мабуть, стерли з пам'яті навіть тим, хто ще його пам'ятав, якщо, звісно, такі ще лишились, оскільки паралізований Сандер лежить у якійсь

лікарні, а Естергазі грає в бакара в якомусь розкішному лондонському борделі.

Справа не в тім, що я маю потребу у грошах, бо заощаджень у мене достатньо, просто мені нудно. Маю розлад шлунка й тепер навіть не можу втішитися смачненьким. Варю домашню юшку, а якщо йду попоїсти у ресторан, потім усю ніч не засну. Часом блюю. Ходжу за вітром частіше, ніж зазвичай.

Я й надалі навідуюся у «Libre Parole», але мене вже не захоплюють палкі антисемітські промови Дрюмо. А над подіями, що відбувалися на Празькому цвинтарі, вже працюють росіяни.

Справа Дрейфуса досі кипить на повільному вогні, наразі у газеті «La Croix», яка завжди жорстко підтримувала антидрейфусарів, чимало галасу наробило несподіване інтерв'ю одного католика-дрейфусара (які чудові були часи, коли «La Croix» з боями стояла на захисті Діани!). Вчора на перших шпальтах газет писали про бурхливі антисемітські виступи на площі Згоди. У «Caran d'Ache» надрукували подвійну карикатуру: на першій намальована велика родина, яка мирно обідає, й голова сім'ї попереджає, щоб про справу Дрейфуса — ані пари з вуст. А на другому малюнку зображена запекла бійка, а внизу підписано, що про справу Дрейфуса вони таки побалакали.

Через цю справу французи розділилися, і судячи з того, що можна прочитати то тут, то там, решта світу також. Буде перегляд процесу? Наразі Дрейфус ще на Чортовому острові. От і гаразд, хай там і лишається.

Навідавшись до падре Бергамаскі, я побачив, що він постарів і втомився.

Навідавшись до падре Бергамаскі, я побачив, що він постарів і втомився. Хоч так, хоч сяк, та якщо мені вже шістдесят вісім, то йому, мабуть, щонайменше вісімдесят п'ять.

— А я саме хотів тебе привітати, Симоніно, — мовив він. — Повертаюся до Італії, аби дожити віку в одній з наших обителей. Я занадто довго працював на славу Господа. А ти, мабуть, досі живеш у вихорі інтриг? А от мені вже штукарство огидне. Яким усе було ясним у часи твого діда: знаєш, що карбонарії осьютучки, а не отам, завжди знаєш, хто тобі ворог. Я вже не той, що колись.

Він уже несповна розуму. Обнявши його по-братському, я пішов геть.

* * *

Учора проходив повз церкву Сен-Жульєн-ле-Повр. Просто під вхідними дверима сиділа потолоч, сліпий *cul-de-jatte*¹, голова котрого була вкрита жорстокими порізами, він через силу мугикав якусь пісеньку на пікколо², запхнувши її до однієї ніздрі, а іншою видаючи глухе свистіння й хапаючи ротом повітря, наче задихаючись. Не знаю чому, та мені стало лячно. Ніби життя — це погана річ.

* * *

Не можу нормально спати, вночі бачу жахіття, в яких мені являється розпатлана й бліда Діана.

---

¹ Безногий каліка (фр.).

² Маленька флейта з найвищим звучанням.

Часто спозаранку я виходжу, щоб поспостерігати за тим, що роблять збирачі недопалків. Мене вони завжди зачаровують. Ранесенько-вранці помічаєш, як вони тиняються навколо, прив'язавши мотузкою до пояса смердючу торбинку й тримаючи у руках палицю із залізним наконечником, на який вони нашпигують недопалки, навіть якщо вони валяються під столом. Так кумедно спостерігати, як офіціанти з кав'ярень просто неба виганяють їх копняками, нерідко ще й поливаючи з сифона для содової.

Багацько з них ночували на набережній Сени, тож часом уранці можна побачити, як вони, сидячи на *quais*, вибирають з попелу ще вологий від слини недопалок чи перуть сорочки, просякнуті тютюновим соком, а поки ті висохнуть на сонці, продовжують свою справу. Найхоробріші збирають не лише недопалки від сигар, але й цигаркові недокурки, в яких відділити мокрий папір від тютюну — це ще бридкіше діло.

Пізніше вони роєм снують пляс Мобер та сусідніми вулицями, збуваючи свій крам, а щойно щось вторгують, ідуть до шинку випити якогось отруйного пійла.

Аби згаяти час, я спостерігаю за чужим життям. Справа в тім, що сам я живу, ніби пенсіонер чи ветеран.

* * *

Дивно, та я неначе сумую за євреями. Мені їх бракує. Замолоду я складав свій «Празький цвинтар», я б навіть сказав, надгробок за надгробком, і тепер почуваюся так, ніби

Головінський украв його в мене. Грець його знає, як вони вчинять з ним там, у Москві. Може, навіть складуть з моїх протоколів сухий бюрократичний документ, не відтворивши його оригінального стилю. Ніхто не захоче його читати, я поклав життя на марні докази. А може, ідеї моїх рабинів (вони назавжди залишаться *моїми*) розлетяться світом і стануть частиною остаточного рішення.

* * *

Я десь читав, що на авеню Фландр, у глибині старого двору, розташоване кладовище португальських євреїв. З кінця шістнадцятого століття там звели готель такого собі Кано, який дозволив євреям, переважно німецьким, по п'ятдесят франків за дорослого й двадцять за дитину, ховати своїх родичів. Згодом готель перейшов до якогось живолупа Матара, який почав поряд з єврейськими похованнями закопувати рештки биків та коней, з яких лупив шкуру; євреї почали обурюватися, й португальці придбали землі негодалик для своїх поховань, а от євреї з Півночі знайшли у Монтруж іншу землю.

Цвинтар закрили на початку цього століття, втім, туди ще можна зайти. Із землі стирчать кілька поховальних каменів, на деяких написано на івриті, на інших написи французькою. На одному з них я зауважив кумедний напис, котрий завчив напам'ять: «Всевишній Бог прикликав мене до себе на двадцять третьому році мого життя. Краще так, ніж у рабстві. Тут спочиває блаженний Самуель Фердинандес Пат-

то, що помер 28 числа місяця преріалья¹ Другого року єдиної й неподільної Французької республіки». Саме так, республіканці, безбожники й євреї.

Це моторошне місце, але воно прислужилося мені, коли я створював свій «Празький цвинтар», який бачив лише на малюнках. Я був гарним оповідачем і міг би стати справжнім митцем: кількома штрихами я створив чарівне місце, похмурий, заллятий місячним світлом центр усесвітньої змови. Чому я відпустив своє творіння? Я б ще вигадав там стільки всіляких подій...

* * *

Знову прийшов Рачковський. Каже, я йому потрібний. Дістали вже.

— Ви не дотримуєтесь угоди.

— Я гадав, що ми квити, — кажу. — Я дав вам документи, про які ще ніхто не знає, а ви нікому не розповіли про моє підземелля. Це я ще чекаю від вас дечого. Чи ж ви думаєте, що такі цінні документи бувають безкоштовними?

— Це ви порушуєте домовленість. Документи були платою за моє мовчання. Наразі, хочете ще й грошей? Гарзд, не сперечатимусь, хай платою за документи будуть гроші. Тоді ви мені завинили за те, що я мовчатиму про вашу клоаку. Зрештою, Симоніні, не торгуймося, це ж вам не вигідно мене дратувати. Я сказав вам, що в інтересах Франції конче необхідно, щоб бордеро вважали справжнім, але не в інтересах

---

¹ Преріаль — дев'ятий місяць французького революційного календаря.

Росії. Мені завиграшки віддати вас на поталу газетам. Просидите решту життя на судових засіданнях. О, мало не забув. Бажаючи дізнатись про ваше минуле, я поговорив з тим падре Бергамаскі й паном Ебутерном, які розповіли мені, що ви познайомили їх з абатом Далла Пікколою, що розвернув справу Таксиля. Я намагався відшукати того абата, та він наче розчинився у повітрі, а з ним і всі, хто в помешканні в Отьї працював над Таксилевою історією, окрім, власне, самого Таксиля, котрий наразі також носить містом, шукаючи цього зниклого абата. Я б міг зробити так, щоб вас звинуватили у його вбивстві.

— Немає тіла.

— Отут унизу є інші чотири. Людина, що сховала у підземеллі чотири трупи, може легко згубити ще когось.

Я в руках у цього мерзотника.

— Гаразд, чого ви від мене хочете?

— У паперах, які ви віддали Головінському, мене вразило одне місце: йдеться про замір, використовуючи метро, підірвати великі міста. Але для того, щоб цьому йняли віри, треба, щоб під землею дійсно вибухнули бомби.

— І де ж це, у Лондоні? Тут же метрополітену ще нема.

— Але ж копати вже почали, й уздовж Сени вже є кілька тунелів. Мені не треба, щоб ви зносили у повітря увесь Париж. Досить, щоб упало кілька стояків, а краще — провалився шмат дорожнього полотна. Невеличкий вибух, який пролунає, як загроза й водночас підтвердження.

— Второпав. Але я яким тут боком?

— Ви вже співпрацювали з піротехніками й маєте під рукою кількох, я це напевне знаю. Погляньте на речі з правильного боку. Як на мене, все має пройти без пригод, адже копати тільки почали й тунелі не охороняються. Втім, уявімо, що буде, якщо, у найгіршому випадку, підричника піймають: якщо він виявиться французом, йому загрожуватиме кількарічне ув'язнення, а от якщо це буде росіянин — тоді розгориться франко-російська війна. Моїм людям такого робити не можна.

Я мало не знавіснів, адже він не міг мене втягти в цю божевільну справу, я ж бо людина мирна, вже в літах. Але потім угамувався. Чому ж я тижнями почувався спустошеним, якщо не від того, що перестав бути головним героєм?

Погодившись на цю місію, я знову повернусь на передову. Я співпрацював, щоб у мій «Празький цвинтар» повірили, намагаючись зробити розповідь якомога вірогіднішою, а значить, правдивішою, ніж будь-коли. Ще раз здолаю поріддя, особисто.

— Маю поговорити з вірною людиною, — відповів я. — Я повідомлю вас за кілька днів.

* * *

Я пішов шукати Гав'ялі, який досі лахмітникував. Однак завдяки мені тепер він мав чисті документи й трохи заощаджень. На жаль, менш як за п'ять років він страшенно постарів: Кайенна бере своє. У нього тремтять руки, й старий

насилу втримує келих, який я наповнював йому кілька разів. Рухається важко, майже вже не в змозі нахилитися, й мені цікаво, як же він збирає мотлох.

На мою пропозицію чоловік відреагував завзято:

— Тепер уже не як колись, коли не можна було використовувати певну вибухівку, бо ти не міг далеко відійти. Зараз усе це можна зробити, використовуючи бомбу з годинниковим механізмом.

— І як діє?

— Просто. Берете звичайнісінький будильник і налаштуєте на потрібний час. Коли настане година, годинникова стрілка стає на необхідну поділку, активуючи не дзвоника, а детонатор, звісно, якщо все приєднано правильно. Детонатор підриває заряд і — бабах! А ви у цю мить за десять миль звідти.

Наступного дня він прийшов до мене із страхітливим у своїй простоті винаходом: як цей неймовірний клубок дротів та попівський годинник-«цибулінка» спроможні спричинити вибух?

— Але таке трапляється, — з гордістю відповів Гав'ялі.

Два дні по тому, вдаючи допитливого, я пішов досліджувати, як ідуть земляні роботи, не забуваючи розпитувати робітників про те й про се. Я знайшов хідник, крізь який можна було легко спуститися безпосередньо під шосе, просто у вхід до тунелю, що підтримувався балковим перекриттям. Я не хочу знати, куди веде той тунель і чи веде він кудись узагалі. Мені варто лише покласти бомбу на вході, та й по-всьому.

Я нахабно накинувся на Гав'ялі:

— Я з незмірною повагою ставлюся до ваших знань, але у вас тремтять руки й ноги вас не слухаються, тож ви не зможете спуститися в тунель і хтозна-що ще наробите з контактами, про які мені розповідаєте.

У нього на очах виступили сльози:

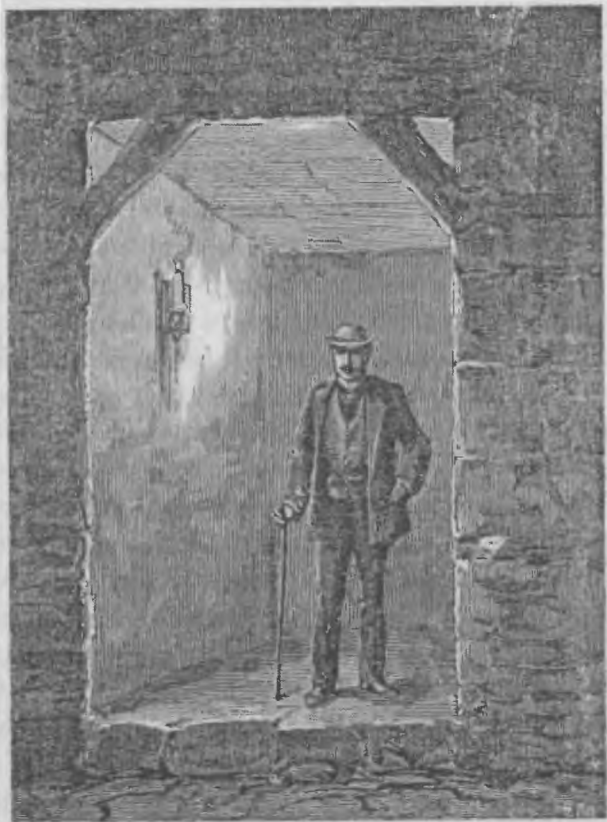
— Ваша правда, я пропаща людина!

— Хто може зробити роботу за вас?

— У мене більше немає знайомих, не забувайте, що мої найліпші товариші ще досі сидять на Кайенні, й запротестували їх туди саме ви. Тому беріть на себе відповідальність. Хочете підірвати вибухівку? Ідіть і підкладайте її самотужки.

— Нісенітниця, я на цьому не розуміюся.

— Не треба знатися на чомусь, коли вас навчить знавець. Гарненько погляньте на все, що я розклав на столі. Без цього бомби, яка вибухне у потрібну мить, не зробиш. Будь-який будильник, на кшталт ось такого, аби тільки ви знали внутрішню будову механізму, що заводить дзвоника на потрібну годину. Далі батарея, яка після того, як її активує будильник, запустить детонатор. Я людина старого гарту й у якості батареї використовую так званий гальванічний елемент Даніеля. У такій батареї, на відміну від вольтового стовпа, передусім використовується сірчана кислота. Невеличку ємність треба заповнити сульфатом міді, а іншу половину досипати сульфатом цинку. У половинку із сульфатом міді вставляється мідна пластинка, а у

Я не хочу знати, куди веде той тунель і чи веде він кудись узагалі. Досить лише покласти бомбу на вході, та й по-всьому...

половинку з цинком — цинкова. Краї пластинок — це й є два полюси батареї. Зрозуміло?

— Поки що так.

— Гаразд. З елементом Даніеля є лише один клопіт — треба пильнувати, перевозячи його, втім, поки елемент не приєднано до заряду чи до детонатора, хай що трапиться — не страшно, а коли вже його приєднують, то ставлять на пласку поверхню, принаймні я на те сподіваюсь, бо якщо ні, тоді підричник — йолоп. Для детонування достатньо навіть найменшого заряду. Нарешті, ми дійшли до власне заряду. Якщо пригадуєте, у старі часи я нахвалював чорний порох. Однак безмалъ десятиліття тому відкрили баллістит, що складається з десяти відсотків камфори та нітрогліцерину з нітроклітковиною в рівних частках. Спочатку головна проблема полягала в тому, що камфора швидко випаровується й тому кінцевий продукт виходить нестійким. Та відколи італійці почали виробляти баллістит у Авільяні, він ніби став надійним. Хоч я ще не вирішив, що саме використовувати, адже англійці винайшли кордит — замість камфори додали п'ять відсотків вазеліну, а решту складають п'ятдесят вісім відсотків нітрогліцерину та тридцять сім піроксиліну, змоченого в ацетоні, а потім суміш пропускають через дротарню, як на шорсткі спагеті. Я поміркоую, що вибрати, втім, різниця незначуща. Отже, перш за все треба виставити стрілки на точний час, потім будильник з'єднують з батарейкою, батарейку — з детонатором, а останній — із зарядом, і лише потім заводять будильник. Дуже раджу ніколи не змінювати по-

слідовність дій, бо якщо хтось спочатку приєднає й заведе, а потім поставить стрілки... бабах! Ясно? А потім хоч додому, хоч в театр, хоч у ресторацію — бомба сама дасть собі раду. Зрозуміли?

— Зрозумів.

— Капітане, я не скажу, що налагодити її змогла б навіть дитина, але старий капітан гарібальдійців, безперечно, в змозі це зробити. У вас тверда рука, несхибне око, вам лишається лише дотримуватись настанов, які я вам даю. Варто лише все зробити у правильній послідовності.

* * *

Я погодився. Якщо зроблю діло, враз знову стану молодим, спроможним кинути до своїх ніг усіх Мордехаїв світу. Й повічка з туринського гетто, *Gagni*, так ти казала? Ох я тобі тоді покажу!

Мені треба здихатися запаху Діани в охоті, який переслідує мене літніми ночами ось уже півтора року. Тепер усвідомлюю, що я прожив життя лише задля того, щоб побороти це трикляте поріддя. Рачковський має рацію, лише ненависть розпалює серце.

Свій обов'язок треба виконати при параді. Я вдягнув фрак та наклеїв бороду, які залишилися у мене ще з тих часів, коли я ходив на вечори до Жульєт Адам. У одній зі своїх шаф я майже випадково натрапив на значку кокаїну «Parke & Davis», яку мені дав ще лікар Фройд. Хтозна, як він туди потрапив. Я ніколи не пробував, але, якщо лікар не збрехав, зілля надасть

мені поштовх. Я запив усе трьома склянками коньяку. Тепер почувуюся левом.

Гав'ялі захоче піти зі мною, але я йому не дам, бо своїми повільними рухами він може завадити.

Я чудово зрозумів, як працює пристрій. Підкладу бомбу, яку запам'ятають на віки.

Гав'ялі дає мені напутні застереження: «Будьте пильні тут і будьте уважні там».

Хай йому родимець, я ж ще не здитинився.

Надаремні вчені уточнення

Історичні відомості

Єдиний вигаданий персонаж у цій розповіді — головний герой, Симоніно Симоніні, а от дід його, капітан Симоніні, справді існував, хоч і згадувався у творі лише як загадковий автор листа до абата Баррюеля.

Усі інші персонажі (окрім кількох другорядних героїв, як-от Ребауденго чи Нінуццо) дійсно жили й казали ті ж самі слова й робили ті ж самі вчинки, що й у цьому романі. Це стосується як героїв, які з'являються на сторінках книжки під власними іменами (може, хтось мені не повірить, але така людина, як, наприклад, Лео Таксиль — реальна історична особа), так і персонажів з вигаданими іменами, та й то тому, що я, аби не затягувати розповідь, приписав одному (вигаданому) вчинки й слова кількох людей (які насправді колись існували).

Утім, якщо ми гарненько помізькуємо, то навіть Симоне Симоніні, попри те, що це персонаж збірний, у вуста якого вкладені слова й якому приписані вчинки, які робили декілька людей, певним чином теж колись існував.

Більше того, відверто кажучи, він досі десь серед нас.

Фабула та сюжет

Оповідач цілком усвідомлює, що у досить безладному сюжеті щоденника, який відтворено на цих сторінках (з купою забігань уперед та повернень назад, чи, як би сказали кінематографісти, «*flashback*») читач, можливо, не зможе переказати те, в якій послідовності розгорталися події, від народження Симоніні до самого кінця щоденника. Це й є фатальна неузгодженість між *story and plot*, як кажуть англосакси, чи навіть гірше, як казали російські формалісти (усі геть-чисто євреї) — між *фабулой* и *сюжетом* твору. Сказати б по правді, Оповідачеві самому часом важко було в усьому розібратися, та він сподівається, що уважний читач обійдеться без цих тонкощів й отримуватиме не менше задоволення від власне фабули. Однак якщо ж трапиться надто прискіпливий читач чи неметкий на кебу, нижче наведено таблицьку, яка пояснює взаємозв'язок між двома рівнями (втім, цілком звичними для кожного, як колись давно казали, *добротного роману*).

У колонці «Сюжет» наведено послідовність сторінок щоденника, відповідно до розділів, достоту так, як читає їх читач. А у колонці «Фабула» відтворено справжню послідовність подій, яку Симоніні чи Далла Піккола згадують чи відновлюють у різний час.

Розділ	Сюжет	Фабула
1. Перехожий, котрий того сірого ранку...	Оповідач починає читати щоденник Симоніні.	
2. Хто я?	Щоденник за 24 березня 1897 року	
3. «Ше Маньї»	Щоденник за 25 березня 1897 року (згадки про обіди у «Ше Маньї» у 1885—1886 роках)	
4. Дідові часи	Щоденник за 26 березня 1897 року	1830—1855 роки, дитинство й юність, аж до дідової смерті
5. Симоніно карбонарій	Щоденник за 27 березня 1897 року	1855—1859 роки, робота на нотаріуса Ребауденго та перші зв'язки зі спецслужбами
6. На службі у служби	Щоденник за 28 березня 1897 року	1860 рік. Зустріч з головами п'ємонтської розвідки
7. У лавах «тисячі»	Щоденник за 29 березня 1897 року	1860 рік. Подорож на «Еммі» разом з Дюма. Прибуття до Палермо. Знайомство з Ньєво. Перше повернення до Турина
8. «Геркулес»	Щоденник за 30 березня та 1 травня 1897 року	1861 рік. Зникнення Ньєво. Друге повернення до Турина й з'ясування до Парижа
9. Париж	Щоденник за 2 квітня 1897 року	1861 рік. Перші роки життя у Парижі
10. Спантилический Далла Піккола	Щоденник за 3 квітня 1897 року	

Розділ	Сюжет	Фабула
11. Жолі	Щоденник за 3 квітня 1897 року, вночі	1865 рік. Шпигуючи за Жолі у в'язниці. Пастка для карбонаріїв
12. Ніч у Празі	Щоденник за 4 квітня 1897 року	1865—1866 роки. Перша версія «Празького цвинтаря». Знайомства з Брафманом та Гугено
13. Далла Піккола стверджує, що він не Далла Піккола	Щоденник за 5 квітня 1897 року	
14. Біарріц	Щоденник за 5 квітня, пізній ранок	1867—1868 роки. Зустріч з Годше у Мюнхені. Убивство Далла Пікколи
15. Далла Піккола живий	Щоденник за 6 та 7 квітня 1897 року	1869 рік. Лагранж розповідає про Буллена
16. Буллен	Щоденник за 8 квітня 1897 року	1869 рік. Далла Піккола йде до Буллена
17. Часи Комуни	9 квітня 1897 року	1870 рік. Часи Комуни
18. Протоколи	Щоденник за 10 та 11 квітня 1897 року	1871—1879 роки. Повернення падре Бергамаскі. Домальовки зустрічі на Празькому цвинтарі. Убивство Жолі
19. Осман-бей	Щоденник за 11 квітня 1897 року	1881 рік. Зустріч з Осман-беєм.

Розділ	Сюжет	Фабула
20. Про росіян?	Щоденник за 12 квітня 1897 року	
21. Таксиль	Щоденник за 13 квітня 1897 року	1884 рік. Симоніні знайомиться з Таксилем
22. Диявол у XIX столітті	Щоденник за 14 квітня 1897 року	1884—1896 роки. Антимасонська діяльність Таксиля
23. Дванадцять років, прожитих гарно	Щоденник за 15 та 16 квітня 1897 року	1884—1896 роки. Як у ці роки жив Симоніні (у цей час Симоніні знайомиться з психіатрами з «Ше Маньї», про це він розповідав у третьому розділі)
24. Нічна меса	Щоденник за 17 квітня 1897 року (закінчено писати на світанку 18 квітня)	1896—1897 роки. Провал справи Таксиля. 21 березня 1897 року — Чорна меса
25. Прояснити голову	Щоденник за 18 та 19 квітня 1897 року	1897 рік. Симоніні прозріває й позбавляється Далла Пікколи
26. Остаточне рішення	Щоденник за 10 листопада 1898 року	1898 рік. Остаточне рішення
27. Перерваний щоденник	Щоденник за 20 грудня 1898 року	1898 рік. Підготовка до замаху

Сергій Нілусь.

Великое
ВЪ МАЛОМЪ
||
АНТИХРИСТЪ,

какъ близкая политическая возможность.

ЗАПИСКИ ПРАВОСЛАВНАГО

(ИЗДАНИЕ ВТОРОЕ, ИСПРАВЛЕННОЕ И ДОПОЛНЕННОЕ).

— * * * * * —

НАСКОЕ СЕЛО

Типографія Царскосельскаго Бюрогетта Краснаго Бреста.

1903.

Перше видання «Протоколів старійшин Сіону», яке з'явилося у книзі Сергія Нілуса «Величне в малому».

Дата	Події, які трапилися з часом
1905 рік	<p>У Росії виходить у світ книга Сергія Нілуса «Величне в малому», в якій у передньому слові говориться таке: «Один мій наразі вже покійний товариш дав мені рукопис, у якому дивовижно точно й зрозуміло розповідається про план та здійснення злостивої всесвітньої змови...»</p> <p>Цей документ потрапив до мене у руки близько чотирьох років тому, й мене цілковито запевнили, що це абсолютно правильний переклад (оригінальних) документів, які жінка вкрала в одного з найвпливовіших масонів, котрий посвячений у найвищі ступені ордену... Викрадення було здійснене наприкінці таємної зустрічі «посвячених», що відбувалася у Франції — гнізді «масонсько-єврейської змови». Тим, хто має бажання побачити й почути, я наслідуюся відкрити зміст цього рукопису під заголовком «<i>Протоколи старійшин Сіону</i>».</p> <p>«Протоколи» було відразу перекладено багатьма мовами.</p>
1921 рік	<p>Лондонська «Таймс» знаходить зв'язок між «Протоколами» та твором Жолі й називає їх підробкою. Відтоді «Протоколи» невпинно перевидаються як справжні.</p>
1925 рік	<p>«Майн Кампф» Гітлера (I; 11): «Те, як усе існування цього народу ґрунтується на постійній брехні, видно з добре знамих «Протоколів сіонських мудреців»; «Frankfurter Zeitung» щотижня скиглить про те, що «Протоколи» ґрунтуються на обмані, й у цих словах — найкраще підтвердження того, що вони справжні... Коли ця книга стане суспільним надбанням усього народу, можна буде вважати, що єврейську загрозу усунено».</p>
1939 рік	<p>Анрі Роллен «Апокаліпсис нашого часу» («L'Apocalypse de notre temps»): «Протоколи можна вважати одним з найпоширеніших творів у світі після <i>Біблії</i>».</p>

Іконографічні відомості

C. 181. *Vittoria a Calatafimi*, 1860 © Mary Evans Picture Library / Archivi Alinari.

C. 236. Honoré Daumier, *Un giorno in cui non si paga...* (Il publico al Salon, 10, per *Le Charivari*), 1852 © BnF.

C. 499. Honoré Daumier, *E dire che ci sono persone che bevono assenzio in un paese che produce buon vino come questo!* (Il publico al Salon, 10, *Croquis parisiens* per *Le journal amusant*), 1864 © BnF.

C. 529. *Le Petit Journal*, 13 Janvier 1895 © Archivi Alinari.

Усі згадані ілюстрації знаходяться в іконографічному архіві Автора.

Зміст

1. Перехожий, котрий того сірого ранку...	5
2. Хто я?	11
3. Chez magny	47
4. Дідові часи	73
5. Симоніно-карбонарій	125
6. На службі у служби	144
7. У лавах «тисячі»	167
8. «Геркулес»	203
9. Париж	231
10. Спантеличений Далла Піккола	242
11. Жолі	245
12. Ніч у Празі	275
13. Далла Піккола стверджує, що він не Далла Піккола	305
14. Біарріц	306
15. Далла Піккола воскрес	331

16. Буллен	336
17. Часи Комуни	340
18. Протоколи	373
19. Осман-бей	389
20. Росіяни?	397
21. Таксиль	404
22. Диявол у ХІХ столітті	430
23. Дванадцять років гарного життя	473
24. Нічна меса	539
25. Прояснити голову	569
26. Остаточне рішення	583
27. Перерваний щоденник	609
Надаремні вчені уточнення	624
Іконографічні відомості	631

Літературно-художнє видання

ЕКО Умберто

ПРАЗЬКИЙ ЦВИНТАР

Роман

Переклад з італійської

Головний редактор *Є. В. Мезенцева*

Відповідальний за випуск *А. Ю. Хорошевський*

Художній редактор *Б. П. Бублик*

Технічний редактор *Г. С. Таран*

Комп'ютерна верстка: *І. Л. Цибульник*

Коректор *Р. Є. Панченко*

Підписано до друку 30.03.12. Формат 70x108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 28,00. Облік.-вид. арк. 24,67.
Тираж 1500 прим. Замовлення № 2-79

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет-магазин www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Еко У.

Е 45 П'разький цвинтар: роман / У. Еко; пер. з італ. Ю. В. Григоренко; худож.-оформлювач О. М. Артеменко. — Харків: Фоліо, 2012. — 633 с. — (Карта світу).

ISBN 978-966-03-5083-0 (Карта світу).
ISBN 978-966-03-5749-5.

Що це, бульварний роман? Може й так, тим більше що й сам автор цього не заперечує. Адже в «П'разькому цвинтарі» є змови, підземелля, повні трупів, кораблі, що злітають на повітря посеред виверження вулкана, вбиті абати, що воскресають кілька разів, нотаріуси з накладними бородами, сатаністки-істерички, які відправляють чорні меси, карбонарії й паризькі комунари, масони, фальшиві «Протоколи сіонських мудреців», і так далі й таке інше. Втім, у читача, що має гарну звичку думати, відразу ж виникає відчуття, що про все це він уже десь чув або читав. І це дійсно так. Крім капітана Симоніні, головного героя книжки, усі інші персонажі нового роману Умберто Еко існували насправді й робили саме те, що описане...

КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «ФОЛІО» ВИ МОЖЕТЕ ПРИДБАТИ:

склад-магазин у м. Києві
вул. Трьохсвятительська, 4
(044) 278-82-64
e-mail: foliokiev@kv.ukrtel.net

відділ роботи з роздрібною торгівлею
м. Харків, вул. Чубаря, 11
(057) 706-25-13
e-mail: market@folio.com.ua

Книга поштою
Книжковий клуб «Фоліо»
м. Харків, 61052, а/с 46
(057) 715-61-19 з 9.00 до 18.00
e-mail: club@folio.com.ua
Висилається
безкоштовний каталог.

гуртова торгівля:
ТОВ «Аргумент-Принт»
61005, м. Харків,
пл. Повстання, 7/8
(057) 7149-173, 7149-386
e-mail: topman2@argprint.com.ua,
info@argprint.com.ua

ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, м. Харків, вул. Чубаря, 11
(057) 700-44-29
e-mail: foliosp@kharkov.ukrpack.net
www.folio.com.ua

представництво в Києві
м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
(044) 279-25-48
e-mail: foliokiev@kv.ukrtel.net

ВИДАВНИЦТВО «ФОЛІО» В ІНТЕРНЕТІ

Інтернет-магазин «Фоліо»:
www.bookpost.com.ua

Сторінка видавництва «Фоліо»
на LiveJournal
www.folioua.livejournal.com

Видавництво «Фоліо» —
сторінка на Facebook
«Facebook-магазин Фоліо» (перехід зі
сторінок видавництва «Фоліо» на Facebook)

Сайт подарункових ексклюзивних книг
«Фоліо»
www.elitbooks.com.ua

МАГАЗИНИ ВИДАВНИЦТВА «ФОЛІО»

м. Київ
«Книги Фоліо», магазин-склад
вул. Трьохсвятительська, 4
(044) 278-82-64

«Книгарня #1»
пр. Московський, 10
(біля виходу М Петрівка)
Книжковий ринок «Петрівка»
Центральний ряд, місце 25

м. Львів
«Книги Фоліо»
вул. Коперніка, 3, (032) 244-55-17

м. Харків
«Університетський будинок книги»
пл. Свободи, 6, (057) 705-20-66
Книжковий ринок «Райський уголок»
6-й ряд, місце 4

ОФІЦІЙНИЙ ПРЕДСТАВНИК У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

м. Тернопіль
Видавництво «Підручники і посібники»
вул. Поліська, 6а
(0352) 43-15-15; (0352) 42-10-21;
(0352) 43-10-31
E-mail: pp@pp.utel.net.ua
Сайт: www.pp.utel.net.ua

Магазини:
Книгарня «Ярослав Мудрий»
вул. Руська, 19
(0352) 52-45-06
Книгарня «Підручники і посібники»
вул. Грушевського, 23
(0352) 25-86-00

МАГАЗИНИ-ПАРТНЕРИ

Вінницька область

м. Вінниця
Магазин «Емпік»
ТРЦ «Мегамолл»
вул. 600-річчя, 17 (0432)65-91-88
Магазин «Емпік»
пл. Гагаріна, 2 ЦУМ (0432)55-08-48
Магазин «Кобзар»
пр Привокзальний, 2/1
Магазин «Книгарня-Є»
пр. 50-ти річчя перемоги, 26 (0432) 26-59-04
Магазин «Дім книги»
вул. Інтернаціональна, 3/2
вул Коцюбинського, 33а

Дніпропетровська область

м. Дніпропетровськ
Магазин "Емпік"
ТЦ Гранд Плаза
пр. К Маркса, 67 д, (056) 371-28-56
Магазин «Емпік»
ТЦ «Вавилон»
вул Маршала Малиновського, 2
(056)760-11-19
«КС»
ТЦ «Московський»
вул. Глінки, 24 (056) 726-53-14
«КС»
ТРК «Мост-сіті Центр»
вул. Глінки, 2, (056)790-30-57
Магазин «Арт-етаж»
(подарункові видання)
пр. Леніна, 11 (2-й поверх) (056)744-55-38
Магазин «КартоГРАФ»
ул. Леніна, 11 (0562)361379
Магазин «Білокнижник»
вул. Червона Площа, 3 (056)745-10-60
Магазин «Книги»
Ул. Вокзальная, 5
м. Дніпродзержинськ
Магазин «Книги»
вул. Шепетова, 4
м. Кривий Ріг
«КС»
пл Горького, 10, 95 квартал (056)404-76-41
Супермаркет «Епицентр»
ул Бькова, 33
Супермаркет «Ашан»
площа 30-річчя Перемоги, 1
Супермаркет «Фоззі»
Вечерний бульвар, 33

Донецька область

м. Донецьк
Магазин «Літера»
ул Артема, 130 (062) 206-60-98
Магазин «Бук.лет»
вул Артема, 160
Магазин «Читай город»
вул Артема, 158-Б (062) 258-21-05
Супермаркет «Амстор»
пр-т Ильича, 23
ул Стадионная, 3
ул. Соколинная, 38
ул. Землянская, 106

ул. Добровольського, 4
бульвар Шевченка, 41а
м. Горлівка
Супермаркет «Амстор»
ул. Леніна, 60А
ул. Пересыпкина, 19
м. Макіївка
Супермаркет «Ашан»
автомобільна дорога «Слов'янськ-Донецьк-Маріуполь», 114 км.
м. Маріуполь
«КС»
«Будинок книги» в ТЦ «Браво»
вул. Металургія, 53 (0629) 41-06-96

Житомирська область

м. Житомир
Магазин «Бібколектор»
вул. Київська, 19 (0412)472752
Магазин «Бібколектор»
вул Черняхівського, 12-А (0412)418726
«КС» в ТЦ «Сатурн»
вул Московська, 16
Магазин «Книгоманія»
вул. Московська, 24 Б (0412) 42-25-41

Запорізька область

м. Запоріжжя
Магазин «Емпік»
пр Леніна, 147 (061)270-00-89
Магазин «Літера»
пр Леніна, 208
Книжковий супермаркет «Папірус»
ул Гоголя, 32-32а (061)2226568
Супермаркет «Епицентр»
ул Запорожская, 1в
Супермаркет «Ашан»
вул. Запорізька, 16
Супермаркет «Амстор»
пр. Советский 13
ул. Новокузнецкая 41
ул Чаривна, 74
ул Бородинская, 24
м. Бердянськ
«КС»
вул Леніна, 28/16
Супермаркет «Амстор»
ул. Комунаров, 75
м. Мелітополь
«КС»
пр. Б. Хмельницького, 42 (0619)43-66-94

Івано-Франківська область

м. Івано-Франківськ
Магазин «Лілея»
вул. Незалежності, 18/2
Магазин «Книгарня Є»
вул Незалежності, 31 (0342)72-25-02
Магазин «Дім книги»
вул. Тичини, 61
Супермаркет «Епицентр»
ул. Івасюка, 17
м. Калуш
Магазин «Наш Формат»
вул Грушевського, 50/1 (067)342-11-79

Київська область**м. Біла Церква****«КС»**

вул Гагаріна, 11 (04463)3-50-10

Магазин «Буквоїд»

вул. Гагаріна, 8/10 (04463) 5-84-98

вул Тарашанська, 191а, 2 поверх.

Торгова аля
(04463) 3-90-21**м. Бровари****«КС» «Будинок книги та медіа»**

вул. Незалежності, 3 (0494)5-50-75

м. Буча**«КС» «Будинок книги та медіа»***ТЦ «Буча-пасаж»*

вул. Жовтнева, 66а

м. Славутич**«КС» «Будинок книги та медіа»**

Київський квартал, 130 (04479)2-34-13

Кіровоградська область**м. Кіровоград****«КС»**

вул. Карла Маркса, 51 (0522)35-20-16

Магазин «Українська книга»

вул В Чорновола, 46

Луганська область**м. Луганськ***Магазин «Літера»*

вул. Сосюри, 137

Магазин «Знання»

вул. Володарського, 59

Магазин «Глобус-книга»

вул. Радянська, 58

Магазин «Хороші книги»

вул. Челюскінців, 6 (0642) 71-81-40

Волинська область**м. Луцьк***Магазин «Знання»*

пр. Воли, 41

Магазин «Книги»

вул. Конякина, 37а

Магазин «Дім книги»

вул. Медведєва, 13

Магазин «Волинська обласна друкарня»

пр. Воли, 27 (0332) 24-41-73

м. Володимир-Волинський*«Культурний центр Є»*

вул Ковельська, 6 (0334) 22-19-57

с. Липини*Супермаркет «Епицентр»*

вул Окружна, 37

Львівська область**м. Жидачів***Магазин «Українська книгарня»*

площа Свободи, 5

Миколаївська область**м. Миколаїв***Магазин «Емпік»**ТЦ «Магелан»*

пр. Героїв Сталінграда, 13 (0512) 67-48-34

«КС» «Кобзар»

пр. Леніна, 122 (0512)55-20-51

«КС»*«Молода гвардія»*

вул Радянська, 3 (0512)35-12-86

м. Кременчук*Супермаркет «Простір»*

пр. 50-річчя Жовтня, 96

Супермаркет «Амстор»

вул. Халаменюка, 7

Одеська область

м. Одеса*Магазин «Літера»**ТЦ «Афіна»*

пл. Грецька, 3/4

«КС»

вул Черняхівського, 1А (048)78-57-240

«КС» «Будинок книги та медіа»

вул Люстдорфський шлях, 140 В (048)785-67-07

«КС» «Будинок книги та медіа»

вул. Бунина, 33 (0482)32-17-97

«КС»

вул. Новосельського, 60 (048)728-81-33

«КС»

вул. Преображенська, 4 (048)711-61-27

«КС» «Дім книги»,

вул Дерibasівська, 27; (048) 722-47-99

Магазин «Емпік»

вул Дерibasівська, 14 (0482)35-84-04(05)

Магазин «Книжкова казка»

вул. Академіка Глушко, 16 (048)249-47-56

Магазин «Горизонт»

Люстдорфська дорога, 54 (048)766-82-65

«КС»

вул. Дерibasівська, 18 (048) 743-02-10

Супермаркет «Епицентр»

99, Таїрово

м. Іллічівськ

ТЦ «Іллічівський» (Юнга)

вул Леніна, 35

«КС»

вул Леніна, 16 (04868)40-5-95

Магазин «Книгарня»

Центральний універмаг

вул. Леніна, 19 (04868)6-25-80

Полтавська область**м. Полтава***Супермаркет «Велика кишеня»*

вул Ковлака, 26

Магазин «Емпік»

вул Ковлака, 26 (053)261-56-68

«КС» «Будинок книги та медіа»

вул Шевченка, 29 (0532)61-26-76

«КС» «Будинок книги та медіа»*ТЦ «Київ»*

вул Зенківська, 6/1а (0532)51-12-90

Супермаркет «Епицентр»

Київське шосе, 41

м. Кременчук*Супермаркет «Простір»*

пр. 50-річчя Жовтня, 96

Супермаркет «Амстор»

вул. Халаменюка, 7

Рівненська область**м. Рівне***Магазин «Буква-ТОР»*

пр. Миру, 16 (0362)620-465

Магазин «Знання»

майдан Незалежності, 5

м. Острого

Магазин «Острого»
вул Незалежності, 20/3 (036)543-03-41

м. Севастополь

Супермаркет «Атриум»
ТЦ «Муссон», 2 этаж
ул Вакуленчука, 29
Магазин «Солнечный»
Пр Генерала Острякова, 80 (062) 473183

Сумська область**м. Суми**

Магазин «Книголюб»
пл Петропавлівська, 50
Магазин «Емпік»
вул Кірова, 8 (0542)77-03-47

Тернопільська область**м. Тернопіль**

Супермаркет «Сільпо»
вул. Текстильна, 28А
Супермаркет «Сільпо»
вул. Живова, 15а
Магазин «Ярослав Мудрий»
вул. Руська, 19 (0352)52-45-06
Магазин «Підручники і посібники»
вул. Грушевського, 23 (0352)25-86-00
Мережа магазинів «Дім книги»
вул. Танцорова, 11 8-0352-25-37-62
вул. Злуки, 37 8-0352-51-06-65
вул. Й. Сліпого, 1 8-0352-43-03-71
вул Коперніка, 19 8-0352-43-01-39
Книжкова гуртівня
вул. Подільська, 44 8-0352-43-42-72
Мережа магазинів «Книжкова хата»
ТЦ Подоляки, 1 пов.
вул. Чорновола, 14 0352-522433
вул Текстильна, 28 ч 0352-477909
Магазин «Книгарня Е»
вул Валова, 7-9 (0352) 25-44-59

Закарпатська область**м. Ужгород**

Супермаркет «Епицентр»
вул. Баб'яка 7/1
Бовт «Файні книги»
площ Шандора Петефі, 47

Херсонська область**м. Херсон**

«КС»
вул Комунарів, 21
Магазин «Емпік»
вул Суворова, 22 (0552)22-60-47
Магазин «Букініст»
вул Суворова, 8 (0552)392-570

Хмельницька область**м. Хмельницький**

«КС»
вул Подільська, 25 (0382) 65-60-73
Магазин «Ерудит»
вул Кам'янецька, 63 (0382)700-31-5
Магазин «Книжка»
ул. Проскуровская, 62 (0382)702165
Магазин «Дім книги»
вул Грушевського, 50 8-0382-704-004
Супермаркет «Епицентр»
ул. Заречанская, 11/4

Супермаркет «Сільпо»

ул Маршала Рыбалко, 2-а

Черкаська область**м. Черкаси**

Магазин «Метро-книга»
вул. 30-річчя Перемоги, 50
Магазин «Будинок Книги»
вул Хрещатик, 200
Магазин «Світоч»
вул. Байди Вишневецького, 38
Супермаркет «Епицентр»
ул 30 лет Победы, 29

Чернігівська область**м. Чернігів**

Культурно-мистецький центр «Інтермеіцо»
вул. Шевченка, 9 (0462)97-36-28,
(0462)97-36-29
КП «Будинок книги»
пр Мира 45
«КС»
пр Миру, 19 (0462) 67-51-72

м. Ніжин

Магазин «Масква»
вул Воздвиженська, 4/1 (0463)12-01-04
Магазин «Освіта»
пр Леніна, 2

м. Чернівець

Магазин «Наука»
вул. Заньковецької, 4 (0372)52-59-35
«КС» «Будинок книги та медіа»
пр Незалежності, 90 (03722) 3-42-70
«КС» «Будинок книги та медіа»
пл. Соборна, 1 (0372) 52-00-19
Магазин «Українська книга»
пл Центральна, 10 (0372) 58-55-58
Магазин «Лучаферул»
вул О Кобилянської, 39
Магазин «Здоров'я»
вул О Кобилянської, 25 (0372)522-444
Магазин «Букініст»
вул. Головна, 31 (0372)526-463
Магазин «Художня книга»
вул. О Кобилянської, 37 (0372)526-005
Книжкова мережа «Книги»
вул. Кафедральна, 2,
корп. № 14 ЧНУ
(Чернівецький нац. ун-т)
вул Університетська, 19,
корп. № 2 ЧНУ
вул Коцюбинського, 2
корп № 5 ЧНУ
вул Л України, 23,
бібліотека ЧНУ

Інтернет-магазини

www.petrovka.com.ua
(044) 3511052
Актуальний український
інтернет-магазин
www.nashformat.ua
(044)273-29-17
www.yakaboo.ua
(044) 5377237

Умберто Еко (нар. 1932 р.) — один з найпопулярніших письменників сучасної літератури, він — гуру для тих, хто вважає, що література має не розважати читача, а змушувати його всесвітньо відомі бестселери «Ім'я рози», «Бавдоліно», «Таємниче полум'я цариці Лоани».

Що це, бульварний роман? Може, й так, тим більше що й сам автор цього не заперечує. Адже в «Празькому цвинтарі» є змови, підземелля, повні трупів, кораблі, що злітають на повітря кілька разів, підземелля, вулкана, вбиті абати, що воскресають після загибки, нотаріуси з накладними бородами, сатанистки-істерички, які відправляють чорні меси, карбонарії й паризькі комунари, масони, фальшиві «Протоколи сіонських мудреців», і так далі й так інше. Втім, у читача, що має гарну звичку думати, відразу ж виникає відчуття, що про все це він уже десь чув або читав. І це дійсно так. Крім капітана Симоніні, головного героя книжки, усі інші персонажі нового роману Умберто Еко існували насправді й робили саме те, що описане...

КАРТА СВІТУ • ІТАЛІЯ •

ISBN 978-966-03-5749-5

9 789660 357495

ЕКСПЕРТ

медіа-патронат

ЩО

СМІТЯТЬСЯ НАМАТІ НАМАТІ

БукVOID

www.bukvoid.com.ua

ДРУГ
ЧИТАЧА

24

телеканал новин

066 500 20 000

ТЕЛЕГРАФЪ

ICTV